

#1 Amazon és Sunday Times bestseller

JEREMY DRONFIELD

A fiú,
aki követte
az apját
Auschwitzba

IGAZ TÖRTÉNET GUSTAV KLEINMANN
NAPLÓJA ALAPJÁN

álomgyár

#1 Amazon és Sunday Times bestseller

JEREMY DRONFIELD

A fiú,
aki követte
az apját
Auschwitzba

IGAZ TÖRTÉNET GUSTAV KLEINMANN
NAPLÓJA ALAPJÁN

álomgyár

JEREMY DRONFIELD

A fiú,
aki követte
az apját
Auschwitzba

A fordítás az alábbi kiadás alapján készült:
Jeremy Dronfield: *The Boy Who Followed His Father into Auschwitz*, Penguin
Random House, 2019

Fordította
MOLDOVA JÚLIA
Gustav Kleinmann verseit és
a Buchenwald-indulót Dányi Dániel fordította.
Copyright © Jeremy Dronfield
Hungarian translation © Moldova Júlia, 2019
Hungarian edition © Álomgyár Kiadó
Minden jog fenntartva!

A borítót az eredeti alapján készítette:
Faniszló Ádám és Németh Renáta
Szerkesztette: Kalocsai Judit
Korrektor: Hoppe Adrienn
Tördelés: NovaBook

Álomgyár Kiadó, Budapest, 2019
Felelős kiadó: Nagypál Viktor
Elérhetőségeink:
+36 30 487 3552
admin@alomgyar.hu
www.alomgyar.hu
www.facebook.com/alomgyar

ISBN 978-615-5929-24-3

Imádott nagyszüleink emlékére

Kurtnak

És a ti emléketeknek:

Gustav

Tini

Edith

Herta

Fritz

„Egy érzelmileg lehangoló történet
bátorságról és túlélésről.”

THE I PAPER

„Jeremy Dronfield beszámolója
egy apa és fia történetéről elborzasztó,
ugyanakkor fontos... Az áldozatok
– mint amilyen Gustav és Fritz –
túléltek, és elmesélték a saját
történetüket, gondoskodva róla,
hogy a múlt ne ismétlődhesen meg.
A többi már csak rajtunk múlik.”

OBSERVER/THE GUARDIAN

„Egy hihetetlen történet eltökéltségről,
emberségről és hányattatásokról.”

METLINEREADER

„Csodálatos történet.”

THE TIMES

„Egy mélyen emberi beszámoló.
Ez a könyv nem lehetne időszerűbb,
és a lehető legszélesebb körű
közönséget érdemel.”

DAILY EXPRESS

„Szívszaggató, ugyanakkor lenyűgöző,
erőtéljes, igaz történet arról, hogyan élte
túl egy apa és fia a valóságos borzalmakat.”

DR. HELEN FRY

Ó, Buchenwald, hogy is felejténélek,
mikor sorsom köt tehozzád.
Ki elhagyott, az tudja csak, hogy tényleg
mily drága a szép szabadság!

Ó, Buchenwald, nem nyavalygunk, nem sírunk,
akármit is mér a sors ránk.
Igent mondunk az életre, míg bírunk,
mert eljön egy nap a szabadulás!

„Nem tudom eléggé magasztalni ezt a könyvet:
gondosan megvizsgált, gyönyörűen megírt
és érzékenyen feldolgozott.”

VIVIENNE W

ELŐSZÓ

Ez egy igaz történet. Minden egyes szereplőt, minden eseményt, fordulatot, hihetetlen véletlent történelmi források támasztanak alá. Az ember azt kívánná, bár ne lenne igaz, bár ne történt volna meg sosem, néhány eset olyan borzalmas és fájdalmas. De mindez megtörtént, és még vannak, akik túléltek és emlékeznek.

Rengeteg holokauszt-visszaemlékezést írtak már, de ilyet, mint ez, egyet sem. Gustav és Fritz Kleinmann történetében vannak olyan elemek, mint másokéban, de mégis más, mint a többieké. Nagyon kevés zsidó élte át a náci haláltáborok borzalmait az 1930-as évek tömeges letartóztatásaitól a végső megoldás időszakán át egészen a felszabadításig. Amennyire tudom, nem volt olyan apa-fiú páros, akik az elejétől a végéig átéltek volna az egész pokoljárást: a náci megszállástól Buchenwaldon át Auschwitzig, a foglyok szervezett ellenállását az SS ellen, a halálmenetet, Mauthausent, a Mittelbau-Dora táborát és Bergen-Belsent. Még kevesebb olyan volt, aki mindezt túl is élte és hazajutott utána. A szerencse és a bátorság is szerepet játszott benne, de ami végül életben tartotta Gustavot és Fritzet, az az egymás iránti szeretetük volt. „Ez a fiú az én legnagyobb örömöm.” – írta Gustav buchenwaldi titkos

naplójában. – „Erőt adunk egymásnak. Egyek vagyunk, elválaszthatatlanok.” Ezt a kapcsot tette próbára egy évvel később, mikor Gustavot Auschwitzba küldték, a szinte biztos halálba, és Fritz úgy döntött, eldobja magától viszonylagos biztonságát, és inkább vele tart.

Teljes szívemet beleadtam ebbe a munkába, hogy nyilvánosságra hozzam ezt a történetet. Olvassák regényként, legalább annyira vagyok történetmesélő, mint történész, de nem kellett semmit sem kicifráznom vagy pláne kitalálnom, még a párbeszéddek egyes töredékeit is az eredeti forrásokból rekonstruáltam. Vezérfonalam Gustav Kleinmann tábori naplója volt, melyet 1939. október és 1945. július között vezetett, ezt egészítette ki Fritz memoárja és 1997-es interjúja. Egyik forrás sem bizonyult könnyű olvasmánynak, sem érzelmileg, sem a szó szoros értelmében: a naplót extrém körülmények között írták, vázlatos, gyakoriak a homályos célzások olyasmikre, melyek az átlag olvasó előtt nem ismertek. (Még a holokausztkutatóknak is utána kellett nézniük ennek-annak, hogy egyes bekezdéseket értelmezni tudjanak.)

Gustav nem azért írt, hogy feljegyezze, ami történt velük, hanem így próbálta megőrizni józan eszét, akkoriban ezek a célzások neki világosak voltak. Miután sikerült megfejteni, gazdag és szívet tépő forrásnak bizonyult a holokauszt mindennapjairól hétről hétre, hónapról hónapra, évről évre. És mellbevágó, ahogy megmutatja Gustav legyőzhetetlen erejét és optimizmusát. „... mindennap elmondok magamban egy imát” – írta

bebörtönzése hatodik évében. – „Ne ess kétségbe! Szorítsd össze a fogad, az SS-gyilkosok nem győzhetnek le.”

Az életben maradt családtagokkal készített interjúk további személyes részletekkel szolgáltak. Az egészet – a 30-as évek bécsi mindennapjaitól a táborokig, és valamennyi résztvevő személyét – alapos kutatás támasztja alá. Túlélők visszaemlékezései, tábori feljegyzések, más hivatalos iratok igazolták a történet minden egyes elemét, még a legkülönösebb és leghihetlenebb eseményeket is.

Jeremy Dronfield, 2018. március

A tanú köteles tanúságot tenni.
A mai fiatalokért, a holnap gyermekeiért.
Nem akarja, hogy az ő múltja legyen a jövőjük.

Elie Wiesel

PROLÓGUS

Ausztria, 1945. január

Fritz Kleinmann a vonattal együtt imbolygott, görcsösen remegve, neki-nekiütődve a nyitott vagon jeges falának. Mellette az apja kuporgott elcsigázottan bóbiskolva. Körülöttük homályos alakok ültek, a holdfény megvilágította egyenruhájuk világosabb csíkjait és arcuk csontjait. Eljött az idő: Fritznek most kell szöknie, hamarosan túl késő lesz.

Nyolc nap telt el, mióta elindultak Auschwitzból. Az első hatvan kilométert gyalog tették meg, az SS nyugat felé terelte a több ezer foglyot a hóban, minél messzebb az előrenyomuló Vörös Hadseregől. Fritz és az apja időnként pisztolylövéseket hallott a menetoszlop végéből: aki nem bírta a tempót, legyilkolták. Senki sem nézett hátra.

Vonatokra rakták, és a Reich belsejében működő táborokba szállították őket. Fritznek és a papának sikerült együtt maradni, mint eddig mindig. Mauthausenba tartottak, Ausztriába, ahol az SS folytatja a feladata végrehajtását: kipréseli az utolsó csepp munkát is a foglyokból, mielőtt végül kivégzik őket. Száznegyven férfi

préselődött össze egy-egy nyitott marhavagonban – eleinte állniuk kellett, de ahogy teltek a napok, a hideg megtizedelte őket, és lassanként le lehetett ülni. A holttesteket a vagon egyik végébe egymásra pakolták, a ruhákat levették róluk, hogy az élőket melegítse.

Lehet, hogy a halál mezsgyéjén billegtek, de ezek a foglyok voltak a szerencsések, a hasznos dolgozók – legtöbbjüknek a testvéreit, feleségét, anyját, gyerekeit megölték, vagy elindították a nyugatra tartó menetekben, és ott pusztultak el.

Fritz még gyerek volt, mikor a rémálom elkezdődött hét évvel ezelőtt – a náci táborokban ért férfivá: tanult, nőtt, ellenállt a folyamatos nyomásnak, hogy feladja a reményt. Tudta, hogy ez a nap eljön majd, és felkészült rá. A tábori egyenruha alá ő is és a papa is civil ruhát vett, amit Fritz az auschwitzi ellenállásban részt vevő barátaitól szerzett.

A vonatuk keresztülhaladt Bécsen, valaha ez a város volt az otthonuk. Innen nyugatnak fordultak, és már csak tizenöt kilométerre voltak az úti céljuktól. Megint itt voltak a szülőföldjükön, és ha sikerül kiszabadulni, helyi munkásnak adhatják ki magukat. Most vagy soha.

Fritz halasztgatta a döntést, aggódott az apjáért. Gustav ötvenhárom éves volt és elcsigázott – már az is csoda volt, hogy eddig túlélte. Most, hogy eljött az idő, nem volt már ereje, hogy megkísérelje a szökést. Már egyszerűen elfogyott, nem maradt elég. De nem tagadhatta meg a fiától az esélyt az életre. Ugyan kínzó fájdalmat okozna az elválás a sok év után, mikor egymást segítették a túlélésben, de

sürgette Fritzet, hogy próbálja meg egyedül. Fritz könyörgött neki, hogy jöjjön ő is, de hiába.

– Isten óvjon! – mondta Gustav. – Én nem mehetek, túl gyenge vagyok.

Ha Fritz nem próbálja meg hamarosan, késő lesz. Felállt, kibújt a gyűlölt egyenruhából, megölelte, megcsókolta a papát, és felmászott a vagon csúszós oldalfalán.

A mínusz harmincfokos szél keményen megcsapta. Aggódva kémlelt a szomszéd vagon fékezői felé, SS-őrök álltak ott. Fényesen sütött a hold – két nappal jártak telihold előtt, magasan járt az égen, és kísérteties fénybe vonta a tájat, minden mozgást élesen, jól láthatóan megvilágított⁽¹⁾. A vonat teljes sebességgel robogott előre. Fritz összeszedte minden bátorságát, és remélve a legjobbakat, kivetette magát az éjszakába és a rohanó, fagyos levegőbe.

ELSŐ RÉSZ

Bécs

Hét évvel korábban

1. MIKOR ZSIDÓ VÉR CSOROG A KÉSRŐL

אָבא (ábá) – Apa

Gustav Kleinmann vékony ujjai a varrógép alatt vezették az anyagot, a tűk kattogtak, hosszú, tökéletes ívet verve a cérnából az anyagba. A munkaasztal mellett ott állt a fotel, amire az anyagot szánta: bükkfa váz, feszes háló és lószőr tömés. Mikor az anyagot összeöltötte, Gustav ráhúzta az egyik karfára, kis kalapácsával végigütögette a szögeket: belülre simákat, kívülre kerek, csillogó fémfejűeket, szorosan egymás mellé kerültek, mint egy csapat sisakos katona, ahogy menetelnek a dobszóra.

Jó volt, hogy dolgozhat. Nem mindig volt mit csinálni, és egy középkorú, nő és négygyerekes családapának a megélhetés mindig bizonytalan maradt. Gustav tehetséges mester volt, de üzletembernek már nem vált be, valahogy azért elevickélt. Egy aprócska faluban született egy tóparton, Galíciában^[2], az Osztrák–Magyar Monarchiában, tizenöt éves korában érkezett Bécsbe, hogy kitanuljon kárposztosnak, és aztán itt telepedett le. Huszonegyedik évének tavaszán behívták, végigszolgált a Nagy Háborút, kétszer megsebesült és bátorságáért kitüntetést kapott, majd a háború végeztével visszatért Bécsbe, hogy folytassa

szerény mesterségét, és kárpitosmester lett. Elvette szerelmét, Tinit a háború alatt, négy remek, boldog gyereket neveltek. Ilyen volt Gustav élete: szerény, tele kemény munkával, és ha nem is teljesen gondtalan, de többnyire vidám.

Repülőgépek zúgása szakította félbe Gustav gondolatait, hangosabb lett, majd visszahúzódott, mintha a repülők köröznének a város felett. Kíváncsian letette a szerszámain, és kiment az utcára.

Az Im Werd forgalmas főútvonal volt, zajos a lovas kocsik csörgésétől és a teherautók morajlásától, a levegő nehéz volt az emberi tevékenység, a kipufogógáz és a lótrágya szagától. Egy zavarodott pillanatig Gustavnak úgy tűnt, mintha havazna – márciusban! –, papírfecnik hóvihara kavargott az égben, a macskakőre és a Karmelitermarkt standjaira szállingózva. Gustav felemelt egyet.

OSZTRÁKOK!

A Vaterland történetében először az államvezetés azt kéri, hogy hazátoknak nyíltan elkötelezve magatokat...^[3]

A vasárnapi szavazás propagandaanyaga. Az egész ország erről beszélt, és az egész világ erre figyelt. Minden egyes osztrák férfinak, nőnek és gyereknek sokat jelentett, de Gustavnak, mivel zsidó volt, nem is lehetett volna fontosabb: országos népszavazást hirdettek arról, hogy Ausztria maradjon-e független, vagy csatlakozzon a német

birodalomhoz.

Öt éven át a náci Németország éhesen leste a határ túloldaláról osztrák szomszédját. Adolf Hitler is Ausztriában született, és szenvedélyesen vágyott rá, hogy hazáját a Harmadik Birodalomba terelje. Bár Ausztriában is voltak nácik, akik buzgón pártolták az egyesítést, a legtöbben elleneztek. Kurt Schuschnigg kancelláron egyre erősödött a nyomás, hogy adjon kormányzati pozíciót a náci párt tagjainak – Hitler azzal fenyegetőzött, hogy súlyos következményekkel jár, ha nem működik együtt. Schuschniggot erővel elűldözhetik a hivatalából, és egy náci bábtisztségviselőt ültethetnek a helyére, ezután következhet az egyesítés, Németország lenyeli Ausztriát. Az országban élő 183 000 zsidót rémülettel töltötte el ez a gondolat.^[4]

A világ feszülten figyelte, mi lesz az eredmény. Schuschnigg utolsó kétségbeesett lépéseként mindent egy lapra tett fel, és bejelentett egy népszavazást, melyen az osztrákok maguk dönthetnek, meg akarják-e tartani a függetlenségüket. Bátor húzás volt, Schuschnigg elődjét egy kudarcba fulladt náci puccs során meggyilkolták, és Hitler pillanatnyilag bármire hajlandó volt, hogy megakadályozza a népszavazást. A dátumot 1938. március 13-ára, vasárnapra tűzték ki.

A nacionalista szlogent (Igent a függetlenségre!) felfestették vagy felragasztották minden falra, minden járdára. És ma, két nappal a dátum előtt repülőkről terítették be Bécset Schuschnigg propagandájával. Gustav

megint megnézte a papírt.

...A szabad, germán, Független, szociális, keresztény és egységes Ausztriáért! A békéért és a munkáért, az egyenlő jogokért mindenkinek, aki kitart a nép és a Vaterland mellett.

...Nyilvánítsuk ki akaratunkat a világ előtt, hogy élni akarunk, osztrákok, keljetek fel egy emberként, és szavazzatok IGEN-nel!^[5]

Ezek a lelkesítő szavak vegyes érzéseket keltettek a zsidókban. Nekik megvolt a saját elképzelésük a germanizmusról: Gustav rettenetesen büszke volt, hogy a hazájáért küzdött a Nagy Háborúban, elsősorban osztráknak tartotta magát, és csak másodsorban zsidónak.^[6] De Schuschnigg germán, keresztény ideálja kirekesztette. És fenntartásai voltak Schuschnigg fasiszta kormányával szemben is. Gustav régebben az osztrák szociáldemokrata párt aktivistája volt. A fasiszták hatalomra kerülésével 1934-től a pártot erőszakkal elnyomták és törvényen kívül helyezték, a náci párttal egyetemben.

De ebben a pillanatban az Ausztriában élő zsidóknak minden jobb volt, mint az a nyílt üldöztetés, ami Németországban zajlott. A zsidó újság, a *Die Stimme* a címlapján ezzel a felirattal jelent meg: „Támogatjuk Ausztriát! Mindenki a szavazófülkébe!”^[7] Az ortodox *Jüdische Presse* ugyanezt a felhívást intézte olvasóihoz: „Nem kell külön kérni az osztrák zsidókat, hogy jöjjenek és szavazzanak mind. Tudják, mit jelent ez a népszavazás.

Mindenki tegye a kötelességét!”^[8]

Titkos csatornákat használva Hitler megfenyegette Schuschniggot, hogy ha nem mondja le a népszavazást, akkor Németország cselekedni fog, és megakadályozza. Ebben a pillanatban, mikor Gustav ott állt az utcán a röplappal a kezében, a német hadtestek már a határ felé meneteltek.

∞∞∞ (imá) – Anya

A tükörbe pillantva Tini Kleinmann végigsimított a kabátján, felmarkolta a bevásárlótáskát meg a ridikült, és kiment a lakásból. A lépcsőházban csinos kis sarkával visszhangot vert, ahogy fürgén lekopogott a földszintre. Gustavot ott találta az utcán, a ház földszintjén működő üzlete előtt. Egy röplapot tartott a kezében, tele volt velük az utca: ott voltak a fákon, a háztetőkön, mindenhol. Tini ránézett és megremegett, baljós érzések gyötörték az egészsel kapcsolatban, bár az optimista Gustav nem osztotta ezeket. Gustav nem volt igazán hívő, de azt gondolta, minden a legjobban alakul majd – ez volt a gyengesége és erőssége is egyben.

Tini fürgén végigmasírozott a macskaköveken. Sok parasztgazda piacozott, reggelenként bejöttek, hogy árulják a terményeiket a bécsi kereskedők mellett. Ez utóbbiak között sok volt a zsidó, a város kereskedelmének több mint a fele zsidó kézben volt, főleg ezen a környéken. A helyi

nácik sokat hangsúlyozták ezt, hogy az antiszemitizmust felpiszkálják a válságtól sújtott munkásokban – mintha a zsidók nem szenvedhettek volna ugyanúgy tőle.

Gustav és Tini nem voltak igazán vallásosak, talán ha évente néhány alkalommal eljártak zsinagógába megemlékezésekre vagy évfordulókra, és a bécsi zsidók többségéhez hasonlóan a gyerekeiknek inkább német, mint héber nevet adtak, de ugyanúgy követték a jiddis hagyományokat, mint bárki más. Herr Zeiselnél, a hentesnél Tini borjút vett, vékonyan felszeletelve a Wiener Schnitzelhez, és maradt még a péntek esti sábeszi levesből. A gazdáktól friss krumplit és salátát vásárolt, kenyeret, lisztet, tojást, vaját... Ahogy Tini átvágott a zsibongó Karmelitermarkton, a táskája egyre nehezebb lett. A Leopoldsgassénél, a főút torkolatánál meglátta a munkára váró mosónőket a Klabouch panzió és a kávézó előtt. A szerencsésebbeket kiválogatták a jómódú hölgyek a környékről. Akik a saját mosóteknőjüket és szappanukat hozták, egy teljes schilling^[9] fizetésre számíthattak. Tini és Gustav néha nehezen fizette ki a számlákat, de Tini legalább erre a munkára nem kényszerült.

Mindenhol a függetlenséget támogató szlogenek virítottak: a járdára írták nagy, vastag betűkkel, mint valami útfestést. Mindenhol ott volt a felhívás a népszavazásra. *Igent mondunk!* – díszelgett az osztrák mankós kereszt^[10] alatt. Az ablakokból a felhangosított rádiók hangja áradt ki, vidám, hazafias zenét játszottak. Tini nézelődött, hurrázást hallott, egy teherautó-konvoj

közeledett felé az utcán, tele egyenruhás fiatalokkal, akik vörös-fehér zászlókat lobogtattak, és további rölapokat szórtak szét.^[11] A járókelők zsebkendőkkel integettek, és a kalapjukat levéve kiabálták, hogy „Ausztiria! Ausztiria!”

Úgy festett, mintha a függetlenségpártiak állnának győzelemre... amíg az ember nem vett tudomást a tömegben felbukkanó mogorva arcokról. A náci szimpatizánsokról. Különösen csendesek voltak ma... És különösen kevesen jelentek meg, ez is furcsa volt.

A vidám zenét hirtelen megszakították, és a rádiók sürgős közleményt recsegtet: minden nőtlen tartalékos azonnal jelentkezzen szolgálatra. Abból a célból – szólt a közlemény –, hogy a vasárnapi választások rendjét biztosítsák. De a hang baljós volt. Mi szükség ehhez a tartalékosokra?

Tini sarkon fordult, és a tömött piacon át visszaindult, hazafelé. Nem számít, mi történik a világban, nem számít, milyen veszély leselkedik rájuk, az élet megy tovább, és mi mást tehetne az ember, mint hogy éli?

21 (ben) – Fiú

Az egész városban ellepték a rölapok a Duna-csatorna felszínét, a parkokat és az utcákat. Késő délután, mikor Fritz Kleinmann kijött a Hütteldorfer Strassén álló kereskedelmi iskolából Bécs nyugati végében, mindenütt ott heverték az utakon, ott lógtak a fákon. Az utcákon katonákkal megpakolt teherautók zúgtak, a német határhoz

tartottak, úgy kétszáz kilométerre a várostól. Fritz és a többiek izgatottan nézték, ahogy a fiúk szokták, amint a sisakos fejek és lövésre kész fegyverek sora elszáguldott.

Fritz tizennégy évesen már nagyon hasonlított az édesapjára: ugyanaz a csinos archerendezés, ugyanaz az orr, ugyanolyan telt, sirályszárnnyként görbülő ajkak. De Gustav tekintetében gyengédség tükröződött, míg Fritz hatalmas szemének mélyre hatoló tekintete olyan volt, mint az édesanyjáé. Abbahagyta a középiskolát, és már hat hónapja inaskodott, hogy majd belépessen apja üzletébe.

Miközben Fritz a barátaival a városközponton át hazafelé tartott, az utcán megváltozott a hangulat. Három órakor felfüggesztették a népszavazás kormányzati propagandáját az egyre fokozódó válság miatt. Nem voltak hivatalos hírek, csak pletykák – harcokról az osztrák–német határon, vidéki kisvárosok náci felkeléseiről, és a legaggasztóbb, miszerint a bécsi rendőrség a nácik oldalára állna, ha kirobbanna valamilyen konfliktus. Lelkes csapatok vonultak az utcán, páran azt kiabálták, hogy „Heil Hitler!”, mások kihívóan „Heil Schuschnigg!”-gal válaszoltak. A nácik voltak hangosabbak, egyre inkább megvadultak. A legtöbbjük fiatal volt, élettapasztalat nélkül, de csordultig telve ideológiával.^[12]

Ez itt-ott már napok óta tartott, és időnként erőszakos eseményekre is sor került a zsidókkal szemben,^[13] de ez más volt – mire Fritz a Stephansplatzra, a város kellős közepére ért, ahol a bécsi nácik titkos főhadiszállása volt, a székesegyház előtti téren már hemzsegték az üvöltő,

skandáló emberek, itt már minden „Heil Hitler!” volt, válasz nélkül.^[14] A rendőrök nézték őket, egymással beszélgettek, nem csináltak semmit. Szintén a tömeg szélén álltak, magukat egyelőre még fel nem fedve az osztrák Sturmabteilung, az SA, a náci rohamosztag titkos tagjai. Fegyelmezettek voltak, parancsot kaptak, és még nem jött el az ő idejük.

Fritz a zendülők csoportosulásait elkerülve átkelt a Duna-csatorna túloldalára a Leopoldstadtba, és hamarosan ott volt a ház előtt, csizmái a 16-as szám lépcsőin csattogtak fel, várta az otthon, a meleg, a család.

מִשְׁפָּחָה (mispáchá) – Család

A kicsi fiú, Kurt egy széken állt a konyhában, nézte, ahogy az anyja a hagyományos, péntek esti csirkehúsleves tésztáját készíti. Ez egyike volt a néhány hagyománynak, melyet a család megőrzött; Tini nem gyújtott gyertyát, nem mondott áldást. Kurt más volt: alig nyolcévesen a városi zsinagógában énekelt, és elég közel került a valláshoz. Összebarátkozott a folyosón szemközt lakó ortodox családdal, az ő dolga lett, hogy péntek esténként felkapcsolja náluk a lámpát.

Ő volt a kis kedvenc – Kleinmannék szoros, összetartó család voltak, de Kurt volt Tini szíve csücske. A kisfiú nagyon szeretett vele együtt főzni.

Míg a leves gyöngyözve forrt, Kurt eltátott szájjal nézte,

ahogy az anyja habbá veri a tojásokat, és vékony palacsintákat süt a masszából. Ez volt a kedvenc konyhai feladata. A legeslegjobban a Wiener Schnitzelt szerette, anyja gyengéden kiklopfolta a borjúszeleteket, amíg puhák és vékonyak lettek, mint a bársony. Megtanította Kurtnak, hogyan panírozza be őket először lisztbe, utána a tejjel elkevert tojásba és végül a zsemlemorzsába mártva a szeleteket, aztán kettesével kisütötte a bugyborékoló, vajas olajban. A gazdag aroma szétterjedt a lakásban, a hús bundája ráncos aranybarnára sült. De ma este sült tészta és csirke illata áradt a konyhából.

A másik szobából – mely egyszerre volt háló és nappali – zongora hangja szűrődött át; Kurt nővére, a tizennyolc éves Edith jól játszott, megtanított Kurtnak egy kedves kis dalt, az volt a címe, hogy „A kakukk”, erre a kisfiú örökké emlékezni fog. A másik nővére, Herta, tizenöt éves volt, őt egyszerűen imádta, közelebb volt hozzá korban, mint a már kész nő Edith. Hertát mindig is a szépség és a szeretet képeként őrzi majd Kurt a szívében.

Tini mosolygott az őszinte igyekezeten, ahogy a kisfiú segített feltekerni a tojáslepenyeket, és galuskákra vágni, hogy Tini a levesbe szórhassa.

A család a sábesz meleg fényében ült le vacsorázni: Gustav, Tini, Edith, Herta, Fritz és a kicsi Kurt. Az otthonuk nem volt nagy – csak ez a szoba meg egy háló, ennyi volt hat emberre. Gustav és Fritz aludtak együtt, Kurt az édesanyjával, Edith a saját ágyában, Herta a kanapén. De otthon volt, és ők boldogok voltak itt.

Kint lassan árnyék vetült a világukra. Aznap délután írásos ultimátum érkezett, melyben közölték, hogy ragaszkodnak a népszavazás felfüggesztéséhez, Schuschnigg kancellár mondjon le, és vegye át a helyét egy jobboldali politikus, Arthur Seyss-Inquart (aki titokban a náci párt tagja volt) és egy szimpatizáns kormány az ő irányításával. Hitler azzal igazolta ezt, hogy Schuschnigg kormánya elnyomta a német kisebbségeket Ausztriában (a „német” szó Hitler fejében a „náci” szinonimája volt). Végül a kiutasított Osztrák Légiónak – azaz harmincezer nácinak – vissza kell kerülnie Bécsbe, hogy fenntartsa a rendet az utcákon. Az osztrák kormány este fél nyolcig kapott haladékot, hogy eleget tegyen a követeléseknek.⁽¹⁵⁾

Vacsora után Kurtnak sietnie kellett a péntek esti istentiszteletre a zsinagógába. Alkalmanként egy schillinget kapott, mikor a kórusban énekelt (szombat reggelenként egy tábla csokoládét), úgyhogy ez egyszerre volt vallási kötelezettség és pénzkereset.

Fritz szokás szerint elkísérte, ő volt a tökéletes báty: egyszerre volt barát, játszótárs és védelmező. Sokan jártak az utcákon, de az elszabadult zajongás alábbhagyott, lappangó rosszakarát érzését hagyva maga után. Fritz általában a biliárdteremig kísérte Kurtot a Duna-csatorna túloldalára – Innen már tudod az utat, nem? –, és lelépett, hogy játsszon pár menetet a barátaival. De ezen az estén nem lehetett, együtt mentek egészen a Stadttempelig.

Otthon, a lakásban szólt a rádió. A programot egy bejelentés szakította félbe. A népszavazást elhalasztották.

Olyan volt, mint egy baljós figyelmeztetés. Aztán, nem sokkal fél nyolc után, elhallgatott a zene, és egy hang bejelentette: – Figyelem! Pár percen belül különösen fontos közleményt olvasunk be. – Ezután szünet következett, sziszegés, és így ment vagy három teljes percen át, majd Schuschnigg kancellár megrendült hangja szólalt meg.

– Osztrák honfitársaim, férfiak és asszonyok! A mai nap tragikus és döntő eseményeket hozott. – Egész Ausztriában mindenki, aki rádió közelében volt, feszülten hallgatta, sokan félve, sokan izgatottan, ahogy a kancellár beszámol az ultimátumról. Ausztriának el kell fogadnia Németország utasításait, különben elpusztul. – Meg kell hajolnunk a túlerő előtt – mondta. – Nem vagyunk felkészülve még ebben a rettenetes helyzetben sem arra, hogy német vért ontsunk. Úgy döntöttünk, elrendeljük csapatainknak, hogy jelentősen ne... – Egy pillanatra habozva elhallgatott, majd folytatta: – Hogy ne álljanak ellen. – A kancellár hangja elcsuklott, majd összeszedte magát még az utolsó szavakhoz. – Úgyhogy elbúcsúzom az osztrák néptől a búcsú német szavával, melyet teljes szívemből mondok most: Isten óvja Ausztriát!^[16]

Gustav, Tini és a lányok döbbenten ültek, a rádió a nemzeti himnuszt játszotta. Egy stúdióban, ahol nem látta és nem hallotta senki, Schuschnigg összetörten zokogott.

A Halleluja édes, magasztaló dallamát a kántor tenorja vezette, és a kórus adott neki testet. A dal beöltötte a Stadttempel ovális terét, a harmónia a márványoszlopok és a lépcsőzetes erkélyek körül lebegett. Kurt a szokásos helyén állt a tóraszekrény mögött, innen pont lelátott a bimára^[17] és a gyülekezetre. Sokkal többen voltak, mint általában, majdhogynem tömeg gyűlt össze – az emberek a nagy bizonytalanságban a vallásban kerestek vigaszt. Dr. Emil Lehmann, a vallás tudója nem volt tisztában a hírekkel, így megindító beszédet mondott Schuschniggról, a népszavazást magasztalta, és az eddigre már elmozdított kancellár lelkesítő szólamával fejezte be. „Igent mondunk!”^[18]

Az istentisztelet után Kurt levonult az erkélyről, elkérte a schillingjét, Fritz már várta. Kint a keskeny, macskaköves utcát elárasztotta a kicsődült tömeg. Innen kintről alig látszódott a zsinagóga, szinte beleolvadt a lakóházak közé, az épület a homlokzaton belül terült el, két utca közé szorulva. Bár eddigre már a Leopoldstadtban lett a bécsi zsidók negyede, a régi városközpontnak ez a kis töredéke, ahol a középkor óta éltek zsidók, maradt a zsidó kulturális élet központja. Ott voltak az épületek és az utcák neveiben: Judenplatz, Judengasse, vérüket beitta a macskakő, a történelem hasadécai, ott volt az üldöztetésekben és a középkori pogromokban, melyek végül a Leopoldstadtba űzték őket.

Nappal a keskeny Seitenstettengasséig nem hatolt el a város zaja, de így péntek este, a sötétben, Bécsben lüktetett

az élet. Nem messze innen, a Kärtnerstrassén, a nácik stephansplatzi központjának túloldalán, egy főútvonalon, már gyűlt a tömeg. A barna inges rohamosztagosok, az SA legényei már szabadon elővették elrejtett fegyvereiket és feltették a horogkeresztes karszalagot, úgy masíroztak. A rendőrök velük meneteltek. Rohamosztagosokkal megpakolt teherautók zúgtak az úton, férfiak és nők táncoltak és énekeltek az égő fáklyák fényében.

Teli torokból harsant a kiáltás az egész városban: „Heil Hitler! Sieg heil! Le a zsidókkal! Le a katolikusokkal! Egy nép, egy Reich, egy Führer, egy győzelem! Le a zsidókkal!” Vad, fanatikus hangok énekeltek a dalt: a Deutschland über alles dalt. „Ma Németország a miénk, holnap az egész világ.”^[19] Carl Zuckmayer, a drámaíró azt írta, hogy „megnyílt az alvilág, és kiontotta magából leghitványabb, legrémesebb, legmocskosabb lelkeit. Amit ekkor szabadon eresztettek, az az irigység, a rosszindulat, a keserűség, a vakság, a vad bosszú maga volt.”^[20] Egy angol újságíró, aki mindennek tanúja volt, „elképesztő boszorkányszombat”-nak nevezte a menetet.^[21]

A visszhangok elérték a Seitenstettengassét, ahol a zsidók a Stadttempel előtt oszoltak épp szét. Fritz végigterelte Kurtot a Judengassén és át a hídon. Perceken belül a Leopoldstadtban voltak.

Jöttek a nácik, velük együtt a politikai szélkakas barátaik, tízezrek özönlöttek a városközponton át a zsidó negyed felé. Az ár a hidakon át a Leopoldstadtba ért, elöntötte a Taborstrassét, a Leopoldsgassét, a Karmelitermarktot és az

Im Werdét. Százezren kántálták, férfiak és nők üvöltötték győzelemtől és gyűlölelettől megittasulva, hogy „Sieg heil! Halál a zsidókra!” Kleinmannék otthon voltak, hallgatták a kinti csődületet, és várták, mikor tör be az ajtajukon.

De nem. A tömeg órákon át uralta az utcákat, zaj és düh tört ki, de kevés fizikai bántódás esett, néhány szerencsétlen zsidót elkaptak és zaklattak kint, voltak, akik „zsidónak néztek ki”, és ezért megverték őket, megtámadtak ismert Schuschnigg-hívőket, pár lakást és üzletet megszálltak és kifosztottak, de a rombolás vihara nem csapott át még Bécsen ezen az éjszakán. Néhányan döbbenten arra gondoltak, talán a legendás osztrák civilizáltság még a nácikat is lehűtötte.

De ez csak hiú remény maradt. A visszafogottság magyarázata egyszerű volt: a rohamosztagosok szolgálatban voltak, és elég fegyelmezettek maradtak, szisztematikusan akarták elpusztítani prédájukat, nem egy zendülés során. A rendőrséggel karöltve (akik most már horogkeresztes karszalagot viseltek) átvették a középületeket. A kormányzó párt vezetőit elfogták vagy elüldözték. Magát Schuschniggot is letartóztatták. És mindez csak a nyitány volt.

Másnap reggelre az első német hadtestek átlépték a határt.

Az európai hatalmak – Nagy-Britannia, Franciaország, Csehszlovákia – tiltakoztak, amiért Németország megsérti egy másik állam szuverenitását, de Mussolini, aki elvben Ausztria szövetségese volt, nem volt hajlandó megfontolni

sem a katonai választ, sőt el sem ítélte Németországot. A nemzetközi ellenállás szétesett, mielőtt feltámadhatott volna. A világ odavetette Ausztriát a kutyáknak.

És Ausztria fogadta őket.

אבא (ábá) – Apa

Gustav motorok hangjára ébredt. A mély moraj mint valami szag lopózott be a koponyájába, és egyre hangosabb lett. Repülők. Egy pillanatig olyan volt, mintha kint állna a műhelye előtt az utcán, még mindig tegnap lenne, és a rémálom meg sem történt volna. Még a reggelihez is korán volt. A család többi tagja, Tinit leszámítva, aki csendesen matatott a konyhában, még ágyban volt, ébredeztek.

Ahogy Gustav felkelt és felöltözött, a moraj egyre hangosabb lett. Nem lehetett látni semmit az ablakból – csak háztetőket és egy csíkot az égből –, úgyhogy cipőt vett és lement.

Az utcán és a Karmelitermarkton nem sok nyomot hagyott az éjszakai terror: egypár kóbor „Szavazzunk igennel!” röpirat maradt csak, a sarkakba söpörve és letaposva. Az árusok a standjukat rendezgették, nyitottak. Mindenki az eget nézte, a motorok egyre hangosabban zúgtak, az ablakok beleremegtek, elfojtva az utcák forgalmának hangját. Egyáltalán nem olyan volt, mint tegnap – ez a közelgő vihar volt. A gépek a háztetők fölé szálltak, jól lehetett látni őket. Bombázók, vagy egy

tucatnyi, szoros kötelékben, fölöttük szabadon cikázó vadászrepülők. Olyan alacsonyan szálltak, hogy látszódtott a német felségjelzés, és az is, ahogy kinyíltak a gépek csapóajtói.^[22] A piactéren rettegés hullámozott végig.

De nem bomba hullott a gépekből, hanem újabb felhőnyi papír, elöntve a háztetőket és az utcákat. Íme a politikai klíma, ami valódi esőt hoz. Gustav felvett egy röpiratot. Tömörebb és egyszerűbb volt, mint a tegnapi. A tetején egy náci sas díszelgett, és ez a közlemény alatta:

A Nemzeti Szocialista Németország üdvözlí a
Nemzeti Szocialista Ausztriát és a Nemzeti
Szocialista kormányt. Hű szövetségünk
sziklaszilárd!
Heil Hitler!^[23]

Fülsiketítő volt a motorok hangja. Nemcsak bombázók repültek be, hanem több száz utasszállító is. Míg a bombázók bedőlve köröztek, a többi gép elindult délkeletnek. Még nem tudta senki, de ezek csapatszallítók voltak, és az Aspern repülőtérre tartottak a város mellé – ez volt az első német benyomulás Ausztria fővárosába. Gustav elejtette a papírt, mintha az mérgező lenne, és bement a házba.

A reggeli fagyos hangulatú volt aznap. Ettől a naptól fogva mindig ugyanaz kísértett minden zsidó minden mozdulatában, szavában és gondolatában. Mind tudták, mi történt az elmúlt öt évben Németországban. Azt viszont nem tudták, hogy Ausztriában nem lesz semmiféle

fokozatosság, hogy ők ötévnyi terrort tapasztalnak majd meg egyetlen őrült vihar alatt.

Jött a Wehrmacht, jött az SS, a Gestapo, és az a pletyka járta, hogy maga a Führer is Linznél jár, hamarosan Bécsbe ér. A helyi nácik őrjöngtek az izgalomtól és a győzelmi mámortól. A többség leginkább csak stabilitást és biztonságot akart, ők a változó szelek szerint fordultak. A Leopoldstadt zsidó üzleteit az SA rohamosztagosai módszeresen kifosztották, a gazdagabb zsidók otthonait elkezdték felprédálni. Az üzleti életben, a kereskedelemben, a jog és az orvoslás területein dolgozó zsidók iránt érzett irigység és gyűlölet hullámot vetett a világválság alatt, és most ebbe hajították bele a követ.

Az a mítosz járta, hogy a civilizált bécsiek természetének ellentmondanak az utcai harcok és a villongások. Az „igazi” bécsiek – mondták elítélően, miközben dühödt nácik zajongtak az utcákon – egy kávéházi asztal mellett tisztázzák a véleménykülönbséget, és civilizált emberként a szavazófülkékben nyilvánítanak véleményt.^[24] De idővel az „igazi” bécsiek civilizáltan mentek a halálukba. A vademberek uralkodtak az országban.

De Gustav Kleinmann – optimista természet lévén – bízott benne, hogy a családja biztonságban érezheti magát, végül is ők inkább osztrákok, mint zsidók. A nácik nyilván üldözik majd a vallásos, nyíltan hebraista zsidókat, az ortodoxokat... na de őket?

בן (bát) – Lány

Edith Kleinmann felszegett fejjel gyalogolt. Ahogy az apja is, inkább osztráknak tartotta magát, mint zsidónak. Nem nagyon foglalkozott az ilyesmivel – tizennyolc éves volt, kalaposnak tanult, és az volt az álma, hogy egyszer majd kalapokat fog tervezni, szabadidejében szórakozott, randevúzott, szerette a zenét és a táncot. Edith elsősorban fiatal nő volt, pontosan olyan igényekkel és vágyakkal, mint általában a fiatalok. Ritkán járt zsidó fiúval. Ettől Gustav kínosan érezte magát, mert szép-szép, hogy az ember osztrák, de úgy érezte, mégis inkább tartson ki az ember az övéi mellett. Ha volt is ebben ellentmondás, azt Gustav nem érezte.

Eltelt már pár nap a németek bevonulása óta. Vasárnap jöttek be, aznap, amikor a lemondott népszavazás lett volna. A legtöbb zsidó otthon maradt, de Edith öccse, Fritz a szokásos merészségével kiment, hogy szétnézzen. Először, mint jelentette, pár bátor bécsi köveket dobált a német katonákra, de hamarosan elsöpörte őket az éljenző, Heil Hitlert üvöltő tömeg. Mikor a teljes német hadtest diadalmasan bevonult a fővárosba, élükön magával Adolf Hitlerrel, a menetoszlop végtelennek tűnt: csillogó limuzinok hosszú sora, motorbiciklik, páncélozott autók, csukaszürke egyenruhák ezrei, sisakok és menetelő csizmás lábak parádéja. Mindenhol a vörös, horogkeresztes zászlót lehetett látni: ezt tartották magasba a katonák, ez lógott az épületekről, az autókra ezt tűzték ki. A színfalak mögött

Heimlich Himmler is beszivárgott, és megkezdte a rendőri erők átvételét.^[25] A gazdag zsidók kifosztása folytatódott, és naponta jelentettek öngyilkosságokat.

Edith fürgén lépkedett. Volt valami felfordulás a Schiffamtsgasse és a Leopoldsgasse sarkán, nagy tömeg gyűlt össze a rendőrség előtt.^[26] Edith nevetést és hurrázást hallott. Átkelt az úton, de lelassította a lépteit, mikor a tömegben meglátott egy ismerős arcot: Vickerl Ecker volt ott, valamikori osztálytársa. A fiú csillogó szemének mohó tekintete Edithébe kulcsolódott.

– Ott! Ott van egy!^[27]

Arcok fordultak felé, zsidó, mormolták. Kezek markolták meg a karját, a tömeg felé vonszolták. Láta Vickerl barna ingét, a horogkeresztes karszalagot. Aztán átpréselték a tumultus közepére, a bámész, gúnyos arcok gyűrűjébe. Vagy hat férfi és nő kuporgott négykézláb közepen, kefékkel dörzsölték a járdát – csupa jól öltözött zsidó. Egy rémült nő a kalapját és a kesztyűjét szorongatta egyik kezében, a másikban a súrolókefét, makulátlanul tiszta kabátja ott hevert a nedves kövön.

– Térdre! – adtak egy kefét Edith kezébe, és lenyomták a földre. Vickerl a mankós keresztekre és a „Mondj igent!” szlogenekre mutatott. – Pucold le a mocskos propagandátokat, zsidó!

A bámész tömeg közelebb nyomult, ahogy Edith dörzsölni kezdte a földet. Felismert arcokat a tömegből: a szomszédai voltak, ismerősök, elegánsan öltözött üzletemberek, nett feleségek, keményen dolgozó férfiak és nők – Edith

világának teljes szövete kárörvendő csőcselékké alakult. Dörzsölte a járdát, de nem jött le a festék.

– Ez a munka való a zsidóknak, mi? – kiáltott oda valaki, és nevetés harsant. Egy rohamosztagos felemelte az egyik férfi vödrét, és rázúdította a tartalmát, eláztatva teveszőr kabátját. A tömeg éljenzett.

Vagy egy óra munka után az áldozatok elismervényt kaptak a „munkájukról”, és elengedték őket. Edith gyalog ment haza, a harisnyája szétszakadt, a ruhája elázott, és alig bírta tartani magát, annyira elborította a szégyen és a megaláztatás.

Az elkövetkező pár hétben ez a pucolós játék a zsidó lakónegyedek mindennapjának a részévé vált. A hazafias szlogeneket lehetetlennek bizonyult levakarni, az SA gyakran savat öntött a vízbe, az égette és kimarta az áldozatok kezét.^[28]

Szerencsére Edithet nem vitték el többször, de tizenöt éves húga, Herta azok között volt, akiket felküldtek a piactér óratornyára, hogy vakarják le a mankós keresztek. Voltak zsidók, akiket arra kényszerítettek, hogy antiszemita szlogeneket fessenek a zsidó tulajdonú boltokra fakó piros és sárga festékkel.

Ahogy a finom Bécs döbbenetes hirtelenséggel fordult ki magából, olyan volt, mint amikor a család kanapéjának puha, kényelmes anyagát feltépik, és előbukkannak alóla az éles rugók és a szögek. Gustav tévedett, a Kleinmannok nem voltak biztonságban. Senki sem volt.

החפשא (mispáchá) – Család

Mind felvették a legjobb ruhájukat, mielőtt eljöttek otthonról – Gustav a vasárnapi öltönyében, Fritz az iskolai térdnadrágban; Edith, Herta és Tini a legszebb ruhájukban, a kicsi Kurt tengerészöltönyben. Hans Gemperle fényképészetében úgy néztek a kamera lencséjébe, mintha a jövőjüket látnák. Edith zavartan mosolygott, kezét anyja vállán nyugtatva. Kurt elégedettnek tűnt – nyolcévesen nem sokat értett belőle, mit jelentenek a változások az életében –, Fritz előadta a laza, pimasz tinédzsert, míg Herta, aki épp tizenhat éves lett, kész kis nő, valósággal sugárzott. Mikor Herr Gemperle (aki nem volt zsidó és remekül ment az üzlete az elkövetkező pár évben) elkattintotta a gépet, elkapta Gustav aggodalmát és a Tini sötét szemében ülő belenyugvást. Már értették, merre tart a világ, még a derűlátó Gustav is. Tini akarta annyira, hogy jöjjenek el a fényképészhez. Elfogta a baljós előérzet, hogy már nem lesznek együtt túl sokáig, és azt akarta, örökössé meg a gyerekeit, amíg még lehet.

A kormányzati és igazságszolgáltatási hivatalokból ömlött az utcára a méreg. Az 1935-ös nürnbergi törvények értelmében az ausztriai zsidókat megfosztották az állampolgárságuktól. Április 4-én Fritzet és összes zsidó diáktársát elküldték a kereskedelmi iskolából, és elvesztette a munkáját is. Edithet és Hertát elbocsátották az állásukból, Gustav sem folytathatta az üzletet, a műhelyt elkobozták és bezárták. Az embereket figyelmeztették, hogy ne

vásároljanak zsidóktól, akiket mégis rajtakaptak, egy feliratot akasztottak a nyakukba, azzal ácsorogtak: „Árja vagyok, de egy disznó: zsidónál vásároltam.”^[29]

Az Anschluss után négy héttel Adolf Hitler visszatért Bécsbe. Beszédet mondott az Északnyugati Pályaudvaron – alig pár száz méterre az Im Werdtől. Az SA, az SS és a Hitlerjugend húszezer tagja hallgatta. Az életem a tanúság rá – mennydörögte –, hogy többet tehetek, mint azok a törpék, akik lerombolták az országot. Száz év múlva a nevem odakerül majd a nép nagy fiainak listájára.^[30] A tömeg „Sieg heil!” kiáltásban tört ki, egyre ezt ismételték, fülsiketítő hangerővel, visszhangot verve a zsidó Leopoldstadtban.

Elborították a várost a horogkeresztek, minden újság tele volt a Führert dicsőítő képekkel. Másnap Ausztriában megtartották a régóta esedékes népszavazást a függetlenségről. A zsidók, természetesen, nem vehettek részt rajta. A szavazást szigorúan kézben tartotta és ellenőrizte az SS, senkit sem lepett meg az eredmény: 99,7 százalékkal nyert az Anschluss. Hitler kijelentette, hogy az eredmény „felülmúlta minden várakozását”.^[31]

A protestáns templomok harangjai tizenöt hosszú percen át szóltak, és az evangélikus egyházfő hálaadó istentiszteletet rendelt el. A katolikusok csendben maradtak, nem voltak biztosak benne, hogy a Führer nem azt a sorsot szánja-e nekik is, mint a zsidóknak.^[32]

A külföldi újságokat betiltották. Horogkeresztes kitűzők jelentek meg mindenhol, és aki nem viselt ilyet, rögtön

gyanús lett.^[33] Az iskolákban a Heil Hitler mindennapi rutinná vált, így köszöntek a reggeli ima után. Rituális könyvégetéseket tartottak, és az SS átvette az Israelitische Kultusgemeindét, a zsidó kulturális központot a Stadttempel közelében, megalázta és zaklatta az ott dolgozó rabbikat és tisztségviselőket.^[34] Innentől az IKG kormányzati szervként működött, ezen keresztül intézték a „zsidó problémát”, és „kompenzációt” kellett fizetniük az államnak, hogy a saját épületüket használhassák.^[35] A rezsim elkobozta a zsidó tulajdont, mintegy két és egynegyed milliárd Reichsmark értékben (a házakat és lakásokat nem számítva).^[36]

Gustav és Tini kínlódva igyekezett egyben tartani a családot. Gustavnak volt pár árja jó barátja a kárpitosiparban, tőlük kapott időnként munkát a műhelyeikben, de csak ritkán. Nyáron Fritz és az édesanyja munkát kapott az Alsó-ausztriai Tejgazdaságban, a környéken tejet szállítottak házhoz. Kora reggel vitték ki, így a vevők nem tudták, hogy zsidók hozták nekik a tejet. Két pfenniget kaptak literenként, talán napi egy márka jött össze – éhbér. A család az utcában működő zsidó leveskonyháról tartotta fenn magát.

Nem lehetett elmenekülni a nácizmus elől. Barna inges rohamosztagosok és a Hitlerjugend tagjai masíroztak az utcán, ezt énekelve:

*Ha zsidó vér csöpög a kés hegyéről,
Mi akkor énekelünk és nevetünk.*

A dalok a zsidók felakasztását és a katolikus papok falhoz állítását követelték. A masírozók közül páran valaha Fritz barátai voltak, akik ijesztő hirtelenséggel lettek nácivá. Még olyan is volt, aki beállt a helyi SS-csapatba, a 89. Standartéba. Mindenhol ott volt az SS, igazoltatták a járókelőket, büszkén és elégedetten ropogós egyenruhájukban és egyértelmű hatalmukban. Mindent megfertőzött. A szó, hogy „Saujud” – zsidó disznó – mindenhol használatossá vált. „Csak árjáknak” felirat jelent meg a park padjain. Fritzet és megmaradt barátait kitiltották a sportpályákról és az uszodákból – ez fájt Fritznek, nagyon szeretett úszni.

Ahogy telt a nyár, az antiszemita erőszak alábbhagyott, de az állami megszorítások folytatódtak, és a felszín alatt nőtt a nyomás. Egy félelmetes helységnevet kezdtek emlegetni: – Hajtsd le a fejed és fogd be a szád – mondogatták egymásnak a zsidók –, vagy elvisznek Dachaubá.

Kezdek eltűnedezni az emberek: először a prominensek – politikusok és üzletemberek –, aztán izmos, erős zsidó férfiakat tüntettek el átlátszó ürügyekkel. Néha a család egy doboz hamut kapott csak vissza. Aztán újabb nevet kezdtek suttozni: Buchenwald. A Konzentrationslager – koncentrációs tábor – a kezdetek óta hozzátartozott a náci Németországhoz, és most ezek az intézmények szaporodni kezdtek.^[37]

A zsidók üldöztetésére egyre inkább mindennapi ügymenet szolgált. A személyazonossági eljárásokra

különleges figyelmet fordítottak. Augusztusban megjelent a rendelet, hogy ha egy zsidó nem rendelkezik elismerten héber névvel, akkor fel kell vennie egy középső nevet: a férfiaknak az Izraelt, a nőknek a Sarát.^[38] A személyi igazolványukra J betűt pecsételtek, ez volt a Juden Kennkarte vagy J-Karte, ahogy leginkább emlegették. Leopoldstadtban bevezettek egy különleges eljárást. Az igazolvány tulajdonosát, miután lepecsételték a papírját, bevitték egy szobába, ahol egy fényképész és pár férfi és nő segéd várta. Profilképet készítettek, utána le kellett vetkőznie meztelenre. „A legteljesebb vonakodás ellenére – írta egy szemtanú – egészen le kellett vetkőzni... hogy az embert mindenhol lefényképezhessék.” Ujjlenyomatot vettek és megmérték őket, és „persze a férfi segédek a nőket méricskéltek, megvizsgálták a hajuk vastagságát, vérmintát vettek, mindent leírtak és megszámoztak.”^[39] Minden zsidónak át kellett esnie ezen a megalázó procedúrán, nem volt kivétel. Páran megszöktek, amint lepecsételték az igazolványukat, úgyhogy az SS inkább a pecsételést előhozta a fényképezést.

Szeptemberre Bécs elcsendesedett, mintha visszatértek volna a normális életre hasonlító mindennapok, még a zsidó közösségekben is.^[40] De a nácik messze nem voltak még elégedettek azzal, amit eddig tettek, kellett valami, ami a zsidógyűlölet új szintjére mozdíthatja az embereket.

Októberben Belgiumban történt egy eset, mely előrevetítette, mi várható. Antwerpennek, a belga kikötővárosnak nagy, virágzó zsidó negyede volt. 1938.

október 26-án a náci propagandalap, a *Der Angriff* két újságírója szállt le egy utasszállító gőzösről, és fotózni kezdték a zsidó gyémánttőzsdét. Sértő, támadó stílusban léptek fel, pár zsidó erre dühösen reagált, megpróbálták kihajítani az újságírókat, mire dulakodás kerekedett, az egyik német megsérült, és elvették a fényképezőgépét.^[41] A németországi sajtó hatalmas támadássá fújta fel az esetet, miszerint nekiestek két ártatlan és tehetetlen német állampolgárnak. Bécs legnagyobb lapja szerint egy német turistacsoportra támadt ötven zsidó gengszter, véresre verték és kirabolták őket, amíg eszméletlenül feküdtek. „A belga sajtó nagyja hallgat – füstölgött a cikk. – Ez a hozzáállás mutatja a következtelenségüket, ezek a lapok nem félnek botrányt kiáltani, ha akár csak egyetlen zsidót felelősségre vonnak a bűntetteiért.”^[42] A náci propagandalap, a *Völkischer Beobachter* lehozta az ijesztő figyelmeztetést, hogy ha a zsidók németek elleni erőszakos támadásai folytatódnak, annak „könnyen lehet befolyásolhatatlan következménye, ami igencsak nem lenne kívánatos és nagyon kellemetlen lenne”.^[43]

A fenyegetés világos volt, a feszültség egyre élesebb.

Ahogy elkezdődött a november, a Reich területén tomboló antiszemitizmus kitörési pontot keresett. A ravaszt messze, Párizsban húzták meg, ahol egy Hershel Grynszpan nevű lengyel zsidó dührohamot kapott népe, köztük a családja németországi üldöztetése miatt, fogott egy frissen vásárolt revolvert, bement a német nagykövetségre, és beleeresztett öt golyót egy találomra kiválasztott, Ernst vom

Rath névre hallgató hivatalnokba.

Bécsben a merényletet az újságok „nyílt provokáció”-ként emlegették.^[44] A zsidókat móresre kellett tanítani.

Vom Rath november kilencedikén, szerdán halt meg. Aznap éjjel a nácik előzőnlőtték Berlin, München, Hamburg, Bécs és az összes többi város utcáit. A helyi pártvezetők és a Gestapo volt az esemény szervezője, ők vezették a pörölykalapáccsal, fejszével és gyúlékony anyagokkal felfegyverzett SA-t és SS-t. A célpont valamennyi zsidó kézen lévő ház, lakás és üzlet volt. Ha a zsidók az útjukba álltak, megverték vagy ott helyben legyilkolták őket. A rohamosztagosok leromboltak és felgyújtottak mindent, amit tudtak, de a szemtanúk legélesebben az üvegek összetörésére emlékeztek; a németek Kristallnachtnek, azaz Kristályéjszakának hívták az utcákat elborító csillogó üvegcserepek miatt.^[45] A zsidók csak novemberi pogromként emlegették.

Az volt a fő parancs, hogy ne fosztogassanak, csak romboljanak^[46]. A parancsot követő káoszban ezt gyakorta megszegték, a zsidó otthonokat és üzleteket kirabolták, ezt azzal leplezve, hogy úgymond fegyvert vagy „tiltott irodalmat” keresnek^[47]. Akiket feljelentettek a szomszédaik, azoknak megszállták az otthonát, összetörték mindenüket, a bútorokat és a ruhákat is tönkretették a barna ingesek. Anyák rejtették a hátuk mögé gyermekeiket, párok kapaszkodtak egymásba félelemtől dermedten, miközben feldúlták az otthonaikat.

Leopoldstadtban az utcán elkapott zsidókat a

Karmelitermarktra vitték és megverték. Éjfél után felgyújtották a zsinagógákat, Kleinmannéktól látni lehetett a narancsvörösben izzó háztetőket, megvilágították őket az égő Polnische Schul, a Leopoldgassén álló zsinagóga lángjai. Kijöttek a tűzoltók, de a rohamosztagosok nem hagyták őket munkához látni, csak mikor a csodálatos épületet már teljesen felemésztette a tűz. A belvárosi Stadttempelt nem lehetett felgyújtani, mivel a házak közé épült, ezért a belsejét pusztították el: a csodás faragásokat, díszeket, a gyönyörű arany és fehér festést leverték és tönkretették, a tóraszekrényt és a bimát szétverték és lebontották.

Hajnal előtt megkezdődtek a letartóztatások. Zsidók ezreit – leginkább életerős férfiakat – vitték el az utcáról vagy hurcolták el otthonaikból a rohamosztagosok.

És a letartóztatottak első csoportjában ott volt Gustav és Fritz Kleinmann is.

2. NEMZETÁRULÓK

אבא (ábá) – Apa

A rendőrkapitányságra vitték őket, a Práter közelében álló impozáns, vörös téglás, kváderkövel díszített épületbe.^[48] Kleinmannék sokszor töltötték itt, a Práterben a délutánt ünnepnapokon, a hatalmas park gyepén sétálgattak, üldögéltek a sörkertekben, a gyerekek felültek a vidámpark játékaire, vagy bementek a cirkuszba. Most, ezen a ködös téli reggelen a kapuk elcsendesedtek, az óriáskerék fémhálója mint valami fenyegetés, úgy lógott a tetőkön. Gustav és Fritz elment a park bejárata mellett, nem is látták, egy teherautóra pakolták őket más leopoldstadti zsidó férfiakkal együtt.

Az apát és a fiát a szomszédok jelentették fel a rohamosztagosoknak; azok, akiket Gustav közeli barátjának tartott: Du Freunden,^[49] akikkel gyakran elbeszélgetett, rájuk mosolygott, ismerte őket és bízott bennük, ismerték a gyerekeit és élete történetét. Mégis minden kényszer vagy provokáció nélkül letaszították a szakadékba.

A rendőrségen a foglyokat leszállították a teherautóról, és beterelték őket egy használaton kívüli istállóba.^[50] Férfiak és nők százai voltak már ott. Legtöbbjüket az otthonukból

hurcolták el, mint Gustavot és Fritzet, további százakat másnap reggel fogtak le, a nagykövetségek és konzulátusok előtti sorban, ahol menekülőutat kerestek,^[51] másokat csak véletlenszerűen összeszedtek az utcán. Egyetlen kérdést vakkantottak oda: – Jude oder Nichtjude?^[52] – Ha a válasz az volt, hogy Jude, vagy az áldozat külsejében bármi is erre utalt, akkor felküldték a teherautóra. Volt, akit az utcán vonultattak el eddig, a tömeg sértegetésétől és bántalmazásától kísérve. A nácik ezt Volksstimmének nevezték – a nép hangjának –, és szirénákat bögetve zúgtak végig az utakon, aztán eljött a hajnal, kivilágosodott, és csak egyre folytatódott, tovább és tovább... Egy rémálom, melyből nem volt ébredés.

Hat és fél ezer zsidót – többnyire férfiakat – vittek a város különböző rendőrőrsre,^[53] de egyik sem volt olyan zsúfolt, mint a Práter melletti. A cellákat már csurig megtöltötték az elsőként érkezettek, és most annyi foglyot tereltek be az istállókba, hogy felemelt karral kellett állniuk. Volt, akit letérdeltettek, hogy az újonnan érkezettek rájuk tudjanak mászni.

Gustav és Fritz együtt maradt a tolongásban. Múltak az órák, álltak vagy térdeltek, éhesen, szomjasan, sajnó izületekkel, nyögések és elmormolt imák között. Kintről, az udvarról szidalmazás és verés hangjai hallatszódtak be. Pár percenként két-három embert szólítottak a kihallgatósobából. Senki sem jött vissza.

Fritz és az apja elveszítették az időérzéküket, ahogy teltek az órák, mikor végül az ujj rájuk mutatott, és ők

elkecmeregtek az összeszorult testeken túlra, az ajtóhoz. Egy másik épületbe vezették őket, egy csoportnyi hivatalnok elé. A kihallgatás sértések sorozatos szórásából állt: *zsidó disznó, nemzetáruló, zsidó bűnöző*. Minden fogolynak el kellett ismételnie mindezeket magáról. Minden férfinak ugyanazokat a kérdéseket tették fel: – Mennyi megtakarított pénzed van? Homoszexuális vagy? Fenntartasz-e kapcsolatot árja nővel? Segítettél-e valaha abortuszban? Milyen pártnak vagy szervezetnek vagy tagja?

A kihallgatás és a szemle után a foglyokat különböző kategóriákba osztották. A Zurück (vissza) csoport tagjait újra elzárták, hogy ott várjanak a sorukra. Az Entlassung (elbocsátás) kategóriába kerülteket elengedték: leginkább nőket, időseket, kamaszokat és tévedésből letartóztatott külföldieket. A mindenki által rettegett kategória a Tauglich (alkalmas) volt, ez Dachaut vagy Buchenwaldot jelentette, vagy az elsuttogott új nevet, Mauthausent, egy tábort, amit itt, Ausztriában építettek. ^[54]

Míg az ítéletre vártak, Gustavot és Fritzet bevitték egy magasföldszinti, udvarra néző terembe. Itt már látták, mi a forrása a zajnak, amit eddig csak hallottak. Kint a foglyokat felemelt karral sűrű sorokba terelték, bottal és korbáccsal felszerelt rohamosztagosok sértegették és ütötték őket. Le kellett feküdniük, aztán felállniuk, a földön gurulni, miközben korbácsolták, rugdosták és kinevették őket, kabátjuk és elegáns öltönyük csupa kosz lett, kalapjukat a földre taposták. Volt, akit komoly verésre szemeltek ki.

Akik nem vettek részt a „tornában”, azoknak azt kellett kiabálniuk, hogy „Zsidó bűnözők vagyunk! Zsidó disznók!”

Ezalatt a reguláris rendőrség tagjai, akik régóta szolgáltak itt, és ismerték Leopoldstadt zsidó lakóit, végig ott álltak és segédkeztek, ha kellett. Bár csak kevesen vettek részt a verésben, senki sem tiltakozott. Legalább egy rendőrtiszt biztosan beszállt az udvaron zajló verésbe.^{55}

Hosszas várakozás után megjött Fritz és Gustav ítélete. Mivel Fritz csak tizenöt éves volt, az Entlassung kategóriába került. Szabadon távozhatott. Gustavot a Zurück csoportba osztották, vissza a cellába. Fritz nem tehetett semmit, csak kétségbeesetten nézte, ahogy a papát elvezetik.

21 (ben) – Fiú

Beesteledett, mire Fritz eljött a rendőrőrsről. Egyedül gyalogolt haza, elment a Práter ismerős bejárata előtt. Sokszor megtette már ezt az utat – miután a barátaival a Dunában úszott, vagy a parkban töltött nap végén, élvezve egy sütemény édességét vagy adrenalintól buzogva. Most csak üresség maradt.

Az utcák mogorvák voltak a vérontás után, másnaposak az előző éjszaka tombolásától. Leopoldstadttal feldúlták, a bevásárlóutcákat és a Karmelitermarktot ellepték az üvegcserepek és faszilánkok.

Fritz hazament, anyja és nővérei ölelő karjába. – Hol a papa? – kérdezték. Fritz pár szóval elmondta nekik, mi

történt, és hogy a papát ott tartották. Megint azok a rémes nevek zsongtak a fejükben: Dachau, Buchenwald. Egész éjjel vártak, de nem jött hír, habozva érdeklődtek, de nem tudtak meg semmit.

A világ visszatetszéssel fogadta a pogrom hírét. Az Egyesült Államok tiltakozásképp visszahívta berlini nagykövetét,^[56] az elnök kijelentette, hogy a hírek „felháborították az amerikai népet... Alig tudtam elhinni, hogy ilyesmi megtörténhet a huszadik században.”^[57] Londonban a Spectator azt írta, hogy „a barbarizmus olyan mértéket ölt Németországban, olyan ördögi embertelenségre vetemednek, és olyan egyértelműen magukon viseli a hivatalos sugalmazás jegyeit, hogy a következményei... még nem kiszámíthatóak”.^[58]

De a nácik nem törődtek ezzel, közölték, hogy az atrocitások felemlegetését csak arra használják, hogy eltereljék a figyelmet a valódi gyalázatról: arról, hogy a zsidók lemészároltak egy német diplomatát. Gratuláltak maguknak, hogy kiszabták a zsidókra a jól megérdemelt büntetést, mivel ez „a jogos undor kifejezése volt a legszélesebb német néprétegek részéről”.^[59] A külföldi elítélő véleményeket lesöpörték az asztalról, mondván, hogy az „mocskos hazugság, a jól ismert menekültközpontban fabrikálták, Párizsban, Londonban és New Yorkban, és a zsidó befolyás alatt álló média sugalmazására történt”.^[60] A zsinagógák elpusztításával a zsidók „már nem tudnak államellenes összeesküvéseket kovácsolni a vallási tevékenység leple alatt”.^[61]

Fritz, Tini, Herta, Edith és Kurt egész pénteken vártak, de nem tudtak meg semmit Gustavról. Aztán ahogy leszállt az alkony és bejött a sábesz, kopogtak az ajtón. Tini aggódva ment, hogy kinyissa. És ott állt... a férje, épen és egészségesen!

Fáradt volt, kiéhezett, kiszáradt, soványabb, mint valaha, de Gustav egyszer csak besétált, mint aki a sírból kelt ki, mire kitört a boldog megkönnyebbülés. Elmesélte, mi történt. A náci hivatalnokok látták, hogy harcolt a háborúban, és a rendőrségen dolgozó régi barátai kezekedtek a rengeteg harci sebesülésért és kitüntetésért. Az SS vezérkarának az volt az utasítása, hogy a veteránokat ne gyűjtsék be, ahogy az időseket és a kamaszokat se.^[62] Még a nácik sem mentek el olyan messzire, hogy elvigyenek egy háborús hőst a koncentrációs táborba. Gustav Kleinmann szabadon távozhatott.

Ezután pár napig transzportokat indítottak. A rendőrség Grüne Heinrich nevű furgonjai hajtottak ki szerte a városban a rendőrőrsökről, megpakolva zsidó férfiakkal – némelyikük ugyanúgy háborús veterán volt, de nem voltak olyan kitüntetései, mint Gustavnak, vagy nem bírtak ismeretséggel a rendőrségen. Mind ugyanabba az irányba tartottak: a Westbahnhof rámpájára. Ott a foglyokat marhavagonokba terelték. Volt, aki Dachaubá került, volt, aki Buchenwaldba. Sokakat nem láttak soha többé.

אבא (ábá) – Apa

A kalapácsütések hangjára Gustav egy darab anyagot tekergetett az ujjai körül: egy nyesedék volt, csak egy felesleges cafat, az élete maradéka. Az utca túloldalán egy munkás egy fatáblába ütött szögeket, ezzel takarta le egy valamikori zsidó üzlet kitört kirakatát. Már nem zsidóé volt ez sem.

Végignézett az Im Werden, a piacon, a Leopoldgassén és számba vette az üzleteket, melyek valaha zsidó barátai tulajdonában álltak: mostanra üresek voltak vagy nem zsidók kezére kerültek. Mint a szomszédok, akik feladták őt és Fritzet az SA-nak, sok új tulajdonos barátságban állt azokkal, akikről elvették a boltot. Ochshornék illatszerboltja ott működött a piac túlsó sarkán, most Willi Pöschlé lett, aki Gustavval lakott egy házban. A hentesek, a baromfiárusok, a zöldségesek mind elveszítették a standjukat a piacon. Gustav egy másik barátja, Mitzi Steindl lelkesen részt vett a zsidók kiűzésében és az üzleteik elvételében; régebben, mielőtt ez az egész elkezdődött, Mitzi szegény volt, Gustav gyakran adott neki munkát, valami varrnivalót, hogy kisegítse.

Így, hogy egy egész népcsoportot ellenségnek bélyegeztek, és esély nyílt az azonnali haszonra, barátok fordultak barátok ellen minden aggály és habozás nélkül. Sokan egyetértettek a zaklatással, a megfélemlítéssel, a fosztogatással, a veréssel és a deportálással. Alig néhány kivétellel az ő szemükben a zsidók nem lehettek barátok, hiszen hogy lehetne egy veszélyes, ragadozó állat egy emberi lény barátja? Ez elképzelhetetlen lett volna.

Egy angol újságíró így írta le: „A német zsidókat nem ítélték halálra hivatalosan, csak lehetetlenné tették, hogy éljenek.”^[63] A lehetetlennel szembenézve százak vetettek véget saját kezűleg az életüknek, elfogadták az elkerülhetetlent, és megszabadították magukat ettől a reménytelen, ócska léttől. Még többen döntöttek úgy, hogy elmennek, és máshol építik fel az életüket. Az Anschluss óta az osztrák zsidók megpróbálták emigrálni, most nőtt a kérelmezők száma és kétségbeesése is.

מִשְׁפָּחָה (mispáchá) – Család

Gustav és Tini arról beszélt, hogy el kellene menni. Tininek rokonai és barátai költöztek Amerikába sok évvel ezelőtt. De az, hogy egy sem vagyonnal, sem befolyásos kapcsolatokkal nem bíró zsidó család a jobb élet reményében elhagyja a Harmadik Birodalmat, rettenetesen nehéz lett. Az elmúlt öt és fél évben, mióta a nácik átvették a hatalmat Németországban, zsidók tízezrei vándoroltak ki, de a föld minden nemzete egyre inkább ellenállt a beáramló migránsok és menekültek hullámának.

Ausztriában a zsidók kivándorlása – és úgy általában az életük – Adolf Eichmann irányítása alá került. Korábban az SS biztonsági és hírszerzési osztályán dolgozott hivatalnokként, az osztrák születésű Eichmann a szervezet legfőbb szakértőjévé képezte magát a zsidó kultúrában és viszonyokban.^[64] A megoldása a „zsidó problémára”

elsősorban és mindenekelőtt az volt, hogy távozásra bátorította a zsidókat a Zsidó Kivándorlási Hivatali Központon keresztül. Újraélesztette az Israelitische Kultusgemeindét (IKG) is, Bécs zsidó szociális és kulturális szervezetét, és a vezetőit arra kényszerítette, hogy neki dolgozzanak. Az IKG állította össze az információkat a zsidókról, és intézte a távozáshoz szükséges bürokratikus ügyeket.

Bár azt akarták, hogy a zsidók menjenek el, a nácik mégsem bírtak ellenállni a csábításnak, hogy amilyen kegyetlenül csak lehet, megnehezítsék azt. Kifosztották őket minden vagyonukból, ahogy áteresztették őket a rendszeren, mindenféle adót és büntetést zsaroltak ki belőlük, többek között vagyonuk harminc százalékát kellett kifizetniük a „Reich elhagyásáért”, és húszat „jóvátételként” (a zsidók utálatos bűneiért büntetésképp),^[65] és még erre jöttek rá a vaskos megvesztegetési összegek és a külföldi pénzek megváltása olyan árfolyamon, hogy az egyszerű tolvajlás volt. Ráadásul a kérelmezők adóügyi engedélye csak pár hónapig volt érvényes, és a vízum elintézése gyakran ennél több időt vett igénybe. A reménybeli kivándorlók gyakran újra a startmezőn találták magukat, és újra fizetniük kellett. Ennek következtében a náci kormányzatnak kölcsön kellett adnia az IKG-nak, hogy segíthessenek az elszegényedett zsidóknak a menetjegyek és a külföldi pénz beszerzésében.^[66] Ekképpen a nácik saját gyűlölete akasztotta meg a gépezet működését, amit arra hoztak létre, hogy mindezt levezényelje.

Befogadóhelyet találni, ahova menni lehetett – ez volt a kivándorlás legnehezebb része. Körülöttük az egész világ elítélte a nácikat, és bírálta saját kormányaikat, hogy ilyen keveset tesznek a menekültek befogadásáért. De a kampányolók számát jóval fölülmúlta azoké, akik nem akartak bevándorlókat látni maguk között, akik elvonnák a megélhetésüket és felhígítanák a közösséget. A német sajtó sokat gúnyolódott a világ álszentségén, ahogy felháborodottan kommentálták a zsidók vélhetően száanalomra méltó helyzetét, de alig tettek valamit, ha tettek egyáltalán, hogy segítsenek rajtuk. A Spectator azt írta, „gyalázat, főleg a keresztény tudat gyalázata, hogy a modern világ hatalmas vagyona és forrásai ellenére képtelen otthont nyújtani ezeknek a számkivetetteknek”.^[67]

Kleinmannék megtapasztalták, hogy a városuk, egy brit újságíró szavaival élve „az üldözés városává lett és a szadizmusé... Bármennyi példát is hoznánk a kegyetlenségre és a bestialításra, nem mutathatjuk meg az olvasónak, aki nem érezte, milyen volt a hangulat Bécsben, milyen volt a levegő, amit az osztrák zsidók kénytelenek beszívni... A félelem minden alkalommal, mikor csengettek, a kegyetlenség szaga a levegőben... Aki érezte ezt, az érti, miért váltak el egymástól rokonok és barátok, hogy a világ bármely sarkába kivándoroljanak.”^[68]

Még a Kristályéjszaka után sem változott a helyzet: a külföldi kormányok, a konzervatív sajtó és a többségi demokratikus akarat ellenállt, nem akartak egy-egy cseppnél több zsidót beengedni. Mikor a nyugatiak

Európára néztek, nemcsak a néhány százezer német és osztrák zsidót látták, hanem ott derengett mögöttük a kelet-európai zsidóság sokezres tömege, a hárommillió lengyel zsidó – és mindenhol antiszemita törvények léptek életbe nemrégiben.

– Szégyenteljes látvány – mondta Adolf Hitler –, ahogy a teljes demokratikus világból csepeg a szegény, megkínzott zsidók iránti együttérzés, de mégis megkeményítik a szívüket és megmakacsolják magukat, ha segíteniük kellene rajtuk.^[69] Hitler gúnyosan mosolygott Roosevelttel „ügynevezett lelkiismeretén”, miközben Westminsterben minden párt parlamenti képviselői őszintén beszéltek arról, hogy segíteni kell a zsidókon. Sir Samuel Hoare belügyminiszter ezzel szemben „az idegen beáramlás felett érzett aggodalomról és rejtett gyanakvásról” beszélt, és ellenezte a tömeges bevándoroltatást.^[70] A képviselők azonban a munkáspárti George Woods és David Grenfell biztatására ragaszkodtak hozzá, hogy összehangolt segítő akciót indítsanak a zsidó gyerekek áttelepítésére, hogy ezzel megmentseik „egy nagy nép fiataljait”, akiknek „bőkezű hozzájárulása sosem maradt el”, ha menedéket nyújtoik életmódját támogathatták.^[71]

Közben a Reichben a zsidók csak napról napra élhettek, sorban álltak a nyugati hatalmak konzulátusai előtt, vártak és reménykedtek, hogy elfogadják a kérvényüket. A koncentrációs táborokba hurcolt ezreknek a bevándorlási vízum adta az egyetlen reményt. Bécsben több százan váltak hajléktalanná, és sokan haboztak, nem mertek

vízumért folyamodni, félve a letartóztatástól.^[72]

Gustavnak nem volt semmi pénze vagy vagyona, nem tudta előteremteni a pénzt, amivel a vérszívó bürokrácián átvezető utat megvásárolhatta volna. Nem is nagyon bízott benne, hogy újra tudná kezdeni az életét egy idegen országban. Az utolsó szó Tinié volt, aki egyszerűen el sem bírta viselni a kivándorlásnak már a gondolatát sem. Minden gyökere Bécshez kötötte, itt született, itt nőtt fel. Az ő korában hová mehetett volna, hogy ne érezze úgy, kiszakították a természetes közegéből? A gyerekei már más kérdés volt. Különösen a tizenöt éves Fritz miatt aggódott; a nácik már egyszer elvitték, elvihetik újból. Hamarosan elveszíti a viszonylagos védelmet, melyet a kora nyújt.

1938 decemberében több mint ezer gyerek hagyta el Bécset, Angliába mentek – a várható ötezer fő első csoportja, ennyit fogadott az angol kormány, ezúttal állva a szavát.^[73] Végül több mint tízezren találtak biztonságos menedékre az Egyesült Királyságban a Kindertransport programban. De még ez is csak töredéke volt az igényeltnek. Az angolok azt javasolták, hogy nyissák meg a palesztin határt további tízezer gyerek számára. Tini hallott erről a javaslatról, és reménykedett benne, hogy Fritz bekerülhet az egyik transzportba.^[74] Elég idős volt ahhoz, hogy elboldoguljon egyedül, és munkával tartsa fenn magát, amire a nyolcéves Kurt nyilvánvalóan nem lehetett képes. A palesztinai tárgyalások hónapokig elhúzódtak. Az arabok attól féltek, hogy elárasztják őket, és elveszítik a többségi jogukat, melyeket élveztek, és fel kell adniuk egy

jövőbeli, független Palesztina minden reményét. A tárgyalások végül kudarcba fulladtak.^[75]

Míg a család többi tagja aggódott és habozott, Edith Kleinmann eltökélte, hogy el akar menni. A megaláztatáson és a bántalmazáson felül, amit el kellett szenvednie, életteli, nyitott személyiségként nehezen viselte a már szinte fogságnak nevezhető bezártságot. Kerül, amibe kerül, ki akart jutni.

Edith Amerikát nézte ki magának, és megszerezte anyja ottani rokonaitól a két szükséges nyilatkozatot, mely szerint szállást és támogatást nyújtanak neki. Így felkészülve, 1938 augusztusának végén regisztrálta magát az amerikai konzulátuson, hogy megkezdje a kivándorlási eljárást.^[76] Rengeteg volt a kérelmező, és a folyamat mindkét végét direkt szűkre szabták, egyrészt az amerikai külügyminisztérium, másrészt a náci rezsim. Már közeledett az év vége, és Edithnek szembe kellett néznie a lehetőséggel, hogy esetleg itt ragad Bécsben. A Kristályéjszaka óta türelmetlenül várta az eredményt, és végül úgy döntött, Anglia jobb lehetőségnek tűnik.

Kora nyár óta rengeteg zsidó – többnyire nők, akik könnyebben átjutottak a vizsgálaton – szemelte ki magának Angliát, úgy látták, érdemes megpróbálni. Reményteli hirdetések jelentek meg a *The Times* apró rovatában.^[77] A hirdetőik között voltak szobalányok, szakácsok, sofőrök, dadusok és aranyművesek, jogi doktorok, zongoratanárok, szerelők, nyelvtanárok, kertészek és könyvelők. Sokan alacsonyabb szintű munkára jelentkeztek, mint amire a

képesítésük szólt volna. A magukat ajánlók kifejezései egyre ismétlődtek: „jó tanár”, „jó mester”, „gyakorlott”, „kellemes egyéniség”. Ahogy múlt az idő, a hirdetések érezhetően kétségbeesetté váltak: „bármilyen munka”, „sürgősen keres”, „tízéves kisfiúval (akár gyermekotthon-elhelyezéssel, ha szükséges)”, „azonnal”... Ilyen volt a kiszűrődő lárma, miközben az emberek körül egyre magasodtak a börtön falai, és rájuk csapták az ajtót.

A képzett háztartási alkalmazottnak volt a legnagyobb esélyük a vízumra.^[78] Kleinmannék egyik szomszédja, Elka Jungmann feladott egy hirdetést, mely jellegzetesen pontosan olyan volt, mint a többi száz meg száz:

Szakácsnő, jelentős tapasztalattal (zsidó), házvezetőnőként is, mindenféle házimunkában rutinosan állást keres. Elka Jungmann, Bécs, Im Werd 11-19.^[79]

Kalapostanoncként Edith nem ajánlkozhatott tapasztalt háztartási alkalmazottnak, és nem is lelkesítette, hogy beletanuljon. Jól öltözött, jól élt, előkelő hölgynek tartotta magát. Hogy házakat takarítson? Ez nem illett hozzá. De Tini kézbe vette a lányát, megtanította neki, amit csak tudott, és bejuttatta szobalánynak egy jómódú zsidó családhoz. Edith egy hónapig ott dolgozott, de nagylelkűen hat hónapos munkáról kapott tőlük igazolást. Edithnek elképesztő szerencsével sikerült munkaszerződést szereznie Angliába. Már csak a vízum kellett, és a náci hatóságok engedélye.

Ez volt a legnehezebb része. Az angol kormány csak alig néhány vízumot adott ki naponta.^[80] A brit nagykövetség előtt kígyózó sor hosszú volt, és fájdalmasan lassan haladt. Napi huszonnégy órát váltotta egymást a család minden tagja, tartották Edith helyét a sorban. Csípős hideg volt, de ők kitartottak a helyükön, ahogy a sor napról napra előrearaszolt. A konzulátusok előtt a járdát eltorlaszolta a kérelmezők tömege, időnként a rendőrök elkergették őket, vagy volt, hogy megjelent az SA, és kötéllel verték a zsidókat.^[81] Egy hétig tartott, mire Edith elért a Palais Caprara-Geymüller pompás kapujáig, itt működött a brit konzulátus.^[82] Beengedték, leadta a kérelmet. Aztán várt. És végül 1939 januárjának elején megkapta a vízumot.

Mindenkinek fájdalmas volt az elválás Edithtől. Egyikük sem tudta elképzelni sem, hogyan és mikor látják egymást újra. Edith felszállt a vonatra, és eltűnt az életükből az új létbe, úrt hagyva maga után a családban.

Edith pár nap múlva már a La Manche csatornán átkelő hajóra ért, maga mögött hagyva a terrort, a zaklatást és a veszélyt, de mindeközben otthagyt mindent, amit csak ismert és mindenkit, akit szeretett, és tele volt félelemmel, vajon mi várhat rá. Évekkel később, mikor már megöregedett, mesélt a gyerekeinek ezekről az időkről, ezen a ponton elhallgatott, mintha a fájdalom még mindig túl éles lenne jóval az után, hogy minden más már elkopott, nem sajgott többé – az elválás emléke erősebb volt, mint bármi másé, ami megtörtént.

החפשא (mispáchá) – Család

Bécsben az ostrom alatt álló zsidó közösség már csak árnyéka volt önmagának. Egy 1939 elején odautazó látogató szerint rosszabb volt, mint bárhol Németországban; teljes bevásárlóutcák és házak álltak üresen Leopoldstadtban, ahonnan kilakoltatták a zsidókat. A valamikori forgalmas utcák elhagyatottan kongtak, az egész olyan volt, mint egy halott város.^[83]

A cionista ifjúsági alija szövetség, melynek hivatalos célja az volt, hogy felkészítse a fiatal zsidókat a palesztinai kibucéltre, hősie munkát végzett a gyerekekkel: mesterségeket, egészségügyi ismereteket oktatott, segítséget nyújtott. Bécs megmaradt zsidóságának több mint a kétharmada szorult segélyekre, többnyire a saját közösségük támogatta őket. Amennyire lehetett, igyekeztek nem kijárni. A legtöbb környék sötétedés után veszélyes volt nekik, azokon az estéken, mikor a náci párt a gyűléseit tartotta, mindig brutális akciókra lehetett számítani, miután az SS és az SA legényei felheccelték magukat a beszédekkel. Bizonyos környékek a nap és az éj minden órájában túlságosan veszélyesek voltak.

A Kleinmann család összetartott otthon, összezártak az Edith távozása után támadt úr körül. Kurt az egyik rögtönzött iskolába járt, a másik két testvér meg tette, amit telt tőle, hogy segítsen a szüleinek. Azon a nyáron Fritz tizenhat éves lett, és személyi igazolványért kellett folyamodnia. A család összes J-Karte igazolványa közül ez

volt az egyetlen, amely megmaradt: egy jóképű, mellényt viselő fiú néz rajta utálkozva a kamerába.

Időnként Edith egy-egy levele eljutott Bécsbe. Röviden és egyszerűen írt. Edith belerázódott a szobalánymunkába, jól volt. Leeds egyik külvárosában élt, és egy orosz zsidó hölgynek, Mrs. Brostoffnak dolgozott. Az érzéseiről nem írt semmit.

Edith levelei folyamatosan érkeztek egész nyáron, aztán egyszer csak nem jött több: szeptember 1-jén Németország megszállta Lengyelországot, Anglia és Franciaország hadat üzent, és áthatolhatatlan fal emelkedett a lány és a családja között.

Kilenc nappal később még nagyobb csapás sújtotta Kleinmannékát: Fritzet elvitte a Gestapo.

אבא (ábá) – Apa

A letartóztatások újabb hulláma söpört végig a Reichen. Németország háborúban állt Lengyelországgal, minden lengyel származású zsidót ellenséges idegennek minősítettek.⁽⁸⁴⁾ Osztrák állampolgárként, mivel itt nevelkedett, Gustav biztonságban érezhette volna magát. De aki jól ismerte, tisztában volt vele, hogy a valamikori Galíciában született. 1918-tól Galícia Lengyelországhoz tartozott, és a németek a maguk részéről arra jutottak, hogy minden Lengyelországban született zsidó biztonsági kockázatot jelent.

Vasárnap sújtott le a pöröly, amikor Tini egyedül volt otthon Hertával, Fritzcel és Kurttal. Hangosan kopogtak az ajtón, mire mind összereztek a rémülettől.

Tini óvatosan kinyitotta az ajtót, és kilesett. Négy férfi alakját vette ki – mind a szomszédai voltak. Felismerte mindegyiküket, mindegyik arc, minden szarkaláb, minden borosta ismerős volt. Valamennyien munkásemberek voltak, mint Gustav – feleségeikkel Tini jó barátságban volt, a gyerekeik együtt játszottak valaha a Kleinmann gyerekekkel. Ott volt Friedrich Novacek, egy építőmunkás, és legelől Ludwig Helmhacker, a szenesember állt.^[85] Ők voltak azok is, aki a Kristályéjszakakor feljelentették Gustavot, Ludwig és kicsi, náci csatlósokból álló csapata azóta többször is próbálkozott.

– Mit akarsz tőlünk, Wickerl? – kérdezte Tini elkeseredve, miközben a csapat benyomult a kis lakásba. (Mindennek ellenére nem tudta a szenesembert máshogy szólítani, mint a becenevén.) – Tudod, hogy nincs semmink, még ételünk sem.^[86]

– A férjedért jöttünk – mondta Ludwig. – Az a parancsunk, hogy ha Gustl^[87] nincs itt, vigyük el a fiút – biccentett Fritz felé.

Olyan érzés volt Tininek, mintha belerúgtak volna. Semmit sem mondhatott, hogy ne történjen meg, ami megtörtént. Megfogták az ő drága fiát, és kivezették az ajtón. Ludwig még megállt, mielőtt elmentek: – Figyelj, bevisszük Fritzlt a rendőrségre, és ha Gustl jelentkezik, a fiú hazajöhet.

Mikor aznap, valamivel később Gustav hazaért, a családját teljes pánikban és gyászban találta. Ahogy meghallotta, mi történt, nem habozott, sarkon fordult, és elindult az ajtó felé, hogy egyenesen a rendőrségre menjen. Tini elkapta a karját. – Ne! – mondta. – Elvisznek téged is.

– Nem hagyom ott Fritzet a markukban! – indult Gustav újra az ajtó felé.

– Kérlek, ne – könyörgött Tini. – El kell menekülnöd, rejtőzz el valahol!

De Gustavot nem lehetett meggyőzni. Könnyek között hagyta Tinit, és gyorsan a Leopoldsgasse felé, a rendőrségre vette az irányt. Minden bátorságát összekaparva egyenesen odalépett a fogadópulthoz. Az ügyeletes rendőr felnézett rá.

– Gustav Kleinmann vagyok – szólalt meg. – Azért jöttem, hogy feladjam magam. Önöknél van a fiam. Vigyenek engem, és őt engedjék el!

A rendőr körbepillantott. – Kifelé! – morogta. – El innen, a pokolba!

Gustav zavartan kijött az épületből. Hazament, Tini megkönnyebbült, hogy újra látja, de ugyanakkor kétségbe volt esve, hogy Fritz még mindig nincs otthon.

– Holnap újra megpróbálom – közölte a férfi.

– Még előtte eljönnek érted – vélte Tini. Megint könyörgőre fogta, hogy Gustav rejtőzzön el, de a férje nem volt hajlandó. – Menj el most! – Tini nem adta fel. – Különben kinyitom a gázt, és megölöm magam. – Kurt és Herta rettegve figyelték őket. A szüleik küzdeni tudása volt a család fő mozgatóereje, az, hogy ezúttal lebírta őket a

kétségbeesés, elborzasztotta és megijesztette őket.

Végül Tini keresztülvitte az akaratát. A férfi elment otthonról, megígérve, hogy keres egy helyet, ahol elrejtőzhet. Tini egész nap és este idegesen várt, hallgatózott, felhangzik-e a kopogás az ajtón. Nem jöttek, viszont késő este visszajött maga Gustav. Nem tudott hova menni, és nem bírta volna egyedül hagyni éjszakára Tinit és a gyerekeket. Nem lehetett tudni, kit visznek el a nációk, ha őt nem találják.

Hajnali kettőkor jöttek – dörömbölés az ajtón, férfiak árja söpört végig a lakáson, parancsokat vakkantottak, Gustavot kezek fogták le, sírás, könyörgés, utolsó kétségbeesett szavak férj és feleség között. Megengedték, hogy bepakoljon egy kis csomag ruhát: egy pulóvert, egy sálát és egy pár zoknit.^[88] És ezzel véget ért. Az ajtó csapódott, Gustavot elvitték.

MÁSODIK RÉSZ

Buchenwald

3. KŐ ÉS VÉR: KONZENTRATIONSLAGER BUCHENWALD

אבא (ábá) – Apa

Miután meggyőződött róla, hogy egyedül van, Gustav elővett egy noteszt és egy ceruzát. Ezt írta tiszta, szögletes kézírásával: „1939. október 2-án megérkeztem Buchenwaldba, kétnapos vonatút után.”

Több mint egy hét eltelt a rémséges megérkezés óta, sok minden történt. Még a legtömörebb leírás is elfoglalta volna a notesz kincset érő lapjait. Gustav valahogy el tudta rejteni, bár tudta, hogy ha megtalálják, az halálos ítéletet jelent. Nem lehetett tudni, valaha kijut-e innen. Történjen bármi, ez a notesz lesz rá a tanúság.

Lesimította a lapot és folytatta:

„A weimari vasútállomástól futottunk a táborig.”

אבנ (ben) – Fiú

A vagon ajtaja csikorogva kitárult, beengedve a fényt, és azonnal kitört a pokoli kórus: elüvöltött parancsok és

csaholó őrkutyák hangja. Fritz pislogva nézett körül, mellbe verte az érzékszerveit érő ösztűz.^{89}

Úgy tűnt, mintha évek teltek volna el, mióta Wickerl Helmhacker és a cimborái elrángatták Fritzet az édesanyjától. Csak az vigasztalta, hogy nem engedték el, és ez azt kell jelentse, hogy a papa megúsza.

Fritzet először a Hotel Metropole-ba vitték, itt rendezték be a bécsi Gestapo főhadiszállását. Rengeteg zsidót tartóztattak le, az SS csak alig tudta valahogy elhelyezni őket. Pár napot a Gestapo cellájában töltött, majd több ezer másikkal együtt elszállították a Práter melletti footballstadionba. Összezsúfolva, botrányos higiéniai körülmények között töltöttek itt közel három hetet. Végül kivitték őket a Westbahnhofra, és marhavagonokba tereltek mindenkit.

Az utazás két napig tartott. Fritz testek közé szorulva tántorgott, ahogy a vonat himbálta, az idegenek testi közelségétől viszolyogva – egy tizenhat éves fiú az izzadó, ideges férfiak tömegében. Volt ott minden elképzelhető féle-fajta: középosztálybeli családapa, üzletember, szemüveges értelmiségi, borostás munkás; csúnya, jóképű, méltóságteljes, rémült, aki nyugodtan fogadta az egészet, aki remegett a felháborodástól, aki halálra rémült. Volt, aki hallgatott, más motyogott, imádkozott vagy megállás nélkül fecsegett. De mind ember: volt anyja, felesége, gyerekei, unokatestvérei, munkája, élete és helye Bécsben. A kinti egyenruhásoknak azonban: csak szállítmány.

– Kifelé, zsidó disznók! Most! Kifelé, kifelé!

Kijöttek a vakító fénybe. Ezerharmincöt zsidó – zavarodott, rettegő, döbbszent emberek fojtott, fortyogó haraggal – áramlott ki a marhavagonokból a weimari állomás rámpájára a sértések, ütések és ugató kutyák viharába.^[90] Helyiek sereglettek össze, hogy megnézzék a transzport érkezését, az SS-örök mögött álltak, nevettek, gúnyolódtak, bekiabáltak.

A foglyokat – sokuknak táska, batyu, sőt bőrrönd volt a kezében – lökdösték, ütötték és üvöltve sorokba rendezték. A rakodórámpáról egy alagútba, aztán megint ki, a levegőre terelték őket, futva hajtva a sorokat. Egy ideig követte őket a tömeg a város északi útjain.

– Fussatok, zsidó disznók, fussatok!

Fritz elgémberedett tagjait futásra ösztökölte. Ha bármelyikük megbotlott, félrefordult vagy csak úgy festett, mint aki lassít a tempón vagy beszél valakivel, arra azonnal lecsapott egy puskatus pörölye, ütötték a vállát, a hátát, a fejét.

Ezek az SS-ek rosszabbak voltak azoknál, akiket Fritz Bécsben látott, ők voltak a Totenkopfverbände – a halálfejes alakulat –, a sapkájukon koponya és keresztbe tett csontok jelvényét viselték, és brutalitásuk minden emberi képzeletet felülmúlt. Részegesek voltak és szadisták, satnya vagy ferde agyukkal, megnyomorodott lelkükkel úgy érezték, kezükben a végzet, és szinte korlátlan hatalommal bírtak. Arra képezték ki őket, hogy higgyék: ők a belső ellenség ellen vívott háború katonái.

Fritz csak futott és futott az erőszak látszólag végtelen

poklában. A városi utcákat több kilométernyi országút váltotta. A foglyokat gúnyolták és leköpték. Volt, aki elbotlott, legyengítette a kor és a csomag súlya, ezeket azonnal agyonlőtték. Ha megállt valaki, hogy megkösse a cipőfűzőjét, ha elesett, ha vízért könyörgött, habozás nélkül lelőtték. Az út hosszasan emelkedett, egy sűrű erdőbe vezetett. Ott a foglyokat egy új betonútra terelték. A veteránok Blutstraße, Véres út néven emlegették. Sok fogoly lelte halálát az építésekor, és az ő vérük összekeveredett az újonnan érkezettekével, akiket végighajtottak rajta.

Ahogy égő tüdővel rohant, Fritz mintha meglátott volna előrébb egy ismerős, magas, vékony figurát. Gyorsított, és utolérte. Igaza volt: a papa volt itt, minden józan érv ellenére! Ott küszködött, izzadságban fürödve, Tini apró ruhacsomagjával a hóna alatt.

Gustavnak olyan volt, mintha Fritz egyszer csak előlépne a semmiből. Nem volt alkalmuk rá, hogy meglepődjenek vagy rendesen üdvözljék a másikat. A szájukat csukva tartották, és közel maradtak egymáshoz, ahogy beljebb araszoltak a sorban, hogy elkerüljék az összevissza osztogatott ütéseket, nem hagyták, hogy elméjükig hatoljanak az időnként eldördülő pisztolylövések hangjai, rohantak a csapattal, fel a hegyen, egyre mélyebben és mélyebben az erdőbe.

Ez a hegy volt az Ettersberg, széles gerincét sűrű bükkerdő borította. Évszázadokon át a szász-weimari hercegek vadászterülete volt, újabban meg népszerű

piknikezőhely. Művészek és értelmiségiek vonultak ide vissza, olyan írók kapcsán emlegették, mint Schiller és Goethe.^[91] Weimar városa a német klasszikus örökség szívének számított, de a nácik a koncentrációs tábor építésével szintén letették névjegyüket az Ettersbergre.

Végül nyolc kilométer után, melynek megtétele több mint egy órába telt a foglyoknak, a Blutstraße elkanyarodott északnak, és kivezetett egy hatalmas irtásra az erdőben. A hatalmas terület körül épületek álltak elszórva, mindenféle formájú és méretű, némelyik teljesen elkészült, mások félig, de volt olyan is, amihez épp csak hozzákezdték. Ezek voltak az SS barakkjai és egyéb épületei, ők voltak a gépezet működtetői, melyben a foglyok egyszerre voltak üzemanyag és termék. Buchenwald, mely a festői bükkerdőről kapta a nevét, ami olyan kellemessé tette a hegyoldalt, több volt mint koncentrációs tábor: egy SS-modelltelepülés épült ide, méretei magával a városéval versenyeztek. Ami itt, a bükkfák között történt, elhomályosítja Weimar német kulturális örökségét. Sok ide bebörtönzött fogoly nem Buchenwaldként, hanem Totenwaldként, a halottak erdejeként^[92] emlegette.

Előttük az utat széles kapuház zárta le, masszív kerítéssel. Ez volt a bejárat a tulajdonképpeni fogolytáborba. A kapun két jelmondat volt. Ezt írták fölé:

RECHT ODER UNRECHT - MEIN VATERLAND

A hazám, igaz vagy nem igaz: ez volt a nacionalizmus és a fasizmus esszenciája. És kovácsoltvas betűk ezt hirdették a

kapun magán:

JEDEM DAS SEINE

Mindenkinek a sajátját. Ezt úgy is lehetett érteni, hogy mindenkinek az jár, amit megérdemel.

Beterelték a kapun a fáradt, izzadt, véres újonnan érkezőket. Ezertízen voltak, huszonöten, akik velük indultak el Bécsből, már csak élettelen testek voltak a Blutstraße mentén.^[93]

Áthatolhatatlan kordon mögött találták magukat: a hatalmas tábort szögesdrót vette körül, huszonkét, géppuskával és reflektorral felszerelt őrtoronnyal. A kerítés három méter magas volt, és áram futott benne: halálos 380 voltos feszültséget vezettek bele. A külső oldalán örök álltak, belül egy homoksávot húztak, ez volt a „határzóna”, ha egy fogoly ide kilépett, lelőtték.^[94]

Rögtön a bejárat mögött egy hatalmas gyakorlótér terült el: az Appelplatz, azaz a sorakozótér. Elöl és az egyik oldalon barakkok sorakoztak szabályos alakzat szerint, a hegyoldalban egyenletesen hullámszerű sorokat alkotva, mögöttük nagyobb, emeletes épületek. Gustavot és Fritzet a többi frissen érkezettel együtt sorokba állították az Appelplatzon. Fegyvert szegeztek rájuk, zavartan és kínban álltak ott foltos öltönyökben, munkásruhában, pulóverben és ingben, esőkabátban, puhakalapban, elegáns cipőben, sapkában és szöges bakancsban, szakállasan, kopaszon, frizurázva, kócos sörénnyel. Míg ők ott álltak, az útközben meggyilkolt férfiak holttesteit is behozták és ledobták

közéjük.

Egy csoportnyi elegáns SS-tiszt jelent meg. Egy középkorú, buldogképű, lomha testtartású férfi lépett eléjük. Ő volt, mint később megtudták, Karl Otto Koch, a táborparancsnok. – Nos – mondta –, akkor itt vagytok, zsidó disznók. Ebből a táborból nem juttok ki, ha egyszer bekerültetek. Erre emlékezzetek jól: innen nem kerültök ki élve.

A férfiak adatait bevezették a tábori regiszterbe, és minden fogoly kapott egy számot: Fritz Kleinmann a 7270-es, Gustav Kleinmann a 7291-es számú rab lett.^[95] Parancsokat adtak, furcsa kiejtéssel, ezt sok bécsi nehezen értette, nem szoktak hozzá a német dialektusokhoz. Le kellett vetkőzniük meztelenre, és a fürdőblokkhoz meneteltették őket, ahol szinte elviselhetetlenül forró vízzel zuhanyoztak (voltak, akik ehhez túl gyengék voltak, és összeestek). Aztán meg kellett merítkezni egy kádnyi száraz fertőtlenítőben.^[96] Meztelenül leültek az udvaron, leborotválták a fejüket, majd újabb adag puskatus- és botütés után visszafuttatták őket a sorakozótérre.

Kaptak tábori egyenruhát: hosszú alsónadrágot, zoknit, cipőt, inget és a jellegzetes, kék csíkos nadrágot és zubbonyt, mind szerencsétlenül lógott rajtuk. Aki kért, vehetett magának tizenkét márkáért pulóvert és kesztyűt,^[97] de kevesen akadtak, akiknél akár egy pfennig is volt. Minden ruhájukat és csomagjukat elvették – Gustav kis batyuját is.

Borotvált koponyával, egyenruhába öltözve az újonnan

érkezettek már nem egyének voltak, hanem homogén massa, csak a számuk különböztette meg őket egymástól, ismertetőjel csak egy-egy jellegzetes vonás maradt, egy kerek pocak vagy egy, a többiek fölé magasodó fej. Az erőszaktól csöpögő érkezés rádöbbsentette őket, hogy az SS tulajdonába kerültek, azt tehetnek velük, amit csak akarnak. Mindenkinek kiutaltak egy anyagdarabot, rajta a fogolyszámával, ezt kellett felvarrniuk az egyenruhájuk mellére, egy szimbólum mellé. Fritz megvizsgálta, és látta, hogy egy Dávid-csillagot ad ki az anyag az egymásra rakott sárga és piros háromszögből. Mindenkinek hasonló volt. A piros háromszög jelezte, hogy a letartóztatásukra azért került sor, mert zsidó-lengyel idegen ellenségek, és ezért „biztonsági őrizetbe” veszik őket. (Mármint az állam biztonságát őrzik így.)^[98]

A foglyokat ezután egy újabb SS-őr vizsgálta át, lapos arca volt, mint az ásó háta. Ő volt, mint megtudták, Hans Hüttig helyettes parancsnok, egy igazi szadista. Undorral végigmérte őket, a fejét csóválta. – Hihetetlen, hogy ilyen emberek, mint ti, mostanáig szabadlábbon sétálhathattak.^[99]

Átmeneteltették őket a „kis táborba”, az Appelpplatz nyugati oldalára, egy dupla szögesdróttal elkerített karanténba. Ott bent a barakkok helyett négy hatalmas sátor állt, bennük négyemeletes priccsek.^[100] Az elmúlt pár hétben vagy nyolcezer új fogoly érkezett Buchenwaldba, a szokásos mennyiség több mint hússzorosa,^[101] a sátrak zsúfolásig teltek.

Gustav és Fritz végül három másik férfival osztozott egy

mindössze két méter széles priccsen. Nem voltak matracok, csak a puszta deszkák. Kaptak egy-egy takarót, úgyhogy legalább nem fáztak. Szardíniaként összepréselődve, üres hassal lefeküdtek, olyan halálos fáradtan, hogy azonnal el is aludtak.

Másnap a tábori Gestapo regisztrálta az újonnan érkezetteket – lefényképezte őket, levette az ujjlenyomatukat, és röviden kihallgatott mindenkit, ez eltartott egész délelőtt. Délután megkapták az első meleg ételt: fél liter híg levest, hámozatlan krumplival és tarlórépával, némi cafat és mócsing úszkált benne. Az esti étkezésre egy szögletes cipó negyedét kapták, kis darab kolbásszal. A kenyeret egészben adták oda, és mivel késük nem volt, az osztozás elég esetleges volt, ami általában irigy vitákhoz és veszekedésekhez vezetett.

Nyolc napig maradtak a karanténban, aztán dolgozni küldték őket. A legtöbben nehéz munkát végeztek a közeli kőfejtőben, de Gustav és Fritz a tábori konyha lefolyóját pucolták. A dolgozókat egész nap verték és hajtották. Gustav ezt írta a naplójába: „Látom, hogy veri az SS a foglyokat, úgyhogy figyelek a fiamra. Összenézünk csak; értem a helyzetet, és tudom, hogyan viseljem magamat. Fritz is.”

Így végződött az első bejegyzése. Megnézte, mit írt eddig, csak két és fél oldalt, míg eljutott idáig rengeteg aggodalom és veszély közepette. Eltelt nyolc nap. Vajon mennyi vár még rájuk?^[102]

אבא (á bá) – Apa

Gustav megértette, hogy az a legbiztosabb, ha minél észrevétlenebbek maradnak. De két hónappal Buchenwaldba érkezésük után ő is és Fritz is felhívták magukra a figyelmet – a lehető legveszélyesebb módon –, Gustav akaratlanul, Fritz szándékosan.^[103]

Minden reggel, másfél órával pirkadat előtt, éles sziréna tépte ki a foglyokat az álom és feledés karjaiból. Bejöttek a kápók meg a Blockältesték, és üvöltöttek velük, hogy igyekezzenek. Ezek az emberek megdöbbentették az újonnan érkezetteket, ugyanis fogolytársaik voltak – leginkább „zöldek”, azaz köztörvényesek, akik zöld háromszöget viseltek az egyenruhájukon –, az SS nevezte ki őket, hogy rabszolgahajcsárként és barakkvezetőként dolgozzanak, ezzel lehetővé téve, hogy az őrszemélyzet megtartsa a távolságot a foglyok tömegétől.

Ahogy a sziréna felharsant, Fritz és Gustav cipőt vett és lekecmergett, bokáig süppedve a puszta földet borító sárba. Kint a tábort megvilágították a kerítés menti reflektorok az őrtornyok fölött, az utakon és a nyílt területeken egyaránt. Kiterelték őket a térre, az Appelra, és mindenkinek adtak egy bögrényi gabonakávét. Édesített volt, de nem adott energiát, és mindig kihűlt, mire megkapták. A létszámellenőrzés hosszas folyamat volt, némán kellett állniuk, mozdulatlanul, vékony ruhájukban dideregve két órán át. Mikor eljött az idő, hogy munkába induljanak, már megvilágította a hajnal az eget.

Gustav és Fritz csak rövid ideig élvezhették a különmunkát a csatornáknál, kiküldték őket a kőfejtőbe. Egyenes sorokba rendeződve meneteltek ki a főkapun, elfordultak jobbra az utat követve a főtábor és az SS barakkjai között – ezek emeletes téглаépületek voltak, némelyik még épült, legyező alakot formált az elrendezésük. A nácik még a koncentrációs táborokban is imádták az ilyen nagyszabású külsőségeket, ez megteremtette az elegancia illúzióját, jelentőségteljes renddel leplezve a rémálmot.

Kicsivel lejjebb a hegyen a foglyok áthaladtak a belső őrláncon. A főtáboron túl nem voltak kerítések, a munkaterületet alaposan felfegyverzett SS-őrök kordonja vette körül. Tizenkét méternyire álltak egymástól, minden másodiknál puská volt vagy félautomata fegyver, a többinél bot. Ha az őrkordonon belül volt egy fogoly, és megpróbált kilépni, habozás vagy kérdés nélkül lelőtték. A kétségbeesettek körében az öngyilkosság gyakori módja volt, hogy berohantak az őrök közé. Némelyik SS-nek az volt a kedvenc szórakozása, hogy arra kényszerítette a rabokat, rohanjanak a kordonba. „Szökésnaplót” vezettek, ebbe jegyezték fel a találatokat, pontokat kaptak minden ölésért, melyekért prémium vagy extra szabadság járt.

A kőfejtő hatalmas volt – világos, nyers mészkő virított az erdős hegyoldalba vágott fejtésen. Innen, ha valaki felemelte a fejét és a köd meg az eső épp nem takarta el, láthatta a párás nyugati horizontot. De az ember nem emelte fel a fejét, legfeljebb egy pillanatra. A munka nehéz

volt, veszélyes és szüntelen. A csíkos egyenruhás férfiak köveket ástak ki, követ törtek, követ cipeltek, és ha lassítottak, a kápók ütötték őket. A kápótól elvárták, hogy durva legyen, erre ösztökelte az is, hogy tudta, ha az SS elégedetlen vele, elmozdítják a posztjáról, és visszateszik a foglyok közé, akik bosszút állnak rajta.^[104]

Keskeny nyomtávú vasút vezetett ki és be a fejtőből, amin hatalmas fém bányakocsik futottak, akkorák, mint egy lovas kocsi. Ezekkel szállították a követ a fejtőből a Buchenwald környéki építkezésekre. Gustav és Fritz vagonvontatóként dolgozott, egész napon át tizennégy társukkal rángatták és tolták a mintegy négy és fél tonnás vagonokat^[105] felfelé, mintegy fél kilométerre, miközben a kápók ostorral ütötték őket és üvöltöttek. A vágányokat tört kőágyra fektették, ez csúszott, és szétgurult a vékony talpú cipők és fapapucsok alatt. A tempó is gyors volt, ahogy egy vagon kiürítettek, azonnal vissza kellett vontatni a fejtőbe, lefelé, a saját súlyától begyorsulva, miközben a tizenhat férfi próbálta az irányítása alatt tartani, nehogy elszabaduljon. Gyakorta elestek, egy-egy végtagjukat törték vagy a fejük sérült meg. A vagon gyakran leugrott a sínről, néha egyenesen a következő vagon útjába, összetört, feldarabolt férfiakat hagyva maga után.

A sérülteket betegszobára vitték, vagy ha zsidók voltak, akkor a Halálbarakkba: itt helyezték el, aki végzetesen megbetegedett.^[106] Ha valaki lebénult, akkor az SS-orvos halálos injekciót adott be neki.^[107] Még az enyhe sérülések is életveszélyesnek bizonyultak, mivel a foglyok minden

higiénit nélkülözve éltek és dolgoztak. Ha valaki rövidlátó volt és elvesztette a szemüvegét, az könnyen halálbüntetést jelenthetett.

Gustav és Fritz nap nap után gürcöltek, sikerült elkerülniük a büntetéseket és a sérüléseket. „Kibírjuk.” – írta Gustav a naplójában.

Ez így ment két hétig. Aztán október 25-én vérhas- és lázas megbetegedés járvány tört ki a karanténtáborban. Nem volt vizük, a kőfejtőben dolgozók a pocsolyákból ittak, úgy gondolták, ez okozhatta. Több mint háromezer-ötszáz legyengült férfit zsúfoltak be a sátrakba, a higiénit egyetlen latrina képviselte, valóságos táptalaja volt ez a fertőzéseknek. Mindennap többtucatnyi halottal csökkent a létszám.

Közben a tábor gyilkos mindennapjai folytatódtak. Minden egyes nap szűkös adagok, órákon át tartó létszámellenőrzések hidegben, esőben, mindennap verések és sérülések. Az SS vendettát fogadott egy Merkl nevű főrabbi ellen, rendszeresen megverték, végül az őrkordonba hajtották. És mindeközben akadálytalanul tombolt a vérhas, egyre nőtt a halálos áldozatok száma.

Néhány lengyel éhségében kivágta magát a kis táborból, és betört a főtábor konyhájába, tizenkét kiló cukorszirupot zsákmányoltak, ez az édesség kissé feldobta a foglyok ellátását. De rövid életű volt az öröm. A lopást felfedezték, és a teljes kis tábort megbüntették, két napra elvonták az ellátmányt. Pár nappal később egy rekesz aszpikos húskonzervet emeltek el a raktárból. A foglyokat megint két

napig éhezették, és egész nap vigyázzban kellett állniuk az Appellplatzon. Még tartott a büntetéssorozat, mikor betörés történt: a tábor északkeleti végében működő sertéstelepről elvittek egy disznót. Maga Koch táborparancsnok (aki egy kellemes házban élt a buchenwaldi telepen, és vasárnaponként Buchenwald saját állatkertjébe járt a feleségével és kisgyerekeivel) rendelte el, hogy mindenkit éheztesse, amíg kézre nem kerülnek a tolvajok. Minden fogoly ruháit átvizsgálták, vérfoltokat kerestek, vagy a disznóólból származó fűrészport. A büntetés és a kihallgatás három napon át tartott, míg végül rájöttek, hogy a tolvajok SS-ek voltak.^[108]

Az éhezéstől legyengülve, a lélekölő munkában felőrölve, a tomboló vérhas közepette az élők csendben sétáltak, görnyedten, mintha halottak kísértetei lennének.

Aztán egyszer csak minden rosszabbra fordult.

21 (ben) – Fiú

1939. november 8-án, szerdán Adolf Hitler Münchenbe repült, hogy az 1923-as sörpuccs emlékünnepséget levezesse. A bajorországi sörpuccs során próbálta meg először híveivel átvenni a hatalmat. Hitler a nagyszabású Bürgerbräukeller sörcsarnokában tartott nyitóbeszédet. A háború épp csak elkezdődött, a franciaországi inváziót el kellett halasztani az időjárás miatt, a Führer ezért úgy döntött, hogy inkább visszasiet Berlinbe, így egy órával

előbb tartotta meg a beszédét, mint a program szerint tervezték. Tizennyolc perccel az indulása előtt – mikor éppen a beszéde kellős közepénél kellett volna tartania – egy oszlopba rejtett bomba robbant fel rettenetes erővel, elsöpörve a közelben álló maroknyi embert és megsebesítve többtucatnyi másikat.^[109]

A németek elborzadtak. Bár az elkövető, Georg Elser német kommunista volt, nem volt semmi köze a zsidókhoz, a nácik mégis a zsidókat okolták minden sebesültért és halottért. Másnap a koncentrációs táborokban – ami történetesen épp a Kristályéjszaka évfordulója volt – rettenetes bosszút álltak. Sachsenhausenban az SS megfélemlítette és kínozták a foglyokat, Ravensbrückben a zsidó nőket közel egy hónapra bezárták a barakkjukba.^[110] De ezek a kegyetlenségek elhalványultak amellet, ami Buchenwaldban történt.

November 9-én korán reggel minden zsidó foglyot – köztük Gustavot és Fritzet is – visszahívtak a munkaosztaguktól, és visszameneteltették őket a főtáborba. A barakkjaikba parancsolták őket, és miután ellenőrizték, hogy ott van-e mindenki hiánytalanul, Johann Blank SS-tiszt megkezdte a rituális büntetést.

Blank született szadista volt. Korábban Bajorországban dolgozott az erdészetben, és orvvadászként is működött, így lelkesen vett részt az SS játékában, hogy az őrkordon közé hajtsanak foglyokat, és rengeteg kegyetlen gyilkosságot végzett el saját kezűleg.^[111] Más SS-őrökkel együtt, akik még mindig másnaposak voltak a sörpuccsünnepek után,

Blank barakkról barakkra járt, és összeszedett huszonegy zsidót, köztük egy tizenhét éves fiút, aki balszerencséjére épp kint volt, mert valami feladatot látott el. A főkapuhoz meneteltették őket, és ott kellett állniuk, amíg az SS előadott egy hasonló díszmenetet, mint amilyennel Münchenben emlékeztek a puccsra. Mikor ezzel végeztek, az ajtó kinyílt, és a huszonegy zsidót lehajtották a hegyoldalra a kőfejtő felé.

Gustav és Fritz bent, a sátrukban nem tudott semmiről, hogy épp mi folyt, csak a feléjük sodródó hangokat hallották. Hosszasan csend volt, majd hirtelen puskaropogás hallatszott, majd még egy és még egy sorozat, utána elszórt lövések hangja következett. Aztán megint csend lett.^[112]

A beszámolók, hogy mi történt, hamar keringeni kezdtek a táborban. A huszonegy zsidót a kőfejtő bejáratához terelték, és ott lelőtték mindet. Párnak sikerült elszaladni, de csak annyit értek el, hogy levadászták és a fák között gyilkolták meg őket.

A nap még nem ért véget. Blank SS Hauptscharführer és Eduard Hinkelmann Hauptscharführer most a kis táborra fordította figyelmét. Ellenőrzést tartottak a sátrakban, mindenhol hibát találtak, és egyre jobban feldühödtek. Kirendelték a foglyokat az Appelplatzra. Mikor felsorakoztak, a kápók végigmentek a sorokon, kiragadtak és előrelöktek minden huszadik embert. Gustav és Fritz sora következett: egy, kettő, három... a számoló ujj ott táncolt, az ütemet verte? tizenhét, tizennyolc, tizenkilenc –

az ujj túlment Gustavon, és húsz? megállt Fritzre mutatva.

Megragadták, és a többi áldozathoz vonszolták.^[113]

Egy nehéz faasztalt vonszoltak ki a térre, szíjak lógtak róla. Minden fogoly, aki több mint egy-két hete volt itt, ismerte a Bockot, a korbácpadot. Hüttig parancsnokhelyettes vezette be a foglyoknak büntetésképp, és hogy az embereit szórakoztassa.^[114] Minden fogoly tanúja lett, hogyan használják, és rettegett a látványától is. Blank és Hinkelmann rendkívül élvezték, ha sor került a bevetésére.

Fritznek megragadták mindkét karját, összeszorult a gyomra, ahogy a Bockhoz hajszolták. Levették a zubbonyát és az ingét, a nadrágját letolták. Kezek nyomták le, arccal lefelé a ferde padra, bokáit a hurkokba tuszkolták, és szorosra húzták a hátán a bőrszíjat.

Gustav tehetetlen kétségbeeséssel nézte, ahogy Blank és Hinkelmann előkészültek: kiélvezték a pillanatot, ostorukat simogatták... vasmagos bőrszíjakból álló, bestiális fegyver volt. A tábor előírásai minimum öt, maximum huszonöt ütést engedélyeztek. Ezen a napon az SS nem érhetette be a maximumnál kevesebbel.

Az első ütés lecsapott, és borotvaként tépte fel Fritz hátsóját.

– Számold! – üvöltöttek rá. Fritz már tanúja volt ennek a büntetésnek, tudta, mit várnak el tőle. – Egy – mondta. Az ostor újra lesújtott a húsába vájva. – Kettő – folytatta levegő után kapkodva.

Az örök módszeresen végezték a dolgukat: az ütéseknek

el kellett nyújtani a büntetést, minden egyes csapás egyre nagyobb fájdalmat és rettegést okozott. Fritz nehezen tudott összpontosítani, de tudta, hogy ha elrontja a számolást, akkor előről kezdik. Három... négy... egy örökkévalóság, a fájdalom poklának mélye... tíz... tizenegy... Küszködött, próbált figyelni, helyesen számolni, nem adhatta meg magát a kétségbeesésnek vagy az eszméletvesztésnek.

Végül huszonötig ért, a szíjait kioldották és talpra rángatták. Az apja szeme előtt eltámogatták, vérezve, fájdalomban égve, dermedten, miközben a következő szerencsétlent vonszolták a Bockhoz.

A rémséges rituálé órákon át tartott, emberek tucatjaira mérték lassan ütések százait. Volt, aki megadta magát a pillanat fájdalmának, és elrontotta a számolást, mire előről kezdték a csapásokat. Senki sem jött el onnan épen.

אבא (ábá) – Apa

Zsidóknak nem járt orvosi ellátás, sem szabadnap, sem idő a felgyógyulásra. Az áldozatokat feltépett testtel, rettenetes fájdalomtól kínozva azonnal visszazavarták a tábori rutinba. Helyt kellett állniuk, amennyire csak tudtak, ha megadták magukat a fájdalomnak vagy a betegségnek, az itt halált jelentett. Buchenwaldban, bármilyen rossz volt is a helyzet, mindig lehetett még rosszabb, és rendszeresen lett is.

Eltelt két nap, és a reggeli Appelen Fritz csak nagy

nehézségekkel tudott vigyázban állni. A fájdalom ellenére jobban aggódott a papáért, mint saját magáért; Gustav egyáltalán nem volt jól. Megint éhezttették őket büntetésből, a vérhas és a láz még mindig terjedt a táborban, a papa is elkapta. Sápadt volt, lázas, és hasmenéssel küzdött. Fritz a szeme sarkából őt nézte, ahogy a percek vánszorogtak. Ebben az állapotban Gustav nem tudott dolgozni: a létszámellenőrzést is alig bírta végigállni.

Gustav tántorgott, reszketett, az érzékei eltompultak. A hangok távolinak tűntek, a látását fekete pára homályosította el, a végtagjai hirtelen lemerevedtek, és érezte, ahogy zuhan, esik bele egy fekete lyukba. Elvesztette az eszméletét, még mielőtt földet ért.

Mikor felébredt, a hátán feküdt. Valahol bent. Nem a sátorban. Ott lebegett felette Fritz arca. És még egy emberé. Vajon a gyengélkedőre került? Nem, az lehetetlen, oda nem engedtek be zsidót. Ebben a ködös, lázas állapotban Gustav csak homályosan érzékelte, hogy nyilván a reménytelen esetek barakkjába került, ahonnan ritkán jött ki bárki is élve. A Halálbarakkba.

A fia és a másik férfi hozta ide – Fritz valahogy felemelte a papát, a saját sérülései ellenére. A levegő nehéz volt, tele nyögésekkel, reménytelenséggel, tehetetlen halállal.

Két orvos volt. Egyikük, a német Haas, kőszívű volt, és meg is lopta a betegeket, éhezttette őket. A másik orvos fogoly volt, dr. Paul Heller, fiatal, prágai zsidó. Heller megtette, amit lehetett a betegeiért a szűkös források ellenére, amivel az SS ellátta.^[115] Gustav napokon át feküdt

majd harminckilenc fokos lázzal, néha tiszta öntudattal, máskor lázálmokba merülve.

Közben Fritz egyre jobban aggódott a kis táborban uralkodó körülmények miatt. Megint éhezettették őket. A hangszórókból annyiszor hallatszott a bejelentés, hogy már olyan volt, mint valami mantra: „Ételmegvonás lép életbe fegyelmezési okokból.” Csak ebben a hónapban tizenegy ilyen nap volt. Néhány fiatalabb fogoly azt javasolta, próbáljanak meg ételért könyörögni az SS-nek. Fritz, aki alig kezdett felépülni a korbácsolásból, közöttük volt. Az idősebb, bölcsebb foglyok – köztük sok első világháborús veterán – ellenezték. Ha az ember bármit is csinált, felhívta magára a figyelmet, és ez büntetést jelenthetett vagy halált.

Fritz megbeszélte a kérdést bécsi barátjával, Jakob Ihrrel – Itschkerl néven emlegették –, egy fiúval a Práterből. – Nem érdekel, ha meghalunk – mondta Itschkerl –, akkor is beszélek dr. Bliesszel, ha erre jön.

Ludwig Blies volt a tábor főorvosa, bár kedvesnek semmiképp sem volt nevezhető, de volt benne némi emberség – vagy legalábbis nem volt annyira kegyetlen, mint más SS-orvosok. Nagy ritkán közbelépett, és leállította a túlzott büntetéseket.^[116] Blies ráadásul könnyebben megkönyékezhetőnek nézett ki: középkorú volt és lefegyverzően komikus megjelenésű.^[117]

– Rendben – felelte Fritz. – De veled megyek. És én beszélek, te csak legyél ott velem.

Mikor dr. Blies megérkezett a szokásos vizitkőrré, Fritz és Itschkerl bátortalanul odaállt elé. Fritz ügyelt rá, nehogy

követelőzőnek tűnjön, megremegettette a hangját, sírósan, kétségbeesetten beszélt. – Nincs erőnk dolgozni – könyörgött. – Kérem, adjon nekünk enni!^[118]

Fritz gondosan kimérte a szavait. Nem szánalmat várt, hanem az SS gyakorlatias hozzáállására apellált, mely munkaerőként tekintett a foglyokra. De borzasztó veszélyes volt, ha az ember munkára alkalmatlannak mutatkozott, hiszen a haszontalanság egyet jelentett a halállal.

Blies elképedve nézte a fiút. Fritz a korához képest alacsony volt, alig nézett ki többnek, mint egy gyerek. A sebesülések és az éhezés következtében szánalmas látványt nyújtott. Blies habozott, a humanizmus küzdött benne a náci elvekkel. Végül így szólt: – Gyertek velem!

Fritz és Itschkerl az orvos nyomában átvágott a téren, bementek a tábori konyhába. Blies megparancsolta, hogy várjanak, és bement az ételraktárba, majd pár perc múlva újra megjelent, egy hatalmas, tábori rozscipót hozott és két liter levest. – Tessék – mondta, és odaadta a fiúknak a döbbenetes kincset –, és most vissza a táborba. Indulás!

Megosztották az ételt – hat fejadagnyit kaptak – a barátaikkal, akikkel egy priccsen aludtak. Másnap az egész tábor megint teljes fejadagot kapott, nyilvánvalóan Blies rendelkezett így. A két fiú volt a foglyok szócsöve, és ettől a naptól fogva Itschkerl és Fritz legjobb barátok lettek.

Teltek a napok, Fritz annyit látogatta a papát a Halálbarakkban, amennyit csak tudta. A vérhas nem végzett vele, és túl volt a nehezen – ugyanakkor Gustav világosan látta, hogy itt, ebben a fertőző környezetben,

minden higiéniai felszereltség nélkül sosem gyógyul meg. Két hét után már könyörgött, hogy engedjék ki, de dr. Heller nem akarta. Még túl gyenge volt hozzá, nem élte volna túl.

Gustav elszánta magát: nem engedelmeskedett az orvosnak, megkérte Fritzet, hogy segítsen felkelni. Apa és fia együtt kiosontak a Halálbarakkból. Amint kiért a friss levegőre, Gustav máris jobban érezte magát, karját Fritz vállára tette, és elindultak vissza a kis táborba. Fritz ügyelte a papa tétova lépteit.

Még a sáros, zsúfolt sátor is jobbnak tűnt, mint a kórház, és Gustav kezdte visszanyerni az erejét. Másnapra könnyű munkát kapott, a latrinákat pucolta és a kemencéket fűtötte,^[119] rendesebben evett, és kissé visszanyerte az egészségét.

Fritz is messze volt még attól, hogy felépüljön a sérüléseiből. De az ember egészsége mindig viszonylagos volt Buchenwaldban. Mindketten soványak voltak. Gustav mindig is vékony volt, most negyvenöt kilósra fogyott a betegsége alatt. Fritz okossága révén hírnévre tett szert, népszerű lett a táborban nemcsak az átlagos, hanem a magasabb rangú, vezető foglyok körében is. De a valóság nem változott, a jobb időszakok is szerények voltak, és alig szolgáltak más vigasszal, mint hogy sikerült elkerülni a halált. „Dolgozom, hogy elfelejtsem, hol vagyok.” – írta Gustav.

Ahogy lassan elkezdődött az első télük a táborban, Gustav és Fritz hálásan fogadták az otthonról kapott friss fehérneműcsomagot. Megengedték, hogy ilyesmit kapjanak,

de semmilyen üzenetet nem küldhettek. Egy levelet mellékeltek a csomaghoz. Tini próbálta elintézni a gyerekeknek – Fritznek is –, hogy kimehessenek Amerikába, de nem nagyon haladt előre a bürokrácia mocsarában. Edithről egyáltalán nem volt híre. Fogalmuk sem volt róla, hol van és mit csinál.

4. A KÖTÖRŐ

ㄩㄣ (bát) – Lány

Észak-Anglia fölé szurokfekete ég borult, csillagok pettyezték, az első negyedben járó hold fényes íve ott lebegett a tejút ködében. Az ország háborúban állt, elsötétítést rendeltek el, semmi sem állta útját az ég fényének.

Edith Kleinmann felnézett ugyanazokra a csillagokra, melyek Bécsben őrizték az eget, ahol a családja, isten segítségével, remélhetőleg jól volt. Egyáltalán nem kapott híreket, csak retteghetett. Borzasztóan vágyott rá, hogy megtudja, hogy vannak ott Bécsben: a papa meg a mama, a húga és az öccsei, a barátai és a rokonai. És neki is lettek volna hírei, úgy el akarta volna mondani nekik: találkozott egy férfival. Nem, nem is csak egy férfival, hanem „a” férfival. Richardnak hívták, és ő is menekült volt, akárcsak Edith.

Az első pár hónap eseménytelenül telt Angliában. A munkahelyét a Zsidó Menekültek Bizottsága intézte, bentlakó háztartási alkalmazott lett Mrs. Rebecca Brostoffnál, egy, a hatvanas éveiben járó zsidó hölgnél, akinek méretes szemölcs virított az orrán, és volt egy házuk

egy csendes külvárosban. A férje, Morris kefekereskedő volt, mondhatni, jó módban éltek. Mindketten Oroszországban születtek, és ők maguk is menekültek voltak fiatal korukban.^[120]

Leeds kicsit sem hasonlított Bécsre: terpeszkedő iparváros volt, csupa koromtól feketéllő téglá és viktoriánus épület, apró, kormos munkásházak hosszú utcái, nagyszabású középületek és szürke, füstös ég. De itt nem voltak nácik, és bár antiszemitizmus azért volt, zsidóverések nem, nem zárták ki őket sehonnan, nem szórakoztak azzal, hogy a járdát súroltassák velük, nem volt Dachau, sem Buchenwald.

Sok angol örült, hogy a zsidók menedékjogot kaptak, de volt, aki nem, és a kormány két tűz közé került. A sajtó ellenük és mellettük is érvelt: hangsúlyozták hozzájárulásukat a gazdasághoz és a nehéz helyzetet, melybe hazájukban kerültek; másrészt az angol munkások féltették az állásukat, és erre a félelmükre rájátszottak a jobboldali lapok. Azt állították, hogy a zsidóknak hajlama van a bűnözésre és a semmittevésre, és fenyegetést jelentenek az angol életformára. De akkor sem voltak nácik, nem volt SA vagy SS. A háború kitörésével a kormány átvilágította a külföldieket, és minden ellenséges állampolgárt internáltak, de Edith mint a nácik elől menekülő, természetesen kivételnek számított.^[121] Úgy tűnt, ennyi az egész.

Mrs. Brostoff kedvesen bánt Edithtel, aki nem volt istenadta tehetség háztartási alkalmazottként, de elégedett

volt a heti háromfontos tisztességes fizetéssel.

Anglia belépett a furcsa háborúba (amit sokan csak unalmas háborúként emlegettek), de Edith első tele nem a konfliktusról szólt, hanem a szerelemről. Richard Paltenhoffert futólag ismerte Bécsben, egyidősek voltak, ugyanazokban a körökben mozogtak. Angliában találkoztak újra, és egymásba szerettek.

Richard átélte a poklot, mióta Edith utoljára látta. 1938 júniusában elkapta a bécsi SS az úgynevezett Munkakerülő Akcióban. Ez a program arra volt hivatott, hogy megtisztítsa a német társadalmat az „aszociális” elemektől, és beternelje ezeket az utcáról a koncentrációs táborokba: a „haszontalan éhes szájakat”, azaz a munkanélkülieket, a koldusokat, a részegeseket, a kábítószerfüggőket, a striciket és a kisstilű csalókat. Majd tízezer embert szedtek össze – sokan közülük, mint Richard Paltenhoffer, egyszerűen csak zsidók voltak, akik rosszkor voltak rossz helyen.^[122] Dachaubá küldték, aztán onnan átszállították Buchenwaldba,^[123] ami akkoriban még rosszabb hely volt, mint egy évvel később, mikor Fritz és Gustav Kleinmann megérkezett, zsúfoltabb és még kezdetlegesebb felszereltséggel.^[124] Az egyik rendszeres büntetésparádén, melyet általában minden esti Appel után megrendeztek, a Richard előtt álló férfit egy szuronnyal leszúrta egy SS. A penge áthatolt az áldozaton, aki Richardnak esett, és felnyársalta Richard lábát. Ez a sebesülés két hónapon át nehezítette meg az életét, de leküzdötte a fertőzést. Végül különleges szerencséivel sikerült megmenekülnie. 1939

áprilisában Hitler ötvenedik születésnapja alkalmából Himmler ünnepi amnesztiát hirdetett, közel kilencezer foglyot bocsátottak szabadon a koncentrációs táborokból. ^{125} Köztük volt Richard Paltenhoffer is.

Ahelyett, hogy visszatért volna Bécsbe, átkelt a határon, Svájcba ment. Az osztrák cserkész fiúszövetség segített beszerezni az angliai beutazási engedélyeket. Május végére úton volt Leedsbe, ahol egy kóser süteményeket gyártó üzemben helyezkedett el. ^{126}

Edithet és Richardot örömmel fogadta be a város jókora, virágzó zsidó közössége, melynek volt egy zsidó menekültekkel foglalkozó szervezete. Ugyan csak évi kétszázötven fontos kerettel gazdálkodtak, a helyi önkéntesek százaknak segítettek, hogy munkát és lakhatást találjanak Leedsben. ^{127}

Edith és Richard egy fiataloknak szervezett zsidó klubban találtak egymásra. Edithet Richard Paltenhoffer az otthonára emlékeztette, és mindarra, amit elveszített: a pezsgő társadalmi életre, a divatvilágban és nem a szőnyegpucolásban tervezett karrierjére. Richard csodálatos, vonzó férfi volt, ragyogó mosollyal, és szívesen is nevetett. Elegánsan öltözködött: jól szabott, csíkos öltönyt hordott puhakalappal, és mindig egy díszzsebkendőt dugott anyagul a zsebébe. Az átlagos gyapjúkabátos, gyapjúsálas, kis ellenzős sapkát viselő yorkshire-i munkások közül Richard úgy tűnt ki, mint egy egzotikus virág a krumplimezőn.

A háború – még a furcsa háború is – a lehetőségek idejét

hozta el a fiataloknak. Szinte elkerülhetetlen volt két ilyen életteli ember számára, akik távolra sodródtak az otthonuktól, hogy kiélvezzék mindazt, amit csak lehet. Eltelt a karácsony, és alig ért véget a január, amikor Edith rájött, hogy terhes. Elkezdtek intézni a házasságkötést.

Menekülteként minden változást be kellett jelenteniük a kormányzati szerveknek. Februárban egy hétfő délelőtt pontban fél tízkor megjelentek Arthur Super rabbi hivatalában a leeds-i Új Zsinagógában, és onnan átmentek a rendőrszolgálatra, ahol kitöltötték a szükséges nyomtatványokat. Utána az Egyesült Héber Hitközség, a JRC vezetőbizottsága és a valamikor a bécsi Stadttempelben szolgáló Fisher rabbi segítségével a házasságkötést is elintézték. ^[128]

A bürokrácia végigjárása után 1940. március 17-én Edith Kleinmann feleségül ment Richard Paltenhofferhoz a Chapeltown Road-i Új Zsinagógában, egy téglaboltozatos, zöldre patinásodott rézkupolájú, nagyszerű, modern épületben Leeds egy Leopoldstadhoz hasonló környékének szívében.

Két hónappal később Hitler lerohanta Belgiumot, Hollandiát és Franciaországot. Egy hónapon belül a Brit Expedíciós Haderő maradványait ki kellett menteni a dunkirki partról. A furcsa háború véget ért. A németek elindultak, és úgy tűnt, nem lehet megállítani őket.

אבא (ába) – Apa

– Bal-kettő-három! Bal-kettő-három!

A kápó kiabálása megadta az ütemet, ahogy a csapat felfelé húzta a vagon a síneken.

– Bal-kettő-három! Bal-kettő-három!

Fritz cipője megcsúszott a jégen és a laza kőágyon, agyonkínzott izmai sajogtak, kezét és vállát feltépte a kötél. Körülötte férfiak nyögtek húzás közben. Mögötte a többiek – köztük a papa – hátulról tolták a vagon, ujjai a pusztá fémre fagytak.

A tél keményen lesújtott az Ettersbergre, de a kápókban lehetett bízni, hogy még ezen is túltesznek. – Húzzátok, kutyák! Bal-kettő-három! Remek móka, ugye? – Ha bárki megbotlott, rugdosták és ütötték. A kerekek sikítottak, a férfiak lába döngött és csikorgott a köveken, meleg lélegzetük párafelhőt eregetett a keserű levegőbe. – Gyorsabban! Sokkal gyorsabban, vagy nagy szarban lesztek!^[129]

Tucatnyi gerinctörő, megpakolt vagon kellett felvontatni az emelkedőn mindennap, vagononként nagyjából egyórányi munka volt oda-vissza.

– Előre, disznók! Bal-kettő-három!

„Az ember-rémek egyre húzták a gyeplőt” – írta Gustav, a napi pokoljárásból erős költői képeket faragva. – „Ziháltak, nyögtek, izzadtak – rabszolgák, akiket kényszermunkára ítélték, mint a fáraók idejében.”

Volt egy rövid haladék újév után, január közepe felé. Dr. Bliest elfogta az aggodalom, látván a kis tábor betegségek okozta szélsőségesen magas halálozási mutatóit,^[130] és az SS

attól tartott, hogy a fertőzés rájuk is áttérjedhet. Blies kiadta a parancsot, hogy a maradékot költöztessék át a főtáborba, ahol jobbak voltak a higiéniai körülmények. Lezuhanyozták és tetvetlenítették őket, majd karanténba kerültek egy barakkba az Appelplatz közelében. Szinte luxusnak tűnt a sátrak után: viaszolt fapadló, szilárd falak, asztalok, ahol ehettek, vécék és hideg folyó vizes csapok. Mindent makulátlanul tisztán tartottak, a foglyoknak az előszobában le kellett venniük a cipőiket, mielőtt beléptek volna a barakkba. Keményen büntették a koszt és a rendetlenséget. A karantén első áldásos hete alatt megkapták a fejadagjukat és nem kellett dolgozniuk. Gustav is visszanyerte az erejét.

De persze ez nem tarthatott sokáig. Január 24-én véget ért a karantén. Gustavot és Fritzet először választották el egymástól: Fritz vagy negyven társával egyetemben a fiatal fiúk barakkjába került, a hármasba (ifjúsági barakként is emlegették, bár leginkább felnőtt férfiakat helyeztek el itt).

[\[131\]](#)

Jobban megismerték a főtábort, megtanulták az alaprajzát és a főbb pontokat: mindenekelőtt a Goethe-tölgyfát. Ez a komoly hódolatot kivívó fa a fürdő és a konyhabarakkok közelében állt, és úgy tartották, mikor Goethe Weimarból az Ettersbergre sétált, ez a fa segítette a tájékozódását. Olyan hatalmas kulturális értékkel bírt, hogy az SS meghagyta, és eköré építette a tábort, majd ezt használta a büntetésekhez.[\[132\]](#) Az volt az összes koncentrációs táborban alkalmazott módszer, hogy hátrakötötték az áldozat kezét, és a csuklójánál fogva felhúzták egy gerendára vagy egy ágra. A Goethe-tölgy

csodálatos helyszínül szolgált az utálatos szertartáshoz. A felakasztott férfiakat órákra ott hagyták – ezzel napokra vagy hetekre megbénítva őket –, és gyakran véresre verték, miközben a fán lógtak. Két férfi Gustav munkacsapatából felkerült a Goethe-tölgyre, mert nem dolgoztak elég keményen.

Fritz és a papa meglepetten értesültek róla, mikor kijöttek a karanténból, hogy a zsidók Buchenwald fogolynépeségének csak mintegy az ötödét teszik ki.^[133] Voltak köztörvényesek, romák, lengyelek, katolikus papok és lutheránus lelkészek, homoszexuálisok, de messze a legtöbben a politikai foglyok voltak: többnyire kommunisták és szocialisták. Sokan évek óta fogságban voltak, egyesek 1933, a náci rezsim kezdete óta. Viszont a zsidóknak és a romáknak tartotta fenn az SS a legkeményebb munkát, és ők részesültek a legszigorúbb elbánásban.

– Bal-kettő-három! Bal-kettő-három! – Tizenkét vagon naponta, fel a hegyen, tizenkét veszedelmes, gyors visszagurítás a kőfejtőbe. A fémlapra fagyott ujjakkal, a kötelektől sebesre dörzsölve, elnémult aggyal, a jégen csúszkálva, a kápó ütéseitől kísérve.

Ez ment egyre, nap nap után, míg végül a tél átadta a helyét a tavasznak. Gustavot és Fritzet kivették a vagonhúzó csapatból, és a kőfejtőbe küldték őket, hogy köveket cipeljenek. Nehezen elképzelhető, de ez még rosszabb volt.

Fel kellett emelniük a köveket és szikladarabokat,

melyeket lefejtettek a falból, és el kellett vinniük – mindig rohanva és egyre gyorsabban – puszta kézzel az ott várakozó vagonokig. A tenyerük és a kezük azonnal véresre tört. Tízórás volt a műszak, délben rövid szünettel. A munkán felül még a bántalmazás is hírhedt volt ezen a helyen, sokkal rosszabb, mint amit a vagonoknál megtapasztaltak.

„Mindennap újabb halál” – írta Gustav. „El sem lehet hinni, mit kibír egy ember.” Gustav nem talált szavakat, mely bemutatta volna a kőfejtő poklát. Lapozott a noteszban, és verset írt: *Kőfejtő kaleidoszkóp* címmel, precíz, kimért verssorokká faragva a rémálmot.

Kipp-kopp, kalapálj,
kipp-kopp, jaj de fáj.
Csontos nyavalyás rabszolga,
követ törhetsz parancsszóra.^{134}

Ezekben a sorokban sikerült elkülöníteni a saját mindennapi tapasztalatait és azt, ahogy mindezt a kápók és az SS-őrök látták.

Kipp-kopp, kalapálj,
kipp-kopp, jaj de fáj.
Sok nyavalyás hogy nyavalyog,
követ tör, de közben morog.^{135}

A rabszolgahajcsárok, minden egyes végtelen nap, a halálos verések mind költői képekké alakultak. – Lapát! Rakjátok

meg! Azt gondoljátok, itt az ideje a szünetnek? Mit képzeltek magatokról? Hogy díszvendégek vagytok? – Megcsúszó kezek, horzsoló sziklatömbök, a fehér mészkövekre folyó rozsdavörös vérfoltok; megpakolva elkínlódni a vagonig. – Tovább, lógósok! Kettes vagon! Ha nincs tele gyorsan, péppé verlek titeket! – A kő csörögve, döngve hullott a vagon üres vasgyomrába. – Kész? Akkor szerintetek végeztetek? Úgy látjátok, viccelek? Hármass vagon, gyorsabban! Gyorsabban, vagy nagy szarban lesztek. Nyomás, disznók! – Rúgások és átkozódások kíséretében a teli vagon lassan elgördült, fel a meredek hegyoldalra. – Bal-kettő-három! Bal-kettő-három!

A kápók és az örök a foglyok kínzásával szórakoztatták magukat. Gustav egyik kőhordó társával egy hatalmas sziklát cipeltettek futólépésben fel-le a hegyoldalra.

– Viccesen, érted? – adta ki a parancsot a kápó. – Vagy púposra verlek.

Az áldozat próbált bolondosan lépni, a kápó tapsolt és nevetett. A fogoly körbe-körberohant, mellkasa zihált, levegőért kapkodott, csupa seb és vér volt. Végül legyőzte a pusztító kimerültség, a bohócelőadás véget ért, kezdett botladozásra váltani, de azért ment tovább, még két körön végigkínlódta magát. A kápó már unta, a földre rántotta az áldozatot, és kegyetlenül, halálosan fejbe rúgta.

Az egyik kedvenc szórakozás az volt, hogy lekapták az elhaladó foglyok fejéről a sapkát, és feldobták egy fára vagy be egy pocsolyába – mindig az örökordonon túl. – Hé, a sapkád! Nyomás, hozd vissza, ott van a négyes őrnél!

Gyerünk, öregem, hozd! – Az áldozat gyakran nemrég érkezett, és még nem ismerte a szabályokat. „És a hülye futott” – írta Gustav. Az örök vonala mögé ért, mire bummm! – halott volt. Újabb bejegyzés a szökést megkísérlők jegyzékébe, újabb pont valamelyik SS-nek, amit szabadságra válthatott: három nap minden egyes szökevényért. Egy Zepp nevű SS összejátszott a kápókkal, köztük Johann Herzoggal, egy zöld háromszöges volt idegenlégióossal, akit Gustav „a legrosszabb fajta gyilkos”-ként írt le.^[136] Zepp minden alkalommal dohánnyal jutalmazta Herzogot és barátait, ha odaküldtek valakit a pisztolya elé.

Bár rendszerezések voltak az öngyilkosságok, a legtöbb fogoly nem adta fel, és nem hagyta átverni magát. Voltak, akik legyőzhetetlennek tűntek, bármilyen bántalmazás érte is őket. Lesújtott rájuk a puskatus:

Taccs, már négykézláb liheg,
a kutya, mégse döglik meg!^[137]

Egy napon Gustav olyan jelenetnek lett a tanúja, melynek a képét megőrizte magában, mint az ellenállás szimbólumát. A kőfejtő közepén, a teljes területet uralva egy gép állt. A masszív gépezet dübörgő motorja egy sornyi kereket és szíjat mozgatott, egy hatalmas betöltőhöz csatlakoztak, ahova követ lapátoltak. Belül nehéz fém nyomólemezek mozogtak fel-le, jobbra-balra, és egy vas állkapocs kavicsokká rágtá és darabolta a sziklákat. Egy kápó állt a platformon, ő állítgatta a gépet. Mikor a kőfejtő munkásai

nem a vagonokat pakolták, akkor ezt a gépszörnyet etették. Gustavnak ez a kötőrő nemcsak a tábort jelképezte, hanem az egész rendszert, aminek Buchenwald csak egy kis eleme volt: egy hatalmas gépezet, ami felőrli őt is, Fritzet és a többieket is, miközben ők maguk az üzemanyag, mellyel táplálják a szörnyet.

A zúzó csak zörög, naphosszat nincs szünet,
zörög, egyre zörög, és zúzza a követ,
óráról órára a sódert eldarálja,
lapátról lapátra zabál sóvár pofája.
Kik etetik gondosan, fáradatlanul,
tudják: zabál ugyan, de jól sosem lakik.
Előbb végez a kővel, utóbb esik nekik. [\[138\]](#), [\[139\]](#)

A kötőrőt tápláló munkáscsapat egyik tagja, annak a fogolynak a társa, akit megfuttattak a hegyoldalon, leszegett fejjel lapátolta a követ, aggódva ügyelt rá, hogy elkerülje a kápók figyelmét. Magas, erőteljes férfi volt, és jól lapátolt. A platformon álló kápó meglátta, hogy itt a lehetőség némi szórakozásra: feljebb tekerte az adagolót, amíg a gép, pokolian csörögve és döngve már kétszer olyan gyorsan járt, mint előtte. A fogoly gyorsabban lapátolt. A gép és az ember dolgozott: a férfi lihegett, izmai megfeszültek, a gép őrölt és kattogott, mintha fel akarna robbanni. Gustav a közelben dolgozott, abbahagyta a munkát, és a jelenetet nézte, ahogy a többiek is, és a kápók, szintén bámulva, engedték.

Egyre folytatódott a verseny, ahogy követték egymást a

lapátnyi kőhalmok, a lemezek csattogtak, a szíjak csikorogtak, a férfiről ömlött az izzadság, a kőtörő mennydörögve ontotta magából a kavics árját. A férfi mintha rátalált volna valami titkos belső erőre és ettől függetlenül egyben elszántság forrására is. De a kőtörő őrzöngése nem csitult, és a férfi idővel egyre gyengült és lassult. Minden akaratát összeszedve hatalmas erőfeszítéssel lapátolni kezdett, mintha az életéért dolgozna – de persze a gép állt nyeresre, mindig is nyert, de attól még a férfi megpróbálta.

Egyszer csak hangos csattanás és hosszas csikorgó hang tört fel a gépből. A kőtörő megrázkódott, köhögött és megállt. A platformon álló kápó aggódva mászott le a gép belsejébe, és megtalálta a fogak közé szorult követ.

A csend rettegetéstől volt terhes. A fogoly a lapátjára támaszkodva levegő után kapkodott. Legyőzte a kőtörőt, és most ő a felelős, meg fogják ölni. A főkápó egy pillanatig a döbbenettől dermedten állt, majd nevetésben tört ki. – Gyere ide, nyakigláb! – kiáltotta. – Mi vagy te, paraszt? Vagy bányász, mi?

– Nem – felelte a fogoly. – Újságíró vagyok.

A kápó tovább nevetett. – Firkász? Kár. Annak nem veszem hasznát. – Elfordult, de egyszer csak megállt. – Várj, mégis kell nekem valaki, aki tud írni. Menj, várj meg a kunyhóban. Másik munkát adok neked.

És mikor a hős letette a lapátját, Gustav újra megérezte a kezében tartott szikla súlyát, és a kápó tekintete is felé fordult. Sietve újra nekilátott a munkának, azon merengve,

aminek tanúja volt. Ember a gép ellen, és ezúttal az ember zsebelhetett be egy kis győzelmet. A gépet, úgy tűnt, legyőzheti valaki, ha megvan hozzá a fizikai és lelki ereje. Hogy ez vajon nagyobb gépezetekre is igaz-e, azt még nem lehetett tudni.

A szerelő kiszedte a követ a kerekek közül, és újraindította a motort. Zörögve, kattogva látott újra munkához a kőtörő, egyre csak rágta a telhetetlen gyomrába lapátolt követ, a robotoló foglyok meg etették, felőrölte az erejüket, az izzadságukat, a vérüket, felőrölte őket is, ahogy a köveket.

5. ÚT AZ ÉLETBE

NON (imá) – Anya

Tini aggódva nézte a két borítékot. Egyformák voltak, Buchenwaldból érkeztek. Sok olyan feleséget és anyát ismert, akiknek a fiát vagy férjét táborba hurcolták. A történet néha úgy végződött, hogy a férfiak megkapták a kivándorlási papírokat, és kiengedték őket. Mások meg egy doboznyi hamuként tértek vissza Bécsbe. Levelekről nem számolt be senki.

Feltépte az egyik borítékot. A benne talált papír inkább hivatalos értesítésre hasonlított, mint levélre. Átfutotta, és megkönnyebbülten nyugtázta, hogy Gustav írt. Tini felismerte férje erőteljes betűit, ahogy kitöltötte a név és foglyszám rubrikákat. A papírt többnyire a nyomtatott megkötések lepték el (hogy a foglyok kaphatnak-e pénzt vagy csomagot, írhatnak vagy kaphatnak-e levelet, figyelmeztetés, miszerint a parancsnoki irodában a foglyok felőli érdeklődés nem vezet eredményre, és így tovább). Csak icipici hely maradt, ahova Gustav rövid üzenetet írhatott, amit persze az SS cenzúrázott. Tini mindösszesen csak annyit tudott kihámozni, hogy a férje él, jól van, a táborban dolgozik. Feltépte a másik borítékot is, és egy,

szinte teljesen ugyanilyen üzenetet talált benne, ezúttal Fritztől. Összevetette a kettőt, észrevette, hogy más barakkszámot írtak rájuk. Szóval elválasztották őket. Erre Tinit aggodalom töltötte el. Vajon hogy gondoskodik magáról a fiú?

Tini aggodalma egyre nőtt. A májusi francia invázió óta kijárási tilalmat rendeltek el a bécsi zsidóknak. Az ember már azt hitte volna, nincs több eszköz, mellyel a zsidók életét a nácik jobban megkeseríthetnék, de ez tévedés volt. Mindig lett egy újabb bot, amivel üthették őket.^[140]

Az előző év októberében, nem sokkal az után, hogy Gustavot és Fritzet elvitték, kéttranszportnyi zsidót szállítottak el Bécsből Niskóba, a megszállt lengyel területekre, hogy úgymond áttelepítsék őket valamiféle mezőgazdasági településbe.^[141] A program aztán elhalt, de fokozta a maradék bécsi zsidó bizonytalanságát. Mikor áprilisban a túlélők hazatértek, rémséges történeteket meséltek bántalmazásokról és gyilkosságokról.^[142]

Tini küldetése, hogy a gyerekeit eljuttassa a biztonságba, minden eddiginél sürgetőbb lett. Anglia elérhetetlenné vált, Amerika maradt az egyetlen remény. Tini fő aggodalma az volt, hogy vajon sikerül-e kiszabadítania Fritzet, amíg még kiskorú, és elsőbbséget élvez az emigrációs kérelme. Beadta Fritz, Herta és Kurt kérvényét is. Mindegyiknek két kezes kellett, két Amerikában élő barát vagy rokon, akik esküvel vállalják, hogy szállást és támogatást nyújtanak nekik. Ez könnyen ment, Tininek unokatestvérei éltek New Yorkban és New Jersey-ben,^[143] és egy régi, kedves barátja, Alma

Mauer meg Massachusettsben,^[144] ő is sok évvel korábban vándorolt ki. Segítség volt jócskán – a náci és az amerikai bürokrácia jelentette a problémát.

Roosevelt elnök – aki több bevándorlót akart befogadni – nem tehetett semmit a kongresszussal és a sajtóval szemben. Az USA elméleti kvótája évi hatvanezer fő volt, de úgy döntöttek, nem töltik fel. Washington inkább bevetette az elképzelhető összes bürokratikus trükköt, hogy akadályozza és késleltesse a kérvények útját. 1940 júniusában a külügyminisztérium belső üzenetet adott ki az európai konzuloknak: „Késleltethetjük és gyakorlatilag leállíthatjuk... az Államokba irányuló bevándorlást... egyszerűen úgy, hogy konzuljainknak javasoljuk: használjanak fel minden akadályoztatási lehetőséget... ami a vízumok elfogadását késleltetheti.”^[145]

Tini Kleinmann hivataltól hivatalig járkált, sorba állt, egymás után írta a leveleket, kitöltötte az adatlapokat, elszenvedte a Gestapo-tisztviselők bántalmazását, kérvényeket nyújtott be és várt és várt és várt, rettegett minden újabb értesítéstől, vajon deportálásra hívják-e be. Minden mozdulata elé akadályt gördítettek, melyeket azért találtak ki, hogy kielégítsék a kongresszus tagjait, az újságok szerkesztőit, az üzletembereket, a munkásokat, a kisvárosi feleségeket és a boltosokat Wisconsinban, Pennsylvániában, Chicagóban vagy New Yorkban, akik hevesen ellenezték a menekültek újabb hullámának beengedését.

Fritz lassan férfivá ért. Herta már tizennyolc éves volt, és

nyomorultul bebörtönözve élt, munka és lehetőségek nélkül. A tízéves Kurt miatt Tini rengeteget aggódott. Örökké bosszankodott is a gyerek viselkedésén – jó kisfiú volt, de rengeteg levezetni való energiával. Tini attól félt, egyszer majd csinál valamit a gyerek – valami átlagos rosszaságot –, ami mindnyájukat veszélybe sodorja.

Tini megtartotta magának az aggodalmait, úgy válaszolt Fritz és Gustav levelére: megírta, mi újság otthon. Összekapart némi pénzt, hogy elküldje nekik, talán jótékonyságból kapta valakitől, vagy alkalmi, illegális munkával kereste. Megírta, hogy hiányoznak neki, és úgy tett, mintha minden rendben lenne.^[146]

21 (ben) – Fiú

Kurt lelopakodott a lépcsőn a földszintre a lépcsőházban. Az utcára néző ajtó nyitva állt, a kisfiú kilesett. Néhány gyerek a piac mellett játszott – Kurt régi barátai még a nácik bejövetele előtti időkből. Irigyen bámulta őket, tudta, hogy ő semmiképp sem állhat be hozzájuk.

Boldog csapat voltak valaha, a Karmelitermarkt környékének gyerekei. Vasárnap reggelenként Tini szendvicseket készített, és bepakolta őket Kurt kis hátizsákjába. És ő már ment is el a barátaival, mint valami úttörőcsapat, úgy vágtak át a városon egy távolabbi parkba, vagy le a Dunához, úszni. Tökéletes baráti társaság volt, fogalmuk sem volt róla, hogy bármelyikük stigmát viselne.

Kurt hirtelen ébredt rá, hogy egyes gyerekek mások, mint a többiek. Egy nap az első télen egy Hitlerjugendbe járó fiú lezsidózta és a földre szorította, arcát belenyomta a hóba.

Mikor egy barát felől érkezett a gyűlölet, az olyan igazságtalanság volt, ami megragadt Kurtban. Pár fiúval épp a piacon voltak – ugyanazokkal, akiket épp bámult –, játszottak, mint mindig. A domináns gyerek egyszer csak úgy döntött, hogy valakin ki kell töltenie a dühét – ahogy a fiúk szokták –, és Kurtot szemelte ki magának, hozzávágta a felnőttektől hallott antiszemita sértéseket. Aztán nekiállt, hogy leszakítsa Kurt kabátjáról a gombokat. Kurt nem hagyta magát, megütötte a fiút. Az döbbeneten kihúzott egy fémrudat a rolleréből, és Kurtra támadt, olyan keményen megütve, hogy az anyjának be kellett vinnie a kórházba. Kurt emlékezett, ahogy Tini lenézett rá, miközben a fején díszelgő vágásokat és sebeket ellátták. Az anyja azt gondolta, vajon mi jöhet még. A fiú szülei panaszt nyújtottak be a rendőrségen, hogy Kurt, egy zsidó meg merészelt ütni egy árját. Ez már törvénysértés volt. Talán a kora miatt Kurt megúszta egy figyelmeztetéssel. Innentől kezdve már értette az új világot uraló rosszakaratot és igazságtalanságot.

Rémisztő és érthetetlen világ volt, és az emlékek elszórt, élénk képekként maradtak meg.

Tini küszködve próbálta Kurtot és Hertát etetni és melegen tartani a kicsi pénzből, amit össze tudott kaparni. Volt leveskonyha, és nyáron elmentek az IKG gazdaságába borsót szedni. Még mindig volt pár gazdag zsidó család

Bécsben, kiegészítették a megmaradt pénzüket, támogatták a nélkülözőket. Kurt egyszer elment az egyik ilyen családhoz vacsorára. Az anyja szigorúan beidomította: – Egyenesen ülj, viselkedj, csináld, amit mondanak. – Kurt nagyon élvezte a csodálatos ételt. A kelbimbót leszámítva. Sosem evett még ilyet, és nagyon nem ízlett neki, de nem mertte otthagyni. Rögtön a vacsora után mindent kihányt.

A társadalmi élete a nagynénikre, nagybácsikra, unokatestvérekre korlátozódott. A kedvence Jenni volt, Tini nővére.^[147] Sosem ment férjhez, varrónőként dolgozott, és egyedül élt a macskájával. Azt mondta a gyerekeknek, hogy a macska beszél hozzá – ha kérdez tőle valamit, nyávogással válaszol. Kurt sosem tudta eldönteni, viccel-e vagy nem. Jenninek gyerekes humorérzéke volt, és imádta az állatokat. Pénzt adott Kurtnak, hogy vegyen töltényt a pisztolyába, hogy a galambcsapdásnak túljárhasson az eszén. Mikor már épp lecsapott volna pár madárra a hálójával, Kurt elsütötte a pisztolyát, szürke, lebegő felhőt eresztve ki, és a befogó hálója üres maradt.

Kurt néhány rokonának nem zsidó házastársa volt, és most bizonytalan státuszban éltek, a gyerekeik Mischlingnek – keveréknek – számítottak a náci törvények szerint. Az egyik ilyen unokatestvére, Richard Wilczek volt Kurt legjobb barátja, nem zsidó apja elküldte őt meg az anyját Hollandiába az Anschluss után, hogy biztonságban tudja őket. A nácik már oda is bementek; hogy mi lett Richarddal, Kurt nem tudhatta.

– Hát itt vagy! – szólalt meg Kurt háta mögött Tini hangja,

mire Kurt büntudatosan felnézett rá. – Hányszor mondtam már, hogy ne menj ki egyedül! – Arca feszült és aggodalmas volt, Kurt nem is mutatott rá, hogy igazából nem lépett ki az utcára. – Mennünk kell. Futás, vedd fel a kabátod!

A Gestapo vagy a Sipo egyik rendszeres parancsa az összes körzetbeli zsidónak az volt, hogy jelentkezzenek a helyi rendőrségen ellenőrzésre, regisztrálásra vagy valamiféle válogatásra. Egy újabb ijesztő része az életnek. Kurt megérezte anyja és Herta félelmét, és mint a család egyetlen otthon maradt férfi tagja, azt tervezte, hogy megvédi őket. Volt egy kése. Egy másik Mischling unokatestvérétől szerezte, Viktor Kapelaritól, aki Bécs Döbling negyedében lakott. Az ő édesanyja Tini egy másik nővére volt, áttért keresztény hitre, mikor férjhez ment. Viktor és az anyukája imádta Kurtot, és gyakran magukkal vitték horgászni. A kirándulások kellemes emlékei között őrizte Kurt Viktor apukájának kísérteties képét, mikor utoljára látta baljós, szürke náci egyenruhában. Az egyik horgászásból Kurt hazahozott egy csontmarkolatos vadászkést, Viktoré volt, de Kurt zsebre vágta.

Kurt kabátot vett – Tini és Herta már várt rá –, és becsúsztotta a kést a zsebébe. A nácik elvitték Fritzet, megkínozták a nővéreit, lenyomták őt a hóba, megverték, és még őt kezelték bűnösnek. Nincs olyan, amit ne tehetnének meg. Kurt elszánta magát, hogy megvédi tőlük Hertát és Tinit.

Megfogta az anyja kezét, és elindultak a rendőrségre. A kés élet piszkálta menet közben a zsebében. Érezte, hogy

Tini ideges, tudta, ha a zsidókat behívják, hogy jelentkezzenek, akkor időnként elküldik őket. Arra gondolt, hogy az anyja ettől fél, és érezte, ahogy egyre nő benne az idegesség, amint közelednek a rendőrséghez. Hogy megnyugtassa, megmutatta neki a kést.

– Nézd, mama! – mondta. – Majd én megvédem magunkat.

Tini megijedt. – Szabadulj meg tőle! – sziszegte.

Kurt megdöbbsent és elborzadt. – De...

– Kurt, dobd el, mielőtt meglátja valaki!

Nem lehetett meggyőzni. A kisfiú vonakodva kidobta a kést. Továbbmentek, Kurtak majd megszakadt a szíve.

Mint kiderült, a Gestapo nem tett velük aznap semmi rosszat. De egyszer majd fognak. Hogy az ördögbe mentse most meg azokat, akiket szeret? Mi lesz így velük?

21 (ben) – Fiú

Újabb hajnal, újabb létszámellenőrzés, újabb nap. A foglyok sorokban álltak csíkos ruhájukban a hűvös nyárban, mozdulatlanul, leszámítva az eleség kiosztását, és hangtalanul, leszámítva, hogy jelentkeztek, ha a számukat mondták. A sorakozó szabályainak bármilyen megsértése büntetést jelentett, ahogy a makulátlan tisztaságé is a barakkban: precíz rend vékony máza a bestiális barbarizmus mocsarán.

A szertartás lassan véget ért. A sorok felbomlottak, és

munkacsapatokba rendeződtek. Fritz a kavargó tömegben keresztül látta az apját, ahogy beáll a kőfejtőbe tartó csapatba.

Gustavot felfüggesztették a munkából a tél második felére, mikor Gustav Herzog, az egyik fiatalabb zsidó Blockälteste megtette szobafelügyelőnek. Kárpitosként értett a matracokhoz, és jó volt abban, hogy rendet tartson. Tilos volt, és mindketten büntetést kaphattak érte, de segített, hogy a barakk átmenjen az ellenőrzéseken, és Gustav is biztonságban tudhatta magát vagy két hónapig. Végül a megbízatásnak véget kellett érnie, Gustavot visszaküldték a halálos kőcipelésre.

Fritz már nem dolgozott vele, áttették az ültetvény melletti zöldségeskertbe – nehéz munka volt, de sokkal-sokkal jobb és biztonságosabb, mint a gyilkos kőfejtő.^[148]

Most, hogy már nem laktak és nem is dolgoztak együtt, Fritz keveset találkozott a papával, bár ha csak tehették, együtt voltak. Az otthonról küldött pénz lehetővé tette, hogy némi kis apróságokat vegyenek maguknak időnként a foglyok kápterájában, amivel kicsit felderíthették a napjukat.

Ahogy Fritz átvágott a tömegben a kertészetben dolgozó kollégáihoz, a Lagerälteste felkiáltott:

– A 7290-es számú fogoly jelentkezzen a főkapunál, gyorsan!

Fritz szíve kővé dermedt, mintha valaki ténylegesen megmarkolta volna. Csak két okból hívták a foglyokat a kapuhoz létszámellenőrzéskor: büntetés miatt, vagy mert a kőfejtőbe kerültek, azzal a nyilvánvaló szándékkal, hogy ott

legyilkolják őket.

– 7290-es! Jelentkezz! A főkapuhoz, gyorsan!

Fritz átnyomakodott a foglyok tömegén, és a kapuhoz rohant. Gustav nézte, ahogy elmegy, szíve a torkában dobogott. Fritz jelentkezett a segédtisztnél, Hermann Hackmann SS Hauptsturmführernél, egy okos, vékony, fiatal férfinál, akinek fiús mosolya cinikus brutalitást takart.^[149] Végigmérte Fritzet tetőtől talpig a nehéz bambuszpálcát lengetve, amit mindig magával vitt. – Várj itt! – mondta. – Arccal a falnak.

Elment. Fritz ott állt a kapuháznál, ahogy mondták, a fehérre meszelt téglákra meredve, miközben a csapata munkára vonult. Végül, mikor már mindenki elment, Fritz barakkparancsnoka,^[150] SS Scharführer Schramm jött a fiúért. – Gyere velem! – szólt oda neki.

Schramm az irodákhoz vezette, majdnem a Blutstraße végébe. Fritzet bekísérték a Gestapo épületébe, és a folyosón hagyták, sokáig ácsorgott ott, mire végre behívták egy szobába.

– Sapkát le! – szólt oda a gestapós irodista. – Vedd le a zubbonyod! – Fritz tette, amit mondtak. – Vedd fel ezt!

Az irodista egy civil inget nyújtott oda neki, nyakkendőt és zakót. Elég nagy volt mind Fritzre, főleg így, hogy folyamatosan éheztek, de felvette, és gondosan megkötötte a nyakkendőt a rongyos gallér alatt. Egy fényképezőgép elé vezették, és minden oldalról megcsinálták a portrét. Teljességgel képtelen volt bármi okot kitalálni erre a furcsa eljárásra, Fritz mélyen,

ellenséges gyanakvással nézett a lencsébe; hatalmas, gyönyörű szemében tűz lobogott.

Mikor végeztek, szóltak, hogy vegye vissza a fogolyegyenruhát, és fusson vissza a táborba. Fritz engedelmeskedett, megkönnyebbült, hogy egy darabban van, de még mindig fogalma sem volt, mi célból történt, ami történt. A meglepetése csak nőtt, mikor megtudta, hogy aznap már nem kell dolgoznia.

Egyedül ült az üres barakkban, és gondolkozott. A ruha vélhetően arra szolgált, hogy azt a benyomást keltse, átlagos civilként, nem fogolyként él, de ennél többre nem jutott.

Aznap este, mikor a munkacsapatok visszameneteltek fáradtan és soványan a táborba, Gustav, aki egész nap betegre aggódta magát, elosont Fritz barakkjához. Mikor benézett az ajtón és meglátta a fiút élve és sértetlenül, rettentően megkönnyebbült. Fritz elmesélte neki, mi történt, de sem ők, sem a barátaik nem tudták megmondani, mit jelenthetett. Bármilyen, ami azzal járt, hogy a Gestapo figyelte az emberre, semmiképp sem lehetett egészséges.

Pár nappal később megint megtörtént: Fritzet hívták Appel után, és bevitték a Gestapo-irodába. Elé rakták a fényképét. Bizarr kép volt: az arca, a borotvált koponyája meg az egyáltalán nem odaillő zakó és nyakkendő. Elvben úgy kellett volna festenie, mintha normális életet élne, de inkább abszurd lett. Rászóltak, hogy írja alá: Fritz Israel Kleinmann.

Végül elmondták neki, mire kellett. Az anyja beszerezte a kezeslevelet Amerikából, és beadta Fritz nevében a kérelmet, hogy engedjék ki az emigrációba. A fotó a kérvényhez kellett.

Izgatottan ment vissza a táborba, nyolc hónap után először reménykedett.

21 (ben) – Fiú

„Derűs, meleg, csaknem nyári nap volt, amikor átmentünk az új telepre. Még a falomb is üdén zöldellt, s a gyepek is második fiatalságát élte az első őszi napok frissességében.”

Stefan hangja töltötte be a termet, ezenkívül csak a papír zörgését lehetett hallani, mikor lapozott a könyvben, melyből épp felolvasott.

Fritz és a többi fiú hallgatta, elragadta őket annak a helynek a története, mely egyszerre hasonlított erre, ahol ők éltek, és ugyanakkor olyan nagyon különbözött is. Stefan felolvasásai a ritka szórakoztatást és figyelemelterelést jelentették. A remény még mindig ott pislákol Fritzben, bár aggódott, hogy a kérvényben nem szerepelt a papa. Az életük elágazott: Fritz szélesebb világot fedezett fel az őt segítő, idősebb baráti rabok révén.

Leopold Moses volt a legfontosabb, ő segített Fritznek, hogy túlélje az év első hónapjait, és azóta is barátok maradtak. Fritz először a kőfejtőben találkozott vele, a

vérhasjárvány alatt. Leo néhány fekete tablettát adott neki: – Nyeld le ezeket! – mondta. – Jó hasmenés ellen. – Fritz megmutatta a pirulákat az apjának, aki felismerte a háborús szolgálat árkaiból, orvosi szén volt, tényleg segített. Leo Moses a szárnyai alá vette Fritzet, és mikor a fiút átköltöztették az ifjúsági barakkba, Fritz megismerte Leo történetét. Már a kezdetekkor koncentrációs táborba került. Drezdai munkás volt, belépett a Német Kommunista Pártba, és letartóztatták, amint a nácik hatalomra kerültek – jóval az előtt, hogy a zsidó származás elég ok lett volna erre. Egy ideig kápó volt a rönkszállítóknál – ő volt az egyik első zsidó kápó Buchenwaldban –, de nem volt meg benne a képesség a rabszolga-hajcsárkodásra, az SS hamarosan leváltotta, huszonöt korbácsütés kíséretében a Bockon.

León keresztül Fritz összebarátkozott más veterán zsidó rabokkal is. Itt ez volt a túlélés kulcsa. „Nem a jó szerencse, még csak nem is isten áldása” – emlékezett vissza később. Inkább a többiek kedvessége. „Csak a zsidó csillagot látták az egyenruhámon, és hogy gyerek vagyok.”^[151] Fritz is, a többi fiú is gyakran kaptak némi kis plusz ételt, néha gyógyszert, ha szükségük volt rá. A pátriárkák között ott volt Gustav Herzog is, aki megtette a papát barakkfelelősnek. Harmincegy évesen Gustl fiatal Blockältestének számított.^[152] Herzog egy gazdag bécsi családban született, övék volt az egyik nemzetközi hírügynökség, a Kristályéjszaka után küldték Buchenwaldba. Fritz a legeslegjobban Gustl helyettesét tisztelte, Stefan Heymannt.^[153] Stefan arca olyan volt, mint

egy igazi értelmiségié: magas homlok, szemüveg, keskeny állkapocs és érzékeny szája. A német hadsereg tisztjeként szolgált az előző háborúban, de az első között volt, akit letartóztattak 1933-ban; éveket töltött Dachauban.

Esténként, ha nem volt éjszakai munka, Stefan történeteket mesélt, hogy elvonja a figyelmüket a helyzetükről. Ezen az estén egy kincsként becsült, betiltott könyvből olvasott: Anton Makarenkótól a *Pedagógiai hősköltemény – Az új ember kovácsa* kötetből. Ebben a könyvben írta le Makarenko a szovjet rehabilitációs intézetek fiatalok elítélteivel végzett munkáját. Ahogy Stefan olvasott, hangja mélyen zengett a barakk félhomályában, és a fiúk tábora életre kelt, mint valami varázslatos idill, egy másik univerzumban, távol Buchenwald mindennapi valóságától.

A patak fölé dúsan borult parkunk fájainak sűrű lombja. Sok szép árnyas rejtekhely bújta meg a víz partján, ahol fürdeni is lehetett, horgászni is, habléányokra lesni, sőt valamelyik kedves pajtással beszélgetésre összebújni. Főépületeink közvetlenül a magas parton álltak: leleményes és szemérmetlen kölykeink egyenest az ablakból ugráltak le a patakhoz, minimumra korlátozott ruházatukat az ablakpárkányon hagyva.^{154}

A legtöbb fiú, aki hallgatta, egyedül volt, apjukat már megölték, és sokan fásultak voltak és közömbösek, de egy másik, jobb világ történeteit hallgatva életre keltek,

fellelkesedtek és megvidámodtak.

Más tiltott kulturális csemegék is voltak Buchenwaldban. Egy este Stefan és Gustl bejött a barakkba, titokzatos összeesküvés levegője lengte körül őket. Sürgetve kiterelték Fritzet és a többieket, némán átvezették őket a tábor túlsó végébe, a ruharaktárba, egy hosszú épületbe a zuhanyzóbarakk mellett.

Csend volt, nem mozdult semmi, a fogasok és polcok zsúfolásig tömve egyenruhákkal és az újonnan érkező foglyoktól elvett öltözékekkel, elnyelve a fiúk lépteinek visszhangját. Bent már összegyűlt pár fogoly, minden fiúnak adtak egy darab kenyeret és némi gabonakávét, aztán megjelent négy rab hegedűkkel és fuvolákkal. Itt, a dohos, ruhákkal megpakolt teremben kamarazenét játszottak. Fritz először hallotta a *Kis éji zene* könnyed, szemtelen melódiáját, a vonók vidám táncolását a húrokon, ahogy életre keltették a szobát, és mosolyt csaltak az összegyűlt fiúk ajkára. Fritz ezt becses emlékként őrizte. „Nagyon rövid ideig ugyan, de megint tudtunk mosolyogni.”^[155]

A pár lopott órán túl nem volt mosoly vagy nevetés.

Az, hogy a weimari piacra vagy a foglyok konyhájára termelő zöldségkertészetben dolgozott, komoly előrelépés volt a kőfejtőhöz képest, de nehezebb, mint amire a fiúk számítottak. Azt várták, el tudnak majd lopni pár répát, paradicsomot és paprikát abból, amit elültettek, de sosem engedték őket a beérett termények közelébe.

A kertészet teljes egészében egy osztrák tiszt, Dumböck SS

Sturmführer fennhatósága alá tartozott. Mikor a náci pártot törvényen kívül helyezték, Dumböcköt számúzték az osztrák SS-légióval, legfőbb feladatának tekintette, hogy bosszút álljon az osztrák zsidókon. – Meg kell titeket semmisíteni, disznók – ismételte, és mindent megtett, hogy ez meg is történjen. Úgy tartották, negyven foglyot ölt meg a saját kezével.^[156]

Fritzet a Scheißetragen, azaz a szarhordó^[157] alakulatba osztották be. Össze kellett gyűjteniük a folyékony ürüléket és szennyvizet a foglyok latrináiból meg a csatornákból, és vödrökben elcipelni a zöldségföldekre. Minden egyes kört, oda és vissza is, rohanva kellett megtenni, futottak, amennyire csak bírtak a bűzlő, híg fekáliával teli vödrökkel. Ennél csak egy rosszabb munka volt, az úgynevezett 4711-es szakasz, mely a híres német kölnivízről kapta a nevét. Nekik az volt a feladatuk, hogy kiszedjék az ürüléket a latrinákból – gyakran pusztá kézzel –, és megtöltsék a vödröket. Az SS jellemzően zsidó értelmiségieknek és művészeknek tartogatta ezeket a feladatokat.^[158]

De legalább a kápó, Willi Kurz rendesen bánt a fiúkkal. Korábban amatőr nehézsúlyú bokszo volt, eddigre elvesztette az illúzióit. Valaha a tisztán árja sportklub vezetőségi tagja volt, mélységesen megsebezte, mikor a hatóságok utánanéztek a származásának, és zsidónak nyilvánították.

Kedves volt a hozzá tartozó fiúkkal, hagyta, hadd lassítsanak a tempón és pihenjenek, ha az SS épp nem volt ott. Ha feltűnt egy ór, Willi úgy tett, mintha a

végkimerülésig hajszoľná a fiúkat, vadul kiabált és a botjával csapkodott, de sosem ütötte meg őket. Olyan meggyőző volt a bemutatója, hogy az örök nem fáradtak azzal, hogy ők maguk verjék a foglyokat, ha Willi szolgálatban volt.

Közben Fritz a fotóra gondolt, és reménykedett.

אבא (ábá) – Apa

– Bal-kettő-három! Bal-kettő-három!

Gustav a kötélnek vetette a vállát, és húzta. Nem volt sem szünet, sem haladék: csak a húzás, lépés, húzás, lépés, a végtelenségig. A másik oldalon a másik csapat húzott és lépett, izzadva a lombok árnyékától pettyezett napfényben. Huszonhat zsidó csillag, huszonhat félig-meddig halálba éheztetett test húzta a rönkökkel megpakolt vagonat az erdőn, fel a hegyoldalon, végig a földúton, a vagon kerekei csikorogtak a súly alatt.

Rettenetes munka volt, de Gustav életét megmentette, hogy a kőfejtőből a rönkvontatókhoz került, és ezt Leo Mosesnek köszönhetette. A kőfejtő pokolibb volt, mint valaha. Minden áldott nap átüldöztek foglyokat a kordonon, és Hinkelmann Hauptscharführer új kínzást talált ki: ha valaki összeesett a fáradtságtól, Hinkelmann vizet öntetett a szájába, amíg fulladozni nem kezdett. Közben Blank Hauptscharführer azzal szórakoztatta magát, hogy köveket dobált a foglyokra, mikor azok eljöttek a kőfejtőből. Sokakat

eltalált és megsebesített, volt, akit meg is ölt. Az SS kivetette sápját a kőfejtőben dolgozó zsidókra, akik pénzt kaptak otthonról: pár naponta mindenkinek öt márkát és hat cigarettát kellett leadnia, vagy megverték. Kétszáz rabbal az örök csinos kis summát szedtek össze „fizetésnapokon”, bár ez az összeg egyre csökkent, hétről hétre, ahogy egyre több foglyot gyilkoltak le.

Leo támogatásával Gustavot júliusban áthelyezték erről a gyilkos helyről a rönkvontatókhoz. Építőanyagot szállítottak egész nap a tábor teljes területén: rönköt az erdőből, követ a fejtőből, cementet a raktárból. A kápók folyton énekelgették őket munka közben, a többi fogoly „singende Pferde”, éneklő lovak^[159] néven emlegette őket.

– Bal-kettő-három! Bal-kettő-három! Bal-kettő-három! Énekeljetek, disznók!

Ha elhaladtak egy SS-őr előtt, az rájuk támadt. – Miért nem futtok, kutyák? Gyorsabban!

De még mindig jobb volt, mint a kőfejtő. – „Kemény munka ez” – írta Gustav. – „De békésebb, és nem vadásznak úgy az emberre? Az ember a szokások rabja, mindenhez hozzá tud szokni. Így megy ez, napról napra.”

A kerekek forogtak, az ember-lovak énekeltek és húztak, a kápók üvöltöttek az ütemet, és a napok teltek.

31 (ben) – Fiú

Schmidt SS Hauptsturmführer ráüvöltött egy csoport

férfira, akik a sorakozótéren futottak köröket. – Gyorsabban, zsidó szarok! – Fritz és más fiúk elől gyorsítottak, hogy elkerüljék Schmidt ütéseit, melyek mindenkit elértek, aki lassabb volt. Pár futót a hasa kínoztak vagy a heréi fájtak, ahol Schmidt beléjük rúgott, mert túl lassan válaszoltak a létszámellenőrzésen, mikor a számukat mondták. – Futás! Fussatok, disznók! Gyorsabban, szarok!

A többi fogoly visszament a barakkjába, de a 3-as lakóinak maradniuk kellett. A barakkparancsnokuk, Schmidt, megint hibákat talált az ellenőrzéskor: egy ágyat rosszul vetettek be, a padló nem volt makulátlanul tiszta, nem pakoltak el valamit – és megint eljött a büntetés ideje: Strafsport. A zömök, petyhüdt Schmidt közismert hamisító és szadista volt, a foglyok kántinjába osztották be, ahol komoly tételekben fölözte le a cigaretta- és dohánykészletet. A 3-as barakkban lakó fiúk „Scheiße Schmidt” néven emlegették, a kedvenc szava után.^[160] – Futás! Nyomás! Lefekszik! Fel! Mi ez a szar?!... Megint lefekszik! És most futás! – Durr, lecsapott a korbácsa valami szerencsétlenre, aki nem bírta a tempót. – Futás!

Két óra telt el így, lement az égő nap, a tér hűvösödött, a fiúk és a férfiak izzadtak és levegő után kapkodtak. Végül Schmidt egy káromkodás kíséretében elengedte őket, és visszasántikálhattak a barakkjukba.

Kiéhezve ültek le a nap egyetlen meleg étkezéséhez: marharépalevest kaptak. Némi szerencsével úszkált benne egy kis húscsapat is.

Fritz megette a levest, és már kelt volna fel, mikor Gustl

Herzog odaszólt nekik, hogy maradjanak: – Beszélnem kell veletek – mondta. – Fiúk, ne fussatok ilyen gyorsan a Strafsport alatt. Ha gyorsan futtok, az apáitok nem tudják tartani a lépést, és Schmidt megveri őket, amiért lemaradnak. – A fiúk szégyellték magukat, de mit tehettek volna? Valakit mindig megvernek azért, mert túl lassú. Gustl és Stefan megmutatta nekik a megoldást. – Fussatok így! Térdeket magasra, de kisebb léptekkel. Így úgy fest, mintha teljes erőből rohannátok, mégis csak lassan haladtok.

Elég jól működött, sikerült átverni Scheiße Schmidtet. Ahogy múlt az idő, Fritz megtanulta a veteránok összes kis trükkjét: némelyik abszurd volt, de ez jelenthette a különbséget biztonság és fájdalom, élet és halál között.

És ezalatt Fritz a kertészetben dolgozott, Gustav húzta a vagont, és kint tovább folyt a háború, teltek a hónapok, a szabadulás reménye lassan eltűnt. Tini kérvénye Fritz elengedésére, mely egy ideig tartotta a lelket a fiúban, lassan belesüppedt a reménytelenségbe.

6. KEDVEZŐ DÖNTÉS

ㄱㄴ (bát) – Lány

Edith és Richard életében minden megváltozott. Itt, a menekültek földjén olyasmit láttak, amiről azt hitték, már maguk mögött hagyták, Bécsben.

1940 júniusában a csendes otthoni frontot egyre bombázták, ellepte a vér és a halál. A furcsa háborút leváltotta az angliai csata. A Luftwaffe bombázói mindennap támadták a reptereket és a gyárakat, és a Spitfire meg Hurricane gépek mindennap összeszedték magukat, hogy harcoljanak ellenük. Az RAF koalíciós haderő lett, a brit és a nemzetközösségi pilóták mellett voltak lengyel, francia, belga, csehszlovák üldözöttek is. Az angolok még mindig szívesen hitték nemzetállamnak magukat, de már legkevésbé sem volt az.

A sajtó két dolgon lovagolt: a harc kimenetelén és az angolok növekvő aggodalmán a beszivárgott német kémek és szabotőrök miatt, akik az inváziót készítették elő. A pletykák áprilisban kezdődtek. A sajtó – élén a *Daily Mail* – segített felkorbácsolni az ötödik hadosztállyal^[161] szembeni paranoiát. A paranoiából hisztéria lett, és ellenséges szemek kezdték mérgetni az 55 000 osztrák és

német zsidó menekültet, azokat a férfiakat, nőket és gyerekeket, akikről nehezen lehetett elképzelni, hogy Hitlernek kémkednek és ezzel elkerülték az internálást,^[162] de mivel az országot az invázió fenyegette, a Mail és néhány politikus harsányan követelte, hogy a nép biztonsága érdekében a kormány internáljon minden németet, tekintet nélkül a státuszára.

Mikor májusban Churchill lett a miniszterelnök, kibővítette az internálandók kategóriáit, belekerültek a brit fasiszták, a kommunista pár tagjai, ír és walesi nacionalisták. Júniusban elvesztette a türelmét, és kibocsátotta a rendeletet: „Szedjétek össze az összeset!”^[163] Hogy ne terhelje túl az infrastruktúrát, több szakaszban zajlottak a letartóztatások. Első szakasz: németek és osztrákok – zsidók, nem zsidók és antinácik egyaránt –, akiknek nem volt menekültstátuszuk vagy munkanélküliek voltak. A kettes szakaszban meg az összes Londonon kívül élő németet és osztrákot terveztek begyűjteni, a harmadikban meg a londoniakat.

Churchill ezt mondta a parlamentben: „Tudom, hogy sok remek embert érint ez a rendelkezés... olyanokat, akik Németország esküdt ellenségei. Nagyon sajnálom őket, de nem... tehetjük meg mindazokat a kivételeket, melyeket szeretnénk és kellene.”^[164] A letartóztatások első hulláma június 24-én indult.^[165]

A bajok idején szokásosan feltámadó antiszemita gyanúsítgatások kezdtek terjengeni: a zsidók feketéznek, elkerülik a katonai szolgálatot, különleges kiváltságokat

élveznek, több pénzük van, jobb ételük, jobb ruháik.^[166] Az angol zsidó közösség kétségbeesetten próbálta lecsillapítani az egyre növekvő antiszemitizmust, mely csatlakozott a nacionalista közhangulathoz. A Jewish Chronicle azt a meghökkentő javaslatot tette, hogy alkalmazzák a „legteljesebb szigort” a menekültekkel szemben, beleértve a zsidókat is, és támogatták az internálások kiterjesztését. A brit zsinagógákban többet nem engedélyezték a német nyelvű istentiszteleteket, és az angliai zsidók közösségének vezetői korlátozni kezdték a német zsidó menekültek összeföveteleit.^[167]

Leedsben Edith félelmei hónapok óta egyre nőttek. Richarddal berendezték az otthonukat egy igencsak lerobbant viktoriánus ház egyik lakásában, közel a zsinagógához.^[168] Edith otthagya bentlakó munkáját Mrs. Brostoffnál, és bejáró takarítónő lett egy közelben élő nőnél. Ez nem volt egyszerű vállalkozás, a munkahelyváltást be kellett jegyeztetni és jóváhagyatni a Bevándorlási Hivatallal.^[169] Richard továbbra is a kóser kekszüzemben dolgozott. Útban volt a baba, boldognak kellett volna lenniük, de Edith nyugtalankodott. Az élet kellemetlen volt itt mindenkinek, aki német akcentussal beszélt. És a német invázió elkerülhetetlennek tűnt, mardosta őket a félelem. Látták, milyen gyorsan hullt Ausztria a nácik tenyerébe, és olyan könnyen el lehetett képzelni a Chapeltown Roadon masírozó rohamosztagosokat, vagy ahogy Eichmann vagy valamelyik másik SS-hullarabló rendeleteket bocsát ki a leedsi

városházán ülve.

Érezte, hogy eljött az idő, meg kell próbálni elhagyni Európát, Edith előhalászta amerikai rokonai kezeslevelét. Érdeklődött a Menekültügyi Bizottságnál, hogy ezek még érvényesek-e most, hogy férjhez ment. Csaknem két hétbe telt, mire megjött a válasz Londonból, hogy nem, nem érvényesek. Edith írjon a támogatóinak, és kérjen új kezesleveleket. A támogatóknak ki kell terjeszteniük vállalkásukat Edith férjére is.^[170] És természetesen bevándorlási vízumért kell folyamodniuk az Egyesült Államok londoni nagykövetségén. Így, hogy a háború ellepte az eget a fejük felett, és az internálás veszélye egyre nőtt, Edith és Richard kínzóan hosszú folyamatra számíthatott.

Sosem tudták meg, meddig tartott volna. Még július elején életbe lépett a kormányzati program második szakasza, és a leeds-i rendőrség letartóztatta Richardot.

Csak a pusztá szerencsének köszönhető, hogy Edithet nem vitték el. A gyermekes asszonyok nem számítottak kivételnek, de a terhes nők igen.^[171]

Richard csak huszonegy éves volt, testén viselte Dachau és Buchenwald sebeit, menedéket keresve jött Angliába. És most elragadták a felesége és meg sem született gyermeke mellől, s bebörtönözték – pont azok az emberek, akiknek meg kellett volna védeniük őt a náciktól.

Edith azonnal benyújtott egy kérvényt a Menekültügyi Hivatalnak, hogy engedjék szabadon a férjét. Nem volt könnyű menet, a kérelmezőnek bizonyítania kellett, hogy

nem fenyegeti az állam biztonságát, és hogy hozzá tud járulni a háborús erőfeszítésekhez.^[172] A Zsidó Menekültügyi Bizottság, a JRC leeds-i és londoni hivatala is lobbizott a bebörtönzött ezrekért. Sokan nem is igazi táborokban voltak, ahol lett volna felszerelés – ehhez túl sokan voltak, az improvizált gyűjtőket elhagyott varrodákban, használaton kívül helyezett gyárakban, lóversenypályákon rendezték be, vagy bárhol, ahol helyet találtak. Sokan kerültek Man szigetére^[173] a fő internálótáborba. Néhány internált elég idős volt, hogy emlékezzen, a náci koncentrációs táborok rendszere is így kezdődött: Dachau egy elhagyott gyár helyén alapították.

Teltek a hetek, elmúlt a július, lassan az augusztus is. Edith terhessége haladt előre, és ő nem kapott semmilyen választ. Augusztus vége felé megint írt a JRC-nek, de azt javasolták, ne próbálkozzon további nyomásgyakorlással. „Úgy véljük, ön megtett mindent, ami jelenleg lehetséges, és úgy gondoljuk, nem lenne bölcs döntés, ha a Bizottság közbeavatkozna. A Menekültügyi Hivatal tájékoztatott minket, hogy a további kérvények és tájékoztatást kérő levelek... a döntés késlekedéséhez vezethetnek.”^[174]

Pár nappal később megszületett a döntés: Richard őrizet alatt marad.

Egy koncentrációs táborokat megjárt veteránnak az internálótáborok viszonylag enyhének tűntek. Nem volt kényszermunka, nem volt igazi büntetés, nem voltak szadista őrök. Az internáltak sportoltak, újságot alapítottak, koncerteket tartottak, önművelő köröket hoztak létre. De

ettől még foglyok voltak. És bár nem voltak SS-ek, a zsidókat gyakran megátalkodott és bosszúszomjas náci szimpatizánsok mellé zárták be. Richardot mindezen felül ráadásul az a gondolat is kínozza, hogy Edithnek egyedül kell megküzdenie a terhességével, a férje keresete nélkül.

Szeptember elején, terhessége kilencedik hónapjában Edith beadott egy második kérvényt is, hogy engedjék szabadon Richardot. A JRC megnyugtatta: „Őszintén bízunk benne, hogy a kérvényét kedvezően bírálják el.”^[175] Megint elkezdődött a várakozás. Két héttel később az Idegenrendészeti Hivatal menekültügyi osztályáról jött egy rövid értesítés, hogy Richard ügye, „amint lehet”,^[176] a Bizottság elé kerül.

Két nappal ezután megkezdődött Edith szülése. Bevitték a Hyde Terrace szülészetre, Leeds belvárosába, ahol szeptember 18-án, szerdán egészséges kisfiút hozott a világra. Peter Johnnak nevezte el. Angol név a Yorkshire-ban született angol kisfiának.

Ahogy a hisztérikus nyár lassan véget ért, és eluralkodott a közöny és flegmaság, a közhangulat megfordult: az ártalmatlan menekültek internálása ellen. Júliusban egypár ezer internáltat – köztük zsidókat is – Kanadába szállító hajót elsüllyesztett egy német tengeralattjáró. A veszteségek hatására Anglia magába nézett, és számot vetett vele, hogyan is bánt ártatlan emberekkel, csak mert azok külföldiek. A politika fokozatosan megváltozott. A parlamentben a politikusok kifejezték, hogy sajnálják, amit pánikba esve tettek. Egy konzervatív tag így nyilatkozott: –

Ugyan öntudatlanul, de hozzájárultunk a nyomorúsághoz, melyet ez a háború okozott már, és ez a tettünk semmivel sem járult hozzá háborús erőfeszítéseink hatékonyságához. ^{177} Egy munkáspárti képviselő hozzátette: – Emlékszünk, micsoda rettegés töltötte el ezt az országot, mikor Hitler koncentrációs táborba zárt zsidókat, szocialistákat és kommunistákat. Elborzadtunk ettől, de valami úton-módon majdnem természetesnek vettük, mikor mi ugyanezt tettük ugyanezekkel az emberekkel. ^{178}

Peter ötnapos volt, mikor Edith megkapta a hírt: Richardot szabadon engedték. ^{179}

אבא (ábá) – Apa

Gustav kinyitotta a noteszét, és átpörgette a lapokat. Olyan kevés volt – a teljes 1940 alig tett ki három oldalt, sűrűn teleróva Gustav erőteljes betűivel. „Így múlik az idő”—írta Gustav. – „Felkelünk kora reggel, késő este hazaérkezünk, eszünk és megyünk aludni. Eltelt egy év, munkával és büntetéssel.”

Nem mindig mentek rögtön aludni. Új kínzást ölt ki a zsidóknak Arthur Rödl főtábor-parancsnokhelyettes, SS Standartenführer. Minden este, mikor visszaértek a kőfejtőből, a kertészetből vagy az építkezésekről, fáradtan és éhesen, az összes többi fogoly visszamehetett a barakkjába, de a zsidóknak ott kellett maradniuk az Appelplatzon állva a reflektorok fényében, és énekelniük

kellett.

Rödl nagyképű csaló volt, alacsony intelligenciája nem gátolta meg, hogy magas tisztségig emelkedjen, és imádta hallgatni a „zsidó kórust”. A tábori zenekar ült az egyik oldalon, játszottak, a „kórusvezető” egy kavicsdombon állt a tér szélén, és vezényelt.

– Még egyet! – zengett Rödl hangja a hangszórókból, mire a fáradt foglyok összeszedték maradék szuflájukat, és végigkínlódtak még egy dalt. Ha az éneklés nem volt elég jó, a hangszórókból dühös morgás hallatszott: – Száját kinyitni! Nem akartok énekelni, disznók? Feküdjön le az egész bagázs, és énekeljen! – És le kellett feküdniük, bármilyen volt is az idő, a porba, a koszba, sáros pocsolyákba vagy hóba, és énekeltek. A Blockführerek a sorok közt sétálgattak, és aki nem énekelt elég hangosan, abba belerúgtak.

A megpróbáltatás órákon át így folyt. Néha Rödl ráunt és bejelentette, hogy elmegy vacsorázni, de a foglyoknak maradniuk kellett, hogy gyakoroljanak. – Ha nem tudjátok összehozni – mondta nekik –, akkor maradhattok és énekelhettek egész éjjel.

Az SS-őrök nehezményezték, hogy ott kell maradniuk felügyelni, és a foglyokon álltak bosszút: rúgtak és ütöttek.

A Buchenwald-indulót minden másnál gyakrabban énekeltek. Hermann Leopoldi, a bécsi zeneszerző jegyezte a zenét, a szövegét az ünnepelt költő, Fritz Löhner-Beda írta, mindketten foglyok voltak. Pezsdítő induló volt, a szöveg a bátorságot magasztalta a csüggedtség közepette. Maga Rödl

rendelte. „Minden tábornak van indulója. Nekünk is kell egy.”^{180} Jutalmat ajánlott fel a győztes szerzőnek, tíz márkát (amit sosem fizetett ki), és el volt ragadtatva az eredménytől. A foglyok ezt énekelték, mikor reggelenként munkára vonultak.

Mikor a nap ébred, felkacag az égre,
elindul oszlopunk, munkára indulunk,
holott köröttünk szürke még a hajnal.
Sötét az erdőmély, pirkadat éig ér,
vállunkon tarisznyában kis kenyér,
de nehéz mégis, szívünkben a bajjal.

*Ó, Buchenwald, hogy is felejtenelek,
mikor sorsom köt tehozzád.
Ki elhagyott, az tudja csak, hogy tényleg
mily drága a szép szabadság!
Ó, Buchenwald, nem nyavalygunk, nem sírunk,
akármit is mér a sors ránk.
Igent mondunk az életre, míg bírunk,
mert eljön egy nap a szabadulás!*

A vérünk egyre forr, nincs hír asszonyról,
a szélben énekel, így is szeretni kell,
csak hű, csak hű marad nekem!
A kő mind kemény, de nem botlunk belé,
ásót, csákányt cipelnünk, bár nehéz,
de könnyű szívünkben a szerelem!

Ó, Buchenwald...

Az éj túl rövid, a nap végtelen,
De csendül a dal, hazám énekelem,
bátorságom el ne vigyék!
Bajtárs, tartsd a lépést, és sose féljünk,
élni fogunk, mert megköveteli a vérünk,
hogy tartsuk a szívünk hitét!^[181]

„A hitvány Rödlnek nem sikerült felismernie az ellenállás szellemét. „Igen-igen csekély értelmével – emlékezett Leopoldi – egyáltalán nem fogta fel, valójában milyen forradalmi dal ez.”^[182] Rödl egy „zsidó dalt” is rendelt, a szövege rágalmakból állt, a zsidók összes bűnéről és a zsidó dögvésről, de ez még neki is „túl ostoba” volt, és betiltotta. Később a többi tiszt újra rátalált, és ezt énekeltette késő éjszakáig a rabokkal.^[183]

De a Buchenwald-induló még mindig gyakrabban hangzott fel, mint bármi más. A zsidók számtalanszor énekelték az Appelplatzon a reflektorok alatt; „Rödl szeretett erre a melódiára táncolni” – idézte fel Leopoldi. „Az egyik oldalon a tábori zenekar játszott, a másikon embereket korbácsoltak.”^[184] Ezt énekelték, mikor a vöröslő hajnalban munkára vonultak, belesúríttve a dalba az SS iránti minden gyűlöletüket és utálatukat. Rengetegen haltak meg úgy, hogy közben ezt énekelték.

„Nem örülhetnek fel így minket” – írta Gustav a naplójában. „A háború folytatódik.”

31 (ben) – Fiú

Buchenwald hónapról hónapra terjeszkedett. Az erdőt felzabálták és kivágták, a pusztaság közepén épületek emelkedtek, mint halvány gombák az Ettersberg hervadt, fekete hátán.

Az SS barakkjai fokozatosan félkörívet formáltak, csupa emeletes épület, közepén egy tiszti klubbal. Csinosan megtervezett villákat építettek kis kerttel a tiszteknek, egy kis állatkertet is telepítettek, lovaglópályával és istállókkal, garázsokat és benzinkutat az SS járműveinek. Még solymászat is volt. A fák között, a kőfejtő melletti hegyoldalon állt a madárház, egy kilátó és a faragott tölgyből épült teuton vadászterem hatalmas kandallókkal, tróféákkal és súlyos bútorokkal. Hermann Göring személyes használatára épült, de ő sosem jött el ide. Az SS olyan büszke volt rá, hogy egymárkás belépődíj fejében mutogatták a helyi német lakosoknak.^[185]

És ezt az építkezést a hegy sziklái és fái táplálták, a hegyé, melyen az épületek álltak, és mindebbe a foglyok vére vegyült, az ő kezük cipelte és rakta a köveket, a téglákat és a farönköket.

Az építkezéseket összekötő utakon Gustav Kleinmann és rabszolgatársai vonszolták az építőanyaggal megpakolt vagonokat, és most már a fia volt az egyik, akinek a keze által az épületek készültek. Fritz fáradhatatlan támogatója, Leo Moses megint bevetette minden befolyását, és átrakatta a fiút az SS-garázsok építésén dolgozó brigádba.^[186]

Az 1-es számú építőbrigád – akikhez ez a feladat tartozott – kápója, Robert Siewert, Leo Moses barátja volt. A lengyel származású német a politikai rabok vörös háromszögét viselte. Fiatalkorában kőművesként dolgozott, az előző háborúban a német hadseregben szolgált. Elhivatott kommunista volt, az 1920-as években képviselőként bekerült a szász parlamentbe. Az ötvenes éveiben járt, jóteknony erő és energia áradt belőle: zömök volt, arca széles, szeme keskeny a busa, sötét szemöldök alatt.

Eleinte a munka csak a cipekedésről szólt: hozd ide ezt, vedd fel azt, rohanj! Az ötvenkilós cementeszsák nehezebb volt, mint Fritz maga. Az udvaron dolgozók Fritz vállára emelték, és ő vitte, próbált futni, ahova csak kellett. De nem volt bántalmazás vagy verés. Az SS megbecsülte az építőbrigádot, és Siewert meg tudta védeni a munkásait.

A szigorú felszín alatt Robert Siewert valójában jószívű volt. Átrakta Fritzet maltert keverni, könnyebb munkára, és megtanította neki, hogyan nyerje el az SS jóindulatát. – A szemeddel dolgozz! – mondta a fiúnak. – Ha látod, hogy jön egy SS, dolgozz gyorsan! De ha nincsenek a közelben, akkor lassíts, és tartalékkold az erődöt! – Fritz figyelte az öröket, és előadta a kemény munkát, amint meglátta őket. Annyira belejött ebbe, hogy az keringett róla, milyen szorgalmas. Siewert megmutatta a fiút az építésvezetőnek, Becker SS Scharführernek. – Nézze, milyen szorgosan dolgozik az a zsidó fiú!

Egy nap Becker a feljebbvalójával, Max Schobert SS Sturmbannführerrel érkezett az építkezésre, Schobert volt

a védőőrizeteskért felelő helyettes parancsnok. Siewert odahívta Fritzet a munkából, és bemutatta az SS-nek, a teljesítményét magasztalva. – Betaníthatnánk kőművesnek zsidó foglyokat – vetette fel. A kegyetlen képű, örökké gúnyosan mosolygó Schobert hatalmas orra mögül lenézett Fritzre. Nem tetszett neki az ötlet a legkevésbé sem, még hogy arra áldozzanak, hogy a zsidókat képezzék! Nem, ezt nem engedi. De akkor is, a magot elvetették.

Mikor újabb SS-csapatok érkeztek Buchenwaldba, hogy az őrséget erősítsék, a mag kicsírázott. Gyorsítani kellett a munkán, be kellett fejezni az őrség barakkjait – és ez a feladat jócskán meghaladta a már meglévő munkásállomány kapacitását. Siewert megint előadta az ötletét, ezúttal elvitte egészen Koch parancsnokig. Panaszkodott, hogy nem áll rendelkezésére elég kőműves. Az egyetlen megoldás az, ha fiatal zsidókat tanítanak be a munkára. Koch ugyanúgy reagált, mint Schobert. Siewert ragaszkodott hozzá, hogy nem tudja máshogy elvégezni a munkát, de a válasz akkor is az maradt, hogy „zsidók nem”.

Siewert úgy döntött, nincs más hátra, bizonyítania kell az igazát. Fritz lett a tanonca. Siewert úgy kezdte, hogy megtanította, hogyan építsen egyszerű téglafalat árja munkások felügyelete alatt. Egy zsinórt húztak ki, ahhoz igazodva kente a habarcsot és rakta fel a téglákat, egyiket a másik után, szépen, szabályosan. Fritz örökölte apja kezűgyességét, gyorsan tanult. Miután elsajátította az alapokat, megtanították neki, hogyan készítsen sarkokat, oszlopokat, támfalakat, aztán az áthidaló elemeket, a

kandallókat és a kéményeket. Ha esett, vakolni tanult. Siewert mindennap odament hozzá, beszélt vele, megnézte, hogy halad. Fritz rekordsebességgel elég elfogadható kőművessé és építőmunkássá lett – az első zsidó volt Buchenwaldban, aki ezt kitanulta.

Olyan lenyűgözően haladt, és a szükség olyan sürgető lett, hogy Koch parancsnok megadta magát, és megengedte Siewertnek, hogy elindítsa a zsidó, lengyel és roma fiúk képzését. Minden nap felét az építkezésen töltötték, dolgoztak, a másik felét a barakkjukban, a táborban: megtanulták az elméleti és tudományos alapokat. Zöld karszalagot viseltek „kőművestanonc” felirattal, és bizonyos privilégiumokat élveztek. Az külön öröm volt, hogy megkapták a nehéz munkát végzők kiemelt fejadagját: hetente kétszer extra adag kenyeret és fél kiló véres hurkát vagy lönchúst hoztak ki nekik az építkezésre, mindezt a szokásos kenyéradagon felül, amihez járt némi margarin, egy kanál túró vagy céklalekvár, gabonakáv és káposztavagy marharépa leves.

Fritz hősnek tartotta Robert Siewertet, ő jelképezte az ellenállás szellemét és az emberi kedvesség lényegét. A fiatalokért igyekezett a legjobban, megtett minden tőle telhetőt, hogy olyan tudással és gyakorlattal vértessze fel őket, amely megmentheti az életüket. – Úgy beszélt velünk, mintha az apánk lenne – idézte fel Fritz. – Türelmes volt és kedves.^[187] Fritz eltűnődött, vajon honnan származhat az ereje, az ő korában, ennyi év rabság után.

Mikor beköszöntött a tél, Siewert engedélyt kapott, hogy

olajoshordókat használva üstként fűtse kissé az építkezést, mondván, hogy a vakolat és a malter hajlamos megtörni, ha megfagy. A valós cél a munkások jólléte volt, akiket csak a vékony rabruha védett a hidegtől. Robert Siewert emberséges és bátor volt a szíve mélyéig, mindig elvégezte a feladatát, tudta, hogy kockázatot vállal, mégis közbenjárt az SS-nél a zsidó, roma és lengyel fiatalok érdekében.

De Siewert befolyása nem terjedt túl az építkezési területeken és a kőművesiskolán. Ahogy a munkanap véget ért, és a foglyok visszatértek a főtáborba, megint ott voltak az éneklés, az időnkénti verések, az éheztetés és elszórt gyilkosságok világában. Fritz fogolytársait elnézve némán hálát adott, hogy ő több ételt kap, és nem él állandóan a veszély árnyékában, hogy áthajtják az őrkordonon vagy halálra rugdossák. Fájt a szíve a papáért, aki mindennap a rönkvontatókkal robotolt. Fritz eltette, amit csak tudott az extra fejadagból, és odaadta neki este, amikor találkoztak.

Gustav megkönnyebbült a fia új státusza és az abból következő biztonság miatt. Ezt írta: „A fiút kedveli az összes rangosabb fogoly és Siewert kápó is. Leo Moses a legnagyobb támogatónk, ez némi reményt és hitet ad nekünk.” – Gustav hajthatatlanul optimista szívének úgy tűnt, talán túlélhetik a borzalmat.

Fritz kiköltözött az ifjúsági barakkból, áthelyezték a 17-esbe, közel a papa barakkjához. Fájdalmas volt az elválás a barátaitól, de a költözés lépcsőnek bizonyul Fritz fejlődésében, újabb fontos lépés a férfivá válás felé. A 17-esben laktak az osztrák hírességek és valaha fontos

emberek, azaz a *Prominenten*.

Leginkább politikai foglyokat helyeztek ide, de ők magasabb pozíciót töltöttek be, mint a többi vörös háromszöges a táborban.^[188] Némelyikük neve ismerős volt Fritznek, apja ismerte őket még abból az időből, mikor a Szociáldemokrata Párt aktivistája volt. A lakók közt ott volt Robert Danneberg, a zsidó származású szocialista, aki a bécsi megyei tanács elnöke volt, és a „Vörös Bécs” egyik vezéralakja a szocialista virágkorban, az első világháború vége és az 1934-es jobboldali hatalomátvétel között. A komoly Danneberg éles ellentéte volt a bohóckodó, kerek arcú Fritz Grünbaum, aki a berlini és bécsi kabarék sztárja volt, konferanszié, jelenetíró, filmszínész és Lehár Ferenc dalszövegírója (ő volt Hitler egyik kedvenc zeneszerzője). Prominens zsidóként és politikai szatiristaként a nácik nem sokkal az Anschluss után elvitték. Korosodott, sovány testalkatával, kopasz, borotvált fejével, szódásüveg-szemüvegével Mahatma Gandhira hasonlított. Miután kivezényelték a kőfejtőbe, majd a latrinákhoz, az egészsége megromlott és a lelke megtört, öngyilkosságot kísérelt meg. De még így is őrzött valamit a régi személyiségéből, és ha alkalom adódott, elő-előadott egy kabarészámot fogolytársainak. A zsidóként elszenvedett helyzetét egyszerűen és lényegre törően kommentálta: – Mi haszna a szellemnek, ha a nevem elpusztít? Ha egy költőt Grünbaumnak hívnak, akkor neki annyi. – Igaza lett, hónapokon belül meghalt.^[189]

Fritz megismerte a szemüveges, komor külsejű Fritz

Löhner-Bedát is, a Buchenwald-induló éles, kihívó szövegének szerzőjét. Grünbaumhoz hasonlóan ő is írt dalszövegeket Lehár operáihoz. Mindig abban reménykedett, hogy Lehár, aki kapcsolatban állt Hitlerrel és Göbbelsszel is, szabadlábra helyeztetheti, de a remény hiúnak bizonyult. Kínjaihoz az is csak hozzátett, hogy Lehár operettjeiből, *A mosoly országából* és a *Giudittából* gyakran játszottak a hangszóróból részleteket, az SS-nek nyilván nem volt tudomása róla, hogy ehhez Löhner-Bedának is köze lenne. Még jobban fájt, ha a népszerű „Ich hab’ mein Herz in Heidelberg verloren (Heidelbergben elvesztettem a szívem)” című dalt játszották, melynek ő írta a szövegét.

A 17-es barakk egyik legmagasabb rangú prominense Ernst Federn volt, egy fiatal bécsi pszichoanalitikus és trockista, és vörös-sárga háromszögekből összeállított csillagot viselt zsidó politikai fogolyként. Félelmetes látványt nyújtott kemény, szinte gengszterhez illő arcvonásaival és borotvált koponyájával, ugyanakkor Ernst volt a világ egyik legkedvesebb embere. Bárki odamehetett hozzá, és megoszthatta vele a problémáit. Lebírhatatlan optimizmusa miatt az a hír járta róla, hogy kissé bolond, de közben csodás bátorítást adott a fogolytársainak.^{[190](#)}

Sok szociáldemokrata, kereszténydemokrata, trockista és kommunista lakott a 17-es barakkban. Esténként, szabadidőben Fritz ott üldögélt, hallgatta a beszélgetéseiket politikáról, filozófiáról, a háborúról... Intellektuális, magasröptű beszélgetések voltak ezek, és Fritz küszködött, hogy megértse, miről beszélnek. Az mindenesetre világos

volt számára, hogy erősen hisznek Ausztria ideájában. Saját reménytelen helyzetük és annak ellenére, hogy az ország független államként megszűnt létezni, mindannyian hittek a jövő Ausztriájában, hogy megújul majd, nácimentes lesz és gyönyörű. A 17-es lakói meg voltak győződve arról, hogy végül Németország el fogja veszíteni a háborút, még akkor is, ha a táborba eljutó hírmorzsák szerint jelenleg minden fronton győzedelmeskedtek.

Fritz hite és bátorsága egyre nőtt e férfiak jövőképeének fényében, bár ők is úgy tippelték, csak kevesen lesznek életben közülük, hogy meglássák a szebb jövőt. „A 17-esben tanult bajtársiasság alapján változtatta meg az életemet” – emlékezett vissza Fritz. „Megismerkedtem a szolidaritással, olyannal, ami a láger falain kívüli életben nem lett volna elképzelhető.”^[191]

A 17-esben töltött idő egyik csúcspontja Fritz Grünbaum születésnapj ünnepsége volt, ugyanazon a napon, amikor Fritz nővére, Herta is született (Herta ebben az évben töltötte a tizennyolcat). A 17-es barakk lakói elraktak egy-egy kis részt a fejadagjukból, hogy az öreg cimborák rendesen megvacsorázhasson, és loptak is egy kis extrát a konyháról. Az étkezés után Löhner-Beda beszédet mondott, és maga Grünbaum elénekelt pár dalt. Mint legfiatalabb jelen lévő fogoly, Fritz szintén gratulálhatott az egykori, mára megtört sztárnak.

Milyen közös pontja lehetett politikusoknak, értelmiségieknek, előadóművészeknek és egy fiatal leopoldstadti kárpitosinasból lett kőművesnek, a

Karmelitermarkt egyik suhancának? Mind osztrákok voltak, vagy születésük, vagy választásuk szerint, és ugyanakkor zsidók is. Ez elég volt. Buchenwaldban a túlélők kicsiny szigetét a mérgező óceánja vette körül.

És a halál egyre tarolt.

A kőfejtőben egyre gyakoribbak lettek a gyilkosságok. Az áldozatok közül sokan valamikor Fritz és a papa barátai voltak, még a régi időkben, Bécsben. Ebben az évben az összes koncentrációs táborot nézve a foglyok halálozása 1300-ról 14 000-re kúszott.^[192] A háború okozta hangulat volt erre a magyarázat, míg a Waffen-SS és a Wehrmacht harcolt és legyőzte Németország ellenségeit Lengyelországtól a La Manche csatornáig, a Totenkopf SS-nek forrt a vére a táborokban, fel-fellobbantak, és fokozták a belső ellenség ellen vívott háborújukat. A harctéri győzelmek híre a mámoros győzelmi agressziót hozta elő, a vereségek – mint például az egyetlen talpon maradt ellenség, Anglia leigázásának kudarca – büntetésekre sarkallta őket.

Már problémát okozott, hogyan szabaduljanak meg az egyre nagyobb számú holttesttől, így 1940-től az SS krematóriumokkal látta el a táborokat.^[193] A buchenwaldi krematórium kicsi, szögletes épület volt, egy magas fallal körülvett udvar közepén állt. Az Appellplatzról lehetett látni a kéménye csúcsát, ahogy épült, tégláról téglára, s mikor elkészült, maró füstöt kezdett eregetni. Attól a naptól fogva a füst csak nagy ritkán állt el. Néha a szél elfújta a fák fölé, gyakran a tábor felett lebegett. De mindig ott volt a szag: a

halál keserű lehelete.

⋈⋈⋈ (imá) – Anya

Az új évben, többhavi sorozatos csalódás után Tini végre valami eredményre jutott az USA bécsi követségénél.

1940 márciusától meghirdették a kivándorlási interjúkat, de Tininek azt tanácsolták, várjon, amíg Gustavot és Fritzet kiengedik, ha azt akarja, hogy a család együtt távozhasson. [\[194\]](#) De mivel az SS nem engedte el a foglyokat, amíg nem volt meg az összes kivándorlási papírjuk, ez reménytelen zsákutcának bizonyult.

Minden kezességi levél megvolt. A nehézséget az okozta, hogy meg kellett szerezni az amerikai vízumot és a jegyeket az útra (amiért fizetni kellett), és mindent össze kellett szervezni. Míg Franciaország független volt, onnan vezetett az út Európából Amerikába, de a német invázió előrehaladtával lezárták a francia kikötőket. Ősszel Lisszabon elérhetővé vált, de a bécsi amerikai konzulátus ezzel egy időben befagyasztotta a vízumkibocsátásokat. Rooseveltnak szándéka, hogy menedéket nyújt, elsorvadt a növekvő amerikai antiszemitizmusban. Végül beadta a derekát a közvéleménynek, és utasította a külügyminisztériumot, hogy a nulla közelébe csökkentsék a kiadott vízumok számát, mondván, „nem kell több idegen”. A konzulátus ennek ellenére behívta a jelentkezőket interjúra, ami már önmagában is kín volt, kiadásokkal járt,

hogyan szerezzék a hitelesített papírokat, a rendőrségi igazolásokat, a hajójegyeket, kifizessék a helyi zsidóellenes adókat. Az utolsó interjún, mikor a kérelmező csodával határos módon rendben bemutatta az összes iratot, közölték, hogy nem tudta bizonyítani, mivel járulhatna hozzá Amerika jólétéhez és sikereihez, és ennél fogva valószínűleg terhet jelentene az országnak.^[195] Vízumkérelem elutasítva.

1940 októberére gyakorlatilag minden kérelmező – olyanok, akik folyamatos rettegésben éltek és koldusbotra juttatták magukat, hogy eleget tegyenek a bürokratikus kötelezettségeknek – összetört szívvel hagyta el az épületet.^[196] Tini közel állt a teljes kétségbeeséshez. „Megvan mindenünk” – írta levelében a New York-i Német Zsidó Segélyezési Bizottságnak. „De egyikünk sem tudott kivándorolni... Az itteni konzulátus nem ad érdemi választ.”^[197] Tini nem értette a folyamatos elutasítást: a férje keményen dolgozott, tehetséges mesterember volt, és rengetegen vállalták értük a kezességet.

Már csak abban reménykedett, hogy a gyerekeknek sikerül. 1941 elején eljött az áttörés. Régi barátnője, Alma Mauer, aki ott volt az esküvőjén is, most Massachusettsben élt, és egy neves zsidó kezességét szerezte meg Kurtnak: egy igazi bírót. És erre megtörtént a csoda: az Egyesült Államok késznek mutatkozott rá, hogy beengedjen egy kis csapatnyi zsidó gyereket. A Német Zsidó Gyermeksegélyezési Szervezettel együttműködve meghatározott számú, egyedül érkező kiskorút fogadtak be

és helyeztek el erre alkalmas zsidó családoknál az Egyesült Államokban. Kurt is felkerült a listára.

Nagyon fájt Tininek és Hertának, hogy el kell engedniük, de csak így tudhatták biztonságban. És más jó hírek is voltak: a derék massachusettsi úriember vállalta, hogy Hertát is befogadja.

7. Az ÚJVILÁG

ᑭᑭ (ábá) – Apa

A felhős, szürke ég alatt az Ettersberget vastag hó borította, ez elhalványította, de nem tüntette el teljesen a barakkok körvonalait és az őrtornyokkal tűzdelt szögesdrót kerítés ívét.

Gustav a lapátjára támaszkodott. A kápó épp hátat fordított, Gustav kihasználta a pillanatot, hogy kifújja magát. Csupasz keze lilára fagyott, és mikor rálehel, egyáltalán nem érzett meleget: valójában nem érzett semmit. Tudta, ha majd este visszaér a barakkba, és elmúlik a csontig hatoló hideg, akkor majd förtelmesen fog fájni és égni.

Egy új év jött el, de nem változott ebben a világban semmi, legfeljebb elmúlt egy-egy évszak, és mindennap egyre haltak az emberek. Füst tört fel a krematórium kéményéből a fagyos levegőbe, a foglyok orrába hordva jövőjük bűzét.

Gustav megérezte, hogy a kápó felé fordul, és már munkára fogta a lapátot, mire a férfi tekintete elért hozzá. A rönkvontatást leállította a hóesés, a brigád mindennap ellapátolta a havat a tábor útjairól, majd a természet

minden éjjel újra vastagon betemette őket.

Alkonyodott. Nem nézte senki, Gustav megint pihent kicsit. Felpillantott a délkeleti égre, márványszürke volt, hulló pelyhek pettyezték, és elhomályosította a füst. Valahol arra, messze, a kerítésen és az erdőn túl, ott volt az otthona, a felesége, Herta és a kicsi Kurt. Vajon mit csinálnak épp? Jól vannak? Fáznak-e? Kétségbeesettek vagy reménykednek? Gustav és Fritz kaptak még leveleket Tinitől, de ez nem helyettesíthette a jelenlétet.

Még egy utolsó pillantást vetett az égre, majd Gustav lehajolt, és belesüllyesztette a lapátját a hóba.

21 (ben) – Fiú

Kurt feje fölött kéken ragyogott az ég, a hófehér virágdíszében pompázó vadgesztenyefa napsütés pettyezte levelei meg-megcsillantak. Egyik lábát a másik elé rakta, felfelé bámult, boldogan szédülve.

Előrenézett, és megállapította, hogy lemaradt a család többi tagjától. A mama és a papa kart karba öltve sétáltak, Fritz zsebre dugott kézzel ballagott, Herta csinosan lépkedett, Edith egyenesen és elegánsan ment mellette.

A Práterben töltötték a délelőttöt, és Kurt csordultig telt örömmel. Már számolni sem bírta, hányszor csúszott le a nagy csúszdán – ha valaki segített felvinni néhány matracot, akkor a felügyelő megengedte, hogy ingyen lecsússzon, és Kurt meg Fritz meg a többi nem túl gazdag

gyerek ment így pár kört. Most a Hauptalleén sétáltak végig, egy széles úton, mely a Práter ligetei között kanyargott, és Kurt azzal szórakozott, hogy egyik lábával az ösvényen, a másikkal meg az ösvényt és a sétányt elválasztó telepített fűsávon lépkedett. Minden figyelmét lekötötte, nem vette észre, hogy a többiek egyre távolodnak tőle. Magában dudorászott, élvezte, ahogy minden lépéssel felfelé lendül. Elvesztette minden időérékét, és mikor újra felnézett, egyedül volt.

Hirtelen félelem cikázott át rajta. Előtte a fák sorfala a távolba nyúlt, az út mindkét oldalán erdő nőtt, családok, párok, kerékpárok, hintók és autók suhantak az úton, a fák között a vidámpark színei villantak fel, és még több ember – de sehol sem látta szülei, nővérei vagy Fritz ismerős alakját. Egyszerűen eltűntek, mintha elragadták volna őket.

A pillanatnyi rémület elmúlt. Nem volt oka pánikba esni: Kurt úgy ismerte a Prátert, mint a tenyerét; csak egy jó kilométerre esett otthonról. Hazatalál. A Hauptallee kivezetett a Pratersternhez, egy hatalmas, csillag formájú kereszteződésbe, ahol hét utca és sétány futott össze. Az erdő békéje után a zaj és a forgalom vad forrataga fogadta: teherautók, autók, villamosok robogtak el balról jobbra, kiáramlottak a közeli utcákból a kereszteződésbe; a járdákon hemzsegett a tömeg.

Kurt megállapította, hogy fogalma sincs, mit tegyen. Átkelt már itt számtalanszor, de mindig egy testvére vagy egy felnőtt kíséretében. Sosem kellett arra figyelnie, hogy jusson át itt a forgalom zubogó árján.

Női hangot hallott. Felpillantott, egy hölgy épp aggódva nézett le rá. – Eltévedtél? – kérdezte. Nos, nem volt épp eltévedve, tudta, merre jár, csak azt nem tudta, hogyan is tegye meg fizikailag az utat. És azt sem tudta, hogy is magyarázza el ezt a bonyolult helyzetet. A hölgy aggódva ráncolta a homlokát.

Megjelent egy rendőr, és gyorsan kézbe vette az ügyet. Megragadta Kurtot, és a Práter mögé vezette, balra tartva az Ausstellungsstrassén. Végül a rendőrségre értek, egy hatalmas, rettenetesen fontosnak tűnő vörös téglás, kőborításos épülethez. Kurtot kézen fogva bevezették a csupa sötét egyenruha világába, ahol a csendes hatékonyság sürgölődését furcsa szagok és hangok töltötték meg. Adtak a fiúnak egy széket az irodában. Egy ott dolgozó rendőr rámosolygott, beszélgetett, játszott vele. Kurtnál volt egy tekericsnyi töltény a játékpisztolyába, és a rendőr az övcsatjával kipukkantott párat a kisfiú nagy örömeire, a csattanás lövésként visszhangzott az irodában. Kurtnak mindez elvonta a figyelmét, és jól érezte magát a rendőrrel, alig érzékelte az idő múlását.

– Kurtl! – A kisfiú megfordult az ismerős hangra. – Hát itt vagy! – És ott állt a mama az ajtóban, mögötte a papa. Kurt szíve megmelegedett, felugrott, és anyja kitárt karja felé futott.

၂၂ (ben) – Fiú

Kurt felébredt, remegve bámult, a szíve dörömbölt. Egy pillanatig fogalma sem volt, hol van. Zajt hallott, dübörgés, zakatolás, csattogás ütötte meg a fülét, egy kemény fapadon ült; idegenek vették körül, és mintha ritmikusan ringatta volna valami. Meglátta a lapos tárcát a mellén, és már emlékezett mindenre.

Ez a vonat viszi az új élete felé.

A deszkapad kényelmetlenül nyomta a hátát, de annyira fáradt volt, hogy megadta magát az álomnak, és nekidőlt a mellette ülőnek. Felült, megtapogatta a tárcáját. Emlékezett rá, hogy a mama a nyakába akasztotta.^[198]

Élesen jelent meg előtte az emlékkép: a lakásban voltak, a konyhában. Anyja az asztalra ültette – ugyanarra az ütött-kopott felületre, ahol valaha segített neki beleszaggatni a levesbe a tojásgaluskát. Láta a mamát, éhezéstől beesett arcát, aggodalomtól ráncolt vonásait, azt mondta, nagyon-nagyon fontos, hogy vigyázzon a tárcára. Abban voltak a papírai, és ebben a világban ez azt jelentette, hogy ebben tartotta a lelkét, az engedélyét a távozásra. Tini mosolygott, és megpuszilta a kisfiút. – Mostantól viselkedj rendesen, Kurtl – mondta. – Légy jó fiú, ha odaérsz... Semmi trükk, legyél engedelmes, akkor ott maradhatsz. – Elővett egy ajándékot: egy újonnan vásárolt, csillogó, gyönyörű szájharmónikát. Kurt megragadta.

És aztán a mama már nem volt ott. Úgy tűnt el az emlékéből, mintha lekapcsoltak volna egy lámpát.

Kurt a vonat utasait pásztázta, ahogy az ismeretlen vidék elhaladt mellettük a februári fagyban. Tudta, hogy ez a

vonat Berlinből jött, ott kapta meg a Német Zsidó Gyermeksegély Szervezettől a végleges papírokat és az előírt útiköltséget: ötven, ropogós amerikai dollárt tömtek mélyen a táskájába, és azt is tudta, hogy Bécsből Berlinbe kellett mennie egy másik vonattal... De az emlék egyre halványult. Idővel – és ezt egész életében sajnálni fogja – már egyáltalán nem tudja majd felidézni a jelenetet, ahogy elköszönt a mamától vagy Hertától.

A régi, az ismerős élet, amit szeretett, már elmúlt, kérlelhetetlenül halványult egy másik dimenzióba. Vagy talán épp fordítva – Bécs volt a valóság és a jelen, őt meg kirakták ide, ebbe a másik, nem igazi létbe.

A vonaton utazók többnyire menekültek voltak, és Kurtak a legtöbbjük öregnek tűnt. Volt egypár kisgyerekes család is. Német, osztrák, magyar zsidók, néhány lengyel. Anyák mormogtak a kicsiknek, miközben a férjük olvasott, beszélgetett vagy szunyókált, öreg férfiak húzták mélyen a szemükbe a kalapjukat, előregörnyedve aludtak, horkoltak, a szakállukba sóhajtottak, tágra nyílt szemű gyerekek nézelődtek vagy szundikáltak a szüleiknek dőlve.

Pár megállónként át kellett szállniuk másik vonatra, rendőrök vagy katonák terelték át őket az éppen adódó szerelvényekre. Volt, hogy Kurt első osztályú luxuskocsiban ült, néha a másodosztályon, de leggyakrabban a harmadosztály kényelmetlen fapadjain. A pad jobb volt, ott legalább rendszeren ülhetett, az első osztályú vagonok üléseinek kartámlái voltak, a gyerekeknek ott kellett kuporogniuk, a felnőttek közé préselődve. Párszor Kurt már

annyira vágyott rá, hogy elnyújtózhasson, hogy felmászott a poggyásztartóba, és lefeküdt az útitáskák közé.

Csak két másik, kísérő nélküli gyerek utazott a vonaton, egy fiú és egy lány. Kurt lassanként összeismerkedett velük. Az egyik Bécsből jött, Karl Kohnnak hívták, tizennégy éves volt, és Leopoldstadtnak ugyanazon a környékén élt, mint Kurt. Szemüveges volt és betegesnek tűnt, kicsit alacsonynak is a korához képest. A lány ennél jobban nem is különbözhetett volna tőle: Irmgard Salomonnak hívták, és egy középosztálybeli stuttgarti családból jött, alig tizenegy évesen is jó öt centivel magasabb volt a fiúknál. Elszigeteltségük egymás felé vonzotta őket, ők hárman egy csapat lettek, ahogy a vonat egyre messzebb és messzebb vitte őket otthonról.

NNN (imá) – Anya

A lakás üres héj lett. Ahol valaha család volt, már csak két nő maradt: egy idősödő és egy lassan kivirágzó. Tini negyvenhét éves volt – ebben a korban már az unokákkal teli jövőt kellett volna terveznie. És Hertának, akit két hónap választott el a tizenkilencedik születésnapjától, már hivatást kellett volna találnia, és azon tűnődni, melyik hódolójához menjen feleségül. Nem lett volna szabad, hogy itt üljenek egyedül az elhagyatott lakásban, csekélyke vagyonukból kifosztva, szeretteik – apa, gyermek, fivér, nővér – mind elhurcolva vagy elúzva.

Bécs a tiltott zónák városa lett, és a lakás, melyet szerencsére sikerült megtartani, börtön.

A sok fájdalom között a legélesebb az volt, hogy el kellett búcsúzniuk Kurttól. Olyan kicsi volt még, olyan sovány, apró kis emberke, kiűzve a nagyvilágba. Tini nem szállhatott fel vele a vonatra – csak azok mehettek ki a vágányokhoz, akiknek volt utazási engedélyük –, ő és Herta kint köszöntek el Kurttól, a távolból nézték, ahogy a menekültek tömege magával ragadja a kisfiút.^[199]

Hús a húsból, vér a véréből, lélek a lelkéből, és most elment. Kurt volt Tini nagy reménysége: ő majd mindent tiszta lappal kezd az Újvilágban. Talán egy nap majd visszajön, és ő látni fogja azt az új embert, akivé lett, akivé a Tininek teljességgel ismeretlen élet formálta.

21 (ben) – Fiú

Kurt a hátán hevert, a csillagokat nézte. Soha életében nem látott még ilyen égboltot: mély, sötét, ragyogóbb, mint bármi más a földön, fényét nem zavarta meg mesterséges világítás. A hajó egyenletesen haladt, elsötétítették, egyedül voltak a csillagfényben, a végtelen, fekete óceánon.

Úgy érezte magát, mint egy hatalmas menekülés egyetlen túlélője. Miután a vonat Lisszabonba ért, Kurt, Karl és Irmgard hetekig vártak. Elvben többtucatnyi másik gyereknek kellett volna csatlakoznia hozzájuk, hogy együtt utazzanak Amerikába, de mikor eljött a kihajózás pillanata,

nyilvánvaló lett, hogy nem értek ide. Valószínűleg beleragadtak a kivándorlási bürokrácia mocsarába. Kurtot, Irmgardot és Karlt levitték a kikötőbe, ahol a hajó várakozott. Magas volt, mint egy irodaépület, hatalmas kötelek és rámpák rögzítették a rakparthoz. Nem a Siboney volt a legnagyobb tengerjáró, de tagadhatatlanul elegáns volt két karcsú kéményével és árkados sétányokkal szegélyezett fedélzetével. A hajótestre azonosító jelzést festettek, hogy megvédjék a német tengeralattjárók támadásaitól, ez állt rajta hatalmas, fehér betűkkel, csillagos-sávós szegélyek között: AMERICAN-EXPORT-LINES.

Úgy tűnt, az utasok legnagyobb része menekült – sokan ismerősek voltak a vonatról –, és akadt pár hazatérő turista és üzleti utazó is. Kurt és Karl megkeresték a kabinjukat: végül megtalálták a hajó gyomrának a mélyén, ahol kellemetlenül dohos volt a levegő, és a motorok hangosan zúgtak. Visszamentek a friss levegőre, és nézték, ahogy a Siboney lassan elhúz a dokkból, a motorok habos tajtékot kavarnak, és a hajó nyugatnak fordította az orrát.

Kurt három órán át állt a korlátnál, a végtelen óceánt bámulva. Lisszabon elmerült a ködben, majd Portugália már csak egy kis földdarab volt, aztán egész Európa elfogyott és elmerült a horizont mögött. A látóhatáron túl, az Északi-tenger mögött, kereskedelmi hajók konvoja tartott keletre, Anglia felé, a Királyi Haditengerészet hajói köröztek körülöttük, mint csapatnyi ideges pásztor; keletre német tengeralattjárók bújtak elő dokkjaikból, és elindultak az óceánon a hasukban lapuló torpedókkal. A Siboney teljes

védelve a festett jelzésből állt.

Kurt minden fáradtsága ellenére rosszul aludt a zajos, túlfűtött kabinban, és másnap rátört a tengeribetegség is. Csak a gyümölcs maradt meg a gyomrában. Nem szívesen töltöttek volna újabb éjszakát a priccsen, úgyhogy Kurt és Karl fogták a takaróikat, és felosontak a fedélzetre. Nem állította meg őket senki, Sneble nővér, egy tömör kis középkorú New York-i nő feladatai közé tartozott ugyan, hogy felügyeljen a gyerekekre, de elég dolga volt az idős utasokkal.

Az éjszakai levegő hűvös volt, de jól betakarózva a két fiú nem fázott a hátradöntött nyugágyakban. Élvezték a csendet és a friss levegőt. Kurt a csillagokat bámulta, a helyzetén tűnődött, és azon, ahova épp tartott. Alig pár szót tanult meg az iskolában angolul: tudott köszönni, tudta, hogy yes és no meg okay, de ennyi volt. Az osztálynak még megtanítottak egy gyerekverset is: „Pat-a-cake, pat-a-cake, baker’s man”, de Kurt nem sok értelmet talált a szavakban. Az ő füleinek az amerikaiak beszélgetése a fedélzeten csak halandzsa volt.

Valahol mögöttük, a keleti csillagmezőn túl a horizont fekete vonala összeért az óceánnal – ott volt valahol Kurt otthona és családja. A fényes, új szájharmonika, az utolsó tárgyi kapocs a mamához, elveszett. Míg a többi gyerekkel valahol Franciaországban várták a vonatot, pár német katona beszélgetett és játszott velük. Kurt megmutatta nekik a harmonikát, ők elvették, és nem adták vissza. Talán arra jutottak, hogy egy zsidónak ne legyen ilyen szép

holmija.

21 (ben) – Fiú

Felhő takarta el Európát, kavargott, fel-felvillant a villámok fényében. Valahol az Atlanti-óceánon a Siboney kipöfögött alóla, és elindult a fényes amerikai hajnal felé.

Kurt és Karl a nyugágyakban aludt, hideg spricc ébresztette őket – nem tengervíz volt, hanem a fedélzetet felmosó matróz rongyáról fröccsent rájuk. Fogták a takaróikat, és bementek.

Sneble nővér valami úton-módon értesült róla, hogy szabad ég alatt töltötték az éjszakát. Megszidta őket, és rájuk parancsolt, hogy ezután a kabinjukban aludjanak. De továbbra is egész nap a hajón rohangáltak, minden zugot felfedeztek, játszottak, barátkoztak a matrózokkal, és ez egy időre elterelte a figyelmüket arról, hogy mit hagytak el, és a bizonytalanságról, hogy merre tartanak.

Bermuda után a hajó északkeletnek fordult, maga mögött hagyva a meleg trópusokat. Kurt érezte, hogy megváltozik a hangulat a fedélzeten, az emberek készülődtek életük legfontosabb megérkezésére. 1941. március 27-én, egy csütörtöki napon, dél körül minden férfi, nő és gyerek ott állt a korlátok mögött, ahogy a Siboney elsiklott Staten Island és Long Island között.

Kurt a többiek közé préselődve nézte, ahogy elhalad mellettük a távoli part és a szürke víz. A hajó orra előtt a

Szabadság-szobor csillogó körvonala apró mütyürből egyre nagyobbra nőtt, míg végül a hajó fölé magasodott, halványzölden és csodálatosan. A hajó benavigált a Hudsonra, el Manhattan felhőkarcolói előtt. A gyerekek és felnőttek beszélgettek, mutogattak, összemosolyogtak. Sokan kaptak egy-egy kicsi, amerikai zászlót, azt feltartották, a szél lobogtatta apró, törékeny reménységáldozatként.

21 (ben) – Fiú

Kurt alig bírta befogadni New York mérhetetlen tarkaságát. Kanárisárga, hátsó légtérrelős taxik döccentek a járdaszegélyeknek, és mérgesen utat vágtak maguknak az egyre áramló forgalomba, versenyre kelve a 42. utca kereszteződésében a csilingelő villamosokkal. A Broadway és a Times Square olyan volt, mint egy hatalmas, járó motor belseje, ha valaki folyamatosan egyre nyomja a gázt. Kurt úgy markolta a segélyszervezetes hölgy kezét, mint valami mentőövet, ahogy végigmentek a járdán a szoknyák és kabátok tömege, a lengő esernyők és botok, a lebegő újságlapok és lehulló hamu között.

Egyáltalán nem hasonlított Bécsre. New York minden ízében modern volt, az alapoktól az egekig, egy automobilokból, üvegből és betonból épült város emberekkel, emberekkel és emberekkel, és még további emberekkel, akik szintén sokkal inkább tűntek a modern

világ polgárainak, mint Európában bárki. Kurt és a barátai minden szempontból idegenek voltak.

Mikor a Siboney beállt a mólóhoz, az egészségügyi ellenőrzés után^[200] a gyerekek leszálltak, a Héber Bevándorlási Segélyegylettől várta őket egy hölgy. Ez a szervezet együttműködött a Német Zsidó Gyermeksegélyező Egylettel, a menekülteket segítették. Csak Kurtnak volt pontosan elrendezve, merre megy. Karlnek és Irmgardnak nem voltak itt barátai vagy rokonai: a jótékonyági szervezetek szereztek helyet Irmgardnak New Yorkban, Karlnek a távoli Chicagóban. Egy éjszakát egy szállodában töltöttek, és elérkezett az idő, el kellett válniuk. Kurt sosem látta viszont a barátait.^[201]

717 (dod) – Nagybácsi

A furcsa helyek és nevek, melyek egyre elsuhantak Kurt szeme előtt, nem jelentettek számára semmit. Mind az előző bevándorlási hullám vallásos menekültjeiről árulkodott, akik szülővárosuk után vágyakoztak: Greenwich, Stamford, Stratford, Old Lyme, New London, Warwick. A vasút követte a part vonalát végig Connecticuton át egészen a Rhode Island-i Providence városáig. Itt véget ért.

Mikor Kurt leszállt a bőröndje társaságában, mely útitársa volt egészen végig az Im Werd óta, egy nagyjából Tinivel egyidős nő várta, sokkal drágább ruhákban, mint amiket a mama hordott. Meglepetésére németül üdvözölte

őt, bemutatkozott, Mrs. Mauer volt, Kurt édesanyjának régi barátnője. A vágányok mellett ott állt még egy férfi és egy nő, mindketten tartózkodóan, de jóindulattal köszöntötték a kisfiút. Mrs. Mauer tiszteletteljes hangon bemutatta az úriembert: ő volt Samuel Barnet bíró, Kurt támogatója.

Barnet bíró ötven körül járhatott, alacsony volt és köpcös, szürke, ritkuló hajjal, hatalmas, húsos orral, busa szemöldöke alatt megtévesztően álmatag szemmel.^[202] Komoly volt, szinte hűvös. A hölgy, aki vele érkezett, alig volt magasabb Kurtnál, ő volt a bíró nővére, Kate: elegáns és vaskos, mint a fivére. Mrs. Mauer elmagyarázta Kurtnak, hogy nem nála fog lakni, elrendezte, hogy magánál Barnet bírónál szállásolják el.

Providence-ből Massachusettsbe autóztak, el a látszólag mérhetetlenül sok folyó és öböl mellett. Végül megérkeztek. New Bedfordban voltak, egy folyó torkolatához épült városban. Az államnak ez a délkeleti szeglete az Angliából betelepültek sűrűn lakott kis területe volt, nyomaik még látszódtak majd minden utcátáblán, mérföldeken át innentől Bostonig, át Rochesteren, Tauntonon, Norfolkon és Braintreeen. Kurt csak annyit tudott, hogy New Bedford még kevésbé hasonlított Bécsre, mint New York – csupa folyami hajó és apró, elegáns középület, szövőgyárak és külvárosi házak hosszú utcái: a szürke zsindelyes, fehér gerendaházak előtt autók zümmögtek, gyerekek játszottak, szolid polgárok jártak méltóságteljesen a dolgaik után.

Mint a város egyik oszlopa és alapköve – és főleg mint a

zsidó közösségé –, Samuel Barnetről könnyedén kiderülhetett volna, hogy félelmetes és nagyképű, és impozáns, kastélyszerű épületben él a város szélén, de az autó egy átlagos, középosztálybeli külvárosi ház elé kanyarodott be, a házak szorosan egymás mellett sorakoztak az utcában, és bár nagyon hasonlítottak, nem voltak teljesen egyformák.

Kurtot tartózkodóan, de melegen fogadták. Szinte egyáltalán nem tudtak kommunikálni vele, miután Mrs. Mauer távozott. A „Pat-a-cake, baker’s man” versikével nem sokra ment ebben a helyzetben. Szerencsére a bíró nem egyedül fogadta az újonnan érkezőt. Samuel Barnet már több mint húsz éve megözvegyült, három középkorú nővére élt vele, mind eltökélt hajadonok: Kate, Esther és Sarah. Kurt nagynénjeinek nevezték ki magukat, ők fogadták a rémült fiút, és a szobájába vezették. Kurtnak eddig még sosem volt saját szobája.

Másnap reggel arra ébredt, hogy egy idegen áll az ágya mellett. Egy apró kisfiú volt, olyan három év körüli, kis teveszőr kabátban, és csodálattal bámulta Kurtot. A jelenés kinyitotta a száját és megszólalt: összefüggéstelen angol halandzsa áradt belőle. Úgy tűnt, vár vagy akar valamit, de Kurtnak fogalma sem volt, vajon micsodát. A kisfiú elkámpicsorodott csalódottságában, és könnyekben tört ki. Sírva fordult a mögötte álló felnőttöz: – Kurt nem beszél velem!

A kisfiú, mint Kurt megtudta, David volt, Barnet bíró öccsének, Philipnek a fia, aki a szomszéd házban lakott.

Belőlük állt a kiterjesztett, hatalmas háztartás. Az elkövetkező pár hétben Kurt gyorsan és simán beilleszkedett. Sam bácsi – Kurt gyorsan megtanulta, hogy így szólítsa Barnet bírót – komoly megjelenését meghazudtolva olyan barátságosan bánt a fiúval, hogy ennél többet vendég nem kívánhatott. Sosem engedték, hogy Kurt úgy érezze, kilóg innen. Évekkel később tudta meg, micsoda szerencséje volt, nem minden menekült gyerekek ment ez ilyen simán, sokakkal elutasítóak voltak, vagy antiszemita, esetleg németellenes környékeliek támadták meg, volt, hogy mindkettő megtörtént. Ahogy Kurt megismerte New Bedfordot, látta, hogy a Barnet család a hatalmas zsidó közösség vezetője, és őt szeretettel fogadták itt.

Barneték konzervatív zsidók voltak. Kurt csak a saját családja lagymatag vallásosságát ismerte, amiben a zsinagóga és a Tóra csekély szerepet játszott, meg a szigorúan ortodox zsidókat, akiknek jókora közössége élt Leopoldstadtnban. A konzervatívok – akik nem álltak szükségképpen a politikai konzervatív oldalon – valahol a kettő között helyezkedtek el. Hittek a zsidó hagyományok megőrzésében, a szertartásokban és előírásokban, de elszakadtak az ortodox tanítástól, mivel elismerték, hogy a Tórát emberi kéz írta, és a zsidó előírásokat az emberi szükségletekhez kell igazítani.

Kitavaszkodott New Bedfordban, és az utcát szegélyező fák kizöldültek. Ha az ember végigpillantott rajta, szinte azt is képzelhette, a Hauptalleén jár a Práterben, és ez az egész

meg sem történt: nem jöttek be a nácik, a család nem szakadt szét. Kurt lassan úgy érezte – hogy ha nem tátongana üresen a mama, a papa, Fritz, Herta és Edith helye a szívében, és nem tátongana mögötte a hatalmas távolság –, hogy talált egy helyet, amit az otthonának érezhet.

8. NEM MÉLTÓ RÁ, HOGY ÉLJEN

⚡ (ách) – Testvér

Senki sem ismerte Philipp Hamber halálának az okát, de mindenki hallott a halála körülményeiről. Az SS-nek nem kellett ok a brutalitásra, elég volt a rossz hangulat, a másnaposság, ha egy fogoly kérdően nézett egy őrrre, vagy csak a szadista ösztön. Mikor Abraham SS Scharführer a földre rúgta Philipp Hambert és megölte, a tanúk magára az esetre emlékeztek, meg annak rémséges visszhangjára és következményeire.^[203]

„Megint nyugtalan a tábor” — írta Gustav. Ritkán vette elő a naplót a rejtékhelyéről ezekben a napokban. Az utolsó bejegyzést 1941 januárjában írta, mikor havat lapátoltak. És már tavasz volt, az eltelt hónapok alatt a foglyok egyre kevésbé túrték békésen az SS agresszióját.

Február végén pár száz holland zsidó érkezett egy transzporttal. Hollandiában összechapott a zsidó lakosság a helyi, holland nációkkal, és Amszterdamban a nációkat keményen elverték a zsidó fiatalok. Az SS vagy négyszázat foglyul ejtett, és ez sztrájkhullámot indított el, mely megbénította a kikötőt, és nyílt csatává fajult a sztrájkolók és az SS között. A hónap végén 389 zsidó foglyot szállítottak

Buchenwaldba.^[204] Néhányukat a 17-es barakkban szállásolták el, Fritz sok időt töltött velük. A barátaival próbálták megtanítani nekik, hogy mennek a dolgok a táborban, de nem sok eredménnyel. A hollandok erősek voltak, bátrak, nem lehetett egykönnyen megfélemlíteni őket, és az SS sosem látott durvasággal bánt velük. Mindegyiket a kőfejtőbe küldték dolgozni, kőhordónak, és az első pár hónapban vagy ötven hollandot mészároltak le. Végül úgy döntöttek, a hollandok nem törnek be elég gyorsan, úgyhogy az SS elszállíttatta a túlélőket a brutalitásáról hírhedt Mauthausenba. Egy sem tért vissza.

A hollandok ereje az ellenállás rügyező szellemét hagyta maga után. Mikor Philipp Hambert meggyilkolták, a foglyok hangulata szinte vészesen forrongott.

Gustavhoz hasonlóan Philipp is bécsi volt, a rönkhordóknál dolgozott, egy másik, Schwarz nevű kápó alatt. A fivérét, Eduardot is ebbe a csapatba osztották be. Philipp és Eduard filmproducerek voltak az Anschluss előtt. Bár nem szoktak hozzá a fizikai munkához, három évet túléltek Buchenwaldban. Ezen a bizonyos tavaszi napon a brigádjuk épp egy építkezési területre szállított. Abraham SS Scharführer, Buchenwald egyik legkegyetlenebb, leginkább rettegett Blockführere épp ott volt.^[205] Valami – Philipp egy rossz pillantása, egy hiba, talán egy ledobott cementeszák vagy csak ahogy kinézett vagy mozgott – megragadta az SS figyelmét.

Abraham Scharführer dühöngve a földre lökte Philippet, és belerúgott. Aztán megragadta a gallérját, és elrángatta az

építkezés során át egy pereméig vízzel teli alapozóárokig. Philipp vergődött és fuldoklott, miközben Abraham a tarkójára szorította a csizmáját, és a felszín alá nyomta. Eduard a többi fogollyal együtt néma borzalommal nézte, ahogy a testvére kínlódik. Philipp vergődése végül fokozatosan abbamaradt, a teste mozdulatlanná vált.

Buchenwaldban már hozzászoktak a gyilkosságokhoz mint a mindennapi élet részéhez, a foglyok megtanulták, hogy tudnak együtt élni ezzel, és – amennyire rajtuk múlik – hogy tudják elkerülni. De most úrrá lett rajtuk a harag. Philipp Hamber megölésének híre futótűzként terjedt a táborban.

Gustav elővette régóta elhanyagolt naplóját a rejtekhelyéről, és leírta, hogy Philippet „megfojtották, mint egy macskát”, és a foglyok ezt nem csendes belenyugvással fogadták. A nyugalanság és harag jelentős része Eduardtól^[206] eredt. Igazságot akart a testvérének.

Az ügyét segítette, hogy a gyilkosság az SS-telep építkezésén történt, és egy civil látogató is tanúja volt, így Koch parancsnok kénytelen volt bevezetni a tábori naplóba az esetet, és megindítani a nyomozást. Ezzel egy időben Eduard hivatalos panaszt nyújtott be. Tudta, hogy ezzel veszélybe sodorja magát. – Tudom, hogy a tanúvallomással halálra ítélem magam – mondta egy fogolytársának. – De talán ezek a gonosztevők a jövőben majd visszafogják magukat kissé, ha félniük kell a felelősségre vonástól. Akkor nem hiába halok meg.^[207]

Alulbecsülte az SS-t. A következő létszámenőrzésen

Philipp társait, a Schwarz kápó alatt szolgáló rönkszállító brigádot a kapuházhoz hívatták, köztük Eduardot is. Felírták a nevüket, és megkérdezték tőlük, mit láttak. Félelmükben mind tagadták, hogy bármit is láttak volna. Csak Eduard ragaszkodott a vádhoz. A többieket visszaküldték a barakkjukba, Eduardot meg újra kihallgatta Koch parancsnok és a lágerorvos. Koch megnyugtatta. – A teljes igazságot szeretnénk tudni. Becsületszavamot adom, hogy semmi bántódás nem éri ezért.^[208] – Eduard elismételte a tanúvallomását, hogyan támadta meg Abraham a testvérét, és hogyan fojtotta meg brutálisan és szántszándékkal.

Visszaengedték a barakkjába, de késő éjjel megint hívatták, és a Bunkerba vitték – ez volt a börtönbarakk, a kapuház egyik szárnyát foglalta el. A Bunkernak pokoli híre volt, kínzások és gyilkosságok helyszínéként szolgált, és ha ide belépett egy zsidó, nem került ki élve. A főfoglár és a kínzások vezetője SS Hauptscharführer Martin Sommer volt, akinek kisfiús megjelenése nem sejtette a koncentrációs táborokban töltött évek tapasztalatait. Mindenki jól ismerte Sommert a rendszeres alkalmakról, mikor a Bockra szíjazott áldozatokat korbácsolta.

Miután négy napot töltött a Bunkerban, kihozták Eduard Hamber holttestét.

Közölték, hogy öngyilkos lett,^[209] de mindenki tudta, hogy Sommer halálra kínozták.

És ez nem volt elég az SS-nek. A következő hetekben időnként három-négy tanút hívattak a Schwarz-brigádból

az Appel után, és levitték őket a Bunkerba. Rödl parancsnokhelyettes hallgatta ki őket (a muzikális SS) és az új lágerorvos, Hanns Eisele SS-doktor. Azt mondták a foglyoknak, nincs mitől félniük, ha elmondják az igazat. Ők azonban tökéletesen tisztában voltak vele, hogy ez hazugság, és tovább tagadták, hogy bármit is láttak volna. A hallgatás nem mentette meg őket: az utolsó emberig legyilkolták mindet.

Gustav leírta a sorozatos eltűnéseket a naplójában, a Bunkerba meneteltetett férfiakat, akiket „Sommer Hauptscharführer kezeire bízta, még Lulut, a berlini brigádvezetőt is, és (Schwarz kápo szerint) a bécsi Kluger és Trommelschläger is az áldozatok között volt. A lázadásunk így elhalt.”^[210]

Eduard Hamber hősieles áldozatát úgy hozta meg, hogy feltételezte: az SS-en számonkérhetik a bűntetteiket, vagy legalább tarthatnak attól, hogy erre sor kerülhet. De csak annyit bizonyított, hogy az SS sérthetetlen, és a hatalmuk korlátlan.

⌘⌘⌘ (imá) – Anya

Tini az asztalnál ült, ahol valaha a család együtt étkezett. „Drága, szeretett Kurtl!” – írta. – „Csodálatos boldogság nekem, hogy jól érzed magad és jól vagy. Nagyon kíváncsi lennék, hogy telt a nyári szünet. Sőt, szinte irigyellek, itt az ember már nem mehet sehova... Olyan boldog lennék, ha

veled lehetnék. Mi itt nem szórakozunk már...”^[211]

A zsidók elleni megszorító intézkedéseket további területekre terjesztették ki májusban, megerősítve a már érvényben lévőket is: zsidók nem mehettek színházba, koncertterembe, múzeumba, könyvtárba, sportpályákra és éttermekbe; kitiltották őket a boltokból, nem vásárolhattak mást, csak bizonyos felsorolt cikkeket. Eddig csak egyes padoktól voltak eltiltva a közterületeken, most kitiltották őket minden közparkból. A rendelet bevezetett pár új szabályt is: zsidók csak külön engedéllyel hagyhatják el Bécs területét, és nem intézhetnek kérvényt a hivatalokhoz. Az áttelepítésről és kivándorlásról szóló pletykák terjesztését szigorúan megtiltották.^[212]

Tini még mindig nem adta fel, hogy kijuttassa Hertát és Fritzet Amerikába. De nehezebb lett, mint valaha. Nem sokkal Kurt elutazása után Portugália felfüggesztette az átutazást, mert Lisszabon kikötője eldugult, és júniusban Rooseveltnél leállította az európai segélyek küldését, ezzel megbénítva a menekülteket segítő szervezeteket.^[213] 1941 első felében csak 429 bécsi zsidónak sikerült kivándorolnia az Egyesült Államokba, 44 000-en kétségbeesetten vártak a menekülésre.^[214] Végül júliusban az amerikai bevándorlási hivatal érvénytelenítette az összes kezességvállalási nyilatkozatot.^[215]

Tini tervei összeomlottak. De azért tovább próbálkozott. Kimerítette. Volt olyan nap, mikor annyira úrrá lett rajta a depresszió, hogy felkelni sem bírt az ágyból. Nemrégiben pár szomszédos család híreket kapott a rokon férfiak

haláláról Buchenwaldból: addig gyötörték őket, míg öngyilkosok nem lettek: belerohantak az őrkordonba. Tini mindennap számított rá, hogy hasonló híreket kaphat Gustavról vagy Fritzről. Kínozta a gondolat, milyen kegyetlen munkát végeztetnek a férjével: „Már nem fiatal” – írta Tini. – „Vajon hogy tudja elviselni?”^[216] Minden alkalommal, ha késett egy levél, Tini pánikba esett. De kitartott, tovább harcolt, nem volt hajlandó feladni a reményt, hogy legalább Hertát eljuttassa biztonságba. Kevéske kis pénzével, amit nagy nehezen összekapart, a szükséges díjakat, adókat és megvesztegetési pénzeket gyakorlatilag lehetetlen volt előteremteni. Rövid ideig kisegített egy élelmiszerboltban, de kirúgták, mert zsidóként nem volt osztrák állampolgársága.

„Napról napra szomorúbb az élet” – írta Kurtnak. – „De te vagy a mi napsugarunk, a szerencse gyermeke, kérlek, írd gyakran és részletesen... Millió csók nővéredtől, Hertától is, aki egyre csak rád gondol.”^[217]

717 (ben dod) – Unokatestvér

Barnet bíró nem vesztegette az időt, beíratta Kurtot az iskolába annak ellenére, hogy a fiú nem beszélt angolul. Gyorsan belejött, leginkább Ruthie-nak, Barnetéknak unokahúgának köszönhetően, aki ezen a nyáron költözött be hozzájuk.

Nem tartott sokáig, hogy Kurtnak saját szobája volt, az

érkezése után rövidesen meg is jelent Ruthie. A lány már elvégezte a főiskolát, és Fairhavenben, a New Bedforddal szemközti településen dolgozott tanárként. Mindennap, mikor Kurt hazaért az iskolából, Ruthie angolul tanította. Remek tanár volt, kedves, jó természetű, és Kurt idővel egyenesen rajongott érte, nővéreként szerette, betöltötte Edith és Herta helyét. David unokatestvére ott lakott a szomszédban, és ő meg mintha a kisöccse lett volna, ez a kapcsolat Kurt és Fritz testvéri viszonyára rímelt.

Ezekben az első hónapokban Kurt fényképe bekerült a helyi lapba, meginterjúvolta a rádió, és mikor befejezte júniusban a negyedik osztályt, a tanár középre, előre állította az osztályfényképen. Azon az első nyáron még mindig kereste a helyét, elküldték az Avoda táborba, melyet Sam és Phil Barnet alapítottak zsidó fiúknak, hogy a nehéz városi életből kilépve megismerhessék a hagyományos értékeket.

A tábor a Tispaquin-tó mellett volt, az erdőben New Bedford és Boston között, egy baseballpálya köré felhúztak pár praktikus szállásépületet. Kurt életének legnagyobb élménye lett a tábor, sportolt, úszott a tó meleg, sekély vizében – Bécsben a Duna-csatornába csak a derekára erősített kötéllel merészkedett be, aminek egy barátja fogta a végét a partról, itt viszont rendesen megtanult úszni. Ha Fritz is eljöhett volna az Avoda táborba, akkor a hely talán arra a paradicsomra emlékeztette volna, melyről Makarenko írt a könyvében, amiből Buchenwaldban felolvastak.

Kurt általában nem szeretett levelet írni, de most bőségesen írt a mamának, elmesélt neki mindent a csodálatos új világról, amit megismert.

Tini habzsolta a hírek minden kis részletét, a szíve megmelegedett, ha arra gondolt, hogy két gyereke már biztonságban van. (Feltételezte, hogy Edith jól van, bár már csaknem két éve megszakadt vele minden kapcsolatuk.) De nem tudta elnyomni magában az aggodalmat, hogy valami elromolhat, és Kurt idillje valahogy széttörhet. „Kérlek, fogadj szót!” – könyörgött neki. – „Okozz csupa örömet a nagybácsidnak, a tanároktól csak dicséretet halljanak rólad... Édesem, kérlek, viselkedj jól!” Kurt küldött Tininek egy fotót magáról és a Barnet gyerekekről, Tini boldogan fogadta. „Olyan remekül nézel ki... jóképű és vonzó legény. Alig ismertelek fel.”^[218]

Kurt új életének ragyogása kezdte elnyelni a régit.

אבא (ábá) – Apa

Nyár köszöntött az Ettersbergre. „Fritzlel rendszeresen kapunk pénzt otthonról” – írta Gustav. Keveset kaptak, de mégis elviselhetőbbé tette az életüket. Tini időnként egy-egy csomag ruhát is küldött – ingeket, alsónadrágokat, pulóvert –, ezek felbecsülhetetlen értékűek voltak. Ha csomag érkezett, Gustavot és Fritzet berendelték az irodába, hogy vegyék fel és írják alá, a csomag tartalmát meg felvezették a kartonjukra.^[219]

Gustav fia iránt érzett szeretete egyre nőtt, csurig töltötte a szívét, míg Buchenwaldban voltak. És ugyanilyen büszke volt arra, micsoda férfi lett Fritzből – aki ebben a júniusban töltötte be a tizenennyolcat. „Ez a fiú az én legnagyobb örömöm” – írta. – „Egymást erősítjük. Egyek vagyunk, elválaszthatatlanok.”^[220]

Június 22-én, egy vasárnapon a tábori hangszóró fontos híreket mondott be. Aznap reggel a Führer megindította az inváziót a Szovjetunió ellen. Ez volt a történelem leghatalmasabb hadművelete, a hárommillió hadsereg lerohanta teljes Oroszországot, egyetlen, óriási lendülettel próbálva meg lebírni.

„A rádió mindennap harsog” – írta kétségbeesetten Gustav. A hangszóró a kellemetlen zaj állandó forrása volt: náci propagandát szórt, német indulókat sugárzott, vagy rettenetes parancsokat és a morált végképp felőrlő bejelentéseket közölt. Most szinte egyfolytában a berlini rádió adását sugározta, a keleti front győzedelmes hírein ujjongott. A bolsevik védelem dicsőséges összeroppantása, az orosz hadosztályok bekerítése, egyik város meghódítása a másik után, átkelés a folyókon, valamelyik Waffen-SS haderő vagy Wehrmacht-tábornok győzelme, majd a hír, hogy szovjet katonák százezrei adták meg magukat. Németország felfalta a fásult orosz medvét, mint ahogy a farkas belezi ki a birkát.

A náci területeken élő zsidóknak – főleg a lengyel gettók lakóinak – a szovjet invázió a remény sugarát jelentette, Oroszország talán nyer, és akkor végül felszabadítják őket

nyomorult helyzetükből. De a koncentrációs táborok politikai foglyai, legnagyobbbrészt kommunisták, kétségbeestek a hírektől. „A politikaiak le vannak sújtva” – írta Gustav.

Megint nyugtalanság támadt a foglyok között. A munkabrigádokban is forrongtak, engedetlenség is előfordult, kisebb ellenállási incidensek. Az SS a szokott módon bánt el velük. „Mindennap behozzák a lelőtt és elpusztított foglyokat” – írta Gustav. Minden nap újabb munkát hozott a krematóriumnak, a füst egyre kanyargott a kéményéből.

Júliustól új borzalmak történtek Buchenwaldban. Elvben leplezve, titokban, de az álca áttetsző volt.

Előző év szeptemberében egy németországi amerikai tudósító „különös történetről” számolt be, névtelen forrásokra hivatkozva. „A Gestapo szisztematikusan lepuffantja a Reich szellemileg sérült lakosait. Eutanáziaprogramnak nevezik.”^[221] A program a T4 kódnevet kapta, és különleges elmegyógyintézetek tartoztak bele, melyekhez gázkamrákat is építettek, gázteherautók mentek kórházzról kórházra, összegyűjtve azokat, akiket a rezsim „méltatlannak” talált az életre. A hatalmas nyilvános tiltakozás – főleg, hogy a programhoz az egyház is csatlakozott – oda vezetett, hogy a T4-et felfüggesztették. Helyette a nácik a koncentrációs táborok lakóin kezdték alkalmazni. Ez az új program a 14f13-as akció nevet kapta, és elsősorban a rokkant zsidó foglyokra fókuszált.^[222] Buchenwaldban Koch táborparancsnok titkos parancsot

kapott Himmlertől, miszerint minden „sérült vagy rokkant” elítéltet, főleg, ha zsidó, végezzenek ki.^{223}

A buchenwaldi foglyok először akkor szereztek tudomást a 14f13-as akcióról, amikor egy kisebb csapatnyi orvos érkezett a táborba, hogy megvizsgálja a foglyokat. „Megparancsolták, hogy jelentkezzünk a betegszobán. Ez bűzlik. Munkaképes vagyok” – írta Gustav.^{224}

Kiválasztottak száznyolcvanhét zsidó foglyot, akik szellemi sérültnek számítottak: vakok, süketnémák, fogyatékosok és olyanok, akik balesetben vagy bántalmazás során megsérültek. Azt mondták nekik, hogy különleges, felépülésre szolgáló táborba kerülnek, ahol rendszeren a gondjukat viselik, és könnyebb munkát kapnak, textilgyárakban. A foglyok gyanakodtak, de sokan – főleg azok, akik leginkább segítségre szorultak – úgy döntöttek, elhiszik a reményt keltő hazugságokat. Megjött a transzport a 187 emberért. „Egy reggel visszajött, ami megmaradt belőlük” – írta Gustav. A rémséges küldeményben volt ruha, művégtag és szemüveg is. „Most már tudjuk, hogy átverés volt: mindet elgázosították.” Ez volt a hat transzportból az első a foglyok legyilkolására elindított 14f13-as akcióban.

Ugyanekkor kezdett el Koch parancsnok egy kiegészítő programot is: a tuberkulózissal fertőzött foglyok elpusztítását. Hanns Eisele SS-orvos volt a program vezetője. Eisele vad antiszemita volt, a foglyok Spritzendoktorként emlegették, azaz injekciós orvosként, mivel annyira igyekezett, hogy beadhassa a halálos injekciót a beteg vagy gondot okozó zsidóknak. Fehér

Halálként is emlegették,^[225] kísérleti alannak használta a foglyokat a saját okulására, injekciókat adott be vagy szükségtelen műtéteket végzett – még amputációkat is –, majd legyilkolta az áldozatait.^[226] Úgy emlékeznek rá, mint talán a legsátánibb orvosra Buchenwaldban.

A program két hatalmas transzporttal indult, Dachauból hoztak foglyokat. Ötszázat tuberkulózisfertőzéssel diagnosztizáltak – leginkább a megjelenés alapján, nem rendes orvosi vizsgálattal –, és elküldték őket a kórházba. Ott egy-egy hexobarbitál^[227] altatószert tartalmazó injekcióval dr. Eisele mindegyiket megölte.

Pár hónapon belül Buchenwald jellege visszavonhatatlanul megváltozott. Mostantól ha valami legyengítette a foglyokat – sérülés, betegség vagy bármi más, ami akadályozta volna őket a munkában –, halálbüntetéssel volt egyenértékű. Az ilyesmi mindig nagy kockázatot jelentett, de innentől kőbe vésett bizonyosság lett, hogy ha valakit munkaképtelennek vagy az életre „méltatlannak” ítélnék, akkor ezzel rögtön fel is kerül a kivégzendők listájára.

És ekkor megérkeztek az első szovjet hadifoglyok, és újabb ajtó nyílt a pokol eddig ismeretlen bugyrába.

A nácik fejében a zsidók és a bolsevikok egyek és ugyanazok voltak mindig is – szerintük ugyanis a zsidók találták fel és terjesztették el a kommunizmust, és most a globális kapitalista összeesküvéssel egy időben űzték, amit szintén ők műveltek, legyen ez bármennyire is ellentmondásos.^[228] Ez a legenda inspirálta a németek

szovjet invázióját és a tömeggyilkosságot: a hadsereget halálosztagok követték, és tízezrével mészárolták le a zsidókat. A Vörös Hadsereg katonáiból is közben tízezreket ejtettek foglyul, a hadjárat első heteiben begyűjtötteket nem kezelték emberként – ha nem zsidók voltak, akkor zsidóbérencek: degeneráltak és veszélyesek. Politikai komisszárokat, fanatikus kommunistákat, értelmiségieket és zsidókat válogattak ki, hogy azonnal elpusztítsák őket. Ezt a feladatot nem lehetett végrehajtani a hadifogolytáborokban, mert nagy volt a kockázata, hogy kitör a pánik a foglyok között, így az SS inkább a koncentrációs táborok mellett döntött. A program a 14f14-es akció kódnevet kapta.^[229]

ג (ben) – Fiú

Fritz egy szeptemberi napon ott állt a létszámmellenőrzés alatt a sorban a 17-es barakk többi lakójával egyetemben. A papa a saját barakkjabeliekkel állt a tér másik oldalán.^[230] Olyan volt, mint a több száz eddigi létszámmellenőrzés bármelyike, melyeket Fritz már végigállt. A fárasztó folyamat, ahogy bemondták a számokat és a foglyok válaszoltak; bejelentések; a kötelező körök a nyilvános büntetésekkel... és ekkor valami olyasmi történt, amilyenre még nem volt eddig példa.

Aznap megérkezett Buchenwaldba a szovjet hadifoglyok első transzportja. Kevesen voltak: csak tizenöt elveszett,

ijedt férfi a Vörös Hadsereg rongyos egyenruhájában. Fritz kíváncsian nézte Abraham SS Scharführert (Philipp Hamber gyilkosát) és a négy másik őrt, akik behozták az oroszokat, majd leterelték őket az Appellplatzról. Pár ezer szempár követte őket, ahogy elmentek. Ugyanakkor hangolni kezdett a tábori zenekar. A pódiumról megadott parancsra játszani kezdték a Buchenwald-indulót.

A szokásos éneklés a létszámmellenőrzéskor annyira a vérévé vált Fritznek és társainak, hogy gondolkodás nélkül nyitották a szájukat, és énekeltek: „Mikor a nap ébred, felkacag az ég; elindul oszlopunk, munkára indulunk; holott köröttünk szürke még a hajnal...”

Szemét meresztve nézte Fritz, ahogy az oroszokat elterelték a krematóriumon túlra, arra a részére a tábornak, ahol egy kis gyár állt, a DAW (Deutsche Ausrüstungswerke), itt a foglyok munkaerejét felhasználva a német hadseregnek gyártottak felszerelést – és mögötte volt az SS lőtere. A hadifoglyok és az őreik eltűntek a szemük elől.

„Sötét az erdőmély, pirkadat éig ér; vállunkon tarisznyában kis kenyér; de nehéz mégis, szívünkben a bajjal...” Ezernyi hang harsant a táborban, majdnem, de csak majdnem elnyomva a gyár mögött leadott lövések dörrenését.

Az orosz katonákat sosem látták többé. Pár nappal később újabb harminchat szovjet katonát hoztak, és a foglyoknak megint énekelniük kellett, hogy túlharsogják a pisztolylövéseket.

„Azt mondják, komisszárok, de mi tudunk mindent... Leírhatatlan, amit érzünk... Döbbenet és sokk, egymás hátán” – írta Gustav.

A kivégzési módszer nem bizonyult elég hatékornynak, hogy elpusztítsák a nagyszámú orosz, akiktől az SS szabadulni akart. Így, miközben foglyok kis csoportjait végezték ki a lőtéren, új helyszín épült. A kőfejtőbe vezető út közelében, az erdőben állt egy használaton kívüli istálló, az építőbrigád ácsait kemény munkára fogták itt. Az épületet hivatalosan 99-es kommandó fedőnéven emlegették, és a célja, bár titkos volt, hamarosan kiderült. ^[231] Közben a főtábor sarkában elkerítették három barakkot, a már ezrével érkező szovjet hadifoglyok különleges részlege lett itt. ^[232]

Minden egyes nap a likvidálásra kijelölt oroszokat csoportokban a Kommando 99-be vitték, ahol azt mondták, orvosi vizsgálatra jöttek. Egyesével átvezették őket egy sor szobán, amit telepakoltak orvosi felszereléssel, és fehér köpenyes férfiak jöttek-mentek körülöttük. Megvizsgálták a foglyok fogait, a szívüket és a tüdejüket meghallgatták, ellenőrizték a látásukat. Végül bevezették őket egy szobába, ahol a falra centibeosztást festettek. A mércétől takarva nyakmagasságban volt egy kis rés, amögött egy titkos szobában egy pisztollyal felfegyverzett SS állt. Míg a foglyot mérték, az ezt végző őr koppantott a falon, és az elrejtőzött társa hátulról nyakon lőtte az ott álló orosz. ^[233] A teljes épületben harsogott a zene, elnyomva a lövések zaját, és az előző áldozat vérért slaggal lemosták a mérőszoba

padlójáról.

Fritz, Gustav és a többiek pontosan tisztában voltak vele, milyen természetű „eljárások” (ahogy az SS hivatalosan a kivégzéseket emlegette) folynak a régi istálló épületében.^[234] Az ácsok, akik az épület átalakításán dolgoztak, Fritzcel voltak egy csapatban. Naponta érkeztek teli teherautók orosz hadifoglyokkal, és eltűntek: mindenki látta a zárt furgont, ahogy felfelé jött a hegyoldalon a Kommando 99 felől, és vércseppeket csepegtetett végig az úton és a krematórium terén. Egy idő után fémmel bélelt tartályt szereltek a furgonra, hogy megszüntessék a szivárgást. A krematórium nem bírta a munkát, mobil kemencéket kellett hozni Weimarból, az Appelplatz szélére tették le őket, és ott, a foglyok orra előtt hamvasztottak.^[235]

„És a lövések egyre folytatódtak” – írta Gustav.

אחים (áchim) – Fivérek

Talán egy idő után az ember már nem tud meghökkenni. Talán ez a képesség is elmúlik, elfogy, mint az útra hordott kavicsréteg, elvásik, mint egy szerszám, elzsibbad, mint a láb. Az ember erkölce és lelke is sérül és keményedik a rengeteg kínzástól és horzsolástól.

Voltak, akikre ez volt igaz, másokra az ellenkezője. Még az SS egy része sem bírta. Az öröknek annyi volt a dolguk, hogy egymást váltva elintézzék a Kommando 99 áldozatait, és elsüssék a pisztolyt. De úgy vélték, ez a folyamatos,

szervezett mézsárlás nem olyan, mint az időnkénti gyilkosságok, amikhez már hozzászoktak. Sokan jól szórakoztak, katonáknak tartották magukat, ez volt az ő hozzájárulásuk a bolsevik zsidók ellen vívott háborúhoz, de mások megtörtek, és megpróbálták elkerülni a szolgálatot a 99-esben. Volt, aki elájult, mikor szembetalálta magát a mézsárlással, vagy az idegei mondták fel a szolgálatot. Páran aggódtak, hogy ha ez kiderül – márpedig ez elkerülhetetlen –, akkor a fogságba esett németeken áll majd bosszút az NKVD, a Gestapo szovjet megfelelője.^[236]

Buchenwald rabjaira, akik tanúi voltak a 14f14-es akciónak, és akik közül néhányat kényszerítették, hogy vegyenek részt a takarításban, az események bomlasztó és traumatikus hatással voltak. És még messze volt a vége.

1941 végén a foglyokon halálos orvosi kísérleteket kezdtek végezni, hogy vakcinákat fejlesszenek a német hadsereg katonáinak.

Mindenki tudta, hogy valami készül, mikor elkerítették a 46-os barakkot – az egyik kőből épült, emeletes épületet a zöldségkertészet mellett. A létszámellenőrzés után egy téli napon a szárnysegéd elővett egy listát, és a foglyok tömött sorait szemlélte, majd kikiáltotta a számokat. Minden férfinak kicsit gyorsabban dobogott a szíve: ahányszor az SS listát állított össze, abból sosem sült ki semmi jó. Minden kiválasztott fogoly elsápadt, mikor a számát kiáltották.

Különösen aggasztó volt, hogy Erwin Ding^[237] SS-orvos is jelen volt. Ápolt, ideges külsejű kis ember volt, korábban a Waffen-SS-ben szolgált tábori orvosként, és közismerten

csapnivaló szakember volt.^[238] Akárcsak a helyettese, Waldemar Hoven SS Hauptsturmführer is, egy feltűnően jóképű férfi, valaha Hollywoodban dolgozott statisztaként, orvosként képzetlen volt, még Dinghez viszonyítva is. De nagyon is megtette arra, hogy halálos fenolinjekciókat^[239] adjon be.

A foglyokat, akiknek bementék a számát – vegyesen zsidók, romák, politikaiak és zöld háromszögesek –, elvezették a 46-os barakkhoz, és eltűntek az épületben.

Az, hogy mi történt velük bent, csak akkor derült ki, mikor kiengedték a túlélőket. Ding és Hoven tífuszt injekciózott be nekik, azonnal lebetegedtek: puffadás, fejfájás, vérző sebek, hallászavar, orrvérzés, izomfájdalom, bénulás, hasi fájdalom, hányás kínozza őket. Sokan meghaltak, és a túlélők is szánalmas állapotban kerültek elő.^[240]

Időről időre egyre újabb csoport foglyot küldtek a 46-os barakkba, hogy a tudomány nevében tönkretegyék és legyilkolják őket. Gustav néhány régi bécsi barátja is ott volt a kínzásra kiválasztott foglyok között. Végül megmenekültek, mikor az SS-hez magas helyről parancs érkezett, miszerint helytelen a zsidó vér használata a vakcina kifejlesztéséhez, amit aztán a német katonák vénáiba adnak be. A zsidó alanyokat kivették a programból, és visszaküldték őket a tábor mindennapi poklába.^[241]

אדם ורחל (ém ve bát) – Anya és lánya

Tini és Herta a konyhaasztalnál ülve dolgoztak a tűvel és a cérnával. A ruhajavítás mindig is Tini életének része volt, mióta férjhez ment, kevés bevétel és négy gyerek mellett folyton volt valami javítani- vagy stoppolnivaló. Most Herta és Tini ruhái egyre inkább elrongyolódtak, a tű egyre csak dolgozott, hogy valahogy egy darabban maradjanak.

De ma mégsem javítottak, mást varrtak. 1941. szeptember 1-jén a berlini belügyminisztérium bejelentette, hogy a hónap 19-étől minden Németországban és Ausztriában élő zsidónak sárga Dávid-csillagot kell viselnie a ruháján: a Judensternt.

A nácik már bevezették ezt a középkori módszert Lengyelországban és a megszállt területeken. Most elhatározták, hogy minden zsidót, az anyaországbélieket is meg kell akadályozni abban, hogy titokban beolvadjanak a társadalomba.^[242]

Szomszédaikkal és rokonaikkal egyetemben Tininek és Hertának el kellett mennie a helyi IKG-gyűjtőpontig a csillagjaikért. Gyárilag készültek, textilhengerekre nyomtatták a csillagokat, a száruk között Jude felirat volt, héberre emlékeztető betűkkel.^[243] Mindenkinék négy darab járt. A végső rúgás az volt, hogy fizetniük is kellett érte: darabjáért tíz pfenniget. Az IKG megvásárolta a hatalmas tekercseket a kormánytól, csillagonként öt pfennigért, és a profitból fedezte az adminisztráció költségeit.^[244]

Tini még most sem adta fel a harcot, hogy kijuttassa Hertát ebből a rémálomból. Voltak vele egyidős lányok, akiket koncentrációs táborba küldtek. Tini

kétségbeesésében írt Barnet bírónak Amerikába, segítségért esdekelve: „Lesújt, hogy Hertának itt kell maradnia. Nem hivatalos forrásból úgy értesültem, hogy az Államokban élő rokonok benyújthatnak vízumkérelmet Washingtonnak. Kérem, tegyen valamit Hertáért. Nem akarok később szemrehányást tenni magamnak, mint Fritz esetében.”^[245] Sam Barnet azonnal cselekedett: kitöltötte a szükséges papírokat, és feladott négyszázötven dollárt, hogy fedezze Herta költségeit.^[246] De a bürokrácia labirintusa túlságosan szövevényes volt, és a sorompókat nem lehetett megkerülni. Herta vízumkérelmét nem hagyták jóvá.

A tük az anyagot öltötték, ki és be, át a csillag olcsó, sárga vásznán és Tini meg Herta lehordott kabátjának gyapjúanyagán. Tini a lányára pillantott: kész nő lett, tizenkilenc éves volt, majdnem húsz, nagyjából annyi idős, mint Edith, mikor elment. Tizenkilenc, és szép, mint egy festmény. És milyen gyönyörű lenne rendes ruhában, és ha az élete nem csupa nélkülözés és félelem lenne. Mikor Herta Tinire nézett, az asszony látta az aggodalom ráncait és az éhségtől beesett arcot.

A sárga csillagok megjelenése Bécsben az első pár hétben heves reakciót váltott ki a nem zsidó lakosságból. Már hozzászoktak ahhoz az elképzeléshez, hogy a zsidók nagyrészt eltűntek az országból – rengetegen vándoroltak ki, és a vélhetően veszélyes elemeket elküldték a lágerekbe –, és akkor egyszer csak hirtelen ott termett köztük több ezer, megjelölve, mindenki láthatta. Páran szégyelltek magukat, hogy a nácik ezt tették, úgy hitték, helyes, ha

eltiltják a zsidókat a közélettől, de hogy ilyen látványosan stigmatizálják őket – ez valahogy helytelennek tűnt. Boltosok, akik eddig hajlandóak voltak fű alatt eladni ezt-azt a zsidóknak, most azzal a kínos helyzettel szembesültek, hogy a többi kuncsaftjuk látja, ha így tesznek. Volt, aki ezzel is szembenézett, mások becsukták ajtajukat a sárga csillagot viselők előtt. Azok a zsidók, akik elég árjának néztek ki ahhoz, hogy néhány megszorítást figyelmen kívül hagyjanak, most már nem is gondolhattak ilyesmire. Néhány közéleti személyiség, mikor látta, mennyi zsidó van még mindig a környezetében, követelni kezdte, hogy foganatosítsanak szigorú intézkedéseket ellenük.^[247] Úgy tűnt, már nem lehet rosszabb.

De persze lehetett, még nem érték el a meder alját, messze nem.

Október 23-án a berlini Gestapo vezetője parancsot küldött a Reich valamennyi rendőrségére. Azonnali hatállyal megtiltották a zsidók kivándorlását.^[248] Eltávolításuk a Harmadik Birodalomból csak kényszeráttelepítéssel történhet, az újonnan felállított gettókba a keleti területeken. Tini reményeinek maradványát Herta ügyében most elsöpörte egy hivatalnok tollának egyetlen húzása.

Decemberben Németország hadat üzent az Egyesült Államoknak. Az utolsó sorompó is lezárult.

9. EZER CSÓK

ᲛᲚᲛ (ábá) – Apa

Megint eljött a tavasz Buchenwaldba; Gustav és Fritz harmadik tavasza. Az erdő kizöldülve újraéledt, a fekete rigók dala versenyre kelt a varjak rekedt károgásával. Minden reggel, nem sokkal napfelkelte után megszólalt a fatörzsekbe mélyedő fűrészek hangja, a robotoló rabszolgák nyögései, a kápók és az örök el-elvakkantott szidalmi. Aztán kiáltás harsant, és egy hatalmas bükk-vagy tölgyfa dőlt le recsegve, a rabszolgák nekiláttak, gyorsan rönkökké és levélszőnyeggé aprították.

Gustav már fáradt volt, válla kisebesedett a cipeléstől, brigádjával elindult, hogy összeszedjék az építkezésre induló transzporthoz a rönköket. Jól ment a munka – brigádvezető lett belőle, ő felelt a huszonhat fős csapatért. „A fiúk mellettem állnak” – írta Gustav. – „A csapatból testvériség lett, szorosan összetartunk.” A barátság értékes volt itt, és gyakran rövid életű. Februárban Gustav néhány barátját, „csupa erős fickót” elküldték egy „munkaképtelenekből” álló transzporttal, és másnap visszajött a szokásos holmi: egy halom ruha, protézisek és szemüvegek. „Mindenki arra gondol, hogy holnap ő

következik. Mindennap, minden órában a halál itt van a szemünk előtt.”

Februárban az SS megölte Arnold Frankfurter rabbit, aki 1917-ben összeadta Gustavot és Tinit. Addig korbácsolták és kínozták, míg idős teste már nem bírta többet. A roncsban, akivé vált, nehezen lehetett felismerni a régi Bécs méltóságteljes, szakállas rabbiját. Mielőtt meghalt, Frankfurter rabbi megkérte egy barátját, hogy adja át a hagyományos jiddis áldást a feleségének és a lányainak: Zájt mir gezunt un stárk – legyetek nekem egészségesek és erősek.^[249] Gustav tisztán emlékezett az esküvője napjára, a csinos kis zsinagógában házasodtak össze a Rossauer Kasernében, Bécs hatalmas kaszárnyájában. Gustav egyenruhát viselt, mellén ott ragyogott a bátorságáért kapott ezüstmedál, Tini széles karimájú kalapban és sötét kabátban, szinte moletten, mielőtt a nehézségek és az anyaság évtizedei csinos, érett nővé formálták.

Gustav levette a sapkáját, és végigszántott ujjaival borotvált koponyáján. Felnézett a lengedező lombokra. Az elégedettség halvány kísértete vette körül, visszatette a sapkáját, és felsóhajtott. „Csodás itt az erdőben” – írta a naplójában. – „Bárcsak szabadok lehetnénk, de a szögesdrót mindig ott van előttünk, bármerre nézünk.”

Ezekben a napokban a munka fárasztóbb volt, mint valaha, mert januártól új parancsnok vette át a tábort: Hermann Pister SS Oberführer. – Új szelek fújnak Buchenwaldban – közölte az összegyűlt foglyokkal,^[250] és ezt komolyan is gondolta. Bevezették a rendszeres reggeli

tornát, a foglyok mindennap fél órával korábban keltek az Appelra, és félig felöltözve tornázniuk kellett.

Hitler zsidógyűlölete minden határon túlment. A szovjet invázióból nem lett döntő megszállás, ahogy várta volna. A Reich élelmezési válsággal küszködött, a kommunista partizánok Franciaországtól Ukrajnáig károkat okoztak. A lázas náci agyban mindez a zsidók hibája volt, ők okozták először is a háborút a nemzetközi összeesküvéssel, és most akadályozzák és lassítják a német előretörést.^[251] 1942 januárjában az SS vezetői végül megegyeztek a zsidó probléma végleges megoldásában. A deportálások, a kivándorlások, a bebörtönzések módszere nem működött. Valami ennél jóval drasztikusabb, döntő lépésre volt szükség. Ennek pontos természetét titkolták a nyilvánosság elől, de átalakította a koncentrációs táborok rendszerét. A zsidókat még szorosabban, még ellenségesebben figyelték, mint előtte. Buchenwaldban a sérültek eutanáziaprogramja, az éhezés, a bántalmazások és a gyilkosságok lecsökkentették a zsidó foglyok számát, márciusra már csak 836-an voltak a több mint nyolcezer foglyból.^[252] Az egyetlen, ami életben tartotta Buchenwald maradék zsidó foglyát, az volt, ha a munkájukra igényt tartottak, és ez sem tarthatott már ki sokáig a fentről érkező nyomásban, hogy „zsidótlanítsák a Birodalmat”.

Gustav pillanatnyi idillje, mikor felpillantott a lengedező lombokra, hirtelen félbeszakadt. Az ő irányítása alatt álló brigád rönköket szállított. (Erre a munkára nem voltak vagonok, a fát kézzel cipelték a sűrű erdővel benőtt

hegyoldalon.) Gustav nagyon figyelt rá, hogyan ossza meg a cipekedés terhét az emberei között: tisztában volt vele, hogy némelyikük túlságosan gyenge ahhoz, hogy egy újabb hegymászást túléljen, vállán a farönk rettenetes súlyával. Halkan odaszólt nekik, hogy álljanak be a többiek mellé: ha ügyesen, nem feltűnően csinálják, és úgy festenek, mint aki cipel, nem lesz baj. Gustav a vállára vette a rönk egyik végét, és elindultak.

Ahogy odaértek az építkezéshez, már látta őket az ottani kápó és Greuel felügyelő, SS Hauptscharführer. Az emberek gyorsítottak. Az utolsó pár métert és a rönkök lerakását már rohanva végezték. Ez veszélyes volt, a sietve lepakolt rönkök néha elcsúsztak és elgurultak, megsebesítve vagy megölve a szállítóit.^[253]

– Mit képzeltek ti, mit műveltek, zsidó disznók?

Greuel dühtől eltorzult arca jelent meg Gustav előtt, felé mutatott vaskos botjával. – Ezek a rohadékok nem is visznek semmit!^[254]

Gustav az embereire nézett: nem voltak olyan óvatosak, mint kérte. Nehéz lett volna hibáztatni őket ezért, félhalottra hajszolták már őket. – Elnézést kérek, uram. Néhány emberem kimerült, és?

Greuel botja hirtelen, váratlanul csapott le Gustav arcára, oldalra lökte. Gustav felemelte a kezét, hogy a fejét védje, de a bot dühödten járt fel-alá, szétverve az ujjait. Megfordult, az ütések így a hátát érték. Ahogy Gustav a földre került, Greuel haragja a többi férfira zúdult, szétütött köztük, addig verte őket, míg mind véreztek. Mikor a vihar

véget ért, visszafordult Gustavhoz, zihálva az erőfeszítéstől. – Te vagy a brigádvezető, zsidó – mondta. – Dolgoztasd keményebben a zsidó kutyáidat! Ezt a lógást jelenteni fogom.

Másnap megint ugyanez történt: Gustavot és a brigádját megverték, mert állítólag nem dolgoztak elég keményen. A létszámmellenőrzésen Gustavot a kapuhoz hívatták, és kihallgatták. A Rapportführer, aki a tábor fegyelméért ügyelt, SS-mérce szerint józan ember volt, megelégedett Gustav válaszaival, és elutasította Greuel feljelentését.

De Greuel ez nem riasztotta el. Szadista volt. Volt, aki szerint szexuális elem is lehetett a kegyetlenségében, tudni lehetett róla, hogy egyeseket nem engedett ki a brigádjukkal munkára, hanem egyedül, a saját örömére verte őket a szobájában.^[255] Ha valakit áldozatául szemelt ki, többé nem eresztette a karmai körül. A harmadik napon Gustav és a brigádja követ szállítottak a fejtőből. Két és fél tonnányi kő volt a kocsiban – még így is, hogy huszonhat ember állt a köteleknél, gyilkos feladat volt lépésről lépésre felvontatni a hegytetőre. Greuel nézte őket, és újabb bejelentést tett, hogy Gustav nem dolgoztatja elég rendesen a brigádját. Ezúttal a Rapportführer helyt adott a panaszának, és átadta a bejelentést további eljárásra.

Az Appelnről Gustavot megint a kapuházba hívatták. Kötelességmulasztásért öt vasárnapot le kellett dolgoznia a büntetőrészlegben, élelem nélkül. Mint előtte Fritz, ő is a Scheissetragen csapatba került – szarhordónak. Vasárnaponként, mikor a többi fogoly pihent, ő ürülékkel

teli vödörket cipelt a kertészetekbe, mindig rohanva. Ötvenegy éves volt, és bármilyen erős is, nem bírhatta már sokáig ezt a bánásmódot. A barátai odacsempészték neki pár morzsát a büntetése alatt, de így is tíz kilót veszített egy hónap alatt. Mindig is vékony ember volt, de most szinte csontvázzá fogyott.

Végül letelt a büntetése, és visszatért a munkához. A brigádvezetői posztról elbocsátották, de a barátai kevésbé megterhelő feladatot szereztek neki a kórházvagonban: ételt és felszerelést szállított, de le kellett dolgoznia az esti műszakokat a rönkszállítóknál. Kezdett felgyógyulni a kínokból. Az, hogy egyáltalán túlélte Greuel haragját, nem állt távol a csodától. A saját lelkiereje és a barátai segítségével ez elpusztította volna, mint sokakat másokat.

21 (ben) – Fiú

Fritz megtanulta, hogy az ilyen helyeken a csodák sem tartanak sokáig. Mindennap lecsapott valakire a kérlelhetetlen valószínűség, a napok és így a menekülési esélyek egyre fogytak.

Tavasszal Fritz elvesztette egyik legkedvesebb barátját, Leo Mosest, aki védelmezte és támogatta őt, és aki neki is meg a papának is biztonságos munkát intézett. Hatalmas transzport indult egy új, Natzweiler nevű lágerba, amit Alcace mellett építettek. Leót beválogatták és elküldték. Fritz nem látta soha többé. [\[256\]](#)

Egy júniusi estén Fritz a szokásos helyén ült a 17-es barakk asztalánál, hallgatta az idősebbek társalgását. Már végeztek a vacsorával – kis adag marharépa-levest kaptak egy darab kenyérrel –, és most beszélgettek. Fritz mohón figyelt, de túlságosan csodálta ezeket az embereket ahhoz, hogy beleszóljon ő is. Néhány hét múlva betölti a tizenkilencet, évei számát tekintve még csak egy fiú, és ezekhez az emberekhez képest a világból annyit ért csak, mint egy gyerek. De mohón tanulni vágyott, csak úgy szívta magába a politikai vitákat, a show-biznisz világáról szóló történeteket és a jövő Európájáról alkotott nagyszabású elképzeléseiket.

Végül Fritz felfigyelt az ajtóban álló ismerős alakra. Felnézett, és látta, hogy Robert Siewert, a kápó áll ott, és odaint neki. Fritz otthagya az asztalt, és kiment az enyhe esti levegőre. Fritz, ahogy kilépett, meglátta Siewert síri arckifejezését. Halkan, gyorsan beszélt: – Jött egy leveled édesanyádtól. A cenzor nem adja oda neked.

Siewert benne volt a foglyok hálózatában, akik kapcsolatban álltak az összes irodai munkással, ahol megbízható foglyokat helyeztek el – többek között a postai dolgozókkal. Sikerült megtudnia, mi áll a levélben. A nyári meleg egyre messzebb húzódott Fritztől, ahogy felfogta a szavak értelmét. – Anyukád és nővéred, Herta értesítést kaptak az áttelepítésről. Letartóztatták őket, a deportálást várják keletre.^[257]

Fritz pánikba esve végigrohant az úton a papa barakkjáig, mögötte ott sietett Siewert. Néhány fogoly kint

álldogált, Fritz megkérte őket, hogy szóljanak a papának, sürgősen beszélni akar vele. (A foglyok nem léphettek be másik barakkba, csak a sajátjukba.) Pár pillanat múlva Gustav kijött. – Mondja el neki! – kérte Fritz, és Siewert elismételte, mi áll Tini levelében.

Áttelepítés, deportálás. Csak találgatni tudtak, ez vajon mit jelenthet. Folyton mindenféle pletykák keringtek, és kitanulták, hogy érezzenek rá a náci eufemizmusokra. Fritz és Gustav már hallottak suttogni az SS tömeggyilkosságairól az Ostland területein, Lengyelország keleti, megszállt felében.^[258] Egy dolog biztosnak tűnt: nem lesz több levél, nem lesz semmiféle kapcsolat Tinivel és Hertával, amint elkerülnek Bécsből valahova Oroszországba, vagy ki tudja, hova.

אם ובה (ém ve bát) – Anya és lánya

Tini a gáztűzhelynél állt a konyhában. Visszaemlékezett arra a napra, mikor elvitték Fritzet, és ő azzal fenyegetőzött, hogy magára nyitja a gázt, ha Gustav nem rejtőzik el. Ezzel a fenyegetéssel is sokra ment. És most eljöttek érte.

Elzárta a főcsapot, ahogy kellett. A részletes utasítások listája, melyet a hatóságok megküldtek, ott hevert a konyhaasztalon, mellette a kulcstartó, amit adtak, azon a lakás kulcsai.

Herta ott állt foltos kabátjában, mellén a sárga csillaggal,

kis bőröndje mellett. Csak két táskát vihetek fejenként – összesen legfeljebb ötven kilót. Betettek ruhát és ágyneműt is – ahogy azt az áttelepítési utasítások leírták –, és tányérokat, bögréket meg kanalakat (a villa meg a kés tiltott volt), valamint háromnapi élelmet az útra. Akik tudták, azoknak el kellett hozniuk a szerszámaikat és munkaeszközeiket, melyekkel új települést lehet majd építeni vagy üzemeltetni. Tini megtarthatta a jegygyűrűjét, de minden más értéket be kellett szolgáltatnia. Sosem volt túl sok drága holmija, és mostanra meg már nem maradt semmi: vagy ellopták tőle, vagy eladta, a megadott maximum háromszáz márkának is csak a töredékét tudta összekaparni, amit a deportáltak magukkal vihetek az Ostlandba.^[259]

Tini fogta a bőröndjét, az ágyneműcsomagot, még utoljára körbepillantott a lakásban, majd bezárta az ajtót. Wickerl Helmhacker várt rájuk a lépcsőfordulóban. Tini átadta neki a kulcsot, és elfordult. A két nő lassú léptei gyászos visszhangot vertek a lépcsőn, ahogy lementek a kapuhoz.

Rendőrok kíséretében vágtak át a piacon, érezték a rájuk szegeződő tekinteteket. Mindenki tudta, hova mennek. Hónapokon át időnként zsidó deportáltak mentek el, egyszerre pár száz ember, és senki sem tudta igazából, hova, csak annyit, hogy valahova a hatalmas, nehezen meghatározható ostlandi^[260] területekre. Sosem jött többé róluk semmi hír, és egyetlen áttelepített sem jött vissza, vélhetően túlságosan elfoglalta őket az új életük felépítése

azon a területen, melyet a Reich jelölt ki nekik.

Miután átvágtak a piacon, Tinit és Hertát a helyi általános iskolába vezették. Az utcák kövei olyan ismerősek voltak Hertának, mint a saját tenyere. Minden helyi gyerek a Sperlschuléba járt: Edith, Fritz, Kurt és maga Herta is élete nagy részét itt töltötte ezekben a termekben és osztályokban. Most nem tanult itt senki – az SS 1941-ben bezáratta az iskolát, és deportálóállomássá alakította.

Bementek az őrzött kapun, végig a macskaköves úton a magas házak között. Az iskola egy „L” alakú udvar köré épült, négyemeletes épületek csoportjából állt, nem az utcáról nyílt. Ahol valaha gyerekek szaladgáltak és játszottak, most SS-őrök álltak. Teherautók parkoltak, tele bőröndökkel és csomagokkal. Tini és Herta bemutatták papírjaikat, és bevitték őket az épületbe.

Az osztályokból hevenyészett szállást alakítottak ki, tele volt mind emberekkel. Mindet összevéve több mint ezer deportáltat gyűjtöttek itt össze. Mindenhol barátok arcát látták, ismerősöket, szomszédokat és idegeneket is, akik a környék távolabbi részéből érkeztek. Többnyire nők voltak, gyerekek és negyven fölötti férfiak. A legtöbb fiatal férfit már elvitték a lágerekbe, az ötvenöt fölöttieket meg külön deportálták a Theresienstadt^[261] gettóba.

Tinit és Hertát berakták az egyik szobába, és otthagyták őket, hogy csatlakozzanak a kis közösséghez. Híreket cseréltek, pletykák keringtek, kérdezősködtek a rokonokról és közös barátokról. A hírek szinte sosem voltak jók. Az áttelepítés, ami várt rájuk, úgy lett felvezelve, mintha új

életre kínálna lehetőséget, de Tini gyűlölte már a gondolatot is, hogy elhurcolják a szülővárosából, és ösztönösen gyanakodott, hogy vajon milyen jövő várhat rájuk. Mindig is a legrosszabbra számított a náciaktól, és eddig azok nem cáfoltak rá erre.

Fritznek és Gustavnak írt levelében csak annyit tehetett, hogy beszámolt a pusztá, megsemmisítő tényről, hogy kijelölték őket. De a legrosszabbtól tartva pár személyes dolgot egy nem zsidó rokonára bízott, többek között Fritz utolsó fényképét is – amelyik Buchenwaldban készült –, és átadott a nővérének, Jenninek egy ruhacsomagot, hogy küldje el nekik. Jenni ugyanolyan bizonytalan és veszélyes helyzetben volt, mint Tini, de eddig kihagyták a deportálásokból.^[262] Ugyanez állt idősebb, özvegy nővérükre, Berthára is.^[263]

Tini és Herta csak egy-két napot töltött a központban, mikor szóltak a deportáltaknak, hogy indulnak.^[264] Mindenkit kirendeltek az udvarra. Emberek lepték el a folyosókat, özönlöttek ki az ajtókon, mindenki csomagokat és bőröndöket cipelt, páran szerszámokat és egyéb felszerelést is. Ellenőrizték az igazolványokat, és mindegyikbe belepecsételték, hogy *Evakuiert am 9. Juni 1942*^[265], majd mindannyian felmásztak az ott várakozó teherautókra.

A konvoj végigment a Taborstrassén, majd a Duna-csatorna melletti széles fasoron. Herta lenézett a vízre, ragyogott a nyári napban, hétvégén majd megtelik csónakázókkal és fürdőzőkkel. Visszaemlékezett azokra az

időkre, mikor a papával versenyt úsztak, Fritzet és a barátait utánozva. A drága papa, aki mindig gyengéd és szeretetteljes volt. Azok voltak a szép napok, mikor nyáron a parti fák alatt piknikeztek. Néha Tini, aki imádott evezni, kivitte a gyerekeket csónakkal. Most ez álomszerűnek tűnt, éles, de távoli volt a kép. A zsidókat réges-rég eltiltották a Duna-csatornától és a zöldellő partoktól.

Miután átkeltek a csatornán, a konvoj végigzúgott az utakon, és végül bekanyarodott az Aspangbahnhofhoz, a város déli részét kiszolgáló pályaudvarhoz. A bejárat körül kisebbfajta tömeg verődött össze, pár tucat rendőr és SS tartotta őket kordában. Néhány barát és rokon is eljött, hogy utolsó pillantást vethessen szeretteire, a többiek egyszerűen csak megbámulták, ahogy a zsidókat elterelik, mint a marhákat. Tini és Herta egymást segítve lemászott a teherautóról, és csatlakozott a tömeghez, mely lassan áramlott be a pályaudvar derengő épületébe.

Mindenki tudott a rémséges marhavagonokról, amikkel a férfiakat elvitték a táborokba, szívmelengető volt, mikor meglátták, hogy személyszállító vonat vár rájuk a vágányok mellett: a Deutsche Reichsbahn csinos krémszínű és vörös színeiben. Most már úgy érezték, nem is fest ez az egész olyan nagyon rosszul.

Utasították őket, hogy tegyék fel a csomagjaikat a vonat utolsó kocsijába, az élelmet és a gyógyszert már elrakták. Hosszadalmas, lassú folyamat volt. Végül sípszó harsant, és egy hang dörrent: Egy óra múlva indulás!^[266] A bejelentést mindenhol elismételték a vágányok mellett, az emberek

sietve igyekeztek mindenfelé.

Tini szorosan kapaszkodott Hertába, átverekedtek a tömegben a kijelölt helyükig, ahol egy listával felszerelkezett vagonfelelős látta el feladatait, idegesen érzékeltette fontosságát. Zsidó hivatalnok volt, az IKG nevezte ki, nem rendőr vagy SS, így megnyugtató volt a jelenléte. A vagy hatvan ember, akiket az ő vagonjába utaltak, köré gyűlt. Tini felismerte Iga Klapot, egy öreg hölgyet az Im Werdről, teljesen egyedül volt; és egy nagyjából saját magával egyidős asszonyt a Leopoldgassérol, akivel szintén nem jött senki: sok asszony egyedül volt, a férjüket és fiaikat elvitték, a gyerekeket – a szerencséseket – elküldték Angliába vagy Amerikába. De azért maradt pár kisgyerek. Egy nő, akit Tini nem ismert, olyan hatvan körüli lehetett, három kisfiúval meg egy kislánnyal utazott, nyilván az unokáival: a legfiatalabb Kurttal lehetett nagyjából egyidős, Ottónak hívták, a legidősebb lány tizenhat körül járt.^[267]

Körülöttük ősz szakállú aggastyánok gyűrött kalapokban, megtermett pofazacskós, tokás férfiak, csinos, ápolt feleségek fejkendőben, köztük korán ráncosodó fiatal nők, zavarodott gyerekek, némelyik csak ötéves, akik értetlenül, csodálkozva bámultak. A vagonfelügyelő felolvasta a neveket a listájáról, és ellenőrizte mindenki transzportszámát.

– Egy-kettő-öt! Klein, Nathan Israel!

Egy hatvanas éveiben járó férfi tartotta fel a kezét. – Jelen.

– Egy-kettő-hat: Klein, Rosa Sara! – A felesége jelentkezett.

– Hat-négy-kettő! Kleinmann, Herta Sara! – Herta felemelte a kezét.

– Hat-négy-egy! Kleinmann, Tini Sara!

És a lista folytatódott: Klinger, Adolf Israel; Klinger, Amalie Sara... A vágány mentén a tizenöt másik kocsi felügyelője is olvasta a listáján a neveket, összesen 1006 ember nevét kiáltották ki, akik a transzporttal utaztak.

Végre kiderült az úti cél is: Minszk. Ott vagy a gettóban élnek majd, vagy különböző helyi üzemekben dolgoznak, esetleg a földeken, a képességeiktől és a tudásuktól függően.

Mikor a felügyelők nyugtázták, hogy nem hiányzik senki, az evakuáltak végre felszállhattak, szigorú utasítások kíséretében, hogy maradjanak csendben, és mindenki üljön a neki kijelölt helyre. Másodosztályú kocsik voltak, fülkék: elég kényelmesek, ha kicsit zsúfoltak is. Ahogy Tini és Herta leültek, szinte úgy érezték magukat, mint a régi időkben. A zsidóknak régóta tilos volt a körzetükön kívülre menni, nemhogy elhagyni Bécset. Érdekes lesz kicsit világot látni.

Füst és pára lepte el a vágányokat, csikorogtak a tengelyek, ahogy a hosszú szerelvény elindult, lassan kikigyózott a pályaudvarról, a város északi része felé. Átkelt a csatornán, és a Práter nyugati végén álló híd felé tartott, át a Pratersternen, el az utca mellett, ahol Tini született, ^[268] majd rögtön át is haladt az északi pályaudvaron. Ez közelebb esett volna a Leopoldstadtban élő zsidóknak, de az Aspangbahnhof diszkrétebb volt. ^[269] Pár perc múlva a Duna széles vízfelülete látszódott alattuk az ablakból, aztán az

utolsó külvárosok és a Bécestől délkeletre elterülő földek.

Bár a vonat időnként megállt egy-egy állomáson, az evakuáltaknak tilos volt leszállni. A hosszú júniusi nap lassan eltelt. Az emberek olvastak, beszélgettek, aludtak az ülésükben. A gyerekek nyugtalanok és nyűgösek lettek, vagy a fáradtságtól mereven bámultak előre. Időről időre a vagonfelügyelő végigment a kocsin, és benézett minden fülkébe, ellenőrizve a rábízottakat. Egy orvos – akit szintén az IKG küldött ki – is ott volt, ha valaki rosszul érezte volna magát. Régóta nem volt erre példa, hogy a zsidókkal ilyen gondosan bánjanak.

Átvágtak a valamikori Csehszlovákián, majd olyan területre értek, mely valaha Lengyelország volt. Mára minden Németországhoz tartozott. A vidék különös jelentőséggel bírt Tini és Herta szemében: Gustav ezen a környéken született az Osztrák–Magyar Monarchia virágzása idején, mikor a zsidók az emancipáció aranykorát élték. Tini Bécsben élt ekkoriban, Gustav meg itt nőtt fel, ezen a gyönyörű vidéken, egy Zablocie bei Saybusch^[270] nevű kis faluban, a hegyek lábánál egy tó partján. A vonat nem ment át rajta, de elment mellette, olyan helyeken, melyeket Gustav felismert volna, nemcsak a gyerekkorából, de a háborús szolgálatból is, mikor ezekért a mezőkért, városokért és falvakért harcolt az orosz cár serege ellen.

A vonat elment egy Oświęcim nevű kisváros mellett, olyan ötven kilométerre északra Zablociétől. A németek Auschwitznak nevezték, és nemrég új koncentrációs tábort

alapítottak itt. A bécsi vonat széles ívben nyugatnak fordult, aztán folytatta az útját északkeletre, el a lenyugvó naptól.
{271}

Folyamatos mozgolódással teli, kényelmetlen éjszaka következett, fájó hátakkal és zsibbadt végtagokkal. Másnap reggel átkeltek Varsó városán. Bialystok után átlépték a határt, elhagyták Nagy-Németországot, beléptek a Reichskommissariat Ostland és a valamikori Szovjetunió területére. Még negyven kilométert mentek, egy Volkovysk^{272} nevű kisvárosig.

Itt megálltak.

Egy ideig nem különbözött a többi megállástól. Tini és Herta, ahogy a többiek, kilesett az ablakon, azon tűnődve, vajon hol lehetnek. A vagonfelügyelő benézett a fülkébe, és továbbment. Valahogy érezni lehetett, hogy nem stimmel valami. Emelt hangokat hallottak a folyosó túlsó végéből, nyíltak a kocsijajtajai, és nehéz csizmák közeledtek sietve mindkét irányból. Hirtelen felfegyverzett SS-ek jelentek meg a фуlke ajtajában, és felrántották.

– Kifelé! – kiáltották. – Mindenki kifelé! – Az evakuáltak döbbenten és zavarodottan kászálódtak talpra, összeszedték a holmijukat, anyák és nagymamák fogták a gyerekeket. Az SS-ekből kirobbant a dühös kiáltás: – Kifelé, zsidó disznók! Azonnal!

Tini és Herta ott állt a folyosón, az ajtó felé siető emberek közé préselődve. Ha bárki késlekedett, belérúgtak vagy puskatussal ütötték. Kiözönlöttek a vágány mellé, ahol további SS-ek álltak.

Ilyen SS-eket Tini sosem látott Bécsben, ezek itt a Waffen-

SS-hez, a harci egységhez tartoztak, vadabbak voltak, és a gallérjukon viselték a koncentrációs táborokban szolgáló részleg halálfejét.^[273] A rettegett Sipo-SD emberei álltak mellettük egyenruhájukban, ez volt a nácik titkosrendőrsége.^[274] Kiabáltak, átkozták a zsidókat, végigterelték őket a vágányok mellett – férfiakat, nőket, öregeket és gyereket. Ha valaki megbotlott vagy elesett, vagy csak nem tudott elég gyorsan menni, belérúgtak és ütötték, némelyeket olyan vadul, hogy ott maradtak a földön heverve, eszméletlenül.^[275]

Egy másik vonathoz terelték őket, ez marhavagonokból állt. Fegyvert szegeztek rájuk, úgy kényszerítették őket a beszállásra, annyi embert préseltek be, hogy alig bírtak megmozdulni. Aztán az ajtók döngve becsapódtak. Tini és Herta egymásba kapaszkodva álltak a sötétségben, a zokogás, a sérültek nyögései, imádkozás és a rémült gyerekek sírása közepette. Hallották, ahogy a vonat összes vagonjának ajtaja bezárul.

Mikor az utolsó ajtót is becsapták, ott maradtak a sötétben, mozdulatlanul. Lassan vánszorogtak az órák. Volt pár ember, aki nem bírta elviselni a hirtelen erős sokkot, elvesztették józan eszüket ezen a rémes éjszakán, örvongtek és sikoltoztak. Az SS kihurcolta a betegeket és az örülteket, és bezárta őket együtt egy külön vagonba, ahol szinte elképzelhetetlen poklot éltek át.

Másnap a vonat elindult. Fájdalmasan lassan ment. A transzportot már nem egy sebes Reichsbahn mozdony vitte, hanem a vasúthatóság valamelyik, keleti területen

közlekedő gépe. Mióta elhagyták Bécset, kétezer kilométert tettek meg két nap alatt, most újabb két napba telt, hogy ennek a távolságnak a negyedét leküzdjék.^[276]

Végül megálltak. A kintről beszűrődő hangok alapján valamiféle állomáson lehettek. A rémült emberek várták, hogy kinyíljanak az ajtók, de nem nyíltak. Eljött és eltelt az éjszaka rettegésben és éhesen. Aztán egy újabb nap és egy újabb éj. A vonattal nem törődtek, leszámítva a Sipo-SD örök időnkénti ellenőrzését. Szombaton érkeztek meg, és a minszki német vasút dolgozói nemrégiben vívták ki maguknak, hogy ne kelljen hétvégeként dolgozniuk.^[277]

A sötétben egymásnak préselődve, csak a vagon falainak apró repedésein beszűrődő fénytől megvilágítva, alig valami vagy semmi itallal és étellel ellátva, és csak egyetlen, vécéként szolgáló, a sarokba támasztott vödörrel a deportáltak rémséges bizonytalanságban töltötték a lassan csordogáló órákat. Vajon megváltozott a terv? Átverték őket? A személyvonat kényelmének elhagyása utáni ötödik nap reggelén a foglyok kizökkentek bódultságukból: a vonat megint elindult. Édes istenem, hát ennek sosem lesz vége?

– Kérlek, drága kisfiam – írta Tini Kurtnak majd egy évvel ezelőtt –, imádkozz, hogy mindannyian jó egészségben újra együtt legyünk. – Tini sosem adta fel teljesen ezt a reményt. – Írt a papa... hála istennek, jól van... a tudat, hogy rád gondot visel a nagybácsid, apád egyetlen öröme. Kérlek, Kurtl, legyél jó fiú... Remélem, csak jót mondanak rólad, hogy rendben tartod a dolgaid, beágyazol és kedves vagy...

Csodás nyarad van, a szép napok hamarosan véget érnek... Itt az összes gyerek téged irigyel. Ők még a kertbe sem jutnak ki.^[278]

Fém csikordult fémen, egy puffanással a vagonok ugrottak egyet, és a vonat megint megállt. Csend volt, a vagonok ajtajai feltárultak, vakító fénnel árasztva el a foglyokat.

Hogy pontosan mit élt át Tini és Herta Kleinmann aznap, sosem tudjuk meg. Mit láttak, mit tettek, mit mondtak, mit éreztek, ezt sosem jegyezte fel senki. Az ezerhat zsidó nőből, gyerekből és férfiből, akiket a minszki teherpályaudvarra hoztak 1942. június 15-én, egy hétfői napon, senkit sem láttak többé, és senki után sem maradt fenn beszámoló.

De általános iratok voltak, más, Bécsből Minszkbe tartó transzportok is voltak ezen a nyáron, és maroknyi túlélő visszatért a történettel.^[279]

Mikor a vagonajtók kinyíltak, a bentieket – sebesülteket, halálosan elcsigázott, fájdalmaktól gyötört, éhező és kiszáradt foglyokat – kirendelték. Szétlökdösték őket, majd a Sipo-SD megvizsgálta a foglyokat, és kikérdezte őket, ki mihez ért. Egy tiszt állt eléjük, elismételte, amit már Bécsben is mondtak: hogy a földeken vagy gyárakban fognak dolgozni. A legtöbben nem bírták feladni a reményt, ők megnyugodtak ettől a beszédől. Pár tucat egészségesnek

tűnő felnőttet és nagyobb gyereket kiválogattak és félreállítottak. A maradék többséget a sorompó felé terelték, ahol elvették tőlük a holmijaikat. A vagonnyi csomagot, ételt és felszerelést, amit Bécsből hoztak magukkal, szintén elkobozták.^[280] Az állomás előtt teherautók álltak és zárt furgonok, ezekbe szállították fel az embereket.

A konvoj kihajtott a városból, délkelet felé tartott a fehérorosz vidéken – hatalmas, poros síkság és erdő terület el a végtelen ég alatt.

Mikor a németek elfoglalták ezt a területet a Szovjetuniótól előző nyáron, úgy csaptak át rajta, mint egy mindent felfaló hullám. Közvetlenül mögöttük egy második hullám jött: az Einsatzgruppe (bevetési csoport) B, a frontvonalak mögött dolgozó hét csapat egyike. SS Standartenführer Arthur Nebe vezette a mintegy ezerfős Einsatzgruppe B-t – legtöbbször a Sipo-SD-ből és más rendőri szervektől kerültek ide –, mely kisebb csapatokból, úgynevezett Einsatzkommandókból állt. Az ő feladatuk volt, hogy összegyűjtsék és kivégezzék a megszállt falvak és városok zsidóit, és e feladat végrehajtásában gyakran számíthattak a Waffen-SS, a Wehrmacht és bizonyos térségekben, például Lengyelországban és Lettországon a helyi rendőrség segítségére.^[281]

Nem öltek meg azonnal minden zsidót. Az nem lett volna megvalósítható, mivel milliók éltek ezen a környéken. Emellett a nácik megtanulták már Lengyelországban, hogyan tudják felhasználni a zsidókat a háborús gazdaságban. Minszkben gettót nyitottak, az itteni ipar a

Reichet szolgálta, és megtömte a korrupt hivatalnokok zsebét. Most, hogy a Végső Megoldás elindult, Minszket választották ki ennek egyik központjaul.

A szervezés feladata a helyi Sipo-SD parancsnokra, Eduard Strauch SS Obersturmbannführerre hárult, a veterán Einsatzgruppe-tisztre. Miután felmérte a területet, az eldugott kis falucskára, Maly Trostinetsre esett a választása, ahol koncentrációs tábort építtetett a valamikori szovjet kolhoz helyén, olyan tíz-tizenöt kilométerre Minszktől. A tábor kicsi volt, sosem szolgált többre, mint nagyjából hatszáz fogoly befogadására, akik a földeken dolgoztak, és innen válogatták ki a Sonderkommandót^[282] a fő célhoz, ami a tömeggyilkosság volt.^[283]

Az idehurcolt – nagyrészt zsidó – tízezrekből kevesen látták meg egyáltalán a Maly Trostinets táborát. Miután a Sipo-SD kiválasztott egy maroknyit minden transzportból munkaerőnek, a teherautók a fennmaradt százakkal elindultak Maly Trostinets felé. Útközben megálltak egy mezőn, a városon túl. Néha a szelekció a táborban itt zajlott, ha még nem történt meg a minszki vasútállomáson.^[284] A mezőről nagyjából óránként indultak el a teherautók, a többi közben ott várakozott.

Egy fenyőcsemetékkel beültetett területig hajtottak, három kilométerre a tábortól. Ott kétféle sors várhatott a foglyokra. A legtöbbeké gyors volt, némelyeké lassabb. De a vége ugyanaz lett. A fák között volt egy tisztás, ahol a Sonderkommando hatalmas gödröt ásott, nagyjából ötven méter hosszút és három méter mélyet. Ott várakozott

mellette a Waffen-SS egy osztaga Arlt Hauptsturmführer vezetésével. Mindegyikük pisztollyal és huszonöt doboznyi lőszerrel volt felfegyverkezve, a közelben további lőszereket tároltak.^[285] A tisztástól nagyjából kétszáz méterre a lett rendőrség kordonja állt, hogy megakadályozzák bármely fogoly szökését, illetve az esetleges tanúk idetévedését.^[286]

A nőket, férfiakat és gyerekeket leszállították a teherautókról, le kellett vetkőzniük fehérneműre, minden értéküket otthagyni. Fegyvert szegeztek rájuk, és nagyjából húszfős csoportokban a gödör széléhez meneteltették őket, ahol sorba kellett állniuk, arccal a gödör felé. Minden ember mögött egy SS állt. Parancsszóra az áldozatokat hátulról tarkón lőtték közvetlen közelről, így a gödörbe estek. Aztán jött a következő csoport. Mikor mindet lelőtték, egy gépfegyvert hoztak a gödör széléhez, és tüzet nyitottak minden, még mozgó testre.^[287] Rövid szünet után megérkezett a következő teherautó, és a folyamat megismétlődött.

Miért engedelmeskedtek ezek az emberek? Az elsők, akik látták az üres gödröt; azok, akik félig megtelve látták; akik előtt ott heverték szomszédaik és barátaik holtteste; akik hallották a lövések dörrenését... Vajon hogy bírtak elmenni oda, hogy tudtak odaállni, hogy lelőjék őket? Legyőzte őket a rémület? Megadták magukat a sorsuknak, vagy tagadásban voltak? Vagy őriztek még egyetlen sugárnyi reményt az utolsó tizedmásodpercig? Mikor érezték a pisztolyt a nyakuknál, még mindig abban bíztak, hogy

mégsem lőnek majd, hogy valahogy megkegyelmeznek nekik? Páran megpróbáltak elfutni, nem jutottak messzire, de az áldozatok túlnyomó többsége csendesen ment a halálba.

Maly Trostinetsben nem fordult elő kontrollt vesztett őrjöngés és eufória, ami gyakran jellemezte az Einsatzgruppe gyilkosságait máshol, ahogy gyerekek gerincét törték el, és behajították őket a gödörbe, ahol a gyilkosok nevettek és tomboltak, miközben öltek. Itt csak hideg, óramű-pontosságú kivégzés folyt.

És így is rátelepedett a gyilkosok agyára. Még ezeknek a férfiaknak is volt valamilyen – elnémult, elsatnyult – lelkiismerete, ahhoz elég, hogy a végtelen vér és bűn felsebbezze. Arlt emberei kaptak vodkát, hogy azzal némítsák el az érzéseiket,^[288] de ez nem hozta helyre a kárt. Ez volt az oka, hogy az SS alternatív módszerekkel kísérletezett, ami úgy tenné lehetővé a kivégzéseket, hogy ne kelljen bemocskolniuk a kezüket. Ez hozta el a második, lassabb módszert, amit még alkalmaztak Maly Trostinetsben.

Június elején kezdték el használni a mobil gázosító furgonokat. Három volt belőlük: két átalakított Diamond áruszállító és egy nagyobb Staurer bútorszállító. A németek *S-Wagen*nek hívták, de a fehéroroszok csak dukgubki, lélekfojtó néven emlegették.^[289] Ugyan a legtöbb zsidót agyonlőtték a gödörnél, néhányat – két-három százat transzportonként – betereltek a furgonokba. A minszki állomáson dőlt el, ki ment a sima teherautókra, és ki az S-

Wagenbe olyan szorosan, hogy egymást taposták.

Amint az agyonlövésekkel végeztek, a gázosító autók elindultak, és elhajtottak velük egészen a fenyőig, ahol leparkoltak a holttestekkel teli gödrök mellett. Minden sofőr vagy a segédje egy fémmel bélelt csövet erősített a kipufogóra, ami visszavezette a gázt az utastérbe. Elindították a motort. A benti foglyok azonnal pánikban törtek ki, a furgonok rázkódtak és himbálóztak a küszködés erejétől, dörömbölés és tompa kiáltások hangja szűrődött ki. Fokozatosan, nagyjából tizenöt perc alatt a zaj és a mozgás alábbhagyott, a furgonok elcsendesedtek.^[290]

Mikor teljes lett a csend, kinyitották a furgonokat. Néhány holttest, mely a falnak támaszkodott, kigurult a földre. A zsidó foglyokból álló Sonderkommando felmászott, és nekiállt, hogy kipakolja a furgont, a benti hullákat az agyonlőtt áldozatokra dobálták a gödörbe. A furgon belseje kibírhatatlan rémálom helyszíne volt, a holttesteken vér, hányás és ürülék folyt, a jármű alján eltört szemüvegek heverték, hajcsomók, sőt időnként fogak is, az áldozatok harcoltak, és a mellettük lévőket karmolták eszeveszett küszködésükben a túlélésért.

Mielőtt a furgonokat újra használták volna, lehajtottak velük a közeli tóhoz a tábor mellé, ott alaposan kimosták őket. Ez késedelmet okozott, a rendelkezésre álló jármű kevés volt és gyakran elromlott, ezért használtak még mindig kivégző lövészosztagokat. Az SS még dolgozott rajta, hogyan tökéletesítse a tömeggyilkosság módszereit.

Arlt SS Hauptsturmführer ezt írta aznapi jelentésébe:

„6.15-én újabb 1000 zsidóból álló transzport érkezett Bécsből.”^[291] Ennyi volt. Nem vette a fáradságot, hogy leírja, mit tettek, csak egy újabb munkanap volt, melyre, az SS úgy érezte, jobb, ha diszkrét homály borul.

⋈⋈⋈ (imá) – Anya

Nyári nap süttött forrón és lustán a Duna-csatorna lassan áramló felszínére. Halvány, örömteli gyereksikkantások hangját hozta a víz a füves partokról, ahol családok piknikeztek vagy sétáltak a fák alatt. Csónakok lebegtek a vízen, az evezősök a partok között száguldottak.

Mindezt Tini csak távolról érzékelte, ahogy az evezőket húzta – a nevetés zenéje kellemes, messzi háttérzaj volt csupán. Ahányszor kiemelte az evezőket, megcsillant a napfény a vízen, és a gyerekek arcára ragyogott. Edith komolyan mosolygott, Fritz és Herta még kisgyerekek voltak, és Kurt, az utolsónak született kis kedvenc, a kis apróság, még csak alig lépett ki a pelenkás korból. Tini is mosolygott, meghúzta az evezőket, előrelelendítve a csónakot a vízen.^[292] Jól evezett, már lánykora óta. És bolondult a családjáért; tizenkét évesen már kisebbeket korrepetált az iskolában, mert imádta; ilyen volt a természete: gondoskodott és megmentett, és ez az anyaságban nyilvánult meg a legtisztábban.

A többi csónak és a távoli partok mulatozásának hangja egyre halkult, mintha köd ereszkedett volna le, és elzárta

volna a csónakot a világ előtt. Az evezők lemerültek, a víz csobogott és a csónak továbbcsiklott.

A messzi Massachusettsben, egy fiókban heverték stószban Tini utolsó levelei Kurtnak. A német nyelv, melyen íródtak, már kezdett elszivárogni Kurt tudatából, ahogy gyerekfejjel alkalmazkodott új világához. Magába szívta a jelentésüket, de már lassan, észre sem véve kezdte elfeledni, hogyan olvassa Tini szavait.

Drága kisfiam, Kurtl... Olyan boldog vagyok, hogy jól vagy... írd gyakran... Herta is egyfolytában rád gondol... Mindennap félek, hogy... Herta ölel és csókol. Ezer csók a te mamádtól. Szeretlek.

Aznap este, miután a Sonderkommando betemette a gödröt, leszállt az alkony a fenyőcsemeték közti, csendes tisztásra. A madarak visszatértek, a kórók között éjszakai állatok lopakodtak, átrohantak a gödör feltúrt felszínén. Kilencszáz ember feküdt itt, akik Bécsben szálltak fel a vonatra. Rosa Kerbel és négy unokája: Otto, Kurt, Helene és Heinrich; az idős Adolf és Amalie Klinger, az ötéves Alice Baron, két hajadon nővér: Johanna és Flora Kaufmann, Adolf és Witie Aptowitzer az Im Werdről, Tini Kleinmann és csinos, húszéves lánya, Herta.

Úgy hitték, új életet építenek az Ostland területén, és talán egy napon majd újra együtt lehetnek szeretteikkel – férjükkel, fiaikkal, fivéreikkel, lányaikkal –, akik távoli országokba menekültek vagy táborokba hurcolták őket.^[293] Minden józan észén túl, minden emberi érzésén átlépve a világ – nemcsak a nácik, de londoni, New York-i, chicagói, washingtoni politikusok, emberek és újságírók is – elzárták előlük ezt a jövőt, és ezt a zárat visszavonhatatlanul lepecsételték.

10. ÚT A HALÁLBA

ᲗᲚᲗ (ábá) – Apa

A nyári nap leereszkedett, narancsfényébe vonta az ágakat és a hosszú, szénszürke árnyékokat az erdő talaján. Gustav fülét megtöltötte a fűrészek hangja, ahogy a törzseket harapták, a férfiak sürgető nyögései, saját vérének dübörgése és a nehéz lihegés, ahogy a többiekkel beemeltek egy rönköt a vagonba.

Kellemes is lehetett volna valamennyire, hogy itt voltak kint, az erdőben megint, távol a homoktól, portól és sártól, de a kápó egy Jacob Ganzer nevű bosszúszomjas szadista volt, és embertelenül hajtotta őket. – Gyorsabban, disznók! Azt hiszitek, azok a rönkök majd felmásznak oda maguktól? Mozgás!

Ilyen tempóban a munka nemcsak fárasztó volt, de veszélyes is. Gustav és társai felemelték a vaskos rönköt, és felrakták a rakás tetejére, a nyikorgó vagonra. Egyetlen másodpercet sem késlekedhettek, hogy kifújják magukat vagy meggyőződjenek róla, a rönk stabilan a helyén maradt – már ott is volt a következő rönk, amit fel kellett emelni, és közben Ganzer dühöngve ordított. Gustav tartotta a rönk egyik végét, és egy Friedmann nevű fogolytársa emelte a

másikat a vállára, aztán kezek nyúltak a teherért, csikorgó izmokkal húzták fel, át a vagon falán, fel a rakás tetejéig. Ganzer üvöltésétől megrettenve valaki elengedte a rönköt még mielőtt azt biztosan lerakták volna – és ez visszagurult, megállíthatatlan, több száz kilós lavinaként sodort magával mindent.

A rönk átszáguldott Gustav kezén, agyának alig jutott arra ideje, hogy feldolgozza a reccsenést és a fájdalmat a kezében, amikor a rönk Friedmann testének ütődött, a földre döntötte és rágurult.^[294]

Gustav úgy feküdt ott, mint egy felgombostűzött lepke, a susogó lombokat bámulta, az esti napfényben fel-felragyogó leveleket, teste csupa fájdalom, fülébe sikolyok, nyögések és kiabálások hasítottak. Aztán csíkos egyenruhákat látott, kezek matattak a rönkkel, leemelték róla, de Gustav így sem tudott megmozdulni. Körbenézett, látta, hogy a foglyok véres kézzel és arccal feltápászkodnak, mások elterülve nyögtek. Friedmann tőle pár méternyire feküdt, mozdulatlanul, rekedten nyögve, a leeső rönk legnagyobb erővel az ő mellkasát érte. Vér szivárgott a szájából.

Kezek markolták meg Gustavot, felemelték és elvitték a tisztástól. A fájdalom függönyén át látta a távolodó fákat, a halványuló, megbillenő eget, hallotta az őt cipelők nyögéseit. Látta elhaladtukban a kapuházatot, majd bevitték a betegszobára, ahol lerakták egy priccsre.^[295]

Heten érkeztek Gustav után a brigádból: vagy hozták őket, vagy volt, aki valahogy bevonszolta magát. Friedmann érkezett utolsónak, egy hordágyon. Nem tudott

megmozdulni, összetörtek a bordái és a gerince is. Tehetetlenül feküdve kínlódott.

Gustav mellkasát is érte az ütés, és eltört ujjai fájdalomban égtek. A szerencse végül ellene fordult, ahogy ez mindenkivel megtörtént. Sokszor összejött, sikerült, de minél tovább kellett részt venni a játékban, annál bizonyosabb lett, hogy rosszra fordul. Egy komolyan sérült ember kilátásai gyászosak voltak. Az orvos tűje és fenollal vagy hexobarbitállal telefecskendezett vénák volt a legvalószínűbb kimenet, és utána... füst a kéményben.

Friedmann kegyelmes gyorsasággal halt bele a sérüléseibe. A többiek könnyebben sérültek csak meg, és hamar kikerültek a betegszobáról. De Gustav maradt. A napok lassan teltek, és őt berakták a II-es műtő melletti kis őrzőbe. Ha nem tudta volna, ez mit jelent, akkor is hamar megtudta volna: a II-es műtőben adták be a halálos injekciókat, és ez a szoba volt a várószobája. [\[296\]](#)

Gustavot egy ideig békén hagyták, időnként kiválasztottak egy másik beteg vagy súlyosabban sérült embert, és átvitték a II-es műtőbe. Sosem jött vissza senki. Az orvos minden alkalommal megnézte Gustavot, és továbbment: túl súlyos volt a sérülése ahhoz, hogy törődjenek vele. Csak pocsékolnák a szert, ha olyan fogolynak adnák be, aki amúgy is hamarosan meghal magától. De az orvos nem tudott semmit Gustav Kleinmann lelkierejéről és szívósságáról.

Volt egy barátságos ápoló, bizonyos Helmut, aki gondosan ügyelt Gustavra, ha nem volt ott az orvos, és Gustavnak

sikerült belekapaszkodni az életbe, bár éjjel-nappal gyötörte a fájdalom. Lassan alábbhagyott, és hat hét után eléggé meggyógyult ahhoz, hogy elengedjék. Még mindig pengeélen táncolt: nem volt elég erős, hogy visszamenjen rönköt cipelni vagy akár a kórházi vagonban dolgozzon, így csak haszontalan száj volt, akit könnyen visszaküldhettek a II-es műtőbe, hogy likvidálják.

A barátai és a tudása mentette meg az életét. A tisztességes kápók beszéltek erről egymással, és Gustavot a DAW gyárba helyezték át, ahol hadifelszerelést gyártottak: töltényhüvelyeket, barakkokba szekrényeket és repülőgép-alkatrészeket, illetve teherautókat alakítottak át büfékocsikká.^[297] Gustav a szíjakkal dolgozott és kárpitosként. Lábadozni kezdett.

Mióta a táborba ért, először – sőt, szinte az Anschluss óta először – tudott a rendes szakmájában dolgozni. Boldog volt ettől, vagy legalábbis olyan boldog, amilyen csak lehetett. A munka remek volt, és összebarátkozott a többiekkel. A brigádvezető német politikai elítélt volt, Peter Kerstennek hívták, a kommunisták városi tanácstagja volt. „Nagyon bátor ember” – írta Gustav, és „nagyon jól kijövünk”. Még egy bécsi barátját, Fredl Lustigot is ide tudta helyeztetni a rönkhordóktól. Így együtt elégedett kis csapatot alkottak.

Így ment ez október elejéig. És akkor, mint ahogy a rémálom folytatódik a pillanatnyi, zihálós felriadás után, hirtelen minden rosszabbra fordult.

31 (ben) – Fiú

Fritz és a vele dolgozó munkás felemelt egy nehéz beton áthidaló elemet az állványról, és óvatosan a helyére tették az ablak fölé, a falba. Fritz beigazította, megnézte, hogy szintben van-e és illeszkedik-e.

Az elmúlt pár év alatt Robert Siewert pártfogásával és irányításával képzett kőműves lett. Mindenfajta téglával és kővel elboldogult, vakolt, és ellátott általános építőmunkákat is. A Siewert-brigád most épp keményen dolgozott az új Gustloff-Werke építkezésén, hatalmas gyárat építettek a Blutstraße mellé, az SS-garázssal szemközt. Ha kész lesz, csöveket gyártanak majd itt tankokba, légvédelmi meg más fegyverekbe. A külső fal már jórészt állt, Fritzet a hatalmas gyárablakokhoz küldték dolgozni. Kettőt kellett megcsinálnia egy nap, el kellett készítenie az ablak keretét, beilleszteni és a helyükre igazítani az áthidaló elemeket. Ehhez a munkához képzett kőművesre volt szükség, és a legteljesebb gondosságra.

A kollégája, Max Umschweif viszonylag új jövevénynek számított Buchenwaldban, előző nyáron érkezett. A vékony alkatú, professzoros képű bécsi férfi a fasiszták ellen harcolt a spanyol polgárháborúban, a nemzetközi brigádban. A vereség után bajtársaival együtt Franciaországba internálták, 1940-ben jött vissza Bécsbe, ahol, mint közismert antifasisztát, letartóztatta a Gestapo. Fritz imádta hallgatni a történeteit a spanyol polgárháborúról, de teljességgel megdöbbenett és

összezavarta, hogy valaki önszántából visszament Ausztriába, holott tudta, hogy a Gestapo le fog csapni rá.

Fritz a kőműveskanál nyelével a végső helyére ütögette a betonelemet, majd ellenőrizte a vízszintezővel, és gyorsan, szakértő mozdulatokkal bevakolta. Kellemes volt, hogy itt dolgoztak fent, az állványzaton. Az SS-felügyelők örökké kínozták és ütötték a téglá- és malterhordókat, de sosem merészkedtek fel a létrákra ide, az állványzatra. Fritz elégedett volt az áthidalóval, elfordult, és egy kicsit kinyújtóztatta a tagjait. Szép kilátás nyílt innen az erdőre: a tölgy- és bükkfák csodálatosan ragyogtak októberi pompájukban, csupa aranyszín és réz árnyékkal. Messze innen láthatta Weimart is, meg a város körüli földeket.

Fritz átélte pár szörnyűséget az elmúlt néhány hónapban: Leo Mosest elvitték, az apja majdnem meghalt, és a közeli barátait gyilkolta meg az SS. És mégis a legrosszabb az aggasztó hír volt a mamáról és Hertáról, a kín, hogy nem tudhatta, mi történt velük.

Gondolataiból egy lent felharsanó kiáltás rángatta ki: – Fritz Kleinmann, lefelé! – Lemászott a létrán, egy munkás már várt rá. – A kápó beszélni akar veled.

Fritz elment, hogy megkeresse Robert Siewertet. Mikor megtalálta, a férfi ugyanazzal a gyászos pillantással nézett rá, amit a fiú már ismert. Siewert csendesen félrevonta, átkarolta a vállát, magához húzta, mintha a fia lenne. Sosem tett még ilyet, Fritz kitalálta, hogy rossz hírt fog hallani. – Az irodán van egy lista az auschwitzi transzferbe került zsidókról – mondta egyszerűen Siewert. – Édesapád

neve is rajta van.

Fritz még sosem érzett ilyen döbbsent rémületet. Mindenki ismerte Auschwitz nevét, ez volt az egyik tábor, melyet az SS a megszállt területeken nyitott. Egész évben erről beszéltek Buchenwaldban: pletykák és hírek terjedtek a messzeségből, az események, melyeknek tanúi voltak, arra utaltak, hogy a náciak végül meg akarnak szabadulni azoktól, akik nem emigráltak vagy haltak meg eddig. Tavasz óta nyugtalanító suttogást lehetett hallani különleges gázkamrákról, melyeket pár táborban felépítettek, és egyszerre százakat tudnak így megölni. Az egyik ilyen tábor volt Auschwitz. Az, hogy valaki bekerül egy oda tartó transzferbe, egyetlen dolgot jelentett.

Siewert elmondott mindent, amit megtudott. A lista hosszú volt, szinte mindegyik, még életben lévő buchenwaldi zsidó rákerült, csak azok számítottak kivételnek, akik – mint Fritz – a Gustloff-gyár építésén dolgoztak, és itt volt szükség rájuk.

Fritz egyszerre elkábult és elborzadt. Olyan sok fiataalt ismert a táborban, akik elveszítették az édesapjukat, és folyamatosan rettegett, hogy ő is közéjük kerülhet. – Nagyon bátornak kell lenned – mondta Siewert.

– De a papa hasznos munkát végez a gyárban – vetette fel Fritz.

Siewert a fejét rázta. A gyári munka nem számított. – *Mindenki* rákerült – mondta. – Minden zsidó, az építőmunkásokat és a kőműveseket leszámítva, Auschwitzba megy. Te vagy az egyik szerencsés. – Fritz

szemébe nézve folytatta. – Ha életben akarsz maradni, el kell felejtened az apádat.

Fritz nehezen talált szavakat. – Az lehetetlen – felelte végül. És ezzel sarkon fordult, visszamászott a létrán az állványra, és folytatta a munkát.

Valamivel több mint négyszáz név volt a listán, amit a buchenwaldi vezetőség kiadott. Pár nappal korábban parancsot kaptak, Himmler hivatala küldte ki minden táborparancsnoknak: a Führer személyes kérésére minden német földön álló koncentrációs táborot zsidótlanítani kell. Minden zsidó foglyot küldjenek lengyel területre, azaz Auschwitzba vagy Majdanekbe.^[298]

Buchenwaldban már csak 639 zsidó maradt életben, ennyien menekültek meg az esetleges gyilkosságok, a transzportok és az eutanáziaprogram után. Ebből 234-en dolgoztak a gyár építésén, őket egyelőre itt tartották, a többieket meg elküldték Auschwitzba.^[299]

Október 15-én, csütörtök este, pár nappal Fritz és Robert Siewert beszélgetése után minden zsidó foglyot az Appellplatzra rendelték.^[300]

Tudták, mire számíthatnak, és pontosan az történt, amit Siewert mondott. Fritz hallotta a számát a képzett építőmunkásoké között. Őket visszaküldték a barakkjukba. Fritz elvonult a vele dolgozókkal együtt, otthagyta a papát, gyomra összeugrott az irtózattól és a felháborodástól.

Gustavval és a többi jó négyszáz emberrel közölték, hogy áthelyezik őket egy másik táborba. Ettől a pillanattól fogva el lettek különítve. A 11-es barakkba terelték őket, ezt üritették ki nekik, bezárták, megakadályozva bármiféle kapcsolatot a többi fogollyal. Itt várták a transzportot.

אב אב (áb ubén) – Apa és fia

Aznap este Fritz nem tudott megnyugodni, nem tudta elúzni a képet, ahogy a papa ott állt az áttelepítésre ítélt férfiak között. Elviselhetetlen volt a kilátás, hogy örökre el kell válniuk. Egész éjjel ez a gondolat kínozza. Fritz tudta, hogy Robert Siewert bölcs szavaival csak jót akart: igen, el kell felejtene a papát, ha élni akar. De Fritz nem tudta elképzelni, hogy tovább élhetne, ha ez az ára. Félt és aggódott a mama és Herta miatt, kétségbeesett miattuk, de hogy tovább élhetne, ha a papát megölik, képtelenségnek tűnt.

Kora reggel egy pletyka kezdett terjedni Fritz barakkjában: a 11-esből három foglyot átvittek éjjel a betegszobára, és megölték őket injekcióval. A pletyka hamisnak bizonyult, de újabb lökést adott Fritz elhatározásához.

Másnap reggel, létszámenellenőrzés előtt megkereste Robert Siewertet, és könyörgőre fogta: – Vannak kapcsolataid – mondta. – Vannak barátaid a központi irodában. – Siewert bólintott, igen, persze hogy voltak. –

Intézd el nekem valahogy, hogy bekerüljek az auschwitzi transzportba.

Siewert megdöbbsent. – A kérésed öngyilkosság. Mondtam, el kell felejtened az apádat – mondta. – Ezek az emberek a gázba mennek.

De Fritz eltökélt maradt. – A papával akarok lenni, bármi történik is. Nem élhetek nélküle.

Siewert próbálta lebeszélni, de a fiú hajthatatlan volt. Appel után Siewert elment, hogy beszéljen Max Schobert Sturmbannführerrel, a parancsnokhelyettessel. Míg a foglyok elindultak reggel a munkába, felharsant egy kiáltás: – A 7290-es a kapuhoz!

Fritz jelentkezett Schobertnél, aki megkérdezte, mi a gond. Eljött a pont, ahonnan nem volt visszatérés. Fritz megacélozta magát, és elmagyarázta, nem bírná elviselni, ha elválasztanák az apjától, és hivatalosan kérte, hogy küldjék el vele Auschwitzba.

Schobert vállat vont, neki teljesen mindegy volt, hány zsidót küldenek a pusztulásba, jóváhagyta a kérést.

Egyetlen szóval Fritz megtette az elképzelhetetlent, önként kilépett a megmenekültek sorából, és beállt a halálra ítélték közé. Örök felügyelete alatt kísérték át a téren a 11-es barakkba. Kinyílt az ajtó, belökték.

A barakkot csak száz főre, nem ennyi emberre tervezték, zsúfolásig tele volt. Fritz ott állt, nézte a csíkos egyenruhák tömegét, az emberek ácsorogtak, üldögéltek a pár széken, vagy a padlón guggoltak, az ablakokat kémlelték, hogy mi történik kint. Arcok tucatja fordult Fritz felé, ahogy az ajtó

becsapódott. Majd mindenki itt bent a fiú régi barátja vagy mentora volt: látta a vékony, szemüveges Stefan Heymann örökösen meglepett, de most épp döbbent arcát, a barátját, Gustl Herzogot, a bátor osztrák antifasisztát, Erich Eisler, a bajorországi Fritz Sondheimet... az arcukra kiülő megrökönyödés átadta a helyét az irtózatnak, mikor megtudták, miért van ott Fritz. Tiltakoztak és könyörögtek, pont, mint Siewert, de Fritz átnyomakodott rajtuk, a papát kereste.

...És ott volt, a tömeg közepén, egy ismerős, vékony figura, ráncoktól szabdalt arc, szemének pillantása nyugodt, gyengéd. Egymás felé rohantak, összeölelkeztek, mindketten sírtak a boldogságtól.

Aznap este, valamivel később Robert Siewert eljött, hogy beszéljen Fritzcel, a fiúnak alá kellett írnia egy papírt, melyben elismeri, hogy saját akaratából tart a transzporttal.^[301] Fájdalmas volt a búcsú: Fritz Siewertnek köszönhette a munkáját, a tudását, azt, hogy túlélte itt a két utolsó évet.

Október 17-én, szombat reggel, két nap várakozás után a 405 zsidó foglyot – lengyeleket, cseheket, osztrákokat és németeket – értesítették, hogy aznap indul a transzportjuk. Utasították őket, hogy ne vigyenek magukkal semmit. Szerény élelemadagot kaptak az útra – Gustav elemózsiája egyetlen karéj kenyérből állt –, és kivezették őket.

Különösen komor hangulat telepedett a táborra, még az SS-re is. Az előző transzportokat az őrség üvöltözése és ütései kísérték, de a négyszáz zsidó most csendben vonult

ki a kapun. Mintha elismerték volna, hogy ez most más, jelentőségteljes pillanat, nem lehet félvállról venni.

A kapun túl buszok várták a foglyokat. Fritz és Gustav civilizált kényelemben ültek, ahogy lehajtottak a Blutstraßén, ott, ahol retteggve rohantak végig három évvel, két héttel és egy nappal ezelőtt. Mennyit változtak azóta, mennyi mindent láttak! A weimari állomáson aztán marhavagonokba terelték őket – negyven férfit^[302] egybe. Megerősítésként extra táblákat szögeztek az ajtókra, hogy teljes biztonsággal lezárják a vagonokat.

Ahogy elindultak, Fritz és Gustav vagonjában – velük volt Stefan Heymann, Gustl Herzog és sok más barátjuk is – levertség uralkodott el. A nappali fény beszűrődött a vagon falának repedésein. Gustav elővette a naplóját, elrejtve a többiek elől. Mivel előre jelezték a transzportot, ügyelt rá, hogy a ruhája alá rejtse, mikor az izolációs barakkba mentek. Ez a viharvert kis notesz jelképezte Gustav kapaszkodását a józan észbe, ez volt a mostani élet valóságának leírása, és nem akart tőle megválni. De amíg Fritzcel lehet – úgy érezte –, bármivel szembe tud nézni.

„Mindenki azt mondja, ez az út a halálba”^[303] – írta Gustav. – „De Fritzl meg én nem lógatjuk az orrunkat. Azt mondogatom magamnak, hogy az ember csak egyszer halhat meg.”

HARMADIK RÉSZ

Auschwitz

11. AZ OŚWIĘCIM NEVŰ KISVÁROS

Ⲡⲏⲓⲙ (áchim) – Fivérek

Egy másik vonat, egy másik idő...

Gustav felébredt a szunyókálásból, napsütés szúrta a szemét, és orrát betöltötte a gyapjú, a férfiak izzadságának, a dohánynak, a bőrnek, a fegyverolajnak a szaga. Folyamatos zakatolást hallott, ahogy a vonat haladt, férfihangok mormogását, aztán egyszer csak dalban törtek ki. A fiúk jókedvűek voltak, annak ellenére, hogy talán a haláluk felé vonatoztak. Gustav megdörzsölte a nyakát, elzsibbadt, ahogy fejét a csomagján nyugtatva aludt, és magához húzta földre csúszott puskáját.

Felnézett és kilesett az oldalsó ablakon: érezte, ahogy a meleg nyári szél az arcába csap, beszívta a mozdonyfüstön át a rétek ideszökött illatát. A lengedező búzamezők aranyos-zöldes idejükbe értek, lassan az aratás felé tartva. A távolban egy templomtorony tört az ég felé, a háttérben a Beszkidek hegyei zöldelltek, mögöttük a Babia Góra ködös függőnye látszott, a Boszorkány-hegy. Ez volt Gustav gyerekkorának a tája. Hat, Bécsben töltött év után idegennek tűnt, azon a sajátságos módon, ahogy az előásott, éles, élettel teli emlékek hirtelen újra felidéződnek.

1912 tavaszán, huszonegyedik éve betöltése után hívták be a császári és királyi hadseregbe.^{304} Mivel Galíciában született, az 56-os gyalogosezredbe sorozták be, a krakkói körzetbe. A legtöbb fiatal munkásosztálybeli örömmel szolgált a hadseregben, afféle közjátéknak érezték: a feltételek jók voltak, és kicsit kitágította a horizontot. Sokan nem tudtak írni-olvasni, rosszul fizetett munkások voltak, akik sosem jutottak messzebb a szomszéd falunál. Galíciában a többség nem is beszélt németül, sokan nem tudták leolvasni az órát sem.^{305} Gustav már többet látott, mint katonatársai. Bécsben élt, beszélt lengyelül és németül is, de kárpitosinasként szegény volt, és a hadsereg valamiféle biztonságot nyújtott. Izgalmas környezet volt: Ausztria volt valamikor Európa legnagyobb birodalma, és a hadsereg megőrzött valamit a birodalmi tarkaságából: husárok és dragonyosok, színes, ragyogó egyenruhák és végtelen, pompás felvonulások a birodalmi kétfejű sassal díszített zászlókkal és transzparenszekkel.

Gustavnak a katonai szolgálat azt jelentette, hogy visszatér a hazájába, és az első két év túlnyomó részét a Beszkidektől északra tölti egy laktanyában, nagyjából félúton szülőfaluja, Zablocie és egy kisváros között, mely az Oświęcim nevet viselte. Csinos, jól menő, de amúgy jelentéktelen hely volt a porosz határ közelében. Két éven át élte itt Gustav a kaszárnyaéletet: parádék, csizmasuvickolás és sújtásfényesítés, időnként terepgyakorlatokkal és hadmozdulatokkal tarkítva. Aztán 1914-ben, pont amikor a 12-ben besorozottak kezdtek arra

gondolni, hogy mindjárt leszolgálják az idejüket, és férfiként térhetnek vissza a földjükre vagy a műhelyükbe, kitört a háború.

Az 56. gyalogosezredet egyszer csak útnak indították, és a 12. gyalogosezred maradékával elmeneteltek a vasútállomásig, onnan Przemyśl^[306] erődítményébe utaztak – ez volt az orosz területekre irányuló hadmozdulatok bázisa.^[307] Gustav és bajtársai élénken lépkedve vonultak a nehéz csomagokkal, miközben a zenekar a Daun-induló vibráló dallamát harsogta. Szürke, zöld melldíszű egyenruhájukban elegánsan és makulátlanul, bajszuk frissen viaszolva, így vigyorogtak az integető lányokra, olyan elégedetten magukkal, ahogy arra csak fiatal férfiak képesek. Elindultak, hogy egészen Pétervárig kergessék az oroszokat.

Öt nappal később már nem lépdelték ilyen ruganyosan, miután marhavagonokban tették meg az utat, majd hosszas, erőltetett menetben haladtak tovább, huszonöt kilós táskákkal, az arra felszíjazott télikabáttal, lőszerral, ásóval és párnapnyi élelemmel; vállukat kidörzsölte a fegyver szíja, lábuk kisebesedett. Gustav Kleinmann őrvezető és szakaszának tagjai inkább arra álltak készen, hogy aludjanak, mint a bunda, mint hogy harcba induljanak. De egyikre sem került sor az első napon. A célállomás Lublin volt, elvben ott találkoztak volna az északról előretörő poroszokkal. Míg a balszárny komoly orosz ellenállással találta magát szembe, és sokan meghaltak vagy megsérültek, az 56-osok alig láttak valakit;

ők csak meneteltek és meneteltek egész nap, egyre mélyebbre hatolva az orosz területekre.^[308]

21 (ben) – Fiú

Gustav kényelmesebb pózba tornászta sebesült lábát. Kint a kemény galíciai fagy az ablakok szélébe harapott, a vidéket vastag hótakaró borította.

A ragyogó nyarat rémséges ősz és rettenetes tél követte. Bár megfutamították az oroszokat, akik fejvesztve vonultak vissza, az osztrák csapatokat cserben hagyta a rossz vezetés, és a németek sem támogatták őket megfelelően. Az oroszok hamarosan összegyűltek, és megindultak, visszafoglalva a területeket.^[309] Teljes vereség lett a vége, az osztrák sereg mindenhol megtört, az egész vonalon visszaverték őket.

A civil lakosság pánikba esett, a vonatállomások és az utak megteltek menekültekkel. A zsidók különösen rettegték: hírhedtek voltak a cári Oroszország antiszemita törvényei. Sőt, sok galíciai zsidó olyan ősökkel bírt, akik az orosz pogromok elől menekültek ide. Az előretörő orosz hadsereg kisajátította a zsidó tulajdont, és erőszakkal fenyegetőzve pénzt sajtoltak ki belőlük. A zsidókat elbocsátották a közhivatalokból, volt, akit foglyul ejtettek és elvittek Oroszországba.^[310] A menekültek nyugatra és délre áramlottak, a Monarchia belseje felé. Először Krakkóban találtak védett területre, de őszre ezt a várost is fenyegették

az oroszok, a menekültek Bécs felé indultak. A hatóságok Wadowitzban^[311] és Óświęcimben^[312] tették őket vonatra.

Végül az osztrák hadsereg – elől Gustavval és az 56-os gyalogosezreddel – megállította az oroszokat; a front Krakótól nem messze állt be. A seregek beásták magukat, és nekiálltak a másik rémséges felőrlésének: bombázások, előretörések, reménytelen támadások. Újévre Gustav és a bajtársai – már akik még megvoltak – a frontvonalban voltak Gorlice mellett, nagyjából száz kilométerre délkeletre Krakótól. A lövészárkok sora alig volt több, mint néhány egyszerű szögesdrótsorral védett, sekély gödör a nyílt terület szélén, melyet az orosz tüzérség folyamatosan tűz alatt tartott.^[313] Az ellenség kezében volt a város és az előtte fekvő terület – egy hatalmas, hegytetőre épült temetőben volt az erősségük a nyugati oldalon.

És itt tartottak ki az egész keserves télen. Gustavnak némileg megkönnyebbülés volt, mikor megsebesült – egy golyó ment át a bal alkarján és a lábszárán. Rövid időt a kisegítő kórházban töltött Bielitz-Bialában, egy nagyvárosban, közel Zablociéhez (jól ismerte ezt a várost, itt dolgozott pékfiúként kamaszkorában). Január közepén átszállították a szomszéd város tartalék kórházába – a közlekedési csomópontként és hadibázisként szolgáló Óświęcimbe, vagy ahogy németül nevezték: Auschwitzba.^[314]

Gustav gyerekkorából ismerte ezt a helyet is. Maga a város kellemes hely volt békeidőben, elegáns középületeivel és ősi, festői zsidó negyedével, mely sok turistát vonzott.^[315] A Visztula és a Sola folyók

összefolyásánál állt, a Sola idáig kanyargott a Gustav szülőfaluja melletti tótól. Az oświęcimi hadikórház kicsit távolabb esett a várostól, a folyó túlsó partján állt egy Zasole nevű kicsi falun túl – csoportnyi modern barakképület csinos sorokban a part mellett (nem volt túl szerencsés hely, a talaj mocsaras volt, és nyaranta ellepték a rovarok a területet).

A barakkok eredetileg egy tranzittáborhoz tartoztak, ahol a Galíciából Poroszországba tartó vándormunkásokat szállásolták el, de a háború kitörése óta a sornyi munkásbarakk üresen állt.^[316]

Gustavnak, aki amúgy már gyógyulófélben volt, a sebesülés fájdalmánál is kínzóbb volt, hogy bajtársai még mindig ott harcoltak a frontvonalban, míg ő itt volt. Elszánta magát, hogy nem szimulál, nem próbál meg lógni, a sebei nem gyengítették le, vékony, szinte törekeny megjelenése ellenére, meleg szemével és hatalmas fülével kemény fiatalembernek bizonyult, meglepő erővel viselte a nehézségeket és a sebesüléseket.

De pillanatnyilag békében volt itt, csak az ápolónők sietős lépteit hallotta és halk mormolásokat.

אָחִים (áchim) – Fivérek

Golyók csapódtak a sírtáblák szélébe, kötörmelék repült Gustav arcába. Embereivel kitartottak és viszonozták a tüzet, előrenyomultak, méterről méterre, a temető belseje

felé.

Gustav még csak egy hónapja jött ki a kórházból, és már ott volt újra a sűrűjében, a gorlicei fagyos lövészárkokban a városon túl, a lejtő alján, újra itt volt az időnkénti ágyúzásban és folyamatos tüzérségi támadásban. És eljött a nap – 1915. február 24-e –, mikor az osztag támadást indított az alaposan megerősített orosz állások ellen.

Gustav Kleinmann örvezetőnek ez leginkább öngyilkos akciónak tűnt: frontális támadást indítani felfelé, egy komoly erővel bíró, biztos, könnyen védhető állásokból védekező ellenség ellen. A csatatérül szolgáló temető katolikus volt – apró, szorosan épült mészkő és márvány síremlékek városa. Valóságos erődként szolgált, és Gustav csapatát első nekifutásra szétszabdalták. A szakasz tisztjei és őrmestere elesett, Gustav és jobbkeze, Johann Aleksiak örvezető saját, improvizált tervüket követték, hogy elkerüljék a további felesleges áldozatokat.^[317] A szakasz maradékát vezetve – már csak ők maradtak, két örvezető meg tíz közlegény –, az ellenség balszárnya felé kanyarodtak, ahol fedezékben voltak, és onnan nyomultak előre. A temető széléig beszivárogtak, már a sírok között jártak, mire az oroszok észrevették őket. Azonnal lövések záporoztak rájuk. Ők viszonozták a tüzet, amennyire csak tudták, és folytatták az előrenyomulást. Az oroszok kézigránátokat dobálták, de Gustav és csapata csak ment előre, hátraszorítva az ellenséget.

Tizenöt méterre hatoltak be az ellenség vonalai mögé, mikor a sírok közti út túl keskeny lett ahhoz, hogy

célozzanak. Gustav megállította az embereit, és szuronyt szegeztetett velük előre. Vérükben forrt a harag, megindították utolsó, vad támadásukat.

Sikerült; az oroszokat kiűzték az állásaikból az osztrák szuronyok. Gustav szárnytámadása elvonta a védelem főerejét, és a hadtest maradéka így benyomulhatott a temetőbe. Mindeközben kétszáz orosz foglyot ejtettek aznap az összesen fogságba ejtett 1240 főből.

A háború kitörése óta elszenvedett vereségek tükrében a Gorlice-temető elfoglalása elég jelentős teljesítmény volt ahhoz, hogy kitüntetések özönét osszák ki, és futólag még von Höfer altábornagy is megemlítsse.^[318] Nem először és nem utoljára, a késhegyre menő küzdelmet egy alacsony rangú altiszt kezdeményezése döntötte el.

ג (ben) – Fiú

Frankfurter rabbi a Sivá Bráchot utolsó áldását mondta a házasság hét áldásából, hangja visszhangot vert a bécsi Rossauer kaszárnya zsinagógatermében. A hüpe, az esküvői sátor alatt, melyet bajtársai tartottak, ott feszített Gustav legszebb egyenruhájában, a bátorságáért kapott első osztályú Ezüst Vitézségi Emlékérem ragyogott a mellén. Mellette állt a menyasszonya, Tini Rottenstein, vonzón fehér csipkegallérjában, kabátja sötét anyagán élénk színű selyemvirágokkal, széles karimájú kalapban.

Két év telt el a Gorlice-temetői csata óta. Gustav és Johann

Aleksia is megkapta az Ezüst Érdemérmet, a Monarchia egyik legmagasabb kitüntetését. A parancsnokuk azt írta, „intelligens, sosem látott bátor tett” volt ez, melyben a két őrvezető „példásan kitüntette magát”.^[319] Kemény csata volt, az 56-os gyalogosezredből több mint százan kaptak kitüntetést.^[320] Attól a naptól fogva pár kudarcot leszámítva a Visztulán túlra kergették a cári csapatokat, ki Galíciából, és elfoglalták Lemberget^[321], Varsót és Lublint. Ugyanannak az évnek az augusztusában Gustav megint megsebesült, ezúttal jóval súlyosabban, a tüdején.^[322] Végül felépült, és megint visszatért a harcba.

„A terméketlen derüljön fel, legyen boldoggá, mikor körbeveszik gyermekei” – töltötte meg Frankfurter rabbi fohásza a termet. – „Áldott légy, ó, Istenem, aki megalkottad az örömet és boldogságot, a vőlegényt és a menyasszonyt, az örvendezést, a vidámságot és az élvezetet, a szerelmet, a barátságot, az összhangot és a szövetséget... aki a vőlegényt a menyasszonnyal teszed boldoggá.” És a rabbi Gustav elé tette a padlóra az üvegpoharat, melyet a hagyomány szerint az ifjú férj a sarkával rátaposva összetört. – Mazel tov!^[323] – kiáltotta a gyülekezet.

A rabbi beszédet mondott, arra intette Tinit, hogy egy katona feleségeként komoly feladat vár rá, és kitért az Osztrák–Magyar Monarchia jóságára a zsidó néphez, Károly császárt a naphoz hasonlította, mely a zsidókra veti fényét, elődei lebontották a régi gettók falait, és „megalapították Izráelt” a királyságukban.^[324] Ausztriában mindig is volt antiszemitizmus, de a Habsburgok uralkodása alatt az

emancipáció óta a zsidók jól éltek, és sok mindent elértek. Erre az alapra már építhettek, és saját kezük és szívük révén magasabbra törhettek.

Gustav és Tini aznap egy új korszakba lépett ki a zsinagógából. Gustav még nem végzett a harccal, még visszatért az olasz frontra, ahol újabb kitüntetésekert szerzett, segítve Ausztriát és Németországot, melyek lassú, elkerülhetetlen és véres vereséget szenvedtek. De végül túlélte, és hazament Bécsbe. A béke első évének nyarán megszületett Edith, az első a sok gyerek közül. A régi birodalmat felszabdalták a győztes szövetségesek, Galíciát átengedték Lengyelországnak, Magyarország független lett, és Ausztriának csak a maradék jutott. De Bécs akkor is Bécs maradt, Európa kulturális szíve, és Gustav bőségesen kívívta, hogy a családjának jusson hely itt.

Sokan nem így látták. Osztrákok és németek kezdték el mondogatni maguknak a történeteket, melyek segítségével megszabadulhattak a szégyentől, hogy elvesztették a háborút. A zsidók hibája volt, állították sokan, ők gazdagodtak meg a háború alatt a feketepiacon. Az ujjak a zsidókra szegeződtek, akik elmenekültek a frontról, és hogy miattuk lett még mélyebb az élelmiszerválság a városokban, mindenféle mesék keringtek, miként úszták meg a zsidók a sorozást és kerültek el a katonai szolgálatot, káros befolyásukról a kormányban és a gazdaságban, mellyel Németország és Ausztria hátába döfték a kést. A bécsi parlamentben a zsidók ellen agitáltak a német nacionalisták és a konzervatív keresztényszocialisták is, az

újságokban pogrommal fenyegettek.^[325]

De az ígéret kitartott. Az antiszemitizmus nem tört ki, mormogássá csendesedett, és a bécsi zsidók egyre gyarapodtak. Gustav néha küszködött, hogy eltartsa magukat, de sosem esett kétségbe, belevetette magát a szocialista politizálásba, hogy szebb, fényesebb jövőt építsen a dolgozóknak és a gyerekeinek.

אבא (ábá) – Apa

Egy másik vonat, másik kor, másik világ... és mégis ugyanaz.

Gustav ült a sötétségben, a vonat mozgása ide-oda rángatta. Körülötte nehéz volt a levegő a mosdatlan testek ismerős szagától, az állott egyenruháktól és a latrinaként szolgáló vödörtől. Hangok mormogása keltette életre a sötétséget. Emberek tucatjait zsúfolták olyan szűk helyre, hogy alig tudtak megmoccanni, a sarokba támasztott vödörig kész kínszenvedés volt eljutni.

Két nap telt el azóta, hogy felszálltak a vonatra Weimarban. Gustav szeme hozzászokott a parányi fénysugarakhoz, melyek a vagon repedésein át jutottak be az ajtók és a rácsok körül, pont elég volt ahhoz, hogy pár rövid sort írjon a naplójába. Dél körül járhatott, a fény most volt a legélesebb, a bajtársak arcát is ki lehetett venni: látta Gustl Herzogot, Stefan Heymann hosszúkás, komoly arcát, itt volt Gustav barátja, Felix „Jupp” Rausch, meg Fritz, aki

fiatal barátaival ült együtt, többek között Paul Grünberggel, egy vele egyidős bécsi fiúval, aki szintén Siewert tanonca volt.

Víz és takarók nélkül szomjasak voltak és fáztak, a hangulat igencsak nyomott volt.

Bár nem látta és kiszagolni sem tudta, Gustav sejtette, hogy valószínűleg ismerős vidéken utaznak: ismeri ezeket a réteket, a távoli, zöld dombokat és hegyeket, a csinos kis falvakat. Itt nőtt fel, itt ontotta vérét a hazájáért, és most a vasút utoljára hozza erre, meghalni.

Az oly sok reménnyel alapított családja összetört és szétszórattott. 1915 ígérete, mikor az érdemrendet a mellére tűzték, és 1917-é, mikor sarkával összetörte a poharat és egybekeltek Tinivel, és 1919 ígérete, mikor először tartotta a kezében a kicsi Edithet, az ígéret, hogy Izráel épül Ausztriában, ez mind-mind összetört ennek a hatalmas, örült, rosszul működő gépezetnek a kerekei alatt, mely megállíthatatlanul tartott előre, érzéketlenül zakatolt, hogy megteremtse az árja Németország nagyságát, ami sosem volt és sosem lehet, hiszen a szemellenzős puritanizmus ellentmond mindennek, ami nagygyá tehetne egy társadalmat. A náciizmus nem lehet nagy sosem, mint ahogy egy aranyozott koronát viselő, kevély színész sem lehet soha király.

A vonat átpöfögött a tarlókon és az arannyá sárguló erdőkön, majd lassított. Már csak siklott, mikor délnek fordult, és beállt egy Oświęcim^[326] nevű kisváros állomására.

Gőzpamacsokat eregetve a mozdony behúzta a marhavagonokat a rámpára. És a vonat ott maradt. A Buchenwaldból érkezők eltűnődtek, vajon elérték-e már úti céljukat. Az órák teltek, nem történt semmi. A beszűrődő fény egyre halványult, teljes sötétség borult rájuk.

Gustav hálás volt Fritz vigasztaló jelenléteért, hogy a fiú ott van mellette ezekben az órákban. Hogy tudott volna mindezzel megbirkózni, ha Fritz nem jön el saját akaratából, arra gondolni sem bírt. A réges-régi, megszegett ígéret ott élt tovább a fiúban, a kötelékben apa és fia között, mely mindeddig életben tartotta őket. Ha tényleg meghalnak itt, legalább nem lesznek egyedül.

Végül mozgást hallottak kintről: a vagonok ajtaja csikorogva kitárult, parancsok harsantak, ajtók nyikorogtak, zseblámpák és elektromos lámpások fénye vakította el a szemüket. – Kifelé mindenki!

Leszálltak, elmerevedtek és mindenük fájt, ott álltak a fénykörben az ugató őrkutyák között. – Sorokba! Első sor, ide! Gyorsan! – Gyakorlottan az éveken át tartó Appeloktól, a buchenwaldiak gyorsan sorokba rendeződtek a vágányok közti területen. A szokásos bántalmazásra és verésre számítottak, és meglepődtek – sőt kicsit nyugtalankodtak is –, hogy itt nem került sor semmi ilyesmire. A felfegyverzett örök időnként parancsokat kiáltottak, de amúgy kísérteties csendben voltak, fel-alá gyalogoltak a sorok mellett, közelebből is megszemlélték a foglyokat. Telt az idő, a foglyok egyre idegesebbek lettek. Mikor nem voltak a közelben örök, Gustav odafordult Fritzhez, és megölelte.

Gustav utoljára 1915-ben járt ezen az állomáson, mikor kiengedték a kórházból és visszaküldték a frontra. Semmi sem tűnt ismerősnek.

Valamivel este tíz után a rámpák mellől csizmák menetelésének hangja adta hírül, hogy a táborból SS-osztag érkezik. Egy kemény arcú tiszt vezette őket, középkorú, ajka körül gúnyos vigyor, acélkeretes szemüveget viselt. Ő volt Heinrich Josten SS Obersturmführer az auschwitzi fogva tartási részlegről.^[327] Precízen kihúzta az újonnan érkezettek nevét és számát a listáról, majd felemelte a hangját: – Van itt bárkinél óra vagy más érték? Például arany? Ha igen, ide kell adnotok! Nem lesz rá szükségetek. – Senki sem felelt – Josten odabiccentett az embereinek, azok elindították a foglyok szabályos menetét a rámpa mellett.

A rakodóudvarról végigmentek egy hosszú, egyenes úton ipari épületeknek tűnő házak és dűledező fabarakkok között. Most már halványan rémlett Gustavnak valami.

Balra fordultak, és egy rövidebb utcán bementek egy reflektorokkal megvilágított kapun, a szárnyak szélesre tárultak, a sorompó felemelkedett, és a buchenwaldiak bementek a kovácsoltvas boltív alatt, melyen ez állt: ARBEIT MACHT FREI – A munka szabaddá tesz.^[328] A sorompó leereszkedett, és a kapuk döngve bezárultak mögöttük.

Bent voltak az auschwitzi koncentrációs táborban. Elmentek egy széles, fűsávval szegélyezett út és pár hatalmas, jól megépített, emeletes barakk mellett, ezek hasonlítottak a buchenwaldi SS-barakkokra, de Gustav más ismerősséget is érzékelt, távolibbat. Járt már itt régebben.

Megérkeztek a tábor túlsó végébe egy épülethez, beparancsolták őket. Egy fürdőbarakkban voltak. Megint ellenőrizték a nevüket a transzportlistán, majd beküldték őket egy öltözőbe, ahol foglyok dolgoztak. Itt megparancsolták, hogy mindenki vetközzön meztelenre az orvosi vizsgálatához, utána zuhanyozni fognak, és tetvetlenítik az egyenruhájukat, mielőtt a szállásukra mennek.^[329]

Fritz és az apja összenéztek, az idegesség egyre magasabbra csapott a buchenwaldi foglyok között. Hallottak már arról pletykákat, hogy Auschwitzban elgázosítások folynak, és a gázkamrákat zuhanyzónak álcázzák.^[330] A férfiak levették régi, elkoszolódott egyenruhájukat és alsóneműjüket, aztán átmentek egy újabb szobába, ahol megvizsgálta őket egy orvos, majd még egy másikba, ahol leborotválták a fejüket – egészen a bőrig, nem hagytak rövid sörtét, mint általában. A testüket is leborotválták, a szeméremszőrzetüket is. Utána tetűellenőrzés következett. Fritz látott egy feliratot vészjósló gót betűkkel a fehér falon: „A tetű halálos.”^[331]

Ezután következett a zuhany. Fritz, Gustav és a többiek idegesen figyelték, ahogy az első csapatot beterelték az ajtón.

Teltek a percek, nyugtalanság terjedt a foglyok között. Fritz érezte, ahogy egyre nő a feszültség, halk mormolás kíséretében. Mikor rájuk kerül a sor, vajon engedelmeskednek, és szelíden bevonulnak a halálos terembe?

Hirtelen egy férfi arca jelent meg az ajtóban, nedvességtől csillogott, víz csöpögött az álláról, vigyorgott. – Minden rendben – mondta. – Tényleg zuhany!

A következő csapat sokkal jobb hangulatban ment be. Végül visszaadták nekik tetvetlenített és fertőtlenített ruháikat, és tiszta alsóneműt is kaptak.^[332] Gustav nagy megkönnyebbülésére a napló, benne a felbecsülhetetlen értékű tanúságtétellel, még mindig ott volt a ruhájába rejtve.

Mikor felöltöztek, Hans Aumeier SS Hauptsturmführer ellenőrizte őket, parancsnokhelyettes volt és a 3-as osztály vezetője, azaz a védőőrizetes részlegé, ahova a legtöbb zsidó tartozott. Részeg volt és rosszkedvű, megütötte a Blockältestét – egy zöld háromszöges németet –, aki később érkezett az újonnan jöttekért. Aumeierben megvolt minden, amiért az SS-t rettegték: fenyegető tekintetű fenevad volt, szája csak egy keskeny vágás, úgy hírlett, sokakat megkínzott és tömegeket lőtt agyon. Miután úgy döntött, meg van elégedve az újonnan érkezett foglyokkal, utasította a Blockältestét, hogy vigye őket a szállásukra.

A 16A barakkba kerültek, a tábor közepére. Ahogy bementek, a Blockälteste rögtön követelni kezdte, hogy adják át minden értéküket, és közölte a barakkszolgálatosokkal – csupa fiatal lengyel fogollyal –, hogy kutassák át a buchenwaldiakat. Mindenfélét elvettek tőlük: papírt, ceruzát, cigarettatartókat, zsebkéseket, pénzt meg pulóvereket is – csupa értékes tárgyat. Pár vakmerő fogoly – köztük Gustl Herzog – vitába szállt a lengyelekkel,

nem voltak hajlandóak átadni a tulajdonukat, úgyhogy gumitömlővel verték őket. Aki szót emelt, azt megverték. Rengeteg itt elvett tárgy nagyon fontos volt a foglyoknak: segített lelkierejük táplálásában, vagy a meleg ruhák esetében egyben tartotta testüket-lelküket az előző télen.

Végül a Blockführerek bevitték a buchenwaldiakat egy emeletes ágyakkal teli terembe, és kiosztották a helyeket: két emberre jutott egy priccs és fejenként egy takaró. Gustavnak sikerült elintéznie, hogy Fritzcel kerüljön össze. Olyan volt, mint az első buchenwaldi éjszakájuk, de itt legalább volt padló és szilárd tető a fejük felett. De ott volt a bizonyosság is, hogy az élet Auschwitzban bizony kegyetlen és rövid.

אבא (ábá) – Apa

A harmadik napon megkapták a tetoválásaikat. Ez csak Auschwitzban volt gyakorlat, előző ősszel vezették be. A regisztrációs iroda előtt álltak sorba, mindenki feltúrta az ingujját, és a tetoválást egy tűvel belekarcolták a karjába.

Gustav alkarján még ott volt az 1915. januári golyó ütöttese nyoma. A 68523-as számot kék tintával írták mellé a bőrébe.^[333] Schutz Jude, azaz „védőőrizetes” zsidó fogoly lett, feljegyezték, hol és mikor született, és a foglalkozását^[334] is. Mivel önként jelentkezett a transzportba, Fritz a lista vége felé szerepelt, a 68629-es számot kapta. Mesterséghez azt írták be, hogy építőipari

segédmunkás.

Visszamentek a barakkjukba. Teltek a napok, de a buchenwaldiakat nem osztották be egyik munkásbrigádba sem, nagyjából békén hagyták őket, a szokásos lágerszertartásokat leszámítva.

Nem volt Appelplatz, az Appelt az utcán tartották, a barakk előtt. Az ételt a lengyel barakkfelelősök osztották ki – a blockowik, ahogy ők nevezték. A lengyelek utálták és megvetették az osztrák és német zsidókat – németként és zsidóként is –, és világossá tették, hogy nincs esélyük huzamosabb ideig a túlélésre Auschwitzban, ide csupán meghalni küldték őket. Étkezésekkor a zsidóknak sorba kellett állniuk, ahogy sorra került valaki, a blockowi adott neki egy csajkát meg egy kanalat, és továbblökte. Egy szolgálatos kanálnyi híg levest mert egy kondérból, miközben egy fiatal lengyel ott állt egy kanállal a kezében, és gyorsan kihalászott minden húscsapatot, amit észrevett a csajkában. Még a legeggykedvűbb buchenwaldiakat is felháborította ez az eljárás, de ha valaki panaszkodott, azt megverték.

Gustavval, aki születését tekintve hivatalosan lengyelnek számított és beszélte a nyelvet, valamivel jobban bántak, mint a többiekkel. Az első pár napon összeismerkedett néhány idősebb lengyellel, akik elmondták neki, hogy mennek a dolgok Auschwitzban, megerősítve mindazt, amit Gustav már hallott a hely rémséges, végzetes rendeltetéséről.

A tábor sokkal kisebb volt, mint Buchenwald, csak hét-hét

barakk három sorban. Ez volt, mint Gustav megtudta, a főtábor, Auschwitz I.^[335] Pár kilométernyire innen, a vasút túloldalán volt a másik tábor, Auschwitz II, Brzezinska falu mellett épült, amit a németek Birkenaunak hívtak – ez nyírfaerdőt jelentett (az SS szeretett ilyen festői neveket adni a szenvedés helyszíneinek).^[336] Birkenau hatalmas volt, több mint százezer fő befogadására épült, és rendelkezésre álltak az ipari méretű gyilkosság létesítményei. Auschwitz I-nek is megvolt a maga vesztőhelye: a hírhedt 11-es barakk – a Halálbarakk –, itt, a pincében kísérleteztek először mérgező gázzal. A legközismertebb a 11-es barakk udvarán álló „Fekete Fal” volt, itt lőtték agyon a foglyokat.^[337] Hogy a buchenwaldiakat elküldik-e Birkenaubra, vagy ott halnak meg, ezt még nem lehetett tudni.

Nappal Gustav már jobban felismerte a környezetet – főleg a jól megépített téglalapú épületeket. Auschwitz I-et nem az SS építtette, hanem az osztrák hadsereg, még az első világháború előtt. 1918 után a lengyel hadsereg használta, és most az SS átalakította koncentrációs táborrá. További barakképületeket emeltek, és árammal védett kerítést húztak köré, de felismerhetően ugyanaz a hely volt. Itt volt kórházban 1915-ben a sebesült Gustav Kleinmann őrzető, pont itt, a Sola partján, mely egy tónál eredt a szülőfaluja mellett. Mikor utoljára látta, hó takarta, és megtöltötték a Monarchia katonái, és Gustav maga sebesült hős volt. Lőtt sebbel kezelték, és most a sebe mellé kapott egy fegyencdetoválást.

Mintha a világnak ez a sarka nem eresztené Gustavot: itt született, itt ölték meg majdnem, elrendeltetett, hogy vissza kell térnie.

21 (ben) – Fiú

A buchenwaldiak az érkezésük utáni kilencedik napon saját szemükkel láthatták a hírhedt tábor működését. Kétszáznyolcvan lengyel foglyot vittek el a Halálbarakkba kivégzésre, és mikor rájöttek, mi vár rájuk, ellenálltak. Fegyvertelenek voltak és le is gyengültek, az SS gyorsan lemészárolta az ellenszegülőket, a többieket meg a Fekete Falhoz vezették. Az egyik halálra ítélt átadott egy levélkét egy sonderkommandósnak, hogy juttassa el a családjának, de egy SS észrevette és megsemmisítette.^[338]

„Sok a félelmetes dolog itt” – írta Gustav. – „Kellenek az idegek, hogy az ember bírja.”

De volt olyan, akinek lassan nem bírták az idegei, többek között Fritz is. A bujkáló irtózat érzését súlyosbította, hogy itt éltek, a pokol tornácán. Egyre rosszabb lett. Fritz hozzászokott már a rendszeres építkezési munkához, és hogy az építőbrigádbeli helye a túlélést jelenti, a munkanélküliséget nem bírta idegekkel. Úgy érezte, inkább előbb, mint később, ki fogják szelektálni mint haszontalan, etetni való száját, és elküldik a Falhoz vagy a gázba, ahogy mindenkit. A balsejtelemből aggodalom lett, majd rettegés. Fritz meg volt győződve róla, hogy csak úgy mentheti meg

az életét, ha egy hivatalos személynek felfedi szaktudását, és megkéri, küldjék dolgozni.

Megvallotta gondolatait a papának és legközelebbi barátainak. Vadul tiltakoztak a meggondolatlan ötlet ellen, emlékeztették Fritzet a túlélés alapszabályára: az ember sosem hívhatja fel magára a figyelmet a legcsekélyebb mértékben sem. De Fritz fiatal volt és makacs, és biztos volt benne, hogy ha nem teszi meg, az egyenlő a halálos ítélettel.

Először az SS Blockführerhez ment. Kétségbeesett bátorsággal megszólította, és bemutatkozott. – Képzett építőmunkás vagyok – mondta Fritz. – Szeretném, ha munkára vezényelnének. – Az SS hitetlenkedve bámult a fiúra, az egyenruháján virító csillagra, és felhorkant. – Ki hallott már zsidó építőmunkásról? – Fritz megesküdtött, hogy igazat beszél, és a Blockführer – aki SS-őr léteire meglepően lezsernek bizonyult – elvitte a Rapportführerhez, a barátságosnak tűnő Gerhard Palitzschhoz.

Palitzsch volt a kevés SS egyike, aki teljesítette az árja ideált: atletikus felépítésű volt, finoman metszett arcvonásokkal, kellemes, komoly modorral. Ez veszélyes illúziót keltett. Palitzsch gyilkosságainak listája ugyanis felülmúlhatatlan volt. A saját kezével a Fekete Falnál agyonlőtt foglyok számát már nem lehetett megbecsülni sem: kedvelt fegyvere egy tüzérségi puska volt, és olyan hanyagul lőtte tarkón az áldozatait hátulról, hogy az még az SS-kollégákra is mély benyomást tett. Auschwitz parancsnoka, Rudolf Höss gyakran figyelte, ahogy Palitzsch

a kivégzéseket intézi, és „sosem látta semmiféle érzelem leghalványabb jelét sem rajta. Egykedvűen, nemtörődöm módon, közömbös arccal, minden sietség nélkül”^[339] gyilkolt. Ha valami késlekedés miatt várni kellett, letette a puskáját, és vidáman fütyörészett magában, vagy a társaival beszélgetett, amíg újra nem kezdte. Büszke volt a munkájára, és a lelkiismerete egyetlen pillanatra sem támadt fel. A foglyok úgy emlegették, mint „a legnagyobb rohadékot egész Auschwitzban”.^[340]

És Fritzet ehhez az emberhez vitték, ennek hívta fel magára a figyelmét. Palitzsch ugyanúgy reagált, mint a Blockführer: hogy még sosem hallott zsidó építőmunkásról. De lenyűgözte az ötlet. – Kivizsgálom – közölte. – Ha megpróbáltál átverni, akkor azonnal lelőlek. – Odarendelte az őrt, hogy vigye el a foglyot, és építtessen vele valamit.

Fritzet egy közeli építkezésre kísérték. A remekül szórakozó kápo anyagot adott neki, és arra gondolva, majd ő lebuktatja a nagyravágyó zsidót, utasította, hogy építsen meg egy összekötő elemet – két ablak között a fenti szakaszt –, ez teljességgel lehetetlen feladat lett volna olyannak, aki nem tanult ki kőművesnek.

Bár ott lebegett fölötte a fenyegetés, Fritz teljesen nyugodtnak érezte magát, hetek óta először. Fogott egy vakolókanalat meg egy téglát, és munkához látott. A keze gyorsan, ügyesen járt, maltert szedett a vödörből, az első sorra csapta, végighúzta rajta a kanál hátát, eloszlatta az anyagot, és gyors mozdulatokkal lekotorta a széléről a felesleget. Felvett egy téglát, maltert kent rá, és berakta,

letörölte a fölösleget, majd berakott még egyet és még egyet. Csendesen, gyorsan dolgozott, ezt megtanulta az SS-felügyelők pillantásától kísérvé, és a sorok hamarosan ott álltak, egyenesen, egyenletesen. A kápó legnagyobb döbbenetére gyorsan elkészítette a csinos, szilárd áthidaló alapját.

Két óra múlva Fritz megint ott állt a tábor kapujánál, egy rendkívül meglepett Blockführer kíséretében. – Tényleg tud építeni – mondta az őr Palitzschnak.

Palitzsch többnyire közömbös arcára most kiült az elégedetlenség. Az a gondolat, hogy egy zsidó építőmunkás lehet – becsületes munkásember –, minden meggyőződésével szembement, hogy mi helyes és mi nem. De azért felírta Fritz számát, és visszaküldte a barakkjába.

Hirtelenjében nem változott meg semmi, de október 30-án, tizenegy nappal a buchenwaldi transzport érkezése után végre eljött a buchenwaldiak döntő pillanata.

A reggeli Appel után minden újonnan érkezett zsidót felvonultattak egy csoportnyi SS-tiszt előtt. A négyszáz buchenwaldi mellett ott voltak még több mint ezren Dachauból, Natzweilerből, Mauthausenből, Flossenbürgből és Sachsenhausenből, valamint 186 nő Ravensbrückből – mindösszesen 1674 ember.^[341] Utasították őket, hogy vetkőzzenek meztelenre, és vonuljanak el lassan a tisztek előtt, hogy felmérjék őket. Aki öregnek vagy betegnek tűnt, balra küldték, a többieket jobbra. Mindenki nagyon jól tudta, mit jelent, ha valaki balra kerül. Nagyjából fele-fele arányban álltak a két oldalon.

Fritz következett. Ahogy közeledett, a szolgálatos tiszt végigmérte, és azonnal intett, hogy menjen jobbra.

A sorban állva nézte, ahogy a rémséges felvonulás folytatódott. Végül a papa került sorra. Gustav már betöltötte az ötvenet, és ez az év sok szenvedést hozott neki. Pár száz vele egykorú férfit – sőt fiatalabbakat is – már balra küldtek. Fritz dübörgő szívvel, visszafojtott lélegzettel nézte, ahogy a tiszt alaposan végigméri a papát. A kar felemelkedett – és jobbra mutatott. Gustav odament, és Fritz mellé állt.

A végén több mint hatszáz embert – köztük nagyjából száz buchenwaldit és szinte az összes Dachauból ideszállított férfit – munkára alkalmatlannak találtak. Sokan Gustav és Fritz régi barátai vagy ismerősei voltak. Elindult a menetük Birkenaubá, és többé sosem látták őket.
{342}

„Így kezdődött a buchenwaldiaknak Auschwitz” – emlékezett vissza később Fritz. – „Tudtuk, hogy halálra vagyunk ítélve.”{343}

De nem jött el még az idő. A szelekció után a maradék nyolcszáz ember menete is elindult kifelé a táborból. De nem nyugatra fordultak, a vasút és Birkenau felé, hanem keletre vezették őket. Az SS munkát tartogatott nekik, egy új tábort kellett felépíteni. Átkeltek a folyón, elmentek Oświęcim mellett, kimeneteltek a földekre.

Ahogy gyalogoltak, a szokásos erőszakkal teli irányítással, a buchenwaldiakat valamiféle megkönnyebbülés töltötte el – a körülményekhez képest aránytalanul. Éltek, és ez volt minden. Hogy Fritz közbelépése volt-e az ok, az ültette-e el

az ötletet, hogy a zsidók dolgozhatnak építkezéseken, nem tudta senki, de Gustav hitte, hogy így történt. „Fritzl önszántából jött velem” – írta Gustav a naplójába. – „Hűséges társ, mindig mellettem áll, mindenre gondot visel, mindenki rajong a fiúért, mindenkinek igaz bajtársa.” Legalább párok fejében Fritz meggondolatlan tette megmentette őket a gázkamrától.^[344]

12. AUSCHWITZ-MONOWITZ

Ha egy repülőgép kelet felé tartott volna Dél-Lengyelország felett 1942 novemberében, akkor a fedélzeten utazók kevés jelét látták volna a német megszállásnak. Csak vidéki kisvárosokat láttak volna és régi kereskedővárosokat kanyargó utakkal és folyókkal.

Krakkó felé valami kiemelkedett a mezők közül a vasút barna vonala mellett: egy hatalmas négyszög, több mint egy kilométer hosszú és közel ugyanilyen széles, teli téglalakú barakkok hosszú soraival. Őrtornyok pettyezik a területet övező kerítés vonalát, és a közelebbi végénél, a fák között, pár különálló épület áll, kéményükből maró füst dől.

Valamivel odébb sűrűn sorakoznak az épületek a vasút túloldalán: ez az Auschwitz tábor, felismerhető a műhelyek és üzemek szürke tömege között a barakkok cseréptetejéről. A folyó délre kanyarodik, az ezüstös csíkot sűrű, zöld erdő szegélyezi, ahogy a Kenty laktanya – ahol Gustav Kleinmann is állomásozott a Nagy Háború előtt – és a Beszkidek felé kanyarog. Mögötte, pont nem látszik, de ott fekszik a tó és a Zablocie nevű falu, ahol Gustav

gyerekeskedett.

Oświęcim után néhány kilométerre újabb seb látható a tájon: hatalmas, sötét irtás a Visztula kanyarjában. Valaha itt volt a Dwory nevű álmos kis falu, most egy három kilométer hosszú, több mint egy kilométer széles területet irtottak ki, szántottak be utakkal, ösvényekkel – egyik végétől a másikig hatalmas építkezés folyik, itt-ott irodák, műhelyek, gyárépületek és sok más épület váza látszik, félig megépülve, a csőhálózat köré húzott hálókkel, silókkal és ragyogó fémkéményekkel. Ez a Buna Werke vegyipari gyár, építés alatt, bőven elmaradva a határidőtől.

A túlsó végénél, ahol a Monowitz nevű kis falu volt, amíg azt az SS ki nem ürítette, egy új tábor alapjai látszanak. Egyetlen négyszög kijelölve a mezőn – eltörpül az ipari komplexum mellett, csak pár barakk, néhány befejezetlen út és építkezés, itt-ott keményen dolgozó foglyokkal.

21 (ben) – Fiú

Fritz a munkájára összpontosított, amit épp végzett, mintha csak az létezne, mintha az egész világ ez a fal lenne, és ő meg csak egy gép, mely lassanként egyre magasabbra és hosszabbra építi. Csak így lehetett ép ésszel kibírni, ha az ember az apróságokra koncentrált, az elérhető dolgokra, melyeket valóra is válthatott.

– Tempó, tempó! Gyorsabban, gyorsabban! – Petrek Boplinsky, a lengyel kápó hangja süvített végig az

építkezésen. Az ipse csak pár szót tudott németül, és a foglyok meg mintha csak egyetlenegy hallanának: schneller!, ahogy a kápó a botjával járkált fel-alá, és a téglameg malterhordókat ütötte. Dühödten fel akarták építeni mielőbb a tábort, a nyomás, hogy sebesen dolgozzanak, egészen fentről származott, csak a legkeményebb és legedzettebb foglyok élhették túl a tempót. A félig agyonéheztetett foglyokból csak kevesen voltak erre készen.

– Pięc na dupe!^[345] – üvöltötte Boplinsky, és a bot suhintása hallatszott, ahogy ötször egymás után lesújtott az egyik szerencsétlen hátsójára. A többiek fel sem néztek, mindenki egy kicsit gyorsított.

Pár hét telt el, mióta Fritz és társai megérkeztek a Monowitz altáborba.^[346] Földi pokol volt, olyan rossz, mint a legrosszabb helyek Buchenwaldban. Sokan nem éltek túl a kezdeti csapásokat.

Három órát gyalogoltak Auschwitz I-ből, majd beterelték őket a barakkokba. Szinte nem is volt tábor: csak lapos, pusztaság pár fabarrakkal, nem volt kerítés, csak az őrkordon tartotta bent a foglyokat.^[347] A barakkok primitív építmények voltak, és nem is készültek el teljesen, nem volt sem világítás, sem vizesblokk. Vízeság csak kívül volt, a kútvezetékekben. Nem volt még konyha sem, az ételt mindennap Auschwitz I-ből hozták át.

Először útásásra vezényelték őket. Fritzet is. A Monowitz tábor felügyelői, úgy tűnt, nem értesültek a szaktudásáról. Erősen esett, a talaj sártengerré változott, pokoli munka

volt ezt felásni, és a talicskák kerekei is folyton elakadtak. A foglyok minden este elázva és elcsigázva értek vissza a barakkjukba. Nem volt fűtés, de az SS Blockführerek és a Rapportführer elvárta, hogy minden reggel tiszta, száraz ruhában és cipőben jelenjenek meg az Appelen. Ezekben a napokban Fritz aggódva méregette idősebb, kevésbé erős társait – főleg a papát. Ezt nem bírják sokáig, tudta jól.

Ahogy a nedves, sáros földet ásták, Fritz előtt lassan alakot öltött a tábor, kerítésekkel, őrtoronyalapokkal, és tudta, hogy a megváltás az építőbrigádba kerülés lehet csak.

Egy nap Richard Stolten SS Oberscharführer, a monowitzi munkák vezetője épp arra járt. Az itteni SS a szokásosnál is rosszabb hangulatban volt, még nem voltak őrbarrakok, ezért mindennap műszakonként teherautókkal hozták át őket Auschwitz I-ből. Utáltak Monowitzban dolgozni, és könnyen feldühödtek. Fritz úgy döntött, megéri a kockázat – a papa meghal, ha ez így megy tovább.

Letette az ásót, és Stolten után sietve odakiáltott. – 68629-es fogoly. Kőműves vagyok – mondta gyorsan beszélve, mielőtt a tiszt bármit is szólhatott volna. A társai felé mutatott. – Buchenwaldból jöttünk, sok a képzett építőmunkás köztünk.

Stolten végigmérte Fritzet, majd odahívta a kápót. – Derítsd ki, melyik zsidó ért az építkezéshez! – szólt oda neki. – És írd fel a számukat!

Ilyen egyszerű volt. Bármikor máskor Fritz ezzel verést érdemelt volna ki, de itt kétségbeejtő volt a helyzet. Örületes volt a nyomás Himmlertől és Göringtől, hogy

fejezzék be a Buna Werke-építkezést, és indítsák be a gépeket, de ez nem volt lehetséges, amíg nem fejezték be a tábort. Fritz megérezte a sürgető szükségét.

Fritz számos bajtársa nyilatkozta azt, hogy építőmunkás, hogy vele együtt áthelyezzék – a papa is. Gustav kárpitosként sokat dolgozott fával, eladhatta magát asztalosnak. Míg Fritz alapozott és a padlót építette, az apja az előre gyártott elemeket szerelte össze, melyekből a barakkokat építették.

Az Oświęcim–Monowitz út másik oldalán a Buna Werke gyárszörny derengett, félig készen. Az üzem az IG Farben vegyipari óriáshoz tartozott, és ha elkészült, szintetikus üzemanyagot, gumit és egyéb vegyipari termékeket gyártanak majd itt a német háborús erőfeszítések támogatására.^[348] A háború jóval hevesebbnek és nehezebbnek bizonyult, mint várták, és az üzemanyag- meg gumiszükséglet az egeket verte. A vállalat megállapodott az SS-szel, korlátlan rabszolga-munkaerőért az építkezéshez és a gyártáshoz is naponta és emberenként három-négy márkát adtak (ez egyenesen az SS-ek pénzesládájába vándorolt). A rabok olcsóbbak voltak, mint a civil munkaerő, és a vállalat sokat megtakarított azon is, hogy nem kellett biztosítaniuk azt, amit a többi munkásnak: betegszabadságot, ellátást, szabadidőt és mást. A termelékenység alacsonyabb lett az agyonhajszott foglyok gyenge fizikai állapota miatt, de a vállalat úgy döntött, hogy így is megéri a spórolás.^[349] Ha egy fogoly túl beteg vagy megviselt volt a munkához, egyszerűen elküldték a

birkenauai gázkamrába, és helyettesítették a németek megszállta területekről érkező friss transzportból hozottakkal.

Ezek a pótlásként belépett foglyok – sokan közülük olyan zsidók voltak, akiket egyenesen Nyugat-Európából vagy Lengyelországból hurcoltak ide – nem estek túl a tábori idők rostáján, és nem bizonyultak olyan keménynek, mint a veteránok. Nem is voltak meg bennük a túléléshez szükséges tulajdonságok. Gyorsan megtörte őket a munkatempó, a bántalmazás, az éhezés és a betegellátás teljes hiánya. Gustav emlékei szerint mindennap nyolcvan-százötven ilyen szerencsétlen tűnt el Monowitzból, gázkamrába küldték őket, soha senki sem tudta meg a nevüket vagy a történetüket.

A transzportok szívet tépő hírt hoztak Fritznek: az újonnan érkezettek között ott volt két régi barát is Buchenwaldból: Jule Meixner és Joschi Szende, akiket pár hónappal korábban átmenetileg Natzweilerbe szállítottak. Tőlük tudta meg Fritz, hogy Leo Mosest megölték. Nyolc lágerévet élt túl, de végül az SS végzett vele. Kínzó volt ez a tragikus igazságtalanság. Fritz felidézte első találkozásukat a kőfejtőben, mikor Leo kicsi, fekete tablettákat adott neki, és azt, mikor latba vetve befolyását áthelyeztette őt Siewert biztonságos brigádjába. Szegény Leo, a megviselt, lágyszívű, öreg kommunista, ő volt Fritz legdrágább barátja, és keservesen gyászolta.

Ha valamit megtanult Leótól, hát azt, hogy a kedvességgel a legváratlanabb helyeken találkozhat. Ez itt is

bebizonyosodott. Az SS fizetett munkásokat hozott Németországból, és először, mióta beléptek a koncentrációs táborok rendszerébe, Fritz és Gustav civilekkel dolgozott együtt. Ezek az emberek óvakodtak az SS-től, és tilos volt szóba állniuk a foglyokkal, de lassan-lassan kissé megnyíltak. Fritz megtudta, hogy nem hívó nácik, de nem is ellenségei a náci eszméknek. Mikor azt firtatta, mit gondolnak a brutális rabszolgahajcsár módszerekről, ahogy a foglyokkal bánnak, bezárkóztak. De mégis, páran legalább együttéreztek, és kezdtek otthagyni egy-egy darab kenyeret ebéd után, és az eldobott csikkek is hosszabbak lettek, mint előtte, még jó sok elszívható dohány maradt bennük. A civil brigádvezető, aki a Frankenstein névre hallgatott szögletes alkata és folytonos dühödt arckifejezése miatt, szelídebbnek bizonyult, mint azt a külseje sugallta: sosem kiabált vagy ütötte meg a foglyokat, és a viselkedése Boplinsky kápóra is hatással volt, aki megközelíthetőbb lett, és kevesebbet használta a botját a cipekedőkön.

Gustav rövid időre megmenekült a kinti munkától, mikor elkészült az első pár barakk. Teherautókkal priccseket és jutazsákokat hoztak, matracoknak. Gustav szinte élvezte a munkát, gyorsabban és szebben varrta a matracokat, mint bárki más.

A könnyebbségnek hamar vége szakadt, és hamarosan megint kint volt. A barakkok falai az ő részükön már álltak, és megint kemény munkára számíthatott. Vagy a másik lehetőség még ennél is rosszabb lett volna: ha a Buna Werke-építkezésre osztják be. Az ott dolgozó férfiak

minden este halottfáradtan jöttek vissza, és rémséges történeteket meséltek. Olyan volt, mintha megint itt lenne a buchenwaldi kőfejtő. A foglyok gyakran hordágyon tértek vissza, ha valaki nem bírta a tempót, Birkenaubá küldték.

Gustav csendes elszántsággal nekiállt, hogy elkerülje ezt a sorsot. Minden reggel, mikor Oberscharführer Stolten kikiáltotta, milyen szakképzett munkaerőre van szükség aznap, Gustav előrelépett. Akár tetőfedőt kerestek, akár üvegest, akár asztalost, Gustav ott volt, és megesküdött, hogy ért hozzá. És sikerült is megcsinálnia nap nap után, mindenféle építkezési munkához szaktudást blöffölve. Fritz aggódott, hogy mi történne, ha az SS rájönne, de a papa csak vállat vont: okos volt, és az ő kezügyességével, azt gondolta, nincs olyan szakma, amit ne tudna elvégezni olyan szinten, hogy ezeket az ostoba SS-eket átverje.

Ahogy egyre több barakk készült el, megteltek újonnan érkezett foglyokkal, akiket gyári munkára küldtek ide. A táborbeli körülmények elképzelhetetlenül pokoliak voltak még a veteránoknak is: zsúfoltság, fagyos hideg és kosz. A vizesblokkok nem voltak megfelelőek, hamarosan terjedni kezdett a vérhas. Mindennap ijesztő számban haltak meg foglyok.

És ez még enyhe volt ahhoz képest, ami Birkenauban zajlott. Három vagy négy transzport érkezett naponta Monowitzba, a birkenauai szelekciók túlélőit hozták. Rémséges történeteket meséltek az SS fosztogatásairól. „Birkenauban dollár- és fonthalmokon alszanak” – írta Gustav dühösen a naplójába. – „A hollandok és a többiek

hozzák magukkal. Az SS milliomos lett, és mind zaklatják a zsidó lányokat. A csinosak tovább élhetnek, a többieket leküldik a lefolyón.”

Beállt a szigorú lengyel tél, a talaj megfagyott. Még mindig nem volt működő fűtés Monowitzban, és a főzőfelszerelés is szedett-vedett volt. Karácsonykor elromlottak a tűzhelyek, és a foglyok két napig éheztek. Még a kis morzsákat sem kapták meg a civil munkásoktól, mert azok szabadságra mentek az ünnepekre. Végül Auschwitz I konyháiból kellett áthozni az ételt teherautókkal.

Nagy bánatukra Fritz és a papa külön barakkba kerültek. Esténként találkoztak és megbeszélték a helyzetüket. Fritznek úgy tűnt, még sosem volt ilyen rossz. Kezdte feladni a reményt. Két és fél hónap Auschwitz-Monowitz után a buchenwaldi bajtársak többsége halott volt. Meggyilkolták az összes osztrák prominens: Fritz Löhner-Bedát, a Buchenwald-induló dalszövegíróját decemberben agyonverték, mert nem dolgozott elég keményen; ugyanerre a sorsra jutott Robert Danneberg is, a szociáldemokrata politikus, az ügyvéd és író, Heinrich Steinitz... és a lista még folytatódott – mind meghaltak. A legnagyobb csapás Fritznek Willi Kurz halála volt, a bokszolóé, aki a buchenwaldi zöldségkertészet kápója volt, és segített Fritznek és társainak túlélni az ottani kínokat.

Fritz megosztotta a papával minden félelmét, mikor esténként találkoztak. Gustav azt mondta neki, ne adja fel a reményt. – Fel a fejjel! – mondta. – A náci gyilkosok nem győznek le minket, kölyök!

De a fiút ez nem nyugtatta meg: a barátai is ezt a bátor filozófiát vallották, és a legtöbb mára halott volt.

Saját gondolatai magányában Gustav nehezen tartotta be saját mottóját. Titokban a naplójára bízta a félelmeit. „Mindennap mennek el. Néha az embernek megszakad a szíve, de azt mondom magamnak, fel a fejfel, eljön a nap, mikor szabad leszel. Jó barátok állnak az oldaladon. Úgyhogy ne aggódj – nehézségek adódnak, ez elkerülhetetlen.” De vajon mennyi nehézséget bír ki egy ember? Meddig lehet kitartani felszegett fejfel és elkerülni a halált?

Még a legerősebbeknek sem volt sok esélyük. Az Endlösung elindult, és még az erős zsidókat is, akik hasznos munkát végezhettek volna, szándékosan, módszeresen halálra dolgoztatták. A munkaerő nem számított értéknek, ha egy meghalt, nos, akkor legalább egy zsidóval kevesebb okoz majd gondot a világnak. Volt tucatnyi másik a munkára. Ha valaki túl akart élni, az csak tehetség és megfelelő szaktudás birtokában, bajtársiassággal és különleges adag szerencsével volt lehetséges.

Gustavnak egyszerre összejött a tudás és a szerencse. Januárban tábori nyergesmester lett, Monowitz minden nyerges- és kárpitosmunkája hozzá tartozott – leginkább javítások az SS-nek. Benti munka volt, nem volt kitéve az elemeknek, és miután elindult a fűtés, meleg is volt.

Szinte biztonságosnak tűnt. Gustav nagyon is tisztában volt vele, hogy mások nem voltak ilyen szerencsések, és a biztonság sosem tart sokáig.

13. GUSTAV KLEINMANN, A ZSIDÓ, NINCS TÖBBÉ

ג (ben) – Fiú

Az épületek egyre magasabbra nőttek Monowitzban. Állt a dupla, árammal védett szögesdrót kerítés, mindegyik barakk elkészült, az SS épületein dolgoztak. 1943 elején Fritz a központi garázs építésén segédkezett és az SS Blockführerek főkapu melletti posztján.

Egy civil kőműves mellett dolgozott. A többiekhez hasonlóan ez a férfi sem beszélt a foglyokkal, de míg a többiek csak nem beszélgettek, ez az ember mintha tudomást sem vett volna Fritz létezéséről. Nap nap után telt, és sosem szólt egy szót sem. Fritz hozzászokott lassan a kísérteties csendhez, míg egy napon egyszer csak a férfi lefelé szegezett pillantással ezt morogta: – Esterwegenben voltam, a mocsárban.

Alig lehetett hallani, Fritz mégis összerezzen. A férfi tovább dolgozott, tartva az ütemet, mintha nem is mondott volna semmit.

Aznap este Fritz mesélt a papának és a barátainak a rejtett jelentésű megjegyzésről. Ők azonnal értették.

Esterwegen volt a nácik legelső koncentrációs tábora, többet is alapítottak Északkelet-Németország gyéren lakott mocsarai körül 1933-ban. A táborok célja a politikai ellenfelek bebörtönzése volt – leginkább a szocialista párt tagjai kerültek oda. Az SA vezetésével működtek, akik olyan brutálisak voltak, és olyan káosz uralkodott, hogy mikor 1934-ben átvette az SS, a viselkedésük ehhez képest szinte civilizáltnak tűnt.^[350] Később sok foglyot elengedtek, köztük nyilván Fritz néma kollégáját. Nem csoda, hogy ennyire vonakodott szóba állni vele – folyamatos félelemben élhetett, hogy kiszemelik maguknak, és újra bebörtönzik.

Megbízott Fritzben, és ez megtörte az átkot. Nem beszélt vele soha többé, de Fritz minden reggel egy kis ajándékot talált a malter mellett. Egy darab kenyeret, pár cigarettát, apróságokat, de akkor is szívmelengető volt, és akár életmentő is lehetett.

Így, hogy szabad, civil munkásokkal dolgozott, időről időre támogatták, és a szakképzett munkaerő privilegizált helyzetét élvezhette, nem kellett rabszolgamunkát végeznie a Buna Werke-építkezésen, Fritz lassan kimászott a csüggedtségből, és kevésbé aggódott. Pedig több mint három, táborokban töltött év után már tudhatta volna.

Egy napon az állványzaton dolgozott egy félkész Blockführer-épületben. Épp azon tűnődött, amit egyszer a nagyapja mondott. Az öreg Markus Rottenstein bankhivatalnokként dolgozott, leginkább az előkelő Boden-Credittel állt kapcsolatban, az uralkodócsalád bankjával.^[351] Határozott elképzelése volt az emberek helyéről a

társadalomban, hitt benne, hogy a zsidóknak fel kell emelkedniük, civilizálódniuk kell, és nem csinálhatnak kétkezi munkát. Ekkor érkezett meg Fritz barátja, aki a szállítóknál dolgozott, és felkiáltott neki: – Hé, Fritz, mi újság?

– Semmi – felelte Fritz, és körbemutatott. – A nagyapám mindig azt mondogatta, a zsidó a kávéházba való, nem az állványra.

Torkukon akadt a nevetés, amikor egy dühös német hang harsant letről:

– Zsidó! Le az állványról!

Fritz dobogó szívvel sietett le a létrán, Vinzenz Schöttl SS Obersturmführer, a Monowitz tábor igazgatója állt lent.

Schöttl előnytelen külsejű férfi volt, brutális arcú, téstaképu és kígyószemű. Az izgatta a legjobban, hogy italt és luxuscikket szerezzen be magának a feketepiacról, de szeszélyes, ingatag természete volt; ha dühbe gurult, félelmetes tudott lenni.^[352] Egyszer, mikor tetűt találtak pár foglyon, Schöttl a teljes barakkot – a Blockältestéket is – gázkamrába küldte. Fritzre nézett: – Min nevettek, zsidó?

Fritz vigyázzba állt, és lekapta a sapkáját. – Csak azon, amit a nagyapám mondott régen.

– És milyen mulatságosat mondott a nagyapád?

– A nagyapám mindig azt mondta, hogy a zsidó a kávéházba való, nem az állványra.

Schöttl rámeredt. Fritz alig mert levegőt venni. Hirtelen a téstakép összeráncolódott, és gurgulázó hang tört fel belőle. – El innen, zsidó disznó! – mondta végül Schöttl, és

elment, nevetve.

Fritz izzadva mászott vissza a létrán. Majdnem megfizette önelégültsége árát. Itt nincs olyan, hogy biztonság.

21 (ben) – Fiú

Egyre több zsidó áramlott Monowitzba. Fritzet és a többi veteránt megviselte az újak naivitása. Birkenauban túlestek a szelekción, és feleségüket, anyjukat, apjukat, gyerekeiket mind egy irányba küldték, míg őket – a fiatal férfiakat – meg a másikba. Fogalmuk sem volt, mi történt a családjukkal, és remélték, hogy újra látják őket.

Fritz nem bírta felfedni a valóságot és összetörni minden reményüket. Végül elkerülhetetlenül rájöttek így is – a feleségük, a kicsik, az anyjuk, az apjuk, a nővéreik mind a gázba mentek. Volt, aki kábult letargiába zuhant. A szívük meghalt. Teljes apátiában járkáltak, nem gondoskodtak magukról, és lassan csatlakoztak a reménytelen áldozatokhoz, akik csonttá és bőrre fogyva, rühesen, élettelen szemmel és üres lélekkel lézengtek. A tábori argó ezeket az élőhalottakat Muselmänner, muzulmánok néven emlegette. A név eredetét elnyelte a tábori múlt, de valaki azt mondta, azért, mert amikor ezek a szerencsétlenek nem bírták tovább és összeestek, az a póz az imádkozó muzulmánokra emlékeztetett.^[353] Ha valakiből muzulmán lett, a többi fogoly elkerülte, szívük bezárult előtte, részben az undortól, részben a rettegéstől, ami elfogta őket a

gondolatra, hogy ők is ilyené válhatnak.

Az építkezés befejeződött, Fritz bekerült a szerencsés hatos csapatba, melyet Stolten állított össze a vizesblokk felépítésére. Betonozott és fűtést épített ki egy civil brigádvezető irányításával, akitől majd megőrült. Jacob Preuss egyfolytában zajongott és tombolt, ha egy SS arra járt. Folyamatosan üvöltött a foglyokkal, és ha egy őr vagy tiszt közeledett, Preuss kart lendített, és azt kiabálta, hogy „Heil Hitler!” Fritz agyára ment.

Egy nap behívta Fritzet az irodába. – Szerinted mi lesz így, a te munkatempóddal? – csapott le rá. Fritz meghökkent, több esze volt, mintsem megpróbált volna lógni, és eddig még sosem kritizálták a teljesítményét. Preuss halkabban folytatta. – Ha ilyen gyorsan dolgozol, hamarosan végünk, és engem a frontra küldenek!

Fritz nem tudta, mit mondjon. Nehéz helyzetbe került. Ha a munka lelassul, minden munkás fogoly veszélybe kerül, ha az SS rájön. Másrészt viszont, ha Preuss kiagyal valami ürügyet, amivel bosszúból feljelentheti, az végzetes lehet. Fritz arra jutott, hogy az a biztosabb, ha lassít a munkatempón. Preuss egyértelműen barátságosabb lett, extra fejadagot ügyeskedett ki az embereinek. Egy másik német civil is csatlakozott hozzá, egy Erich Bukovsky nevű hegesztő Breslauból. Mindketten bevallották, remélik, hogy a nácik veszítenek.

Kezdett úgy festeni, hogy ez meg is történhet. Mostanáig Németország legyőzhetetlennek tűnt. De februárban már azt csicseregtek a madarak, hogy Sztálingrádnál megadták

magukat a németek az oroszoknak. A náciak mégsem voltak verhetetlenek.

Fritz egy Jean nevű francia civiltől hallotta a szívderítő híreket, akit a legtöbben egyszerűen Bajusz néven emlegettek, feltűnően kisuvickolt és beállított, férfias arcdíszje után. Jean a francia ellenállásról is mesélt. Fritz lelkesen osztotta meg az információkat apjával és barátaival, mikor esténként találkoztak. És mégis: Sztálingrád, Anglia és Afrika – ahol a szövetségesek győzelmet arattak a németek felett –, mind nagyon messze volt Auschwitztól.

ⲕⲁⲛ (ábá) – Apa

Gustav ujjai ügyesen dolgoztak egy bőrtáblán, a nehéz tűt át- meg átszúrva a kemény, hajlékony anyagon. Elégedett volt a mindennapokban, ha a szíve mélyén nem is. A munka sosem volt kevés, ő pedig gyakorlatilag kápol lett, és maroknyi félig-meddig képzett munkás dolgozott alatta. Áldás volt, hogy a téli hónapokban bent dolgozhattak, és még így május elején is, hogy közeledett a nyár, jobb volt, mint a szállítás vagy a gyári munka.

Gustav mindig csak az aznapra ügyelt, megnyugtatta magát, hogy túl fogja élni. Fritz nem osztotta apja heves, dogmatikus derűlátását, és szünet nélkül aggódott: a barátaikért, a papáért, a jövőért. Aggódott Edithért és Kurtért, és rettegett, ha arra gondolt, mi történhetett a

mamával és Hertával. Hallotta a történeteket, mi zajlik Birkenauban – főként a rémséges pletykákat, melyeket a „titokgazdák” szivárogtattak ki, akik a krematóriumok Sonderkommandóiban dolgoztak –, és borzalmasan könnyen el lehetett képzelni, mi lett velük. Fritzben egyre nőtt a harag, melyet a tehetetlenség táplált. Nem olyan volt a természete, mint a papáé – Gustav próbált nem firtatni semmit. Leszegett fejjel tette a dolgát, élt napról napra. Fritz viszont már nem állt messze attól, hogy a nácik iránti gyűlölete az elviselhetetlenségig fokozódjon. Hogy ebben az esetben milyen robbanás várható, abba bele sem mert gondolni.

Máshol jártak a gondolatai varrás közben, Gustavnak fogalma sem volt róla, hogy nem messze innen, az út és a vasút túloldalán a Buna Werke építkezésén egy döntés készül, mely kényelmes életének hirtelen véget vet majd.

A gyárak építése jócskán elmaradt a tervezett ütemezéstől,^[354] és egy csoportnyi tiszt érkezett Berlinből hogy utánanézzon, mi történik. Himmler válaszokat akart. Schöttl Obersturmführer és az IG Farben vezetői megmutogatták nekik a telepet. Amit láttak, egyáltalán nem szolgált az SS-fejesek megalégedésére. A hatalmas komplexum csak félig készült el, és egyetlen részlegben sem kezdtek még meg a termelést. A metanolgyár már majdnem elindult, de a jóval fontosabb gumi- és üzemanyag-termelő egységek még hónapokra, sőt talán egy évre is álltak ettől.

Percről percre fokozódott az elégedetlenségük. Megjegyezték, hogy az építőmunkások mintegy harmada

elítélt, akik láthatóan gyengébbek és kevésbé hatékonyak, mint a civilek. És nemcsak lassabban dolgoztak, de az is gátolta a haladást, hogy folyamatosan őrizni és fegyelmezni kellett őket. De a legjobban az undorította a látogatókat, hogy a fogolybrigádok vezetői között sok volt a zsidó. Schöttl elmagyarázta, hogy nem volt elég árja Monowitzban, szinte csak zsidó foglyok érkeztek. A látogatók fenyegetően nézve közölték, hogy ezt akkor sem lehet, zsidók nem lehetnek felelős pozícióban. Utasították Schöttlt, hogy tegyen ez ellen valamit.

Pár nappal később az esti Appelen Schöttl jelent meg Hans Aumeier SS Hauptsturmführer, a baljós démon kíséretében, aki elsőként fogadta a buchenwaldiakat Auschwitzban. Schöttl disznóképére gyászos kifejezés telepedett, mintha nagyon komoly feladat várna rá. Felállt a pódiumra, elővett egy papírt, felolvasta tizenhét fogoly számát, és utasította őket, hogy lépjenek ki a sorból. Köztük volt a 68523-as számú is, Gustav Kleinmann. A többiek hozzá hasonlóan mind vezető pozíciót betöltő zsidók voltak – többnyire Buchenwaldból vagy Sachsenhausenből jöttek.

Mindenki találgatott, ez vajon mi lehet, folyton zajlottak ilyen szelekciók, és ezek egyetlenegyét jelentettek: indulást Birkenaubá, a gázkamrába.

Aumeier alaposan végigmérte a kiválasztott férfiakat, undorodva nézegette a zsidó csillagot az egyenruhájukon. A legtöbbjükön kétszínű csillag volt: vörös és sárga háromszögekből összeállított Dávid-csillag még azokból az időkből, mikor a náciknak ürügy kellett ahhoz, hogy a

zsidókat táborba küldjék.

– Szabaduljatok meg ezektől! – adta ki Aumeier az utasítást.

Egy kápó, aki ott állt a közelben, levette Gustav kabátjáról a csillagot, kettészedte a két háromszöget, és visszaadta neki a pirosat. Ugyanez történt a többi tizenhattal is. Döbbenet álltak ott, a vörös háromszögeket markolva.

– Politikai foglyok vagytok – jelentette be Aumeier. – Itt *nincsenek* zsidók felelős pozícióban, ezt ne felejtsétek el. Mostantól fogva árják vagytok.

Ennyi volt. A rezsim részéről Gustav Kleinmann többé hivatalosan nem volt zsidó. A lista és egy jelvény megváltoztatásával hivatalosan megszűnt belső ellenségnek és a német nép terhének lenni. És ezzel az egyetlen, egyszerű szertartással világossá tették a náci rasszista ideológia elképesztő ostobaságát.

Innentől kezdve megváltozott a monowitzi zsidók élete. A tizenhét árjásított most magasabb pozícióba került, nem mentesültek ugyan mindenféle büntetés alól, de nyílt üldözés már nem fenyegette őket, és már nem voltak szörnyek az SS szemében.

Biztos kápói és brigádvezetői posztjukon befolyást szereztek, és zsidó társaikat jó munkákhoz juttatták. (Miután megvolt az árjásító szertartás, Schöttl gyorsan megfélekezett a berlini fejesek tiltó parancsáról.) Gustl Herzog a fogolynyilvántartási irodába került hivatalnoknak, végül ő lett a főnök, több tucat fogoly dolgozott alatta.^[355] Jupp Hirschberg, egy másik

buchenwaldi lett az SS-garázs kápója, itt tartották karban a személyzet autóit és más járműveit; mindenféle titkos pletyka eljutott hozzá a sofőröktől, ahogy a jelentések és hírek is a tábor egészéről és a külvilágról. Mások is megkaptak mindenféle kiemelt pozíciókat a Blockältestétől az asztaloson át a tábori borbélyig. Eközben a többi zsidó körülményein nagyságrendekkel javítottak. Felszólaltak a verések ellen, rendes fejadagokat vívtak ki, és ellenálltak a brutális zöld háromszöges kápóknak.

Gustavnak ez azt jelentette, hogy kényelmes munkásélete még biztonságosabb lett. Kicsi lett az esélye, hogy kiszelektálják a gázkamrákba, és némi óvatossággal az SS esetleges erőszakos akcióit is elkerülheti.

De ez a státuszemelkedés nem várt változást is hozott, ráadásul szívet tépő. Fritz és Gustav más-más barakkban laktak, és csak Appel után találkoztak esténként, nem is gondolva arra, mennyire szokásukká vált már ez. Egy este olyan mélyen elmerültek a beszélgetésben – a régi napokat idézték fel vagy a jövőt latolgatták, esetleg a tábori híreket cserélgették –, hogy nem vették észre, hogy a Blockführer mély gyanakvással méregeti meghitt beszélgetésüket.

Az SS félbeszakította őket, keményen meglökve Fritzet. – Zsidó disznó, mit csinálsz, hogy beszélhetsz így egy kápóval? – Fritz és a papa vigyázzba ugrottak, mindketten holtra váltak ijedtükben. – Ezt hogy képzeled?

– Ő az apám – felelte Fritz meghökkenten.

A Blockführer minden figyelmeztetés nélkül durván Fritz arcába csapott. – Vörös háromszöge van, nem lehet egy

zsidó apja!

Fritz meg volt döbbenve, a koponyájába fájdalom hasított, még sosem ütött senki így egyenesen az arcába. – Az apám – ragaszkodott hozzá ostobán.

A Blockführer megint megütötte. – Hazudsz!

Fritz teljesen zavarodottan nem bírt mást tenni, csak a válaszát ismételte, mire újabb kegyetlen ütést kapott. Gustav rémülten állt mellettük, tudta, ha közbeavatkozna, azzal csak ártana mindkettejüknek.

Fritzet a földre küldte a dühöngő Blockführer, de végre elfogyott belőle a szusz. – Kelj fel, zsidó! – mondta. Fritz feltápászkodott, sebesen és vérezve. – És most kotródj innen a pokolba!

Ahogy Fritz elment, a fejét tapogatva, Gustav odaszólt a Blockführernek: – Tényleg a fiam.

Az SS úgy meredt rá, mintha Gustav megőrült volna. Ő feladta: ha elmondaná ennek az embernek, hogy árjásított zsidó, az sem változtatna semmin. Sőt, az is lehetséges volt, hogy a Blockführer ezt tudta, de ettől még nem változtatott a véleményén. A náci agya megfejthetetlen volt, és a legkevésbé sem működött racionálisan.

אחים (áchim) – Fivérek

A már teljesen felépült Auschwitz-Monowitz kicsi, egyszerű tábor lett. Nem volt kapuház, csak egy szerény kapu a dupla szögesdrót kerítésen. Egyetlen út futott keresztül rajta,

mindössze 490 méter hosszan.^[356] Az utat barakkok szegélyezték, három sor balra, kettő jobbra. Körülbelül félúton volt az Appelplatz, egyik oldalán egy kovácsműhellyel és egy konyhával. Volt gypszegegy is, gondosan ápolták, ahogy az összes zöld szegélyt és virágágyást is valamennyi koncentrációs táborban: a kontraszt, ahogy ezeket a díszül szolgáló kis foltokat gondozták és ahogy az emberi lényeket ütötték és gyilkolták, olyan ellentmondás volt, mely több foglyot az örületbe kergetett.^[357]

Kicsit odébb, balra állt a 7-es barakk. Kívülről nem különbözött a többitől, fabarakk volt, nem különösebben jól megépített. De belül különleges volt, mert ez volt a monowitzi Prominenten barakkja. Ezek nem olyan prominensek voltak, mint akiket Fritz Buchenwaldban megismert, itt nem voltak hírességek vagy államférfiak, csak kápók, brigádvezetők és különleges feladatot kapott férfiak: a kiemelt foglyok, az elítéltek arisztokratái.^[358] Gustav Kleinmann, a tábor nyerges mestere és frissen kinevezett árja volt az egyikük. A legeslegalsóként érkezett ide, és most a privilegizáltak közé került.

Saját személyes elégedettsége közepette Gustav lassanként egyre kevésbé volt tudatában a többiek szenvedésének, vagy legalábbis egyre kevésbé zavarta. Bent dolgozott, és a verések többnyire ott történtek, ahol ő nem látta. Ritkán vette elő a naplóját, ilyenkor leírta, hogy a táborra béke köszöntött, és kevesebb foglyot küldenek gázkamrába – bár ez azért történt, mert a birkenau

szelekciók alaposabbak lettek, kigyomlálták és kivégezték a gyengéket. Gustav becslése szerint minden érkező transzportból tíz-tizenöt százalék került ide. „A többieket gázba küldik. A legrettenetesebb jelenetekre kerül sor.” De akkor is. „Itt, Monowitzban minden békés, ez rendes munkatábor.” Gustav gyakorlott szemének ez azt jelentette, hogy itt felőrölték, nem megsemmisítették a foglyokat, és a kerítésen belüli élet rettenete eltörpült ahhoz képest, amit már látott. Mintha már elveszítette volna azt a képességét, hogy a tábor a normális, civilizált világhoz tudja hasonlítani.

Akkor is, két dolog súlyosan nyomta a szívét. Az egyik, hogy elválasztották Fritztől. A másik, az összes prominens fölött rendelkező férfi: egy rosszindulatú, vérszívó denevér: Josef „Jupp” Windeck Lagerälteste, a táborbeli foglyok vezetője és minden kápó vagy kiemelt fogoly felettese. Az SS nem is találhatott volna az ideáljuknak jobban megfelelő vezetőt Jupp Windecknél.

Nem volt nagy látványosság: alacsony volt, vékony, szinte gyengének tűnt. De a megjelenése zsarnoki temperamentumot rejtett.^[359] Semmitmondó, jellegtelen arcvonásaira örökös neheztelés és lenézés telepedett, és ezt szerette társaira borítani, őket taposva saját magát feljebb emelni. A németországi Windecknek kisstílű bűnözőként elég hosszúra nyúlt a bűnlajstroma tizenhat éves korára: a 30-as évek elejétől ki-be járkált a börtönökből és a koncentrációs táborokból. Az „antiszociálisak” fekete háromszögét viselte, ide tartozott minden függősséggel

küszködő, alkoholista, hajléktalan, strici, munkanélküli és „erkölcstelen”. Auschwitz I-ben ő volt a foglyok egyik vezetője, a buchenwaldiakkal együtt szállították át Monowitzba.

Pillanatok alatt összehozta a korrupció, terror és zsarolás uralmát. „Olyan sok holmit hoztak a zsidók” – emlékezett vissza később Windeck –, „loptunk belőle, naná... kápóként mindig megszereztük magunknak a legjobbat.”^[360] Fő szövetségese egy Remmele nevű SS Rapportführer volt, aki részesült Windeck pénzszerző akcióinak zsákmányaiból.

Windeck úgy öltözött, ahogy akart, szerette a lovaglósizmát térdnadrággal, hozzá sötét zakót vett – talán így próbálta utánózni az SS-tisztek megjelenését. Saját maga fontosságától eltelve vonult a táborban, kutyakorbácsa mindig ott volt a keze ügyében. Célozgattak rá, hogy molesztálta a fiatal foglyokat. Büntetlenül gyilkolt, halálra verte vagy rugdosta az áldozatait, vagy a vizesblokk mosdóiba fojtotta őket.^[361] Jupp Windeck ölte meg a dalszövegíró Fritz Löhner-Bedát is, a kutyakorbáccsal halálra verte a legyengült, megtört öregembert.^[362] A szolgálja leírása szerint „főképp a gyenge, félig halálra éheztetett vagy beteg foglyokat ütötte lelkesen... Mikor a szerencsétlenek a földre estek előtte, rájuk taposott a csizmája sarkával: az arcukra, a hasukra, mindenhova.” Különösen büszke volt a lovaglósizmájára. „Isten óvja azokat, akik bepiskolták Windeck csizmáját, ezért könnyen megölhettek bárkit.”^[363]

Gustav és magas beosztású szövetségesei távol tudták

tartani maguktól és társaiktól Jupp Windecket, és meg tudták óvni őket. A kommunista foglyok segítettek nekik ebben, velük kötöttek szövetséget.^[364]

A hatalmi egyensúly a másik oldalra billent, mikor hatszáz fogoly érkezett Mauthausenből, amit a Reich legkeményebb táborának tartottak. Csupa zöld háromszöges, köztük néhány valódi fenevad. Windeck gyorsan maga köré gyűjtötte őket, magas posztokba helyeztetve sokukat, kápók és Blockältesték lettek. Az árjásított zsidók és a kommunisták tiltakoztak, de Windeck és a haverjai túl erősek voltak. Aki felvette ellenük a kesztyűt, megverték – és volt, hogy ebbe a verésbe bele is halt az illető. Monowitz nyomorúsága megduplázódott.

Csak akkor érkezett el a megkönnyebbülés, mikor Windeck és emberei elkezdtek beleesni a saját csapdáikba. Az egyik részegen tivornyázott, a másik lopott a táborból, vagy belement a harcba egy SS-szel vagy civil munkással. Elmozdították és elküldték őket a leírhatatlan földi pokolba, Auschwitz szénkitermelő altáboraiiba.^[365] Ahogy teltek a hónapok, Jupp Windeck hatalma egyre kopott, míg végül teljesen megszűnt.

Windeck korrupciója hozta el a végső bukást. Gustl Herzog, aki a fogolynylvántartó irodán dolgozott hivatalnokként, bizonyítékot talált, miszerint Windeck megszerzett egy értékes nyakláncot, amit el akart küldeni a feleségének. Ezt az információt megosztották az Auschwitz I tábori Gestapójával. Windecket lefogták, és két hétre ítélték a Bunkerbe, utána a birkenai büntetőrésztáborba

került. Nem okozott többé bajt Monowitzban.^[366]

Gustav és barátai visszanyerték befolyásukat. A foglyok között megint bajtársias lett a hangulat, rendes fejadagot kaptak, hetente egyszer zuhanyoztak, és havonta tiszta ruha járt nekik. Rend volt, és már csak a szokásostól kellett félni: az SS-től, a betegségektől, a munka folyamatos veszélyeitől, a betegek rendszeres szelekciójától és a gyengék gázkamrába küldésétől. Ahhoz képest, amin előtte keresztülmentek, ez szinte civilizált bánásmód volt, bár ezt a civilizációt véres ujjakkal kaparták ki egy kerítéssel őrzött pokolban.

14. ELLENÁLLÁS ÉS KOLLABORÁLÁS: FRITZ KLEINMANN HALÁLA

ג (ben) – Fiú

A náci rendszer hatalmas, ugyanakkor düledező mérnöki munka volt. Improvizálva épült és száguldás közben remegett, célt tévesztett, akadozott, felzabálta emberi üzemanyagát, csontokat és hamut öntött ki, gyomorforgató füstöt eregetett. A szürke csíkos ember nemcsak fizikailag lett beteretelve a gépezetbe, de szellemileg és erkölcsileg is. A Blockführereken és a kápókon túl, az áramos kerítésen és az őrtornyokon is túl, az SS-parancsnokokon és őrkutyákon túl, az utakon és vasúti vágányokon túl, a tábori rendszeren és SS-hierarchián túl egy teljes nép állt, egy kormány és emberek társadalma, akiknek alantas, állati ösztöneit – a félelmet, a megvetést, a valamikor elképzelt nagyság visszaszerzését – bátorította a rendszer.

A foglyok bebörtönzése elvben tiszta, egyszerű megoldás volt a társadalom bonyolult, nehezen kezelhető problémáira. Az emberi métely eltávolítása – bűnözők, baloldali aktivisták, zsidók, homoszexuálisok – elvben azt a célt szolgálta, hogy ezzel visszahozzák a nemzet dicső

napjait. Valójában ez nem gyógymód lett, hanem mérreg, lassan, de biztosan a padlóra küldte a nemzetet. A félig halálra éheztetett rabszolgák gyatra munkája, a rendszer költségei, mely rabszolgává tette őket, a tudomány és az ipar megropppanása, mikor faji alapon eltávolították a legnagyobb elméket – mindez aláásta a birodalom gazdaságát. A nemzetközi páriálét kereskedelmi veszteséggel járt. Németország ezeket a gondokat hódítással próbálta orvosolni, további rabszolgákkal és olyanok további legyilkolásával, akiket az eredendő oknak tartottak – a kötőrő tovább örölt, éjjel és nappal, felőrölt és tönkretett mindent, lassanként saját magát is felzabálva.

Fritz Kleinmann kibírhatatlannak érezte, hogy a gépezet foglya, tehetetlenül és reménytelenül. Az apja biztonságban volt, ez komoly megkönnyebbülést jelentett. De a rendszer igazságtalansága és kegyetlensége egy józan embert is könnyedén megőrjíthetett, és egy jámbort is istenkáromlásra vezethetett. Éltek a legtöbbször értelmetlen halált halt fogolytársaik által épített falak és kerítések között. Maga Fritz is alaposan és szakértelemmel segített abban, hogy felépüljön a börtön a nyílt mezőn. A téglákat és köveket, melyeket ő maga rakott le, szintén foglyok készítették vagy vájták ki a sziklából az SS téglagyáraiban és kőfejtőiben.^[367]

A kötelék az apjával és a barátaikkal egészen más volt, mint a szokásos. Az együttérzés és együttműködés volt a túlélés kulcsa, de ritkán jelent meg magától a szélsőséges körülmények között élő foglyok körében. A szenvedés és az

éhezés a rabok közti ellenségeskedést táplálta, egészen addig a pontig, hogy az egyenlőtlenül elosztott marharépaes miatt verekedtek, vagy valaki képes volt gyilkolni egy darab kenyérért. Még olyanról is tudni lehetett, hogy apa és fia támadt egymásra az éhezés poklában. De csak az együttérzés és a nemesség menthette meg az embert hosszabb távon. A magányos farkasok, a saját útjukat járók vagy azok a szerencsétlenek, akik nem beszéltek németül vagy jiddisül, sosem húzták sokáig a szüntelen terrorban.^[368]

Lelkierőre volt szükség ahhoz, hogy valaki osztozzon és szeressen egy olyan világban, ahol az önzés és a gyűlölet volt a valuta. És a túlélés sosem lehetett biztos. Fritz látta a nélkülözés, bántalmazás és a közelgő halál jeleit a fogolytársain és saját magán is.^[369] Sebek, vágások, eltört csontok, rüh és fekélyek, sápadt, repedezett bőr, bicegő léptek és lyukasan tátongó fogsor.

A foglyok hetente egyszer zuhanyozhattak, de ez is kész vesszőfutás volt. Akiknél kegyetlen alak volt a Blockälteste, azoknak le kellett vetkőzniük még a barakkban, és meztelenül elfutni a fürdőig. Zuhanyzás után csak az első kaptak száraz törülközőt, azt adták tovább, úgyhogy ha valaki hátrébb állt, csak egy csuromvizes rongyot kapott, és víztől csepegve kellett visszamennie a barakkba a leghidegebb télen is. Dühöngött a tüdőgyulladás, gyakran halálos kimenetellel. Volt foglyokórház, és bár egész jól el volt látva rabokból álló személyzettel,^[370] az SS-orvosok felügyeletével végzett gyógyítás kezdetleges volt, és

félelmetes hely is – gyakran tifuszos betegek töltötték meg. Senki sem ment ide, csak ha tényleg muszáj volt, a betegeket szelektálták, és ha valakiről úgy találták, nem várható gyors gyógyulás, gázkamrába küldték vagy méreginjekciót adtak be neki.

Az ételt a barakkokban osztották. Csak pár csajkát kaptak, úgyhogy az első, aki megkapta a levesét, gyorsan felhörpintette, hogy ne várakoztassa meg a többieket. Ha bárki kényelmes tempóra váltott, türelmetlenül megrángatták. A gabonakávét is ugyanezekben a csajkában adták. Ha valakinek sikerült saját kanalat szereznie, azt úgy őrizte, mintha drágakő lenne, és mivel késük nem lehetett, a nyelét élesre fente egy kővel, hogy még hasznosabb eszközt gyártson belőle. Nem volt vécépapír a latrinákon, úgyhogy a papírhulladék is értéknek számított: a szétszakított cementeszsákok az építkezésről, vagy időnként tudtak szerezni egy-egy újságot egy civiltől – volt, hogy ott hagyták a gyárban valahol, és becsempészték a táborba. Egy-egy papírdarabot el lehetett cserélni ételre.

A nélkülözések elszenvedőit a németek emberi hulladéknak tartották, de a hadi gazdaság egyre jobban az ő munkájuktól függött. Ez volt a dicsőség új kora, amit Hitler teremtett: egy olyan világ, ahol egy darab rongyos papír értékkel bírt, el lehetett cserélni másra, vagy meg lehetett tartani fenéktörlésre.

Mindenki teste folyamatos kényelmetlenségnek és soknak volt kitéve. Az egyik legfontosabb szabály az volt,

hogyan az embernek legyen egy pár rendes cipője. Ha túl nagy volt vagy túl kicsi, akkor feldörzsölte a bőrt, hólyagok nőttek a lábujjakra, melyek aztán hajlamosak voltak elfertőződni. A zokni ritka volt, sokan a tábori ing hátából letéptett anyagdarabbal helyettesítették. Ez már önmagában is kockázatos volt, mert az SS tulajdonának rongálása szabotázsnek számított, és könnyen huszonöt korbácsütéshez vagy időszakos éheztetéshez vezethetett. Nem volt senkinek sem ollója vagy csipesze, a lábkörmök hosszúra nőttek, egészen, amíg aztán letörtek vagy benőttek.

Kéthetente borotválta a fejüket a tábori borbély. Részben azért, hogy megelőzzék a tetvesedést, részben pedig, hogy a csíkos egyenruhához hasonlóan, ezzel is megjelöljék a foglyokat. A borbély nem használt szappant vagy fertőtlenítőt, úgyhogy minden fogoly feje és arca tele lett sebekkel, gennyedző pattanásokkal és benőtt szőrtüszőkkel. Gyakori volt a fertőzés, és az kórházi tartózkodáshoz vezetett. Fritz legalább részben kimaradt a megpróbáltatásból: húszéves korára még nem nőtt ki a szakáll.

Volt fogorvosi ellátás a táborban, de a foglyok, ha csak tehették, nem mentek oda. A kilazult tömések kövesedéshez és a gyökerek korhadásához vezetett, az elégtelen táplálkozás következtében kialakult skorbut meg a fogak kihullásához. Az aranyfogak bizonyulhattak életmentőnek és halálos veszélynek is. Volt olyan kápó, amelyik megölte érte a foglyot, ugyanakkor, ha az aranyfog tulajdonosának

volt annyi lelkiereje, hogy ő maga kihúzza, akkor elcserélhette extrákra. Kötött ára volt a civil feketézők között: egy aranyfog egy üveg Wyborowát, minőségi lengyel vodkát ért. Vagy öt nagy komiszkenyeret és egy kocka margarint. Ezeket a dolgokat aztán tovább lehetett cserélni más árukra. Egy olyan világban, ahol minden hét, minden nap, sőt minden óra könnyen az utolsó lehetett, nem sok értelme lett volna a felhalmozásnak valami jobb vagy fontosabb cél érdekében. Bármí, ami enyhülést vagy vigaszt nyújtott, illetve megtöltötte az ember gyomrát az adott pillanatban, megérte az árát.

Az IG Farben vezetősége és menedzsmentje szemében a rabszolgamunkások áldozatát igazolta a profit. Volt olyan, aki érzett némi lelkiismeret-furdalást, de ez is minimális volt és elméleti. Mindeközben a könyvelők és igazgatók behunyták a szemüket, és nem látták meg, mennyi tetvetlenítő Zyklon B-t rendel az SS, főleg Auschwitzba.^[371]

Fritz Kleinmann-nak nem voltak kétségei, honnan ered a gonoszság: „Ne jusson senki se arra a következtetésre, hogy a foglyok tábori hierarchiáját terheli a bűn a dolgok állásáért. Néhány prominens magáévá tette az SS módszereit a saját érdekében, de a felelősség kizárólag az SS gyilkos gépezetét terheli, ami Auschwitzban jutott el a tökélyig.”^[372] Ha egy fogoly megúsza a birkenau-i szelekciót, arra számíthatott, hogy átlagosan három-négy hónapig élhet túl.^[373] Fritz és a papa már több mint nyolc hónapja tartottak ki. Négyszáz kemény, viharedzett buchenwaldi társukból már csak alig a negyede volt életben.

Bár Auschwitz elért valamiféle ipari tökéletességet, a gépezet töredezett volt, nem elég hatékony, és hajlamos arra, hogy elromoljon. Maga a brutalitás elültette egyesekben az ellenállás szándékát, a korrupció repedéseket okozott, és így virágozhatott az ellenállás.

Az első, Auschwitz-Monowitzban töltött nyáron, mikor Jupp Windeck uralma a csúcson járt, a Fritzre jellemző rugalmasság és erkölcsi felháborodás oda vezetett, hogy tagja lett az ellenállásnak. Ezzel halálos veszélynek tette ki magát. De amúgy is ez volt a helyzet minden egyes nap, már a pusztaság létezés okán is, minden apró seb, rossz pillantás, fagyos időjárási front, érintkezés bármilyen kórokozóval beindíthatta azt a láncolatot, mely végül a munkára alkalmatlansághoz és halálhoz vezetett. Az ellenállás legalább megadta a lehetőséget, hogy az ember ne a semmiért kockáztasson.

21 (ben) – Fiú

Egy csendes sarokban lebonyolított beszélgetéssel kezdődött, és egy új munkával végződött.

1943-ra befejeződött a tábor építése, és a Buna Werke-telepen is csökkent az igény az építőmunkásokra. Fritzet az a veszély fenyegette, hogy haszontalannak bizonyul. Egyes barátai úgy látták, hogy egyszerre meg lehetne óvni őt, és hasznát is vehetnék. Félrevonták, és a legnagyobb titokban beszéltek vele.

Évek óta ismerte őket, még Buchenwaldból. Ott volt köztük Stefan Heymann, egy zsidó értelmiségi, háborús veterán és kommunista, aki olyan volt Fritznek és a többi fiúnak, mintha az apjuk lenne. És ott volt Gustl Herzog is, meg Erich Eisler, az osztrák antifasiszta. Egy feladatot szántak Fritznek – fontos és veszélyes feladatot.

A táborban töltött évek alatt ezek az emberek csatlakoztak egy zsidó-kommunista szövetséghez az SS ellen. Az ellenállás nagyjából ki is merült abban, hogy befolyásos állásokat szereztek, és begyűjtötték az információkat, melyek segíthettek az elvtársaik megmenekülésében vagy javíthatta a helyzetüket. Részben e hálózat erőfeszítésének volt köszönhető, hogy Fritz és Gustav elkerült a veszélyes munkáról, hogy elindult Robert Siewert kőművesiskolája, hogy Fritz megtudta, mit írt a mama az utolsó levelében, és előre figyelmeztették, hogy a papa az auschwitzi listára került.

Az ellenállás újraalakult Monowitzban, embereiket fontos állásokba helyezték, hála a Gustavhoz hasonló barátok árjásításának. De most úgy érezték, ki kell terjeszteniük a tevékenységüket. Az apró szabotázsok is jók voltak – Fritz is vett már részt ilyenekben az építkezésen, amikor egy cementeszsákot úgy dobtak a földre, hogy az kiszakadt, vagy egy szivárgó tömlőt titokban a cementtel megpakolt teherautó oldalára akasztottak –, de a szervezett ellenállás ennél többet akart tenni.

A lényeg az információ volt. A magas posztokat betöltő foglyok értesültek mindenről, ami az összes, Auschwitzhoz

tartozó táborban történt: fogolytranszportokról, szelekciókról és tömeggyilkosságokról.^[374] Most azt akarták, hogy Fritz nyisson meg egy újabb forrást: a civil munkásokét. Ez azt jelentette, hogy bekerülne a Buna Werke egyik gyárába. Eddig úgy tűnt, a fiú össze tud barátkozni a civilekkel, és ebben a gyárban ezrével dolgoztak. Találtak is neki munkát a 90-es Schlosserkommandóban, az építkezési csapat lakatosbrigádjában.

Mióta Fritz betette a lábát Monowitzba, most először ment ki a tábor területéről. A munkásokkal és SS-őreikkel kimenetelt a kapun, át a főúton, majd tovább, végig a Buna Werkéig.

Csak amikor odaért, akkor fogta fel, milyen hatalmas ez az ipartelep. Az egész komplexum csupa út és vasút volt. Ha valaki ott állt az egyik kelet-nyugati irányú főúton, alig látta a telep másik végét, majdnem három kilométerre onnan már a ködbe vészett. A keresztutcák észak-déli irányban húzódtak, több mint egy kilométer hosszan. A szögletes telkeken gyárépületek, kémények, műhelyek, raktárak, olaj- és vegyszertartályok és fura, csonka hullámvasútra emlékeztető csőépítmények álltak. Alegységekre osztották a telepet: a szintetikusüzemanyag-gyár és az azt kiszolgáló műhelyek, a Buna gumigyár, az energiatermelő telep meg a kisebb alegységek: vegyi üzemek és feldolgozók. A legtöbb használaton kívül állt: az építkezés elkészült, de a belső munkák ettől még messze álltak.

Néhány ezer férfi és nő dolgozott a gyárakban. Nagyjából harmaduk volt fogoly, a többi civil. A lakatosrészleg – ahol valójában mindenféle fémmunkát csináltak a műhelyben és a gyár körül – barátságos, nyugodt helynek bizonyult. A foglyokkal a legtöbb kápó jól bánt, és bátorította őket, hogy „a szemükkel dolgozzanak”, azaz ne siessenek, de közben figyeljenek nagyon a rabszolgahajcsárookra.^[375] Fritz kápója egy rokonszenves politikai elítélt lett, Dachauból került ide, és ő intézte el ezt a munkahelyet az ellenállás kérésére.

Fritz a lakatosrészleg általános segédje lett az egyik nagy gyáregységben,^[376] ahol nagyszámú német civil dolgozott – leginkább mérnökök, technikusok és brigádvezetők. A munkások legnagyobb része lengyel vagy orosz fogoly volt, akik nehezen követték a németül kiadott utasításokat, és akikkel rettenetesen bántak a kápóik. Ha a civil brigádvezetők nem voltak elégedettek a munkásaik teljesítményével, akkor az IG Farben elküldte őket Auschwitz I-be „átképzésre”. A németül beszélő foglyok könnyebb helyzetben voltak; Fritz összeismerkedett a civil vezetőkkel, és kivívta a bizalmukat.

Volt egy, akivel különösen barátságos viszonyba került. Megint elkezdett diszkréten ajándékokat kapni: kenyeret, cigarettát, időnként egy újságot. Időről időre a német megállt mellette, hogy röviden elbeszélgessenek, és Fritz mohón hallgatta a háborús híreket, melyek szöges ellentétben álltak az állami propagandával. Rosszul ment a németeknek az összes fronton, vesztek Sztálingrádnál, vadul leverték őket keleten, és az angolok meg az

amerikaiak kikergették őket Észak-Afrikából, és hamarosan Olaszországba érnek, észak felé fordulnak, Németországba. Fritznek világos volt, hogy ez a német nem náci; szívből remélte, hogy a háború hamarosan véget ér és Németország veszít. Fritz mindennap szóbeli jelentést tett bajtársainak (az értékes ajándékok, a kenyér és az újság megosztása mellett).

Bár tudta, hogy feladata egyszerre fontos és veszélyes, Fritz nem volt tisztában az akció méretével, amiben részt vett. A szervezetlen indulás után az auschwitzi ellenállás az utóbbi időkre hatékony, koordinált hálózattá vált. 1943. május 1-jén – ez ünnepnap volt a náciknál, csak minimális személyzet dolgozott – titkos gyűlést tartottak Auschwitz I-ben, itt az ellenállók két csoportja megállapodott az együttműködésben. Egy lengyel csoport vezette őket, köztük több korábbi katonatiszt, az élen József Cyrankiewiczcel, aki meggyőzte az embereit, hogy működjenek együtt a zsidókkal és az osztrák meg német politikaiakkal. Ez több előnnyel is járt: a németek értettek Németországhoz és a nácikhoz, ami kulcsfontosságú volt a hírszerzésben, és mivel a lengyelek kaphattak levelet, behozathattak ellátmányt, és tarthatták a kapcsolatot a helyi partizánokkal.

Auschwitzi Harci Csoportnak hívták magukat – ez is mutatja, milyen militáns csapat volt^{[\[377\]](#)} –, és hamarosan felvették a kapcsolatot Stefan Heymann-nal és a monowitzi ellenállókkal. A táborok közötti együttműködést a foglyok és munkások szakadatlan szállítása tette lehetővé a

különböző altáborokba. A monowitzi csoport azzal járult hozzá a közöshöz, hogy fel tudta venni a kapcsolatot a civilekkel, és akadályozni tudta a Buna Werkében a termelést. A szabotázs kiterjedt volt és folyamatos. Az elektronikai részlegen dolgozó foglyoknak sikerült rövidre zárniuk egy turbinát az energiatelepen. Egy másik csoport kihasználta, hogy május elsején lazább volt az őrség, és robbanást idézett elő a félkész szintetikusüzemanyag-gyárban, mások tönkretettek vagy ötven járművet.^[378] Ezek a tettek az általános lassúság mellett segítettek a különböző üzemek befejezésének késleltetésében. Minden ellenállási tevékenység közül a civil kapcsolat volt a legveszélyesebb. A tábori Gestapo folyamatosan próbálkozott azzal, hogy beszivárogon az ellenállásba és leleplezze a vezetőit és a tagokat. Így az informátorok kiszűrése és ártalmatlanná tétele soha véget nem érő munka volt. Különösen akkor vált ez még fontosabbá, mikor érkezett az ellenállási akció legérzékenyebb része: a szökés tervezése és végrehajtása.

Fritz fel-alá járkált naponta a gyár és a tábor között, apró információmorzsákat szállított, és csak félig-meddig volt tisztában a kapcsolatával a hálózattal és a saját betöltött szerepével.

21 (ben) – Fiú

Egy júniusi szombaton történt, már a munkanap befejeztével. Az esti Appelen a foglyok vigyázzban álltak

annak tudatában, hogy a másnap, ha nem is lesz igazi pihenőnap, de akkor is kevesebb robotolást és veszélyt hoz majd.

Fritz ott állt a helyén, egyenruháját szépen begombolta, a sapkája egyenesen és laposan feküdt az egyik oldalon, szabályosan, mint egy barett, így lekaphatta azonnal, ha elharsant a „Sapkát le!” kiáltás. Minden normálisnak tűnt, ugyanaz a lassú, monoton, felőrlő, napról napra ismétlődő rutin, amit naponta kétszer átéltek 1939 októbere óta, szinte a legcsekélyebb változtatás nélkül.

A Rapportführer végzett a feladatával, és épp oszlojt vezényelt volna, mikor észrevett pár alakot, akik beléptek a térre. Ahogy közeledtek, Fritz már látta őket: két SS-tiszt terelt egy férfit, aki sántított és botorkált előttük. Fritz kíváncsian leste őket. Lökdősték és ütötték a férfit, mintha az fogoly lenne, de nem volt egyenruhában és a fejét sem borotválták le. Úgy tűnt, civil, de keményen elbántak vele, az arca csupa vér és duzzanat volt. Ahogy közelítettek a tér közepe felé, Fritz émelyítő döccenéssel egyszer csak felismerte a német kapcsolatát a gyárból. Az őt kísérő férfi Johann Taute SS Hauptscharführer volt, a monowitzi altáborban működő Gestapo vezetője, és a segédje, Josef Hofer Unterscharführer lépkedett mellette.

Fritz némán, egyre növekvő rémülettel figyelte, ahogy a civilt az összegyűlt foglyok elé állították, és utasították, hogy mutassa meg mindazokat, akikkel kapcsolatban állt a gyárban.

A férfi az ezernyi arc tengerére nézett. Fritz ott állt

mélyen a tömegbe temetve, nem volt szem előtt. A két SS maga előtt tolta a civilt, aki végigment a sorok előtt, közlelő tanulómozgva az arcokat. Fritz sorához ért. Fritz egyenesen előre nézett, a szíve dűbörgött. A sebes, vérekes szem vonakodva ránézett, a kéz felemelkedett, és rámutatott: – Ez az.

Fritzet megragadták, és a civil munkással együtt elvitték a barátai és bajtársai előtt, apja rémült tekintete előtt, ki a térről.

21 (ben) – Fiú

Bedobták egy teherautó hátuljába, és kivitték a táborból. A teherautó pár kilométert tett meg vele, Auschwitz I-be vitték, de ahelyett, hogy bementek volna, megálltak a Gestapo épülete előtt, ez a kerítésen kívül volt, az SS-kórházzal szemközt, egy kicsi, föld alatti gázkamra mellett. Taute és Hofer végigvezette Fritzet egy folyosón, és belökték egy nagy szobába.

A félelemtől felfordult gyomorral Fritz körbenézett a spártai egyszerűséggel berendezett helyiségben. Állt benne egy asztal szíjakkal, és a mennyezethez kampókat erősítettek. Elég régóta élt a táborokban ahhoz, hogy tudja, mire valók ezek a dolgok.

Egy idő után egy SS lépett be. Élénk, mosolygós szem nézett Fritzre a gyengéd, arisztokratikus arcból. Korán kopaszodott, ősz haja már ritkult: Maximilian Grabner SS

Untersturmführer egyáltalán nem festett fenyegetően. Tényleg, leginkább egyetemi tanárnak tűnt vagy barátságos lelkesznek. Nehéz nagyobb ellenétet elképzelni egy ember megjelenése és jelleme között: a kellemes külsejű Grabner volt az Auschwitz Gestapo feje, és hideg, minden szánalomtól mentes gyilkosságait sem itt, sem más táborokban nem múlták felül. Rendszeresen kipucolta a kórházat és a Bunkert – kiporolta, ahogy ő mondta –, és gázkamrába vagy a Fekete Falhoz küldte a foglyokat. Elindított egy programot, terhes lengyel nőket pusztított el, és személyesen több mint kétezer gyilkosságért terhelte felelősség. Kevés embertől rettegtek úgy Auschwitzban, mint Maximilian Grabnertől.^[379] Még az SS-őrök is féltek tőle.

Egy pillanatig Fritzet tanulmányozta, majd megszólalt. Kísértetiesen halkán beszélt, kiejtése felidézte a Bécs körüli vidék hangzóit, egyszerű volt és képzetlen.^[380]

– Tudok róla – közölte tárgyilagosan –, hogy te, a 68629-es fogoly részt vettél egy nagyszabású szökési kísérlet megtervezésében Auschwitz-Monowitz táborból, mindezt a német civil munkással együttműködve, aki megmutatott nekünk. Taute Hauptscharführer emberei már figyelik egy ideje. Különös viselkedése megragadta a figyelmüket, jól mondom, Hauptscharführer?

Taute bólintott, Grabner barátságos tekintetét megint Fritzre szegezte. – Erről mit tudsz mondani?

Fritznek fogalma sem volt, mit mondjon. Nem tagadhatta, hogy ismerte azt a civil munkást, de ez a szökéstörténet

teljes rejtély volt számára.

Grabner elővett egy noteszt és egy ceruzát. – Meg kell adnod az összes olyan fogoly nevét, aki részt vett ebben.

Fritz döbbsen hallgatását elutasításként értelmezve Grabner odabiccentett Tauténak és Hofernek.

Hofer botjának első ütésétől Fritz előregörnyedt, és elakadt a lélegzete, aztán jött a második és a harmadik.

De nem követte vallomás. Grabner meglepődött. Bár alig volt több, mint egy gyerek, de úgy tűnt, a 68629-es foglyot nehezebb lesz megtörni, mint a civil munkást. Grabner intett, mire a két segéd arccal előre lenyomta Fritzt az asztalra, és a szíjakat becsatolva ráfeszítették. A bot felemelkedett és lecsapott, süvítve ért Fritz fenekére. És megint és megint, amíg hátul már mindenhol tűzben égett és cafatokra szakadt. Még az ilyen szélsőséges félelem és fájdalom alatt is számolta az ütéseket: húsz kínzó csapás után kicsatolták a szíjakat, és felállították.

– Valld be, mit tettél! – intett Grabner a notesz felé. – Add meg azoknak a foglyoknak a nevét, akiknek segítettél megtervezni a szökését.

Fritz tudta, hogy a tagadás haszontalan lenne, úgyhogy nem mondott semmit. Megint lenyomták az asztalra, megint odaszíjazták, és megint suhogni kezdett a bot.

Már nem tudta követni, hányszor szíjazták le, de makacsul számolta tovább az ütéseket: összesen hatvan csapás vájt a húsába.

Megint kiszíjazták, megint talpra rángatták. Alig tudott megállni. Grabner közélről tanulmányozta a fiút. – Mondd

meg a neveket!

Előbb-utóbb el kellett jönnie a pontnak – ahogy eljön minden embernél, aki csapdába esett ebben a rémálomban –, mikor Fritz megtörik, és kimond bármit, csak hogy megállítsa a kínzást. Igazságot vagy hazugságot: nem számít, ha véget vet ennek. Megnevezhetné a barátait, akik részt vettek az ellenállásban. Egyszerű lenne, és nem is lenne emberből, ha nem érezné a csábítást: Stefan, Gustl, Jupp Rausch és a többi ellenálló, a barátai és párfogói – kínzatra és halálra ítélné őket. Fritzben még maradt annyi józan ész, hogy tudja, ez az ő életét nem mentené meg, de legalább egy időre megállítaná a kínokat.

Nem mondott semmit. Grabner odabiccentett Tauténak és Hofernak, és a mennyezetre erősített kampók felé bökött.

Fritz csuklóját hátrahúzták, és olyan szorosan összekötözték, hogy elszorították a vérkeringését. A kötél hosszabbik végét átvetették a hurkon, és a két segéd meghúzta. Fritz karja hátrafelé és felfelé nyúlt, és leírhatatlan, vakító fájdalommal elemelkedett a talajtól. A mennyezetről lógott lefelé, lábfeje úgy harminc centire lehetett a padlótól, a testsúlya kicsavarta a vállát a gödréből, agyát sikító kín árasztotta el. Olyan sok szerencsétlent látott így lógni a Goethe-tölgyről, de az érzés sokkal rosszabb volt, mint azt valaha képzelte.

– Kik voltak? Neveket – ismételte újra és újra Grabner. Fritz közel egy órát lógott a kampón, de csak tagolatlan üvöltések és hörgések hagyták el a száját. – Ezt nem fogod tudni végigcsinálni – súgta halkan a fülébe Grabner. –

Mondd meg a neveket!

Grabner megint biccentett, a kötelet leeresztették, Fritz a földre roskadt. Grabner újra és újra elismételte: adja meg Fritz a neveket, és akkor vége. A fiú mégsem mondott semmit. Talpra rángatták, megint megszorították a kötelet, a levegőbe húzták.

Háromszor húzták fel, minden eredmény nélkül. Grabner kezdte elveszíteni a türelmét. Szombat este volt, alig várta már, hogy hazamehessen. A kihallgatás az értékes szabadidejét rövidítette meg. Fritz másfél órát lógott, amikor elengedték, és harmadszor is a padlóra rogyott. Halványan érzékelte, hogy Grabner kimegy a szobából, utasítva a két segédet, hogy vigyék vissza a foglyot a táborba. A kihallgatást később folytatják.^[381]

21 (ben) – Fiú

Miután Fritzet elvitték, Stefan Heymann és a többi ellenálló izgatottan megbeszélte, mit tegyenek. Vajon mennyi idejük lehet hátra, míg Fritz megtörik és a Gestapo eljön a többiekért? Egész este ezen vitatkoztak, próbáltak terveköt kovácsolni a feléjük tartó katasztrófára.

Gustl Herzog még ébren volt, meghallotta, hogy Fritzet visszahozták a táborba. Rohant hozzá, látta, hogy két régi buchenwaldi barátja hozza végig az utcán: Fredl Lustig, Gustav társa a rönkszállítóknál, és Max Matzner, aki épp hogy nem halt bele a hírhedt tifuszkísérletbe.

Fritz nem tudott állni: a látható sebek és vér mellett az ízületei és a háta is rettenetesen fájt. Gustl megkérte Lustigot és Matznert, hogy vigyék el a fiút a kórházba, aztán elment, hogy megkeresse az ellenállás többi tagját.

A kórház a tábor északkeleti sarkában volt pár barakkban. Több részlege is volt: általános, sebészeti, fertőző és lábadozó. Bár egy SS-orvos volt az általános parancsnok, ő ritkán jelent meg, és leginkább fogoly személyzettel működött az ellátás.^[382] A koncentrációs táborok szintjén a kórház elég jónak számított, bár az egészségügyi ellátmány és felszerelés igencsak hiányos volt.

Fritzet az általános őrző egyik szobájába vitték. Félig megbénult, a karját nem érezte és nem is tudta használni, a háta csupa seb és vér volt, a teljes testét fájdalom szaggatta. Egy cseh orvos erős fájdalomcsillapítót adott neki, és megmasszírozta a karját.

Hamarosan megjelent Gustl Herzog Erich Eislerrel és Stefan Heymann-nal. Mindhárman szánakozva és balsejtelmektől gyötörve nézték a fiút. Mikor elment az orvos, aggódva kérdezgették, mit akart tőle a Gestapo. Fritz elmondta Grabner vádjait, és az állítólagos szökési tervet.

– Mondtál neki valamit? – kérdezte Stefan.

– Természetesen nem. Nem is tudok semmit.

Ez a válasz ugyanúgy nem volt elég nekik, ahogy a Gestapónak sem.

– Megadtál nekik neveket... Bárkiét?

Fritz fájdalmasan rázta a fejét.

Rettenetes állapota ellenére a barátai újra és újra

kikérdezték: megadott-e bármilyen nevet. Nem, ragaszkodott hozzá Fritz, nem mondott semmit Grabnernek. Az ellenállók gyanúsnak találták, hogy a fiút visszaengedték a táborba. Lehetséges volt, hogy Grabner abban bízott, Fritz akaratlanul is elárulja cinkosait valahogy; de az is lehet, hogy egyszerűen csak nem volt már hely az Auschwitz I Halálbarakkjának celláiban, ahogy az gyakran előfordult.

Egyelőre beérték azzal, hogy Fritz nem árulta el őket. Biztonságban voltak – pillanatnyilag. De Stefan és Erich biztosak voltak benne, hogy Grabner nem fogja ezt annyiban hagyni. Másnap folytatni fogja a kihallgatást, és Fritz vesszőfutása addig tart majd, amíg végül vallomást tesz, vagy meghal. Valamit tenni kellett.

Egyelőre átvitték a fiút a fertőző barakkba – a tífuszos és vérhasos betegeket tartották itt, a tábor legtávolabbi sarkában álló hullaház mellett. Az SS-orvos és a beosztottai ritkán jöttek ide. Fritzet egy elkülönítőbe helyezték. Amíg nem kap el valami fertőzést, itt egy időre biztonságban lehetett. De nem bujkálhatott itt örökké, hogy elkerüljék a vadászatot, ami el is kezdődött volna, amint nem jelentkezik reggel az Appelen, fel kell vezetni a nevét a kórházi listára. De akkor meg a Gestapo érte jön. Bárhogy is nézték, egyetlen megoldás létezett: Fritz Kleinmann-nak meg kell halnia.

Így Sepp Luger, a kórházi adminisztrációért felelős Lagerälteste feljegyezte a regiszterbe a 68629-es fogoly elhalálozását. Nem volt szükség részletekre, a regiszterben

csak egyetlen sor volt páciensenként, a felvétel száma, a fogoly száma, a felvétel és a távozás időpontja és a távozás indoka. Ebben az oszlopban csak háromféle bejegyzés szerepelhetett: *Entlassen* (elbocsátva); *nach Birkenau* azoknál, akiket kiszelektáltak a gázkamrákba; vagy egy fekete keresztet pecsételtek be, ha a páciens meghalt. Gustl Herzog elintézte, hogy Fritz halála megjelenjen a központ fogolynyilvántartásában is.^[383]

Az igazság az összeesküvők legszigorúbb titka maradt. A hír, hogy Fritz belehalt a sérüléseibe, sokakat összetört. Még Gustavot sem avathatták be – túl nagy lett volna a kockázat –, úgyhogy ő is ezt a megsemmisítő, szívet tépő hírt kapta, hogy szeretett Fritzljét meggyilkolta a Gestapo. A gyász olyan hatalmas volt, hogy Gustav ezt le sem bírta írni a naplójába, hetekig hozzá sem nyúlt a noteszhez.

Míg Gustav gyászolt, az összeesküvőknek kezdeniük kellett valamit az élő, lélegző Fritzcel. Míg sérüléseiből lábadozott, ott tartották a kórházi elkülönítőben. Ha az SS-orvos vagy az alá beosztott ápoló szemlére jött, Fritzet egy régi barátja, Jule Meixner kisegítette az ágyból, ő a kórházi mosodában dolgozott, és elrejtette a fiút a raktárban a lepedők között.

Fritznek fogalma sem volt, mi lesz vele. Nézte a vérhasos betegeket, ahogy elvonszolták magukat a kinti latrinavödrökhöz, és tudta, hogy nem maradhat ezen a helyen sokáig, sebesülések ide vagy oda.

Végül az a hír érkezett a monowitzi Gestapótól, hogy Grabner ejtette a nyomozást Fritz halála miatt. Ideje volt

továbblépni.

Fritz új személyazonosságot kapott, egy elhunyt tifuszos fogolyét. Nem emlékezett a szerencsétlen ember nevére – csak arra, hogy berlini zsidó volt, és nem olyan rég érkezett, a fogolyszáma 112 000 fölötti volt. Nem lehetett leszedni Fritz tetoválását, újat sem kaphatott a halott számával, úgyhogy csak bekötötték a karját, és reménykedtek, hogy senki sem akarja majd látni a számot. Stefan Heymann sok időt töltött a fiúval, ellátta tanácsokkal, hogyan tovább, milyen óvatossági szabályokat tartson be, ha kikerül munkára.

Fritznek minden mindegy volt. A kínzások óta csüggedtség költözött belé, és már nem érdekelte, felfedezik-e vagy sem. A hosszas gyász, éhezés, reménytelenség felőrölte végül az ellenállását, és kezdett belesüppedni a tehetetlenségbe, ami a muzulmánává váláshoz vezetett. Megvallotta Stefannak, hogy arra gondol, befejezi, amint lehet – olyan egyszerű lett volna belerohanni az őrkordonba egy kinti munkán, vagy rávetni magát az árammal védett kerítésre. Egyetlen pisztolylövés – egyetlen elrepülő pillanat –, és a fájdalom meg a nyomorúság már el is múlna.^[384]

Stefannak nem volt türelme az ilyesmihez. – El tudod képzelni, mit tenne apáddal, ha öngyilkos lennél? – mondta. – Most éppen azt hiszi, hogy a fia halott, de idővel – talán hamarosan – megtudná az igazságot. Képzeld el, mi lenne, ha arra kellene rájönnie, hogy te mindvégig életben voltál, de a végén megölted magad. Gondolj ebbe bele!

Fritznek erre nem voltak érvei. Végül is azok után, amit együtt túléltek, ha Fritz nemcsak megadná magát az SS-nek, de hagyná, hogy végezzenek is vele – ez túl sok lenne. „Nem pusztíthatnak így el minket, nem örölhetnek fel” – mondogatta mindig a papa. A kitartás mindennél fontosabb volt, a nyomorúság egyszer elmúlik, a remény és a lelkiező halhatatlan.

Stefan megígérte, hogy megtesz mindent Fritz biztonságáért a kórházban. Ha majd elég jól lesz, hogy dolgozni menjen, keresnek neki helyet valahol kint, ahol észrevétlen maradhat. A foglyok olyan ütemben haltak meg, hogy kevesen ismerték meg egymást jobban.

Fritz ezt megértette, és Stefanra bízta az életét, de voltak kétségei. Az emberek ismerték az arcát – köztük pár SS is. És előbb-utóbb az apja is rá fog jönni. Az ellenállásból legalább heten ismerték Fritz titkát, a papa nekik is barátjuk volt. A tábor egyik prominenseként egy ilyen pusztító titok kiobbanása rettenetes veszélyekkel járna rá nézve is.

Három hét múlva Fritz már felépült annyira, hogy elhagyhassa a kórházat. A barátai becsempészték a 48-as barakkba, ahol Chaim Goslawski, az ellenállás egyik tagja volt a Blockälteste. A barakkban leginkább németek és lengyelek voltak elszállásolva, ők nem ismerték Fritzet.

Másnap dolgozni ment. Raktárosi munkát szereztek neki a lakatosrészlegben, de persze máshol, mint ahol korábban volt. Az egyik kápot, Paul Schmidet beavatták a titokba, és az rajta tartotta a szemét a fiún. Minden reggel kivonult a

kapun, majd este vissza. Fuldoklott a félelemtől, várta, mikor ismeri fel egy őr vagy egy ellenséges kápó. A csoport közepén maradt, előreszegezett tekintettel, kifejezéstelen arccal ment, miközben a szíve majd kiugrott a helyéről.

Ahogy teltek a hetek, és úgy tűnt, nem veszi észre senki, kezdett kicsit beilleszkedni a munkahelyén. Egyelőre a titka mintha biztonságban lett volna.

ㄨㄨ (ábá) – Apa

Egy este Gustav a 7-es barakk pihenőszobájában ült, amikor egy barakktársa megkocogtatta a vállát. – Gustl Herzog kint vár – mondta. – Beszélni akar veled.

Gustav kiment a barakkból, ott állt öreg barátja elfojtott izgalomtól égve. – Gyere velem – intett neki Gustl, és végigvezette Gustavot az épületek között egy ösvényen, el az úttól. Az első sornyi barakk mögött néhány kisebb épület állt: latrinák, a Gestapo bunkere és egy kis fürdőház. Herzog a fürdőhöz vezette Gustavot. Az ajtón túli derengésből egy alak vált ki, Gustav felismerte a zuhanybarakk felügyelőjét, egy fiatal buchenwaldi veteránt, Fritz valamikori barátját. A férfi körbenézett, és mikor látta, hogy tiszta a levegő, intett Gustavnak, hogy menjen be.

Gustav csodálkozva, egyedül lépett be az épületbe, beszívta a dohos, szappanmentes nedvesség ismerős szagát. A félhomályban egy másik alakot látott: a kazánház

árnyékában állt hátul. Az alak előrelépett, és megjelent előtte Fritz arca.

Hihetetlen volt, csodálatos. Gustav hitbéli kérdéssé tette, hogy sosem szabad feladni a reményt, még a legreménytelenebb körülmények között sem, és most a döbbenete leírhatatlan volt. Megint a karjában tarthatta a fiát, érezhette ismerős illatát, hallotta a hangját, ez túltett minden reményen, túltett mindenem.^[385] Akkor mégsem hiába menekültek meg eddig.

Az első találkozás után együtt voltak, amikor tudtak, mindig éjjel a zuhanyzóban. Most, hogy a gyász és a veszteség eltűnt, Gustav megint az apai aggodalmakkal foglalkozott, ezek igencsak meg is nőttek, hogy Fritz nagyobb veszélyben volt, mint valaha. Gustl Herzog és a többiek nyugtatgatták, hogy megtesznek mindent Fritz biztonságáért, de ki tudja, ez vajon elég lesz-e.

אב אב (áb ubén) – Apa és fia

Késő ősszel remek hírek érkeztek Auschwitz I-ből. Az SS hirtelen elmozdította az ottani Gestapo vezetői posztjáról Grabnert.

Nem csak egyszerű elbocsátás volt. Grabner módszereiről régóta kérdések merültek fel Berlinben. Még az SS mércéjével is csodálkozásra adott okot az általa elrendelt halálos ítéletek száma – nem is a gyilkolás mennyisége, de a szabálytalan mód is, ahogy végrehajtották. Himmler

fejében a Végső Megoldás – és általában a gyilkolás – ipari tevékenység volt, tisztán, hatékonyan és szisztematikusan kellett elvégezni. Nem játék volt vagy a személyes, ferde vágyak kiélése. Grabner ellen szólt a szadizmusa és a vérszomja. A bukását mégis a korrupciója okozta.

Mint sok rangos lágerbeli tiszt, Grabner is arra használta a pozícióját, hogy meggazdagodjon a Birkenauban legyilkolt zsidók vagyonából, ami elvben az SS profitja lett volna. A legtöbbekkel ellentétben hatalmas léptékben űzte ezt, bőrröndöket töltött meg elsikkasztott kinccsel, és hazaküldte őket. Ez a mérték már kiváltotta, hogy az SS nyomozást indítson. Felfüggesztették és letartóztatták pár cinkosával – köztük a hanyag Gerhard Palitzsch tömeggyilkossal^[386] – egyetemben. Rudolf Hösst, aki segédkezett Grabnernek és pártolta, szintén elmozdították.

Az új parancsnok, Artur Liebehenschel 1943 novemberében vette át a tábort.^[387] Kezdeményezte a teljes komplexum megújítását: lecserélte a személyzetet, a rend és a fegyelem szigorúbb lett az SS soraiban.

Fritznek az számított, hogy a közeli halálos veszély egyszer csak váratlanul elmúlt. Grabner elment, és az egész felfordulás közepette kicsi volt az esély arra, hogy egy monowitzi fogollyal túl sokat foglalkozzon a Gestapo. Nem sokkal ezután, december 7-én tűz ütött ki a Gestapo épületében, Auschwitz I-ben, és elpusztította Grabner bűneinek feljegyzéseit.^[388]

Végül homály telepedett a teljes Grabner-esetre, és sürgőssé vált a rejtőzés, Fritz Kleinmann lassan újra

feltámadt. Visszakerült róla a bejegyzés a tábori regiszterbe, és a tifuszban elhunyt berlini zsidót elfelejtették.

Ugyan a teljes titoktartásra már nem volt szükség, Fritznek azért óvatosnak kellett lennie: ha bármelyik olyan SS-őr meglátja, amelyik tudott a haláláról – főleg a gestapós Taute vagy Hofer –, nagyon nagy bajba kerülne. De a monowitzi ezrek között, akiket az auschwitzi táborok közt ide-oda mozgattak, és a meggyilkolt tízezrek tömegében ugyan ki venné észre egy fogoly diszkrét feltámadását?

Ahogy beköszöntött a tél, Gustav felhasználta befolyásos pozícióját, és áthozatta a VIP-barakkba Fritzet. Így együtt lehettek esténként, nem kényszerültek kockázatos kinti találkozókra. De szociális rangkülönbségük miatt bonyolult helyzet alakult ki: Fritz alacsony státusza miatt nem ülhetett be a barakk társalgójába, amikor a papa ott beszélgetett a barátaival, ott kellett ülnie egyedül a priccsén, ami elvben szintén tilos volt.

Mégis, meleg volt és biztonságos. Egyértelműen jobb, mint az, ahol Fritz a halála előtt lakott: ott a Blockälteste, Paul Schäfer nem tűrhette a férfiak testének szagát a barakkban, úgyhogy bármilyen volt is az időjárás, kinyitatta az ablakokat. Egyszerű szadizmusból a fűtést is lekapcsolta, így nem száradtak meg a nedves ruhák. És ha bárkit rajtakaptak, hogy az egyenruhájában alszik, így próbálja melegebben tartani magát, Schäfer megverte és elkobozta a fejadagját.

„És eltelt az 1943-as év” – írta Gustav a naplójában.

Megint itt volt a tél: eleredt a hó, a talaj egyre keményebb lett. Ez volt Gustav és Fritz ötödik tele, mióta elvitték őket otthonról, a folyamatos rémálom ötödik éve. És mégis, bármennyit szenvedtek és éltek túl eddig, a legnehezebb még hátra volt.

15. IDEGENEK JÓSÁGA

אָחִים (áchim) – Fivérek

– Kapd el!

Fritz a magasba ugrott, kinyújtózott a labdáért, ahogy az elrepült a feje felett, beleütközött az egyik üres piaci bódéba, és kiszállt az útra. Fritz odarohant és felmarta. Mikor felnézett, épp egy rendőr fordult be a Leopoldsgasse sarkán. A rendőr keményen a fiúra meredt, Fritz elé állt egyenesen, és elrejtette a labdát – valójában egy szorosan összecsomagolt rongycsomót – a háta mögé. Nem volt szabad az utcán focizni. Mikor a rendőr elment, Fritz megfordult, és visszaroht a piacra, ledobta a labdát, és a barátai felé rúgta.

Már a nap vége felé jártak, az utolsó kistermelők pakolták el a megmaradt árut, felrakták a szekerekre, aztán a kantárt megrántva elkopogtak az utcán. Fritz és barátai az üres bódék közt rohangáltak, ide-oda passzolgatták a labdát. Csak Frau Capek volt még kint a gyümölcseivel, ő sosem pakolt el sötétedés előtt. Nyáron kukoricát adott a gyerekeknek. Sokan szegények voltak közülük, és elvittek minden ingyenes maradékot, amit csak kaptak: a kolbászvégét a hentestől, a zsemlemorzsát Herr Königtől az

Anker pékségből, a tejszínhabot Herr Reichert cukrászdájából a Grosse Sperlgasséról, az iskola mellől.

Fritz elkapta a felé passzolt labdát, és már vissza akarta rúgni, mikor távoli, ismerős szirénaszót hallottak: Ní-nó-ní-nó. Kihívták a tűzoltókat! Izgatottan hömpölyögve elindultak, rohantak, cikázva a járókelők között – későn hazatérő háziasszonyok cipelték a bevásárlást, ortodox, szakállas zsidók siettek fekete kabátjukban, hogy hazaérjenek a sábesz előtt, mielőtt még sötétedni kezdene. – Várjatok! – fordult meg Fritz, és meglátta az apró kis alakot, aki lábait szedve rohant utána. Kurt! El is feledkezett róla. Megvárta a kisöccsét, mire az odaért, a barátokat már nem is látták.

Kurt még csak hétéves volt – szinte egy generáció választotta el Fritztől, aki már majdnem betöltötte a tizennégyet, mégis közel álltak egymáshoz. Fritz rendszeresen hagyta, hogy velük lógjon, eltanulja a játékaikat és az utca világát. Kurtnak is megvolt a saját kis csapata, és Fritzek voltak a védelmezőik.

Elmentek az öreg Herr Löwy mellett, aki megvakult a Nagy Háborúban, épp az utcán próbált átkelni, de nagy volt a forgalom: fuvarkocsik és megpakolt szekerek hömpölyögtek rajta a széntelepről és a sörfőzdékből, erős Pinzgauer lovak húzták őket dobogva. Fritz megfogta az öregember kezét, megvárta, amíg nem jött semmi, és átsegítette a túloldalra. Aztán intett Kurtnak, hogy kövesse, és a barátai után indult.

A Taborgassén érték utol őket, az arcuk tele volt fagyfalt

és cukormáz foltjaival. Nem találták meg a tüzet, de elmentek Gross cukrászata előtt, és bezsebeltek rengeteg maradékot. Fritz iskolai barátja, Leo Meth eltett egy szelet krémes süteményt Fritznek, aki ezt megosztotta Kurttal.

Süteménnyel teli szájjal sétáltak vissza a Karmelitermarktra, Fritz fogta Kurt ragacsos, cukros kezét. Fritz élvezte a bajtársias kapcsolatait, azt, hogy voltak olyan barátai, akik mások voltak, hogy míg az ő szülei nem jártak el zsinagógába, mások szülei meg a katolikus templomot kerülték, vagy nekik a karácsony többet jelentett... mindez nem tűnt fontosnak, és a gondolat, hogy ő meg Leo és a többi zsidó gyerek el lesznek választva a barátaiktól e jelentéktelen dolgok miatt, meg sem fordult a fejében.

Meleg este volt, másnap szombat – talán lemennek úszni a Duna-csatornára. Vagy csatlakoznak a lányok színház-as játékházhoz az Im Werd 17. alagsorában. Frau Dworschak, a gondnoknő, akinek Hans fia Fritz haverja volt, gyakran megengedte, hogy gyertyákkal kivilágítsák a termet, és Herta meg a többi lány divatbemutatót tartott; felöltöztek mindenféle összeguberált holmiba, és fel-alá parádézta, mint a manökenek. Vagy eljátszották együtt a Tell Vilmos egyik változatát a fejenként két groschent fizető közönségnek. Fritz imádta az ilyen előadásokat.

A meleg nyári alkonyatban értek haza Kurttal. Jó nap volt, egy a jó napok hosszú, töretlen sorában. A bécsi gyerekek úgy szedték össze a mulatságot az utcáról, mint almát a fáról, csak fel kellett érte nyúl-ni, ott várta, hogy valaki leszedje. Az élet időn kívüli volt, legyőzhetetlen.

31 (ben) – Fiú

Fritzet a Lagerälteste sípjának éles sivítása rángatta ki hirtelen a kellemes álomból. Szeme kinyílt a sötétben, orrába háromszáz mosdatlan test és háromszáz dohos, izzadsággal átítatott egyenruha szaga hatolt. Az agya, kizökkentve a boldogságból, érzékelte a döbbenetes helyzetet, ahogy minden egyes hajnalhasadás előtti reggelen.

Az alattuk lévő priccsen alvó ember lemászott és felvette a kabátját, tucatnyi társával egyetemben, akik kávészolgálatosak voltak. Fritz szorosan magára tekerte a takarót és lehunyta a szemét, belesüppedt a szalmazsákba, és álmai maradék foszlányait kergette.

Egy és negyed órával később megint felébredt, mikor felgyulladtak a lámpák a hálóteremben.

– Ébresztő mindenki! – vakkantotta a Blockälteste. – Felkelni! – Egyetlen pillanat alatt a háromemeletnyi priccsről karok, lábak indultak meg, csipás szemek nyíltak, egymáson taposva húzták magukra a csíkos egyenruhát. Fritz és a papa leszedték a matracukat, kirázták, aztán összehajtották a takarót, és egyenesen ráterítették. Miután az emberek hideg vizet lötyköltek az arcukra és megdörzsölték a fürdőben – ami mindig zsúfolásig megtelt a környező hat barakk lakóival –, kifényesítették cipőjüket a Buna Werkében összeguberált zsíros cipőkrémmel, majd felsorakoztak a hálóteremben, várták a gabonakávét, amit hatalmas, harmincliteres bádogkondérokban hoztak. Állva

megitták (a priccsre tilos volt leülni). Akik előző este nem ették meg minden kenyérüket, most leöblíthették a maradékot az édes, langyos kávéval. A szolgálatos ellenőrizte a priccsket, az egyenruhákat és a cipőket.

A hangulat sokkal vidámabb volt, mint bármelyik másik barakkban, ahol Fritz eddig megfordult. A 7-es prominensei gondoskodtak magukról.

5:45-kor, még sötétben kimentek és felsorakoztak az épület előtt. Végig az út mentén foglyok özönlöttek kifelé a barakkokból, hogy a Blockältesték megszámolják őket. Még a betegek és a halottak sem kaphattak felmentést: általában minden barakkból előkerült minden reggel legalább egy-két holttest. Kihozták és lefektették őket, hogy a többiekkel együtt a létszámba kerüljenek.

Foglyok ezrei hömpölyögtek végig az úton, el a reflektorokkal megvilágított Appelplatzig. Szabályos sorokba álltak, mindenki a neki kijelölt helyre a barakktársai közé, és minden barakk lakóinak külön kijelölt helye volt. A sorok végébe letették a betegeket és a halottakat.

Az SS Blockführerek az oszlopok mentén portyáztak, keresték, ki nem áll a helyén, hol nem egyenes a sor, megszámolták a barakkjuk foglyait, számba vették a halottakat. A tökéletes fegyelem legapróbb megsértéséért is – főleg, ha számolási hibát okozott – verés járt. Mikor a Blockführerek kielégítőnek találták a sorokat, jelentést tettek a Rapportführernek, aki ott állt elől a pódiumon. Míg a rabok továbbra is mozdulatlanul álltak – legyen

bármilyen hideg vagy akármekkora eső –, ő még egyszer átszámoltatta a teljes tömeget.

Mire Schöttl Obersturmführer megérkezett az Appelplatzra, már nagyjából egy órája ácsorogtak ott. Fritz aggódva nézte, ahogy Schöttl fellép a pódiumra: még mindig attól tartott, hogy felismerhetik és elfoghatják, és ez a félelme sosem múlt el teljesen.

A nemrégien történtek a szakadék szélére lökték, még sosem járt ennyire közel hozzá. A Grabner-rezsim utolsó napjaiban, szeptemberben, egy informátort találtak a foglyok között.^[389]

A Gestapo örökké földalatti tevékenység után kutatott, az ellenállók ébersége egy pillanatra sem hagyhatott alább. Egy fogoly, aki a monowitzi Gestapo-hivatalban dolgozott, azonosította Bolesław „Bolek” Smoliński kápót – egy különösen bigott antiszemitát, aki kiváltképp utálta a kommunistákat – mint Taute Gestapo-tiszt besúgóját.

Ezt a lényeges információt megvitatták egymással az ellenállók. Curt Posener (vagy ahogy mindenki emlegette: Cupo), az egyik régi buchenwaldi rámutatott, hogy Smoliński jóban van a kórházért felelős Lagerältestével, az ellenállás egyik fő kapcsolatával. Ez rettenetesen sebezhetővé tette őket. Cupo megbeszélte a kérdést Erich Eislerrel és Stefan Heymann-nal. Eisler azt javasolta, próbáljanak beszélni Smolińskival, hátha belátja, hogy téves úton jár. Stefan és Cupo vadul elleneztek a veszélyes ötletet. Akárhogy is, Eisler nem törődött az érveikkel és intéseikkel, beszélt Smolińskival. A következmény azonnali

volt: Smoliński egyenesen a Gestapóhoz ment. Erich Eislert és Curt Posenert lefogták, és Auschwitz I-be vitték, hat társukkal együtt, köztük Walter Petzolddal és Walter Windmüllerrel, akik mind köztisztviselőként álló, magas rangú foglyok voltak és az ellenállás tagjai. A Halálbarakkba kerültek, napokig vallatták és kínozták őket. Smolińskit velük együtt tartották fogva.

Végül Curt Posener és egy másik fogoly visszatért Monowitzba, rettenetes állapotban, fizikailag megtörve. Mint Fritz is, ellenállt és nem adott ki információt. Smolińskit is elengedték, visszakapta a pozícióját. Walter Windmüller belehalt a sérüléseibe a Bunkerban. Szegény Erich Eislert, aki felfedte, hogy ellenálló, mikor Smolińskival beszélt, agyonlőtték a Fekete Falnál.^[390] Eisler teljes egészében az emberek jobblétének szentelte az életét, mielőtt ő maga fogságba került volna, a Rote Hilfének (Vörös Szolgálat) dolgozott, ez a szocialista szervezet a börtönbe kerültek családtagjait támogatta.^[391] Végül a humanizmusa lett a veszte, azt hitte, rábeszélhet egy ilyen embert, mint Smoliński, hogy viselkedjen rendesen.

– Vigyázz! Sapkákat le! – harsant egy SS hangja a hangszórókból, mire ötezer kéz kapta le a sapkát, és hajtotta szabályosan a karja alá. Vigyázzban álltak, míg Schöttl ellenőrizte a foglyok listáját, feljegyezte az újonnan érkezetteket, a halálozásokat, szelekciókat és a különböző feladatokra kijelölteket.

– Sapkák fel! Munkabrigádok, indulás! – hangzott el végül.

A dízsorok felbomlottak, minden ember a kijelölt brigádjához tartott a kaotikus kavargásban, és az összeverődött brigádokat megszámozták a kápók. Végigmeneteltették őket az úton a főkapuhoz, mely már nyitva állt. Sokan gyengék voltak és levertek, erejük végén is túl jártak, hamarosan bekerülnek valamelyik szelekció során a Birkenaubába tartók közé, vagy majd egy nap a holttestüket hozzák ki az Appelra.

Ahogy a sorok haladtak, a tábori zenekar ott ült a kapu melletti kis építményében, és lelkesítő dallamokat játszott. Egy holland politikai fogoly volt a vezetőjük, egy német roma hegedült, a többiek zsidók voltak, több országból. Fritznek feltűnt, hogy mintha sosem játszottak volna német dalokat – csak osztrák indulókat a Monarchia korából. A papa valamikor ezekre menetelt Bécs és Krakkó díszparádéin, és ezekre a katonás dallamokra ment háborúba. A tábori zenekarban jó zenészek játszottak, és vasárnaponként Schöttl néha megengedte, hogy koncertet adjanak a prominens foglyoknak. Szürreális látvány volt: a tarkabarka zenekar klasszikus zenét játszott az álló rabközönségnek, míg az SS székeken ült az egyik oldalon.

Az ég kivilágosodott, ahogy az úton meneteltek a Buna Werke kapujának ellenőrzőpontja felé; minden oszlop mellett egy SS-tiszt és őrök. Attól függően, hol dolgoztak a telepen belül, volt, akinek innen még négy kilométert kellett megtennie, melyet tizenkét órás műszak követett, majd egy négyórás menetelés visszafelé az újabb többórás, reflektorfényes, esős és hideg Appel előtt.

Fritz a raktárba ment munkára, újabb ostoba, de biztonságos nap várt rá: árut pakolt. Nem tudhatta, hogy ez a nap lesz egy új létezés kezdete.

Egy másik zsidó fogollyal beszélgetett éppen, mikor egy civil német hegesztő, aki épp ott járt, beleszólt.

– Örülök, hogy német szót hallok – jegyezte meg. – Nem találkoztam túl sok némettel, amióta itt dolgozom... ti leginkább lengyelek vagytok vagy más külföldiek.

Fritz meglepve nézett a férfira. Elég fiatal volt, sántított, nehezen járt.

A férfi az egyenruhájukra nézett. – Mit követtetek el? – kérdezte.

– Tessék?

– Milyen bűncselekményt?

– Bűncselekményt? – kérdezett vissza újra Fritz. – Zsidók vagyunk.

Még párszor el kellett ismételnie, hogy a másik felfogja. A férfi elképedt. – De a Führer sosem záratna be senkit, aki nem tett semmi rosszat – mondta.

– Ez itt Auschwitz Koncentrációs Tábor – felelte Fritz. – Tud róla, milyen célt szolgál Auschwitz?

A férfi vállat vont. – A hadseregben szolgáltam, a keleti fronton. Fogalmam sincs, mi történt itthon. – Ez megmagyarázta a sántítást, nyilván megsebesült és leszerelték.

Fritz a ruhájára varrt jelre mutatott. – Ez itt a Judenstern – mondta –, a zsidó csillag.

– Tudom, mi ez. De csak ezért nem hozzák táborba az

embert.

Ez elképesztő volt és bosszantó is. – Dehogynem.

A férfi hitetlenkedve csóválta a fejét. Fritz kezdte elveszíteni a türelmét. Ekkora vakság már dermesztő volt – talán nem látta ez az ember, hova fajultak a dolgok 1941 óta, amikor a frontra került, de hol élt 1933 óta, mikor az üldöztetések kezdődtek, vagy 1938-ban, a Kristályéjszaka idején? Vajon azt hitte, minden zsidó kivándorolt szabad akaratából?

Veszélyes volt vitába szállni egy némettel, úgyhogy Fritz feladta, hogy megpróbálja meggyőzni.

Még aznap, valamivel később, a férfi megint odajött hozzá. – Össze kell tartanunk, tudod – mondta. – Együtt kell megvédenünk a Vaterlandot, és együtt kell dolgoznunk a közös jóért, még nektek is hozzá kell tennetek a magatokét.

Fritz a nyelvébe harapott. A férfi hozzáállásról zagyvált, a Vaterland iránti kötelességről, végül Fritz már nem bírta tovább. – Nem látod, mi folyik ott? – kérdezte dühösen, a gyáarak, Auschwitz, a teljes rendszer felé intve. És elsétált.

A hegesztőt felkavarta Fritz viselkedése, nem hagyta annyiban. Egész nap folyton odament a fiúhoz. Kötelesség és Vaterland – ez a két szó gyakran elhangzott, és hogy a foglyok jó okból lettek foglyok. Fritz kénytelen volt megállapítani, hogy kitartása ellenére a német mintha minden egyes alkalommal egyre kevésbé lett volna biztos saját kijelentéseiben.

Végül a civil elhallgatott, és a következő pár napban szó nélkül hegesztett. Aztán egyik reggel odament Fritzhez, és

titokban átadott neki egy darab kenyeret és egy jókora adag kolbászt, majd elment.

Egy fél Wecken-cipót kapott, osztrák kenyeret, a legfinomabb lisztből. Fritz letört egy kis darabot, és a szájába tette. Csodálatos volt, egészen más, mint a katonai komiszkenyér, amit a táborban adtak. Ez az otthon és a mennyország íze volt, felidézte az Anker pékség morzsájának emlékét, melyet záráskor kapott a barátaival. Elrejtette a kolbással együtt, vissza akarta csempészni a táborba, hogy megossa a társaival és a papával.

Egy-két órával később a hegesztő megint odajött és megállt. – Nincs itt túl sok német – kezdte. – Jó, ha van kivel beszélgetni. – Habozott, és az arcán Fritz olyan gondterheltséget látott, mint még sosem. – Láttam valamit – folytatta a férfi félszegen. – Ma reggel, munkába jövet... – Láthatóan felzaklatta az eset, vontatottan mondta el, hogy egy fogoly holtteste lógott a monowitzi tábor áramos kerítésén. Még a keleti frontról érkezett veteránként is, akinek nem volt ismeretlen a durva bánásmód, ez megrázta. – Mondd, hogy öngyilkosság volt! Azt mondják, időnként előfordul.

Fritz bólintott. – Elég gyakran előfordul. Az SS otthagyja a holttesteket pár napig, hogy ezzel minket, többieket kínozzon.

A hegesztő hangja megremegett az érzelmektől. – Nem ezért harcoltam – jelentette ki, és a szemét könnyek futották el. – Nem ezért. Ehhez nem akarom, hogy közöm legyen.

Fritz megdöbbent. Egy német katona, aki könnyezik egy

halott lágerfogoly miatt. Fritz tapasztalatai szerint a németek – legyenek katonák, rendőrök, SS-ek vagy zöld háromszöges foglyok – mind egyformák voltak. Csak a szocialista politikaiak számítottak kivételnek, amúgy kegyetlenek voltak, vakbuzgók és brutálisak.

A férfi kezdte elmesélni életének a történetét Fritznek. Alfred Wochernak hívták. Bajorországban született, de egy bécsi nőt vett el, és Bécsben élt – innen volt a Wecken-cipő. Fritz nem mondta meg, hogy ő is bécsi, inkább csak hallgatta egy darabig Wochert, aki elmondta, hogy a Wehrmachtban szolgált a keleti fronton, megkapta a vaskeresztet, és őrmesteri rangig vitte. Miután súlyosan megsebesült, hazaküldték határozatlan idejű eltávozásra; nem szerelték le, de aktív szolgálatra már nem volt alkalmas. Képzett hegesztőként az IG Farbenbe küldték, civil munkásnak.

Fritznek szöget ütött a fejébe, hogy Wocher talán hasznos kapcsolat lehet. Aznap este, mikor visszaért a táborba, elment a kórházba, hogy beszéljen Stefan Heymann-nal: leírta Alfred Wochert, és elismételt mindent, amit a német mondott. Stefan nyugtalanította az egész történet. Azt tanácsolta Fritznek, hogy legyen óvatos – az ember nem bízhat egy németben, főleg nem egy olyanban, aki Hitler hadseregének a veteránja. Smoliński óta az ellenállás még jobban tartott a potenciális besúgóktól. És mikor Fritz utoljára összebarátkozott egy német civillel, az majdnem az életébe került – nem beszélve a tengernyi gyászról, amit a papának és a barátainak kellett átélni.

Fritz mindezt nagyon is értette. Tudta, hogy nem bízhat Wocherban. De valahogy – talán a bécsi kenyér miatt, vagy mert nyilvánvalóan őszintén megviselte a fogoly halála – nem bírta feladni. Visszament dolgozni, és Stefan tanácsai meg a saját józan óvatossága ellenére tovább beszélgetett a kiszolgált katonával.

Nehezen kerülhette volna el. Wocher egyre oda-odajött Fritzhez, általában mert valamit el akart mondani, ami nyomta a szívét, valamilyen Auschwitzcal kapcsolatos kérdés. Fritznek gyanús volt ez, mintha valamilyen próba lenne, és az lett volna a legokosabb, ha hátat fordít a hegesztőnek, és meghallgatni sem hajlandó, amit mond. De válaszolt neki, nem ment bele részletekbe, csak elmondta a tényeket Auschwitzról. Wocher Völkischer Beobachtert hozott neki, a náci párt lapját, hogy megmutassa, mi történik Németországban. Fritz nem bánta – az újság értékes cikk volt a táborban, és ami azt illeti, a zsidó fenekek törlésénél nehezen lehetett volna megfelelőbb felhasználási módot elképzelni a Beobachternek. Még ennél is szívesebben fogadta a kenyeret és a kolbászt. Egy napon Wocher váratlanul felajánlotta, hogy kicsempészi Fritz leveleit. Ha van bárki kint, a világban, akivel kapcsolatba szeretne lépni, majd ő továbbítja neki az üzenetet.

Szóval így állt a helyzet – csapda volt. Vagy legalábbis annak tűnt. Hatalmas volt a csábítás, hogy megpróbáljon kapcsolatba lépni Bécsben maradt rokonaival – és remélhetőleg megtudni, mi lett a mamával és Hertával. Fritznek azt súgta az ösztöne, hogy próbára kell tennie

Wochert. De mégis minek? Ha a német náci besúgó, akkor vajon mi értelme lehet ezt bizonyítani? Fritz mindenképp a Bunkerban végezni.

Megint megbeszélte a kérdést Stefan Heymann-nal. Stefan tudta, hogy a fiú a saját feje után megy mindig, úgyhogy csak annyit mondott, hogy egyedül Fritz dönt, itt ő nem segíthet.

Nem sokkal ezután Woher megemlítette, hogy eltávozásra megy. Itt volt Fritz esélye: Woher azt mondta, hogy Bécs felé menet Brnón és Prágán át utazik, úgyhogy másnap Fritz egypár levéllel érkezett a munkába. Kitalált címeket írt rájuk, és azt mondta, rokonai élnek mindkét városban. Woher boldogan elvette őket, és megígérte, hogy személyesen kézbesíti mindet. (Nem bízta volna a postára, azt szemmel tartották.) Fritz úgy gondolta, ha Woher elárulja, akkor nyilván nem fáradna azzal, hogy elvigye a leveleket, és nem is jöhet rá, hogy a címek hamisak.

Mikor pár nappal később Woher újra megjelent, igencsak dühös volt. Megpróbálta kézbesíteni mindkét levélcsomagot, de nem találta a címeket. Azt gondolta, Fritz csak azért verte át, hogy hülyét csináljon belőle, egyszerre volt mérges és megbántott. Fritz bocsánatot kért, eltitkolva örömét és megkönnyebbülését. Már szinte biztos volt benne, hogy Woher nem provokátor.

Egyre többet árult el neki Auschwitz valódi természetéről, elmondta, hogy a zsidók transzportokkal érkeztek Németországból, Lengyelországból, Franciaországból, Hollandiából és a kelet-európai

országokból, beszámolt a birkenauai szelekciókról, arról, hogy a gyerekeket, a gyengéket, az öregeket és a nők többségét gázkamrákba küldik, míg a többiekből rabszolga lesz. Woche már látta ennek töredékeit saját szemével: most már értette a hosszú, zárt vagonos vonatszerelvényeket, amik elhaladtak Monowitz mellett a délkeleti vonalon Oświęcim felé. A gyárban hallotta, ahogy a civilek ilyesmiről beszélnek, és kezdte felismerni, mi minden történt, míg a fronton volt.^[392]

Nehéz volt nem látni, mi folyik. Auschwitz, mint valami áttéteket képző rák, úgy nőtt. Gyors változások jöttek, egyre nőtt és nőtt, Auschwitz III-Monowitz már egyre több és több, a Buna Werke környékét gennyes pattanásként ellepő altábor irányítását látta el. Új parancsnokot neveztek ki Schöttl fölé, egy sápadt, kifejezéstelen tekintetű Hauptsturmführert, Heinrich Schwarzot, aki szeretett részt venni a foglyok verésében és legyilkolásában, miközben fokozatosan őrzöngő dühbe lovalta magát. Schwarz teljes elkötelezettséggel szolgálta a Végső Megoldást, nekiesett Berlinnek, ha a zsidók Auschwitzba áramlása időnként lelassult.^[393]

Az IG-Farben altábor transzportja időnként egyenesen Monowitzba érkezett, és Fritz először lett tanúja saját szemével annak, amiről eddig csak hallott: a döbbent emberek kitereléséről a vagonból a tábor közelében valahol, ahogy leszálltak a csomagokkal. Férfiak, nők, gyerekek, akik azt hitték, áttelepítik őket.^[394] Sokan féltek, mások boldogak voltak és megkönnyebbültek, hogy a

tömegben újra találkoztak barátaikkal, miután napokat töltöttek a fullasztó vagonban. Az egészséges férfiakat különválasztották, és elindították a menetüket a tábor felé, a nőket, gyerekeket és időseket visszatették a vonatra, és Birkenaubá vitték.

Monowitzban a férfiaknak le kellett vetkőzniük az Appellplatzon. Sokan próbálták maguknál tartani az értékeiket, de szinte valamennyit megtalálták. Mindent elvittek a „Kanada” néven ismert raktárbarakkokba (úgy tartották, Kanada a gazdagság hazája), ott szétválogatták és átkutatták a holmikat. A fosztogatásért felelős fogolycsapat az SS szoros felügyelete alatt dolgozott, és mint valami aranymosók, úgy kutattak, belestek minden laza varrásba, nem lapul-e valahol valami elrejtett érték.^[395]

Fritz különösen érdeklődött a Theresienstadt gettóból érkezettek iránt, mivel sok volt köztük a bécsi. Könyörgött hazai hírekért, de nem sokat tudtak mondani neki. Frissebb hírek érkeztek, mikor elindultak a közvetlen bécsi deportálások. Jóformán minden hivatalosan regisztrált zsidót eltávolítottak már a városból, a náciak nekifogtak a Mischling népesség deportálásához: ők voltak azok, akik zsidó-árja vegyes házasságból születtek, egyszerre tartoztak mindkét csoporthoz és egyikhez sem. Fritz nagy csalódására senki sem tudott mondani neki semmit az ott maradt rokonokról és barátokról, hogy vajon életben van-e még valaki.

Mikor Alfred Wocher megemlítette, hogy hamarosan Bécsbe megy eltávozásra, Fritz meglátta a kínálkozó

lehetőséget. Úgy érezte, megbízhat Wocherban, és remélte, hogy a másik rászolgál erre. Megadta neki Helene nénikéje címét, aki Döblingben lakott, egy gazdag külvárosban Leopoldstadttal szemben a Duna-csatorna másik oldalán. Egy árjához ment feleségül, és meg is keresztelték. Helene férje a Wehrmachtnál szolgált, úgyhogy biztonságban tudhatta magát a náciktól. A fia, Viktor volt az az unokatestvér, akitől Kurt a vadászkést szerezte. Ahelyett, hogy levelet írt volna, Fritz szóbeli üzenetet küldött Wocherral – egyszerűen értesítette Helenét, hogy ő és az apja élnek és jól vannak, és kérte, hogy adjon hírt minden életben maradt rokonról. Wocher megkapta a címet, és elindult.

Pár nappal később visszatért. Ez a küldetés sem bizonyult gyümölcsözőbbnek az előzőnél. A cím ugyan teljesen hibátlan volt, de a hölgy, aki ajtót nyitott, egyértelműen barátságtalanul viselkedett – letagadta, hogy ismerne bármilyen Kleinmann nevű embert, és Wocher orrára vágta az ajtót.

Fritz elámult, és alaposan kikérdezte a hegesztőt. Biztosan jó címre ment? Végül rájött, mi lehetett a gond. Arra nem gondolt, hogy ha nem a gyárban dolgozik, akkor Alfred Wocher visszaveszi az egyenruháját. Ahogy megjelent Helene néni ajtajában és a zsidó rokonokról érdeklődött, nyilván halálra rémítette szegény öreg hölgyet. Valójában rosszabb volt a helyzet, mint Fritz gondolta. Helene katonatiszt férje elesett a háborúban, és ő félelmetesen védtelennek érezte magát férje státuszának

oltalma nélkül.

De egy dolog legalább kisült ebből a próbálkozásból: Fritz most már maradéktalanul bízott Alfred Wocherban.

Mikor eljött a karácsony, és Wocher újra Bécsbe indult az ünnepekre, Fritz további címeket adott meg neki, a papa nem zsidó barátaiét a Karmelitermarkt környékéről. Megadta neki a régi lakásuk címét is az Im Werden, és küldött egy levelet a mamának.^[396] Fritz mindennek ellenére nem tudta feladni teljesen a reményt. Muszáj volt hinnie benne, hogy Tini és Herta élnek és jól vannak. Valakinek tudnia kell.

מִירְבּוּ (cháverim) – Barátok

Leopoldstadt elvesztette a lelkét. A valamikori zsidó boltok bérlő nélkül tátongtak, a vállalkozások bezártak, a lakások kiürültek. Mikor Alfred Wocher felment az Im Werd 11. lépcsőházában az emeletre, látta, hogy a lakások felében nem laknak.^[397] Ennyit a nácik állításáról, miszerint a zsidók elveszik az életteret az igazi németektől.

Mikor bekopogott a 16.-ba, nem nyitott ajtót senki. Valószínűleg ez az ajtó azóta ki sem nyílt, hogy Tini Kleinmann ráfordította a kulcsot 1942 júniusában. Wocher érdeklődött a szomszédoknál, és végül rátalált Karl Novacekre, Gustav valamikori barátjára. Karl mozigépészként dolgozott, ő volt a maroknyi árja barát egyike, aki hű maradt Kleinmannéhoz a náci üldöztetések

alatt. Boldogan értesült a hírről, hogy Gustav és Fritz életben van.^{398}

Nem ő volt az egyedüli. Voltak még igaz barátok az utcában: Olga Steyskal, egy boltos, aki a szomszéd épületben lakott, Franz Kral, a lakatos. Ugyanazt tették, mikor meghallották a híreket, mint Karl. Amint megtudták, a három barát átrohant az utca túloldalára a piacra, és kosárnyi ételt hoztak Wochernak, hogy vigye el Auschwitzba. Fritz unokatestvérének, Karoline Semlaknak – Lintschi néven ismerte mindenki – is a fülébe jutott, mi folyik, ő is csak pár utcányira lakott. Lintschi is házasság révén lett árja, de szegény Helene nénivel szemben neki nem voltak aggályai felfedni a zsidó kapcsolatait. Összerakott egy ételcsomagot és írt egy levelet, mellékelve hozzá egy képet a gyerekeiről. Olga is írt Gustavnak: mindig is rajongott a férfiért, ahogy Gustav is érte, talán meg is lett volna köztük a szikra, ha nem lettek volna házasok.

Furcsa, valószínűtlen helyzet volt: egy csapatnyi árja barát és egy áttért zsidó pakolta meg a Wehrmacht-egyenruhás bajor katonát szekérderéknyi szeretetteli ajándékkal két auschwitzi zsidó számára. Furcsa volt és gyönyörű, de Wochernak gondot is okozott, mert az ételcsomagok megtöltöttek két bőröndöt. Nem lesz egyszerű biztonságosan elrejtve eljuttatni Fritznek.

Mikor visszatért Auschwitzba, becsempészte az ajándékokat a gyárba, és átadta. Az ételnek is nagyon örült, de Fritznek még értékesebb volt a hír Lintschiről és a barátaikról. Mohón kérdezősködött a mamáról és a

húgáról, de Woher csak a fejét rázta. Mindenki, akivel beszélt, ugyanazt mondta: Tini Kleinmannt és a lányát deportálták az Ostland területére, és azóta nem hallottak róluk. Keserű csalódás volt ez Fritznek. De még mindig a halvány esélybe kapaszkodott, hogy nem halottak. A nagynénjeit, Jennit és Berthát az egyik utolsó bécsi transzporttal vitték Minszkbe az előző év szeptemberében. Jenninek nem volt családja, csak a beszélő macska, de Bertha után ott maradt a lánya és az unokája.^{399}

Az étel legnagyobb részét Fritz megosztotta a vele együtt dolgozó foglyokkal, majd fogta a maradékot meg a leveleket, és elment a papához. A Tiniről és Hertáról érkezett lesújtó hírek ellenére Gustav szívét megmelengette, hogy hallott a régi barátokról. A természete fellázadt az ellen, hogy feladja a reményt, és örömmel töltötte el a gondolat, hogy olyanoknak írhat, akiket szeret.

Jóval zordabbul reagált Gustl Herzog és Stefan Heymann, mikor Fritz elmondta nekik, mit tett, és bár Fritz biztos volt benne, hogy Alfred Woher megbízható, Stefan különösen gyanakvó maradt. Figyelmeztette Fritzet, hogy kerülje a további kapcsolatot a némettel.

Fritz a saját feje után ment. Nagyon tisztelte Stefánt, de a régi világ és a családja iránti sóvárgás ennél is hatalmasabbnak bizonyult.

16. TÁVOL AZ OTTHONTÓL

ΛΛΛ (ábá) – Apa

„Legdrágább Olly!” – írta Gustav. – „Köszönettel megkaptam kedves leveled, és meg kell bocsátanod, hogy ilyen sokáig nem válaszoltunk Fritzllet, de nagyon óvatosnak kell lennem, nehogy bajba sodorjalak. Ezerszer köszönöm a kedves csomagot... Olyan boldog vagyok, hogy ilyen drága, jó barátaim vannak még, miközben ilyen távol kerültem otthonról.”^[400]

Ez volt az 1944-es év harmadik napja, és halvány reményszikra érződött a levegőben. Gustav ceruzája sebesen szántotta a kockás papírt.

„Hidd el, drága Olly, az elmúlt hosszú évek alatt mindig ott járt a fejemben a veled és szeretteiddel töltött órák emléke, és sosem feledkeztem meg rólad. Fritznek meg nekem ezek nehéz évek voltak, de kitartott az akaraterőm és az energiám, és mindig továbbmentem.

Ha újra megadná az ég, hogy megint találkozhassek majd veled és a családdal, az jóvátenné mindazt, amit elmulasztottam... Hogy két és fél éve nincs hírem a családomról... De nem hagyom, hogy beleőszüljek, mert egy napon újra együtt leszünk. Ami engem illet, én még mindig

ugyanaz az öreg Gustl vagyok, és úgy tervezem, ez így is marad... Akárhogy is, nyugodj meg, drága Olly, akárhol is vagyok, gondolkod rád és drága barátaimra – és most a legjobb kívánságaimmal zárom soraimat. Szeretettel csókol: Gustl és Fritz.”^{401}

Gustav összehajtotta a lapokat, és egy borítékba csúsztatta. Fritz majd becsempészi a gyárba másnap reggel, és átadja a német barátjának. A fiú megint felülmúlta magát bátorságban és ötletességben. Nem lehetett visszafogni: Gustav csak remélhette, hogy nem hoz megint bajt a fejére a gyerek.

Ahogy múltak a hetek, Fritz más bécsi foglyok levelét is elvitte Fredl Wochernak – leginkább olyan zsidókét, akik árja nőt vettek feleségül. Mind ügyeltek, hogy úgy írjanak, hogy ha a Gestapo kezébe jut a levél, ne keverje bajba se a feladót, se a címzettet.

21 (ben) – Fiú

Fritz nemcsak a levelekkel játszotta ki a rendszert, hogy társait segítse. A bónuszokkal is üzletelt.

Auschwitzban nemrégiben bevezették a kiváló dolgozók jutalmazására a bónusz kuponokat. Csak magas pozícióban dolgozó árják kaphattak ilyet,^{402} különböző luxuscikkekre lehetett beváltani: dohányra, vécépapírra vagy le lehetett vásárolni a foglyok kantinjában. A rendszer – amit Himmler talált ki – célja a termelékenység növelése volt, de

a gyakorlatban a kápók sokszor inkább a különleges szívességekért fizettek ezzel, nem a kiemelkedő munkateljesítményért.^[403]

Sokaknak a kupon legfőbb vonzereje az volt, hogy ezzel lehetett fizetni a tábor bordélyházában. Ez az intézmény is Himmler kezdeményezése volt a termelékenység jutalmazására. A tábori konyha közelében állt, szögesdróttal elkerítve, és „női barakk”^[404] néven emlegették szemérmesen. Birkenauból hozott női foglyok voltak itt – németek, lengyelek, csehek, de egyik sem volt zsidó –, akik „önként” jelentkeztek az ígéret fejében, hogy idővel szabadlábra helyezik őket. A kuncsaftok várólistára iratkoztak fel, és csak a kuponnal rendelkező árja foglyok jelentkezhettek. Akit beengedtek a bordélyba, kapott egy injekciót nemi betegségek ellen, és az SS kiutalt neki egy nőt és egy szobát. Napközben, mikor a bordélyház zárva tartott, néha lehetett látni a nőket, sétálni vitték őket a táboron kívülre, mindegyiket egy Blockführer kísért.

Hivatalosan árjaként Gustav is kapott ilyen kuponokat, de alig használta őket. Schöttl táborigazgató, aki perverz alak volt, gyakran élte ki magát úgy, hogy végighallgatta a foglyok részletes beszámolóit, hogy miket csináltak a nővel, de hiába próbálta párszor meggyőzni Gustavot, hogy menjen el a bordélyba, az mindig elhárította, bánatosan a korát hangsúlyozva. (Csak ötvenkét éves volt, de tábori szinten aggastyánnak számított, szinte senki sem érte meg ezt a kort.)

Mivel nem is dohányzott, Gustavnak nem volt

különösebb szüksége a kuponokra, úgyhogy odaadta őket Fritznek, aki elcserélte a feketepiacon.

Fritz leginkább a konyhán vagy a Kanadában, a foglyoktól elkobzott holmik raktárában felügyelő kápókkal ápolta a kapcsolatot, mindkét férfi velejéig korrupt volt, és mindketten odavoltak a bordélyért. A kuponokért cserébe Fritz kenyeret és margarint kapott az élelmiszerraktárból, és értékes ruhadarabokat a Kanadából: pulóvert, kesztyűt, sálát és mindenféle meleg ruhát. Elvitte kincseit a barakkba, és megosztotta a papával meg a barátaival.

Fritz kínosan tisztában volt vele, hogy ez az üzlet a bordélybeli nők kizsákmányolásával jár. Ilyen ellenséges környezetben egy ember jótéteményei egy másik szenvedésével jártak. Végül a nőket lecserélték friss, fiatalabb lengyel lányokra. Az eredeti csapatot, akik hónapokig viselték a megaláztatásokat a szabadság ígéretéért cserébe, visszaküldték Birkenaubá. Sosem helyezték őket szabadlábra.^{[\[405\]](#)}

1944 tavaszán és kora nyarán Auschwitz jellege kezdett észrevehetően megváltozni. Gustav feljegyezte a naplójába, hogy Monowitzba folyamatosan áramlanak az új foglyok, csupa fiatal, magyar zsidó. Üres tekintetű mélabút hoztak magukkal, és híreket keletről, melyek Gustav véleménye szerint azt jelezték, hogy nagyon rosszul megy a háború a németeknek.

Márciusban Németország megszállta korábbi szövetségését, Magyarországot. Megriadva a keleti front sorozatos német kudarcaitól és az egyre valószínűbb angol-amerikai partraszállástól Északnyugat-Európában, a magyar kormány titkos béketárgyalásokba kezdett a szövetségeseikkel. A németek szemében ez pusztító árulás volt. Hitler azonnali dühvel reagált, megszállta az országot, és átvette az irányítást a magyar hadsereg fölött.

Magyarországon 765 000 zsidó élt.^[406] Az életüket megnehezítette a kirekesztés és az antiszemitizmus, de mind ez ideig viszonylag kevesüknek esett bántódása.^[407] Most, egyetlen pillanat alatt ott találták magukat a szakadék mélyén.

A szisztematikus üldöztetés április 16-án kezdődött – pészách első napján, mikor a zsidók hagyományosan az isteni segítséggel végbevitt szabadulást ünneplik a rabszolgaságból.^[408] Az Einsatzgruppe csapatai a magyar csendőrséggel megerősítve elkezdtek összeterelni a zsidókat a sebtében felállított táborokba és gettókba. Hirtelen, gyorsan, hatékonyan és vadul tették a dolgukat, az SS két legtapasztaltabb tisztjét küldte ide irányítónak: Adolf Eichmannt, aki már rutint szerzett a bécsi zsidók deportálásával és Rudolf Hösst, Auschwitz egykori parancsnokát. Höss május 8-án visszatért Magyarországról Auschwitzba mint rangidős parancsnok, hogy felügyelje a deportálások közelgő kiterjesztését.^[409]

Az első transzportok Magyarországról április végén indultak Auschwitzba, 3800 zsidó férfival és nővel. Érkezés

után a legtöbbjüket a gázkamrába küldték.^[410] Ők voltak az emberáramlat első lépcsője. Hogy növeljék a hatékonyságot, az oświęcim-i „rég-i zsidó rámpát” gyorsan leváltották egy másik, sebtében lerakott vágányra, mely egyenesen Birkenaubá vezetett, és közel fél kilométer hosszú rakodórámpában végződött.

Gustav később összeismerkedett pár magyar nővel, akik erre a rámpára érkeztek Auschwitzba, és ők részletesen elmondták neki, mi történt.

Május 16-án, kedden lezárták a teljes Birkenau tábort. A foglyokat őrség alatt bezárták a barakkokba. Csak a Sonderkommando volt kivétel, és furcsamód a tábori zenekar. Nem sokkal később egy hosszú szerelvény érkezett gőzölögve és csikorogva a vágányra, átrobogott a téglakapuház alatt, és begurult a rámpához. Az ajtókat elhúzták, és minden vagonból nagyjából száz ember ömlött ki. Öregek és fiatalok, nők, férfiak, gyerekek, csecsemők. Alig volt bármelyiküknek a leghalványabb fogalma is arról, milyen természetű helyre kerültek, de sokan könnyű szívvel, fáradtan, zavartan, mégis reménnyel telve szálltak le.^[411] Ahogy a csíkos egyenruhás Sonderkommando ott mászkált közöttük, nem féltek. A zenekar muzsikája is hozzájárult, hogy ártalmatlannak lássák a helyzetet.

Aztán a szelekció jött. Mindenkit, aki betöltötte az ötvenet, sántított vagy beteg volt, gyerekeket az anyjukkal és az apjukkal, a terhes nőket az egyik oldalra küldték. Az egészséges, tizenhat és ötven közti férfiakat és nőket – nagyjából a transzport negyedét – meg a másokra. A nap

folyamán még két vonat érkezett Magyarországról. Még két szelekció következett, újabb ezreket küldtek balra vagy jobbra. Akiket munkára alkalmasnak találtak, „tranzitsidó” megjelölést kaptak, és elküldték őket a hatalmas tábor egyik részlegébe. A többieket az alacsony épületek felé terelték a fák közé, ahol a vágányok véget értek, és a kémények éjjel-nappal ocsmány füstöt eregettek.

[\[412\]](#)

Nagyjából tizenötezer zsidó érkezett aznap Birkenaubába, a pontos számot sosem fogjuk tudni, mert egyetlenegy sem – sem a holtakat, sem a rabszolgákat – jegyezték be auschwitzi fogolyként, és számot sem kaptak.^{[\[413\]](#)} Még akiket a munkatáborba küldtek, azoknál sem tervezték, hogy hosszasan életben maradnának.

Ez volt a kezdete a gyalázatos felfutásnak, mely a tetőpont – vagy talán inkább a mélypont – felé vezetett az auschwitzi vesztőhely történetében. 1944 májusa és júliusa között Eichmann szervezete 147 vonatot küldött Auschwitzba.^{[\[414\]](#)} Nagyjából napi öt érkezett Birkenaubába, túlterhelve a rendszert. Az üzemén kívüli gázkamrákat megint használatba vették. Összesen négy működött éjjel-nappal. Kilencszáz túlhalt, traumatizált sonderkommandós terelte a pánikba esett meztelen nőket, férfiakat és gyerekeket a gázkamrákba, majd cipelték a holttesteket. A kanadások egyik barakkot a másik után töltötték meg elrabolt ruhával, értékekkel és holmikkal teli táskákkal. A krematórium nem bírta az egyre nagyobb számú hullával, gödröket ástak, és ott égették el a holttesteket. Az SS őrjögött, annyira rohanni kellett, hogy

legyilkoljanak minden újonnan érkezett adagot, hogy a gázkamrákat gyakran úgy nyitották ki, hogy némelyik áldozat még lélegzett – aki mozgott, agyonlőtték vagy agyonütötték, másokat félig élve dobtak a tűzbe.^[415]

A szelekciót túlélte férfiakból és nőkből sokat küldtek Monowitzba. Gustav zord szájalommal nézte őket. „Sokuknak már nincsenek szülei, mert a szülők ott maradtak Birkenauban” – írta. Csak kevesen voltak olyanok, mint ő meg Fritz: apa és fia vagy anya és lánya együtt. Vajon elég lesz-e az erejük és a szerencsájük, hogy megmeneküljenek, ahogy Gustav és Fritz? Ahogy elnézte, mennyire összetörtek, nem találta valószínűnek. Sokak arcára már kiült az üresség, a muzulmánna válás előfutára. „Micsoda szomorú fejezet ez” – írta Gustav a naplójába.

אבא (á bá) – Apa

1944 közepére Gustav nyergesbrigádja a Buna Werke területére költözött. Már akkora befolyásra tett szert, hogy át tudta hozatni Fritzet a csapatába.^[416]

Az év első hónapjai nehezek voltak: kemény tél volt, sok hóval, és kitört a láz- meg a vérhasjárvány. Mindketten megbetegedtek és kórházba kerültek, folyamatos veszélynek téve ki magukat, hogy kiszelektálják őket. Gustav lett először beteg, tucatnyi társával együtt februárban vették fel a kórházba. Nyolc napot töltött ott, épp időben gyógyult meg, így elkerülte a szelekciót – de pár,

vele egyszerre bekerült társát gázkamrába küldték. Egy másik járvány kitörése március végén Fritzet juttatta több mint két hétre a kórházba. [\[417\]](#)

Így, hogy áthelyezték a gyár területére, Gustav végre összeismerkedett Fredl Wocherral, a jóttevőjükkel, aki teljes mértékben kiérdemelte mindkettejük bizalmát.

Fritznek az, hogy az apja műhelyébe került, azt jelentette, hogy újra folytathatta 1938-ban, az Anschluss-szal félbeszakadt kárpitosinasi tanulmányait. Egy ludwigshafeni civil mester alatt dolgoztak. „Rendes ember” – írta Gustav. – „És segít nekünk, ahol csak tud. Egészen biztosan nem náci.”

A németek hűségét egyre inkább próbára tette, hogy ahogy a háború folytatódott, kezdték belátni, a kudarc valószínű, és hogy valójában mit is tett a náci rendszer. Június 6-án megkezdődött a szövetségesek régóta várt franciaországi partraszállása.

Közben a Vörös Hadsereg szüntelenül nyomult előre keletről. Júliusban az oroszok beözönlöttek az Ostland területére, bekerítették Minszkét, és elfoglalták azt a területet, ahol Maly Trostinets volt valamikor (a kis tábort leszerelték és bezárták 1943 októberében, megszolgálta, amiért létrehozták). Július 22-én a Kelet-Lengyelországban előretörő csapatok elfoglalták a hatalmas majdaneki tábort Lublin mellett, ez volt az első nagy tábor, ami a szövetségesek kezére jutott. Gyakorlatilag érintetlenül találták, gázkamrákkal, krematóriumokkal, áldozatok holttesteivel. A szemtanúk beszámolóí bejárták a világot,

megjelent mindenhol a Pravdatól a New York Timesig. Egy orosz haditudósító szavai szerint a szörnyűség „túlságosan nagy és túlságosan borzasztó volt ahhoz, hogy teljesen elrejtsek”.^[418]

Egyre nőtt a nyomás a szövetséges erőkön – akiknek elég részletes titkosszolgálati jelentés állt rendelkezésre a táborokról, köztük Auschwitzról is –, hogy tegyenek valamit, ami közvetlen segítséget nyújt. Felhívások jelentek meg, hogy indítsanak bombatámadást a tábori berendezések és a vasúthálózat ellen. A szövetséges légi parancsnokok megfontolták ezt, és elvetették, nem lett volna életképes, ha erre fordítják a forrásaikat, azt mondták, hogy a stratégiai bombázások és az előrenyomuló hadseregek légi támogatása mellett kötelezték el magukat. Ennyi volt.^[419]

Ezzel együtt az SS nagyon is tisztában volt vele, hogy a táborok egy része stratégiai ipari létesítmények mellett fekszik, és ezeket nagy eséllyel bombázták: ilyen volt az auschwitzi Buna Werke is, ami a szövetségesek nagy hatótávolságú bombázóinak épp elérhető távolságban feküdt. Az auschwitzi SS arra jutott, hogy bevezet némi légvédelmi elővigyázatossági intézkedéseket.^[420] Óvóhelyeket építettek a Buna Werke területén, és elsötétítették a teljes komplexumot. A gyárak elsötétítésének feladata Gustav Kleinmannhoz került, elhelyezték a kárpitosműhelyből, és utasították, hogy gyártsa le az elsötétítő függönyöket. Kapott egy varróműhelyt pár varrógéppel és egy huszonnégyszáz fős,

leginkább fiatal zsidó nőkből álló fogoly munkáscsapattal – „rendes, megbízható népséggel”. Míg Gustav csapata függönyöket varrt, Fritz segített a civil brigádnak, akik felszerelték.

Gustav felügyelője egy Ganz nevű szocialista civil volt, aki időnként benézett a műhelybe beszélgetni, és hogy megossza az ebédjét. Ganz eléggé különbözött a gyár másik részein dolgozó felügyelőtársaitól, akik csodálták és rettegték az SS-t, és ragaszkodtak hozzá, hogy a Führer igenis tudja, mit csinál: némelyik olyan alapos náci volt, hogy jelentettek mindenféle bizalmaskodást az ugyancsak hűséges hitlerista főmérnöknek.

A szomszédos szigetelőműhelyből pár lengyel nő kenyeret és krumplit csempészett be a függönyvarró műhely zsidó foglyainak. Rejtély, honnan szerezték az ételt, az ő élelmiszeradagjuk is távol állt a bőségestől. Két cseh függönyszabótól is kaptak ajándékokat, ők a cseh zsidók üzenetvivőiként működtek, hasonlóan ahhoz, ahogy Alfred Wocher segített Fritznek: leveleket vittek brnói barátoknak, és disznózsírt meg szalonnát hoztak tőlük.

Csodás nagylelkűség volt, de a mennyiség, tekintve a szükséglet szenvedő ezreket, csekély. A legvallásosabb ortodox zsidókat leszámítva mindenki hálával fogadta a szalonnát és más, nem kóser ételt; az elemi ösztönök a hitük szigorú előírásainak elhagyására késztette a foglyokat.^[421] Páran, mint Fritz is, teljes egészében elvesztették a hitüket, lehetetlennek tartották, hogy higgyenek benne, Isten törődik a zsidókkal.

Gustav műhelyéből az asszonyok megjárták Birkenaut, elmesélték neki, mi folyik ott. Négy magyar szabó, akiket a függönybrigádba osztottak be, beszámolt a budapesti begyűjtésekről. Olyan volt, mint egy tornádó, sokkal gyorsabb és dühödtebb, mint Bécsben. Bár a magyar zsidók a saját antiszemita kormányzatuk alatt éltek, megtarthatták a szombatot, eljárhattak zsinagógákba, és meggyőzték magukat, hogy a németországi üldöztetésekről szóló történetek túloznak. Aztán bejöttek a nácik, és láthatták a saját szemükkel.

Gustav közel két éve hallgatta a történeteket Birkenauról, de most a barbarizmus új szintjére jutottak. „Az égő hullák bűze a városig ért” – írta. Mindennap látta a Monowitz mellett elhaladó vonatokat a délkeletre futó vasúton, szorosan lezárt vagonokkal. „Tudunk mindenről, ami itt folyik. Mind magyar zsidók – és mindez a huszadik században.”

31 (ben) – Fiú

Fritz segítségével Schubert felrakta az utolsó függönyt is az iroda ablakára. Próbálta elmagyarázni a főnöknek, hogyan használják a függönyöket, de nehezen ment. Schubert lengyelországi volksdeutsch, azaz német kisebbségi volt, és csak keveset beszélt németül.

Elpakolták a szerszámaikat Fritzcel. Közben egy civil átadott Schubertnek némi kenyérvéget, és Fritz felé

biccentett. Schubert diszkréten elvette, és becsúszhatta Fritz szerszámai közé. Fritz a vállára emelte a tekericsnyi függönyt, és elindult a következő épület felé. Jól kijöttek Schuberttal, a kommunikációs nehézségek ellenére. Schubert Bielitz-Bialából jött, ahol Gustav pékfiúként dolgozott a század elején. Fritz élvezte, hogy kint mászkálhat – szinte olyan érzés volt, mintha szabad lenne. Schuberttel mindennap úgy tértek vissza a műhelybe, hogy tele volt a szerszámosdobozuk kenyérdarabokkal.

A következő épület a listájukon közel volt a gyártelep főkapujához, ahol az ellenőrzőpontra egy „Rotfuchs”, azaz Vörös Róka névre hallgató SS Unterscharführer teljesített szolgálatot. Lángoló vörös haja és ehhez illő temperamentuma miatt kapta ezt a nevet. Ahogy elmentek mellette, Fritz látta, hogy Rotfuchs idegesen néz egy csoportnyi görög zsidót, akik tétlenül álltak a kapun belül. Fritz érezte, hogy valami készül, és lelassította a lépkeit. Rotfuchson erőt vett a düh, odacsörtetett a görögökhöz, és üvöltözni kezdett velük, hogy menjenek dolgozni. Egyikük sem beszélt németül, és fogalmuk sem volt, mit kiabál Rotfuchs. Vadul ütni kezdte őket a puskatussal.

Fritz nem tudta visszafogni magát. Eldobta a szerszámaid és odarohant, Rotfuchs és az áldozatai közé állt. – Magának vissza kell mennie az ellenőrzőpontra – mondta az SS-nek a tárva-nyitva álló kapura mutatva. – Így megszökhetnek a rabok.

Más SS talán meghökkenten megállt volna, ha a kötelességére emlékeztetik, még akkor is, ha ezt egy zsidó

fogoly teszi. De Rotfuchs nem. Sápadt, foltos arca ellilult a dühtől. – Azt teszem, amit akarok! – üvöltött fel. Olajos kattanás hallatszott, ahogy felhúzta a fegyverét, majd Fritzre szegezte.

Akkor ennyi év után ez lesz a vége, a vak düh egy pillanata – mindez egy csapat fogolyért, akiket nem is ismert.

Mikor Rotfuchs már épp meghúzta volna a ravaszt, Herr Erdmann, az egyik vezető mérnök eltolta a fegyvere csövét; a zajongásra jött ide. Fritz habozás nélkül sarkon fordult, és elszántan a közeli anyagraktárba ment. Annál több esze volt, mintsem ott maradjon a tetthelyen.

Bárhogy végződhetett volna: lehet, hogy lelövik büntetésül, vagy legalább megkorbácsolják. De erre sosem került sor; Herr Erdmann hivatalosan panaszt nyújtott be az IG Farbennál Rotfuchs ellen, és az őrt áthelyezték máshova. A monowitzi rabok nem látták többé.

Erdmann tette sok német érzéseit jellemezte. Ami kicsi tisztelet maradt bennük a náci rezsim iránt, folyamatosan csökkent, ahogy a Hitler előidézte helyzet egyre romlott. Sok német tartott attól, mi lesz velük és azokkal, akik Auschwitzban vagy Auschwitz körül dolgoztak, és minél többet megtudtak arról, mit tett valójában az SS, annál kevésbé tudták azt megemészteni.

Így, hogy bejárhatta a teljes Buna Werke telepet a függönyfelszerelések miatt, Fritz gyakran találkozhatott Fredl Wocherral. Egy alkalommal Fredl bemutatta Fritzet egy barátjának a tábor körül létesített Luftwaffe légvédelmi

csoportból. Az ő fejadagjuk több volt mint bőséges, adott Fritznek pár hús- és halkonzervet, lekvárt meg szintetikus mézet.

Az ajándékba kapott étel fontosabb lett, mint valaha. Németországot élelmiszerhiány sújtotta, minden forrást a hadsereg és a front felé irányítottak, otthon a lakosság is szűkös fejadagokon tengődött, a koncentrációs táborok foglyai meg nem kaptak szinte semmit. A muzulmánok száma egyre nőtt, egyre többen haltak meg betegségben és az éhezéstől, vagy szelektálták ki őket a gázkamrákba. Az ajándékba kapott étel hatása korlátozott maradt, de legalább segített pár emberen. Fritz és jobban táplált társai lemondtak táborbeli fejadagjukról az éhezők javára.

De hogyan ossza el az ételt a rengeteg éhező között? Fritz szüntelenül gyötrődött ezen, és kísértették a kemény döntések, melyeket meghozni kényszerült. „Ha ilyen sok ember között osztanánk szét, akkor ami egynek jutna, nem lenne több forró kőre hulló vízcseppnél.” Ha enni adott egy olyan muzulmánnak, akit már annyira kiéhezettek, hogy úgy festett, napokon belül meghal, az hiábavaló pazarlásnak tűnt.^{[\[422\]](#)}

Úgyhogy megkeményítette a szívét, nem adott a végzetesen legyengülteknek és a haldoklóknak, inkább a fiatalokat segítette. Volt három fiú a barakkjában, akiknek a szüleit gázkamrába vitték. Az egyik valamikori pajtása volt Bécsből, Leo Meth, aki kezdetben úgy menekült meg a náciktól, hogy Franciaországba küldték, hogy aztán ott kerüljön bele a németek hálójába a Vichy protektorátus

területén. Fritz nekiadta a tábori leves- és kenyéradagját, egy darab kolbászt és a gyárban kapott ételből pár morzsányit. Úgy érezte, ezzel viszonzozza a kedvességet, amit ő kapott az idősebbektől, mikor még sebezhető tizenhat éves volt Buchenwaldban.

Gustav is megtette, amit tudott a fiatal, segítséget szoruló foglyokért. Egy napon, mikor újonnan érkezetteket vettek fel a tábori regiszterbe, meghallotta, hogy a Georg Koplowitz nevet kiáltják. Gustav édesanyja valaha egy Koplowitz nevű zsidó családnak dolgozott, nagyon szerette őket, és velük is maradt egészen a haláláig, 1928-ig. Gustav kíváncsian lenyomozta, ki ez a bizonyos fiatalember, és megtudta, hogy valóban ennek a családnak a fia, egy birkenauai szelekció egyetlen túlélője. Gustav a szárnyai alá vette Georgot, mindennap adott neki valami ételt, és biztonságos munkát szerzett neki: kisegítő lett a kórházban.^[423]

A jószág körforgása a brit hadifoglyokkal lett teljes, akiket arra kényszerítették, hogy a gyárakban dolgozzanak, az auschwitzi foglyokkal együtt. Az E715-ös táborból jöttek, ez a Stalag VIII-B altábora volt. Bár az SS ellenőrzése alatt álló auschwitzi zóna része volt, ők mégis a Wehrmacht foglyai voltak, és Wehrmacht-örök kísérték őket a munkába, ők felügyeltek rájuk. Rendszeresen kaptak csomagot a Nemzetközi Vöröskeresztől, ennek egy részét megosztották a foglyokkal, valamint a híreket is a háborúról, melyekről onnan értesültek, hogy hallgatták a BBC adását a táborukban elrejtett rádiókon. Fritznek különösen ízlett a

tőlük kapott csokoládé, angol tea és a Player's Navy Cut nevű cigaretta. Mivel ezek a brit katonáknak is felbecsülhetetlen értékkel bírtak, nagylelkű gesztus volt, hogy megosztották. Meghökkenettette őket, ahogy az SS a foglyokkal bánt, és panaszt is tettek az őreiknél. „Az angol hadifoglyok barátságos viselkedése hamarosan a tábor fő témája lett” – emlékezett vissza Fritz. – „És a segítségük nagyon értékes volt.”

Bármennyire örültek is, ha ételt kaptak, ha megtalálták náluk, az könnyen korbácsoláshoz vagy többnapnyi éhezéshez vezethetett a Halálbarakk állócelláiban: ezek apró, nyomasztó kis rekeszek voltak, ahol leülni is lehetetlen volt. Volt egy SS, akitől különösen óvakodni kellett. Bernhard Rakers SS Hauptscharführer úgy vezette a Buna Werke fogolybrigádjait, mintha ez a saját kis királysága lenne, zaklatta a nőket, és vadul osztogatta a büntetésekét.^[424] Fritz, mikor ételt csempészett a szerszámok között, folyamatos veszélyben volt, hogy összefut vele. Rakers gyakran átkutatta a foglyokat, és ha valakinél csempészett holmit talált, azért huszonöt korbácsütés járt ott helyben. Hivatalos bejelentés nem történt: a zsákmány egyenesen Rakers zsebébe vándorolt.

Fritz és a többiek új, jobb utakat kerestek, ahol ételt szerezhetnének. Végül két magyar zsidó rukkolt elő egy okos ötlettel: készítsenek kabátokat, és adják el.

A két fivér, Berkovits Jenő és Laci Budapestről jött, mindketten szabómesterek voltak, Gustav elsötétítő-csapatába osztották be őket.^[425] Egy nap izgatottan

megkeresték Fritzet, és felvázolták a merész tervet. A fekete anyag, amiből a függönyöket készítették, vastag volt és erős, egyik oldalán vízhatlan bevonattal. Remek esőkabátokat lehetne belőle varrni, amit aztán jó áron értékesíthetnének a feketepiacon. El lehetne cserélni ételre, vagy akár pénzért árulhatnák a civileknek.

Fritz rámutatott a nyilvánvaló problémára: a függönyanyagok készletét szigorúan ellenőrizték: követték, pontosan hány függöny készült el, és mennyi a maradék. Még a nyesedéket is le kellett adni Herr Ganznak. Jenő és Laci lesöpörte Fritz aggodalmait, biztosak voltak benne, hogy össze tudják spórolni az anyagot. Egy képzett szabász tud úgy gazdálkodni, hogy az anyagveszteség elfogadható maradjon, de kijöjjön egy adag kabát is. Ilyen mennyiségű függőlynél sok kabátot lehetne csinálni. Fritz beszélt a papával, Gustav beleegyezett, hogy próbálják meg.

A fivérek együtt négy-hat kabátot varrtak meg naponta, ezzel még nem növelték észrevehetően az anyagfelhasználást. Közben Gustav műhelyének többi munkása még keményebben dolgozott, hogy a függönygyártás is tartsa a sebességet.

Már majdnem sikerült a terv, mikor egyszer csak elakadtak. A fivérek rájöttek, hogy egy fontos elemet kifelejtettek: nem volt gombjuk, sem semmi hasonló, amit gomb helyett használhattak volna. Körbekérdeztek, és az egyik cseh függönyszabász felajánlotta, hogy hoz egy adaggal, amikor legközelebb Brnóba utazik. Így, hogy ezt is megoldották, elindult a termelés.

Az áru terítése Fritz feladata volt. Összebarátkozott két civil lengyel munkásnővel, akik a szomszéd szigetelőműhelyben dolgoztak: Danutával és Stepával. Ők csempészték ki a kész kabátokat a munkatáborukba, és eladták a többieknek. Mások a gyárban dolgozó civileknek árulták. Egy kabát ára egy kiló szalonna vagy fél liter pálinka volt, amit el lehetett cserélni ételre.

A jól szabott, praktikus kabátok hamar népszerűek lettek, ami azzal a veszéllyel járt, hogy az SS a végén észreveszi, hogy a civil munkások hirtelen ezt a jellegzetes, fekete ruhadarabot hordják egyre nagyobb számban. Ez a kockázat valamennyit csökkent, mikor a német mérnökök és vezetők is elkezdtek beszerezni a kabátokat – most már nekik is érdekükben állt, hogy szemet hunyjanak az üzlet fölött. És ezzel Fritz és barátai egyre több foglyon tudtak segíteni, és több életet mentettek meg.

17. ELLENÁLLÁS ÉS ÁRULÁS

ΝΠ (ách) – Testvér

Annak ellenére, amit megtett, hogy életeket mentsen, Fritz közvetlenebb ellenállásra vágyott. Igazából harcolni akart, és ezzel nem volt egyedül.

Lehetetlen volt felvenni a harcot az SS-szel fegyverek és támogatás nélkül. Az adott helyzetben az kínálkozott az egyetlen útnak, ha felveszik a kapcsolatot a Beszkidekben harcoló lengyel partizánokkal. Elég könnyen ki lehetett csempészni hozzájuk üzeneteket, de a rendes kapcsolat kiépítéséhez személyes találkozóra lett volna szükség. Valakinek meg kellett szöknie.

Üzenetet küldtek a partizánoknak, és május elején az ellenállás vezetése kijelölte az ötfős csapatot. Az egyik jelölt Karl Peller volt, egy harmincnégy éves zsidó hentes, régi buchenwaldi. Aztán Chaim Goslawski, a 48-as barakk Blockältestéje, aki Fritzre vigyázott a megrendezett halálakor. Mivel erről a környékről származott, ha valaki, ő biztosan eltalál a partizánokhoz. Volt még egy berlini zsidó, akinek Fritz sosem tudta a nevét, és két lengyel, róluk csak annyit tudott, hogy ők „Szenek” és „Pawel”, és a tábori konyhán dolgoznak.^{[{426}](#)}

Fritzet Goslawski vonta be. Az volt a feladata, hogy szerezzen civil ruhát a szökevényeknek a Kanadából.

Minden előkészület megtörtént, mikor egy reggel, hajnalhasadás és Appel előtt, Goslawski odament Fritzhez, és átadott neki egy csomagot, nagyjából akkorát, mint egy cipő. – Add ezt oda Karl Pellernek! – kérte halkán, és eltűnt a sötétben.^[427] Fritz a ruhája alá rejtette a csomagot, és csatlakozott az Appelra tartó barakktársaihoz. Nem volt benne a legbelső körben, akik a szökést tervezték, de azt gondolta, hamarosan, bármelyik pillanatban sor kerülhet rá.

Aznap reggel, valamivel később, mikor a függönyöket szerelte fel, Fritz valami ürüggyel elment a Buna Werke egyik építkezésére, ahol Peller dolgozott, és odacsúsztotta neki a csomagot. Délben Szenek és Pawel megérkezett a telepre a foglyok ebédre járó levesével. Fritz látta, hogy valami ürüggyel Goslawski is csatlakozott hozzájuk. Most már minden szökevény ott volt a Buna Werke területén, amit sokkal kevésbé őriztek, mint a tábort.

Fritz ment a dolgára, nem látott semmi többet. Aznap este az Appelnál mind az öt ember – Peller, Goslawski, Szenek, Pawel és a berlini – hiányzott. Egyszerűen kísértáltak civil ruhájukban a Buna Werkéből, és eltűntek. Míg az SS elindította a kutatást, a foglyok ott álltak az őrség felügyelete alatt az Appelplatzon.

Teltek az órák. Eljött, majd elmúlt az éjféli, aztán a kora hajnali órák is, és napfelkeltekor még mindig ott álltak vigyázban, körülöttük a fegyveres őrséggel. Elmúlt a

reggeli ideje. Izgatott suttogás hullámszó végig a sorokon: az SS nemcsak az öt eltűnt férfit keresi, de azt az ismeretlen foglyot is, akit láttak, hogy Karl Pellerrel beszélt az építkezésen előző reggel.

Fritznek összeszorult a szíve. Ha rájönnek, akkor a Bunkerba és a Fekete Falra kerül. Félelme ellenére a lelke mélyén örült. A szökés sikerült.

A foglyokat végül munkára vezényelték. Elindultak üres hassal, elcsigázva, de vidáman. Teltek a napok, és a pletykák ellenére senki sem azonosította, hogy Fritz volt a titokzatos fogoly, aki beszélt Pellerrel. Eltelt három hét egyetlen szó nélkül... És akkor egyszer csak, minden figyelmeztetés nélkül, lecsapott a pöröly.

A két lengyelt, Szeneket és Pawelt meg a berlini visszahozták a táborba, megviselten és ziláltan. Az ellenállás vezetése megtudta, hogy egy krakkói járőr tartóztatta le a három embert,^[428] amire nem találtak magyarázatot – Krakkó egyáltalán nem a Beszkidek felé volt, majdnem inkább az ellenkező irányban. És hol van Goslawski meg Peller? Sikerült beállniuk a partizánok közé?

Az esti Appelen a három elfogott férfit a Bockra szíjazták, és megkorbácsolták. És kész, döbbenetes módon csak ennyi volt a büntetés. Valamivel később, mikor egy lengyel transzportot küldtek Buchenwaldba, Szenek és Pawel is bekerült.^[429] A berlini zsidó Monowitzban maradt.

Végül kiderült, mi történt. A berlini nem mert beszélni, amíg a két lengyel ott volt a táborban, de utána elmondta a

barátainak, mi történt a szökés után. A csomag volt az oka, amit Fritz juttatott el Goslawskitól Karl Pellerhez. Pénz és ékszer volt benne, a Kanadából emelték el, a partizánoknak szánták fizetségül, hogy biztosítsák a segítségüket. Meg volt beszélve egy találkozó, de Goslawski és Peller nem tudtak elmenni: az első éjjel megölte őket Szenek és Pawel, és elvették a csomagot. A berlini túlságosan félt, nem mert közbeavatkozni.

Ahelyett, hogy elmenekültek volna a zsákmánnyal, úgy határoztak, inkább elmennek a megbeszélt randevúra. Mikor odaértek, a partizánok már ott voltak, őket várták. Nem voltak boldogok: azt mondták nekik, öt emberre számítsanak – hol a másik kettő? Szenek és Pawel úgy tett, mint aki nem tud semmiről, de a partizánok nem elégedtek meg a magyarázataikkal és kifogásaikkal. Egy hétre menedéket nyújtottak a három embernek, de mikor Goslawski és Peller nem jöttek meg, lefűjták a megállapodást. Elvitték a három férfit Krakkóba, és a sorsukra hagyták őket. Elveszve, barátok nélkül vándoroltak az utcákon, míg végül begyűjtötte őket a rendőrség.

A berlini vallomása eljutott a Lagerältestéhez, aki továbbította az SS-vezetésnek.

Pár héttel később Szenek és Pawel megint felbukkant Monowitzban, az SS utasítására visszaküldték őket Buchenwaldból. Egy akasztófa jelent meg az Appelplatzon, és a foglyokat szemlére vezényelték.

Fritz és társai kivonultak a térre, ahol az akasztófa előtt

SS-kordon állt, lövésre kész gépfegyverekkel. A foglyok sorokba rendeződtek, és a leeresztkedő csendben Schwarz parancsnok és Schöttl Obersturmführer felállt a pódiumra. – Sapkát le! – harsogta a hangszóró az utasítást. Fritz és a nyolcezer társa a karja alá csapta a sapkáját. A szeme sarkából Fritz látta, hogy bevezetik a két lengyelt. Schöttl mikrofonba mondta az ítéletet: mindkettőt halálra ítélték szökésért és kétrendbeli gyilkosságért.

Először Szeneket vezették az akasztófához, aztán Pawelt. Jellemző volt az SS-re, hogy nem volt csapóajtó: mindkét férfi nyaka köré vékony kötelet hurkoltak, és felhúzták őket, rugdaltak, rángtak, remegtek, egyre gyengébben. Teltek a percek, végül minden elcsendesült.^[430] A parancsnok, miután megtartotta a tanulságos leckeként szolgáló bemutatót, elengedte a foglyokat.

Ez az egész rémes eset meggyengítette a monowitzi ellenállást. Nemcsak az történt, hogy elvesztették Goslawskit és Pellert, de a régi feszültség és bizalmatlanság visszatért a lengyelek és a német zsidók közé.

Az SS is vadul paranoiás lett. Nem sokkal később közölték, hogy szökést tervezőket lepleztek le a tetőfedő csapatban. A gyanúsítottakat elvitték a Gestapo bunkerébe, és rettenetesen megkínózták őket. Schwarz parancsnok utasítására felakasztották mindet, megismételve a rettenetes bemutatót.^[431] És újabb akasztások következtek ezután.

Fritznek ez volt az egyik legelkeserítőbb időszaka Auschwitzban. De még így is hátra volt a legrosszabb.

אחִים (áchim) – Fivérek

Augusztus 20-án, vasárnap késő délután kezdtek el zuhanni az első bombák a tiszta, kék égből. Százhuszonhét amerikai bombázó szállt fel az olaszországi bázisról, és kondenzcsíkot húzva maguk után, jó hét kilométerrel Auschwitz fölött ledobtak 1336 bombát, egyenként negyedtonnányi vasat és robbanóanyagot.^[432] A Buna Werke középső és keleti részén robbantak fel.

Míg az SS az óvóhelyekre vonult, a foglyok csak a jó szerencséjükben bízhattak kint, a robbanások árja közepette, a becsapódásoktól remegve. A tábor körüli légelhárító ütegek viszonozták a tüzet, kattogtak és dörögtek. A gyárban dolgozó foglyok a földre vetették magukat védekezésül, és örültek. „A bombázás napja nekünk boldogság volt” – emlékezett vissza egy rab. – „Azt hittük, tudnak rólunk mindent, és a felszabadításunkra készülnek.” Egy másik így idézte fel: „Tényleg élveztük a bombázást... Megölt németet akartunk látni egyszer végre. Akkor jobban aludtunk volna, a sok megaláztatás után, amit mind válasz nélkül kellett hagynunk.”^[433]

A repülők nyomában a Buna Werke telepen füstölgő bombatölcsérek maradtak. A legtöbb bomba nem talált el semmit, de a szintetikus üzemanyagot gyártó egységet és az alumíniumgyárat lerombolták, ezenkívül pár óvóhelyet, műhelyt és irodát is. Néhány eltévedt bomba a gyárat övező táborban ért földet, többek között Monowitzban is. Hetvenöt fogoly halt meg a támadásban, és több mint

százötvenen megsebesültek.^[434]

Sok zsidó foglyot fellelkesített, hogy rettegni látja az SS-t, de volt, aki az ellenkezőjét érezte. A fiatal olasz, Primo Levi, aki februárban érkezett Monowitzba, úgy hitte, hogy a bombázás erősítette az SS elszántságát és az SS meg a Buna Werke civil német dolgozói közti szolidaritást. A bombakárok miatt megszakadt a tábor víz- és élelmiszerellátása.^[435]

Az ellenállás csalódott volt. A bombázók megjelenése beindította a spekulálást, hogy a szövetségesek talán katonákat és fegyvert dobnak le ejtőernyővel. Bár láttak még párszor egészen magasan amerikai gépeket, nem estek sem bombák, sem ejtőernyők, felderítő gépek voltak, gondosan lefényképezték az IG Farben gyárat és az Auschwitz komplexumot.

Ami igazán foglalkoztatta az ellenállást és uralta vitáikat, az a Vörös Hadsereg szüntelen előrenyomulása volt keletről. Volt rá okuk, hogy attól tartsanak, ha majd eljön az idő, az SS tömeggyilkosságot rendez, lemészárolja a teljes tábor, legyilkolja az összes foglyot, mielőtt felszabadíthatnák őket az oroszok. Ezt tették Majdanekben.

Folytatódtak a szökési kísérletek. Októberben négy, kinti munkára vezényelt fogoly lebirkózta az őket őrző SS-t, elvették és tönkretették a fegyverét, majd elmenekültek.^[436] Egy másik férfi lopott SS-egyenruhában sétált ki a kapun. Ő egész Bécsig jutott, mire a nácik megtalálták, és meghalt tűzharcban a Gestapóval.

Az egyéni akciók lelkesítőek voltak, de a zsidó ellenállás –

beleértve Fritzet – ennél többet akart. Most, hogy megkeseredett a kapcsolat a lengyelekkel, lehetetlen lett, hogy a partizánokkal szövetkezzenek. Inkább, javasolták, vegyék fel a kapcsolatot a Vörös Hadsereggel. Ennek érdekében fel kellett venni a kapcsolatot a külön elzárva tartott orosz hadifoglyokkal Monowitzban. Őket néhány orosz zsidón keresztül lehetett megkörményékezni, akiket az ellenállás ismert. Nehéz feladatnak tűnt, mert nem voltak hű kommunisták vagy zsidók a hadifoglyok között – úgyhogy nem volt sok közös pont. Mindegy, Fritznek és társainak meg kellett próbálnia. Végül egy árjásított zsidónak sikerült megszöknie egy maroknyi orosz hadifogollyal együtt. Mindenki izgatottan várta a fejleményeket, és mikor nem jött semmi hír, arra jutottak, hogy sikerült lerázniuk az üldözőket.

Ez szikrányi reményt adott az ellenállásnak, de csak halványat. Ahogy a megbeszéléseken ült, Fritzben egyre nőtt a türelmetlenség. Még mindig akörül keringtek a gondolatai, hogy ellen kell állni, ha elkezdődik a végső mészárlás, az orosz segítségben reménykedni hiábavalónak és elégtelennek tűnt. „Ha már el kell pusztulnunk, legalább vigyünk magunkkal pár SS-t” – érvelt Fritz. Újból és újból ezt a gondolatot forgatta a fejében, de mivel fogalma sem volt róla, hogyan valósíthatná meg, megtartotta magának.

אבא (ábá) – Apa

Szeptemberben visszatértek az amerikai bombázók, a Buna Werke olajfinomítója volt a célpontjuk. Páran letértek, és Auschwitz I-re dobták le a bombáikat, ahol véletlenszerűen eltaláltak egy SS-barakkot, egy varrodát, és azonnal megöltek negyven foglyot. Pár bomba Birkenaura esett, kissé megrongálva a krematórium környékén a síneket, és elpusztítva harminc civil munkást.^{437} Az olajfinomítót csak csekély kár érte, de nagyjából háromszáz fogoly, akiket – mint általában – nem engedtek be az óvóhelyre, megsérült.

Néhány fogoly szívesen kockáztatott. A gázkamrákba hetente szelektáltak, néha kétezer embert is útnak indítottak Monowitzból.^{438} Az amerikai bombázók a felszabadulás árnyékát vetítették előre. Vajon meddig tarthat még?

„Megint közelít a tél – már a hatodik” – írta Gustav a naplójába az első fagyokkor. – „Mégis itt vagyunk, mégis azok vagyunk, akik régen.” Elérte őket a hír, hogy az oroszok megálltak Krakkónál. „Egyfolytában arra gondolok, hogy hamarosan véget ér itteni tartózkodásunk.”

Vajon meddig tarthat még?

21 (ben) – Fiú

– Azt akarom, hogy szerezz nekem egy fegyvert.

Fredl Wocher hátrahőkölt. Napközben gyakran találkoztak Fritzcel, általában Wocher ételt adott a barátjának, vagy ha ritka alkalmakkor Bécsben járt, akkor

egy-egy levelet vagy csomagot.

– Hogy mit?

– Fegyvert. Tedd ezt meg nekem, kérlek!

Wocher habozott, de nem kérdezte, mire kell, nem akarta tudni. – Végig kell gondolnom – mondta végül vonakodva. – Ez veszélyes.

– Emlékezz, miket tettél már meg nekem – érvelt Fritz. – Ez sem lesz annál veszélyesebb.

Wocher nem volt meggyőzve. Egy kitüntetett német katona, aki fegyvert csempész be egy zsidó fogolynak? Ez nem pusztán veszélyes, ez örülség.

Barátja vonakodása ellenére Fritz nem hagyta annyiban. Ha elindul a végső öldöklés Auschwitzban – ami egyre valószínűbbnek tűnt –, akkor azt akarta, hogy legalább saját magát meg a papát meg tudja védeni. Ha meg elég fegyvert tud szerezni, felszerelheti az egész ellenállást.

Pár nappal később megint találkoztak a gyár egy csendes sarkában. Wocher izgatottnak tűnt. – Megszerezted? – kérdezte mohón Fritz.

Wocher a fejét rázta. – Nem. Jobb ötletem van. Szökjünk meg együtt, te meg én.

Fritz szíve összeszorult, de mielőtt tiltakozhatott volna, Wocher tovább hadart. Mindent kitervelt. Amint kiszöktek a táborból, délnyugatnak tartanak, a hegyes, osztrák Tirol tartomány felé. Wocher Bajorországból jött, ismerte a környéket, találna biztos menedéket maguknak a hegyi parasztoknál. Tirol pont a szövetségesek két frontja között volt. Az amerikaiak és a britek keményen nyomultak előre

Észak-Olaszországban, míg Patton Harmadik Hadserege a Rajna felé tartott nyugatról. Villámgyorsan mindketten el fogják érni Tirolt, és felszabadítják Fritzet meg Fredlt. – Jobb, mint itt várni, és reménykedni a túlélésben – érvelt Wocher. Láttá a kegyetlenkedéseket a keleti fronton, tudta, hogy a Vörös Hadsereg kíméletlensége az SS-ével vetekszik.

Fritzet mellbe verte barátja érveinek súlya. De a fejét rázta. – Kizárt – mondta végül.

– Miért?

– Nem hagyom itt a papát.

– Akkor vigyük magunkkal!

– Túl öreg már egy ilyen úthoz, pláne gyalog. – Igazából Fritz ebben egyáltalán nem volt biztos, de még ha fizikailag lehetséges is lett volna, abban nem bízott, hogy a papa hajlandó lenne velük menni: túl sokan függtek tőle itt, nem hagyta volna sorsukra őket. És még egy probléma volt: ha Fritz nélküle megy el, akkor a kápójaként a papát vonják majd felelősségre a szökésért.

– Lehetetlen – jelentette ki végül Fritz. – Nekem egy fegyver kell. Tudsz szerezni?

A német vonakodva beadta a derekát. – Ehhez pénz kell – mondta. – És nem Reichsmark, hanem amerikai dollár vagy svájci frank.

31 (ben) – Fiú

Fritz először Gustl Täubernél próbálkozott, ő ott dolgozott a

Kanadában. Kísérteties hely volt ez: zsúfolt, telepakolva kabátok és zakók sorával, összehajtott nadrágokkal, pulóverekkel, ingekkel, válogatatlan holmik halmaival, batyukkal, cipőkkel, bőrröndökkel, melyekre nevet és címet írtak: Gustav vagy Franz, Shlomo vagy Paul, Frieda, Emmanuel, Otto, Chaim, Helen, Mimi, Karl, Kurt, és a vezetéknevek: Rauchmann, Klein, Rebstock, Askiew, Rosenberg, Abraham, Herzog, Engel; és újra meg újra: Israel és Sara. Mindegyiken egy-egy megcsonkított bécsi, berlini, hamburgi cím, vagy csak szám vagy születési dátum. Az állványok és polcok közti folyosókat átitatta a szaguk: parfüm, izzadság, molyirtó és bőr, gyapjú és penész.

Gustl Täuber régi buchenwaldi volt, nagyjából Fritz papájával egyidős, sziléziai^[439] zsidó, aki a német birodalom fénykorában született.^[440] Fritz sosem kedvelte túlzottan Täubert, egyike volt a keveseknek, akik nem tartottak össze fogolytársaikkal, nem éreztek semmiféle köteléket, és nem erőltették meg magukat, hogy másokon segítsenek. De ő volt Fritz legfőbb reménye, akitől pénzt szerezhetett. Egy ideje üzleti kapcsolatban álltak egymással, a kuponokkal kereskedtek, Täuber vodkát vett rajtuk és (árjásított zsidóként) eljárt a bordélyba. Fritz tudta, hogy gyakran találnak pénzt a ruhákban, és hogy Täuber zsebre teszi, amit csak tud. Tudna adni valamennyit? Az öreg a fejét rázta. Fritz könyörgőre fogta, de Täuber rendíthetetlen volt, tudta, hogy Fritz kapcsolatban van az ellenállással, nem akarta veszélyeztetni privilegizált helyzetét. Fritz undorodott tőle; bezzeg Täuber boldogan beszállt

mindenféle rizikós üzletbe, ha bordélylátogatás vagy egy üveg vodka lebegett a szeme előtt.

Fritz a ruharaktárból a fő fürdőépületbe ment. Az új foglyokat idehozták borotválásra és fertőtlenítésre, és ami pénzt meg értéket a kanadások elől sikerült elrejtteni, azt gyakran itt kobozták el. A fürdőház kezelője egy másik régi buchenwaldi volt, David Plaut, valamikor Berlinben volt kereskedő.^[441] Täuberral ellentétben ő igaz bajtársuk volt. Bár a fürdőben talált holmit elvette Emil Worgul, a kápó, de Fritz úgy gondolta, hogy Plaut, aki valójában a munkát végzi, csak el tud tenni magának némi készpénzt. Előadott egy történetet, hogy egy üveg vodkát kell vennie, meg kell vesztegetnie Worgult, hogy egy bajtársát áthelyezze egy könnyebb munkát végző brigádba. Működött. Plaut a rejtékhelyéhez ment, és egy kis tekercsnyi amerikai dollárral tért vissza.

Fritz másnap találkozott Fredl Wocherral, és átadta neki a pénzt. Ezután pár napnyi aggodalmas várakozás következett. Végül egy reggel Wocher félelemmel kevert diadallal az arcán jelent meg a találkozójukon.

A kabátja alól elővett egy pisztolyt, egy katonai Lugert. Nem mondta el, honnan szerezte, de Fritz úgy gondolta, a Luftwaffe léghárításán dolgozó barátjától kaphatta. Megmutatta, hogy működik: hogyan kell kivenni a tárat és megtölteni a töltényekkel, hogyan kell felhúzni és elsütni a ravaszt. Hozott a fegyver mellé pár doboz lőszert is.^[442] Fritz balsejtelmektől gyötörve, izgatottan ismerkedett vele, érezte, hogy halálos erőt tart a kezében.

Ezután következett az a probléma, hogyan juttassák vissza a táborba. Ha az ember ételt csempészett, az egészen más szintű játék volt, mint ha lőfegyvert. A búvóhelyére visszavonulva Fritz levette a nadrágját, és a combjára kötözte a Lugert. A lőszert a zsebébe tette. Aznap csilingelve menetelt vissza a táborba.

Appel után egyenesen a kórházba ment, megkereste Stefan Heymannt. Intett neki, hogy kövesse, és egy csapat szennyes mögé vezette barátját, ahol megmutatta neki a Lugert.

Stefan megrémült. – Megőrültél? Szabadulj meg ettől! Ha elkapnak, nemcsak téged ölnek meg, a teljes működésünket kockáztatod.

Fritz megbántódott. – Te neveltél ilyennek – közölte sértetten. – Mindig azt tanítottad, hogy harcoljak az életemért.

Stefan erre nem tudott mit mondani. A következő pár napban újra és újra megbeszélték, Fritz elmondta, mire gondolt – az esetleg rájuk váró vad harcokról, az oroszok hírhedt kegyetlenségéről, arról, hogy az SS valószínűleg lemészárolja a foglyokat –, és lassanként meggyőzte Stefánt. – Biztos tudok szerezni még fegyvert, ha kapok pénzt – ajánlotta.

Stefan végiggondolta. – Rendben – szólalt meg végül. – Megteszem, amit tudok. De ezt az egészet rendesen meg kell szervezni. Többet nem dolgozol a saját szakálladra.

Valahogy összekapart kétszáz dollárt, amit Fritz elvitt Fredl Wochernak. Újabb várakozás következett, aztán egy

nap Wocher egy félreeső helyre vezette Fritzet a gyárban, és megmutatta neki, hova rejtett egy újabb Lugert és két MP 40-es gépfegyvert – ezt a félautomata géppisztolyt használta mindenhol minden német katona. Volt pár doboz lőszer is mindegyik fegyverhez.

Ezeket már sokkal nehezebb volt becsempészni a táborba. Fritz alaposan megtervezte az egészet: jó pár alkalomra lesz szükség. Az egyik hatalmas kondért használta fel, amelyben délben a foglyok levesét hozták: átalakította az alját, egy újabb réteget szerelt be, és az alá rejtette a lőszert. A Lugert megint a combjára kötötte, de a gépfegyvert így nem vihetette be. Wocher útmutatásai alapján szétszedett egyet, és a lehető legtöbb alkatrészt felkötötte a felsőtestére.

Ahogy egyre inkább benne jártak a télben, és hosszabbodtak az éjszakák, a műszak végére már sötét volt, nem volt rá sok esély, hogy az őr kiszúrja Fritz megvastagodását. Ezzel együtt azért összeszorult a gyomra, ahogy órákig állt az Appelen a magára kötözött nehéz alkatrészekkel.

Amint véget ért az Appel, Fritz sietve a kórházi mosodába ment, ahol Jule Meixner várta. Gyorsan levette az egyenruhát, leszedte magáról a fegyver darabjait, és átadta őket Julénak, aki aztán elrejtette. Biztonsági okokból nem mondták meg Fritznek, hova: azt az elvet követték, hogy az emberből elsősorban azt a titkot nem lehet kiszedni kínzással, amit nem tud. Pár napon át ismételtette a veszélyes akciót, végül mindhárom fegyver és az összes

lőszert bekerült a táborba.

Fritz elégedett volt magával – ezzel, hogy behozta a Lugert, lépéskényszerbe hozta Stefant. Az ellenállás ezt nem tudta volna megcsinálni nélküle, állapította meg Fritz. És ha ugyanaz történne itt, mint Majdanekben, akkor cserébe némi véráldozatra kényszerítenék az SS-t.

אבא (ábá) – Apa

Gustav műhelye egész decemberben egyszerre varrta az elsötétítő függönyöket és a kabátokat. Neki nem volt közvetlen kapcsolata az ellenállással, fogalma sem volt, milyen veszélyes utakra indult Fritz. A papa várta a karácsonyt, mikor Woche majd megint Bécsbe utazik.

Egy hétfő délután a műhelyben a szokásos feszített tempójú munka zajlott, mikor hirtelen a varrógépek halk kattogásán túl az egyre hangosabb légvédelmi szirénákat hallották.^[443] Másodperceken belül ajtók csapódtak, lábak dobogtak, kiabálás hangzott.

Az SS és a civilek az óvóhelyekre futottak. A műhelyben dolgozók Gustavra néztek. Ő engedélyt adott, hogy mindenki fusson, amilyen rögtönzött óvóhelyre csak akar. Ő maradt, ahol volt. Az ilyen védett helyeknek nincs sok értelmük, ha közel esik le egy bomba.

Pár perccel később, mikor az utolsó pánikszerűen dobogó léptek hangja is elhalt, megkezdődött a repülőgépek sivítása és a gépfegyverek kelepelése. Egyre hangosabb lett, egész a

fortissimóig, mikor becsapódtak a földet is megremegtető bombák. Gustav lefeküdt, ez neki nem volt új vagy rémisztő, hónapokat töltött zárótűz alatt az árokban, és megtanulta, hogy kivárja, amíg elmúlik, vagy amíg egy odatévedt bomba rátalál és a feledésbe küldi. Nem volt értelme a pániknak, és veszélyes is volt. Gustav leginkább Fritz miatt aggódott, aki épp kint volt, függönyöket szerelt fel. De volt egy búvóhelye a fiúnak az épületek között, ahol legalább a repeszek nem találhatták el.

A bombázók célpontja megint a szintetikusüzemanyag-gyár volt, de mintha rengeteg bombát dobtak volna le csak véletlenszerűen: némelyiket messze, némelyiket kínosan közel. Hirtelen hatalmas robbanás rázta meg a padlót Gustav alatt. Ablakok törtek ki, a szakadó fém és falak kakofóniája harsant. Gustav a fejét védve felült. A remegés abbamaradt. Por szállt a levegőben, és a csend buborékjában ülve Gustav távoli kiáltásokat és sikításokat hallott, elhallgató fegyverdübörgést és a bombázók egyre távolabbi zúgását. Megszólalt a légiriadót lefújó sziréna.

Gustav talpra kecmergett, a műhelyt feldúlta a támadás: a varrógépek leestek az asztalokról, a székek felborultak, mindent por és a kitört ablakok cserepei leptek el. A vele maradtak felálltak, köhögtek és pislogtak.

Amint elégedetten megállapította, hogy senki sem sérült meg, Gustav első gondolata Fritz volt. Kiment, a füst és láng káoszába. Pár épület megsemmisült, halott foglyok heverték kint a romok között. A sérülteknek a bajtársaik segítettek.^{[\[444\]](#)}

Nem látta sehol Fritzet. Gustav sietve ment tovább a füstben, a fia rejtekhelye felé tartott, egyre növekvő balsejtelemmel. Befordult a sarkon, és oda is ért. A rejtekhely eltűnt. A helyén dombnyi rom és megtekeredett fém hevert. Gustav döbbenten, hitetlenkedve bámulta.

A gyász ködében indult tovább. Az ő Fritzlje – büszkesége és öröme, az ő drága, édes, hűséges kisfia nincs többé.

SS-örök és civilek jöttek elő az óvóhelyekről. Alig maradt valaki a helyén. A kerítés is megsemmisült pár helyen, néhány fogoly megszökött. Gustav egy pillanatra megállt, nézte, ahogy az SS visszaállítja a rendet. Már épp elfordult volna, mikor két csíkos ruhás alakot pillantott meg, felé közeledtek a füstben, egyik egy szerszámosládát cipelt, a mozgása ismerősnek tűnt. Gustav alig hitt a szemének. Rohant, magához ölelte Fritzet. – Kisfiam, Fritzl, hát élsz! – zokogta, megcsókolta a döbbent fiú arcát, megölelte újra és újra. – Élsz! Fiam, hát élsz! Ez csoda!

Karon fogta Fritzet, és a rejtekhely füstölgő romjaihoz vezette. – Ez valódi csoda – ismételte. Gustav jó szerencsébe és lelkiezőbe vetett hitte, ami eddig segítette, hogy ilyen sokáig életben maradjon, ismét igazolást nyert.

אב ואבן (áb ubén) – Apa és fia

Karácsony másnapján újabb légitámadás érte a Buna Werkét. Az amerikaiak elsődleges célpontnak tekintették, és elszánták magukat, hogy elpusztítják. De minden

alkalommal csak pár épületet romboltak le, alig maroknyi nácit sebesítettek meg, viszont foglyok százait ölték vagy sebesítették meg, és visszavetették a termelést. Rabszolgacsapatok takarították el a romokat, javítottak és újjáépítettek. Amit csak tudtak, szabotáltak, és olyan lassan dolgoztak, amennyire mertek: ez és a Buna Werkét ért bombatalálatok tettek róla, hogy itt sose gyártsanak gumit, és más üzemek se ériék el maximális kapacitásukat.

Fredl Wocher január 2-án visszatért Bécsből, leveleket és csomagokat hozott Olly Steyskaltól és Karl Novacektól. „Hatalmas boldogsággal töltött el minket, hogy vannak még otthon barátaink” – írta Gustav a naplójában.

Ezen túl a lehető legjobb barátja is volt Gustavnak és Fritznek: maga Fredl Wocher. Számtalan alkalommal és sokféleképp szolgált rá a bizalomra. A Vörös Hadsereg ott állomásozott Krakkón épp csak túl, Fritz próbálta meggyőzni barátját, hogy tűnjön el, mielőtt az oroszok ideérnek Auschwitzba, és megtudják, mi történt.

Wocher nem látta ennek szükségét: – Az én lelkiismeretem tiszta – felelte. – Több is, mint tiszta. Én csak civil vagyok, egy munkás, nem történhet velem semmi.

Fritz erről nem volt meggyőződve. Emlékeztette Wochert, hogy az oroszok gyűlölete lesújt minden németre – ezt Wocher nagyon is jól tudta saját fronttapasztalataiból. És orosz foglyok ezrei voltak Auschwitzban, akik szomjazták a bosszút, és az első adandó alkalommal elégtételt vennének. Nem teheti fel arra az életét, hogy úgy véli, nem bántanak, ha a bosszú hulláma végigsöpörne a táborokon. De Wocher

megmakacsolta magát: még sosem futamodott meg sehonnan, és ezt nem most fogja elkezdni.

Fritz világosan látta, hogy a vég bármikor bekövetkezhet. Két hónapja készült erre. Hála neki, az ellenállásnak voltak fegyverei. Ugyanakkor Fritz még egy óvintézkedést megtett: felkészült a papával a szökésre is. Ugyan elvetették, hogy Tirolba szökjenek, de el kellett fogadnia, hogy a harc sem biztos, hogy lehetséges lesz. Úgyhogy Fritz javaslatára kihagyták a heti fejborotválást, és a hajuk normális hosszúságúra nőtt. Csak az Appelon vetették le rutinszerűen a sapkát a foglyokkal az SS előtt, és ez télen mindig sötétben történt. Fritz civil ruhát is szerzett David Plauttól a zuhanyzóból, ezt egy szerszámoskamrában rejtette el a táborban. Volt elég kabát és nadrág neki, a papának és néhány legközelebbi bajtársnak.

1945. január 12-én a Vörös Hadsereg megkezdte régóta várt offenzíváját Lengyelországban – hatalmas, jól megtervezett támadást indítottak a teljes fronton, három hadsereg mintegy két és negyedmillió katonájával. Ez volt a végső előrenyomulás, így szorították vissza a németeket a Vaterlandjukba. A Wehrmacht és Waffen-SS majd tízszeres túlerővel állt szemben, nem tudták visszaverni a támadást, csak maroknyi lengyel erődítményben tartottak ki. Nagy csalódást okozva a krakkói front lassabban mozgott, mint a többi. A foglyok mindennap hallották az orosz fegyverek távoli dübörgését, mintha egy óra ketyegne a megszabadítás felé.

Január 14-én Alfred Wocher elköszönt Gustavtól és

Fritztől. Besorozták egy Volkssturmba, egy sebtében felállított, idősebb férfiakból, fiatal fiúkból és sérült veteránokból álló rohamosztagba, az ő feladatuk volt, hogy a Reich védelmének utolsó vonalát adják. Úgyhogy végül az oroszok nem találják majd itt Auschwitzban. Boldogan teljesítette utolsó kötelességét a Vaterland felé. Bármit gondolt is a bűneiről, akkor is Németországról volt szó, a hazájáról, egy országról tele nőkkel és gyermekekkel, melyet az oroszok cafatokra tépnek, ha megengedik nekik.

Ahogy egyre erősödött a tél, az időjárás is romlott. Vastag hóréteg borított mindent, és január 15-én, hétfőn, egy nappal Woche távozása után, Auschwitz vastag ködlepelre ébredt. A monowitzi foglyok több órán át álltak az Appelen, mire annyira felszállt a köd, hogy az SS el merje indítani őket a munkába. ^[445]

A gyárakban teljes erővel folyt a termelés. Előző éjjel egy amerikai repülő szállt el fölöttük, megvilágította a teljes területet ledobott jelzőfényekkel, és fényképeket készített. A huszonnégy órával korábbi képeken ezernyi bombakráter látszott, és negyvennégy elpusztított épület, de az éjszakai fotókon látszott, hogy a helyreállítás szervezetten folyik, és az üzemanyaggyár – a legeslegfontosabb mind közül – gyakorlatilag sértetlen. ^[446]

Szerdán a foglyokat megint ott tartották az Appel után. Egész reggel ott álltak, majd délután átvitték őket a gyárakba. De két és fél óra után megint visszameneteltették őket a táborba.

Az SS kezdett idegessé válni. Minden reggel egy kicsit

közelebbről hallották a tűzéség robaját. 17-én estére megint közeledett a hang, és Auschwitz parancsnoka, Richard Baer SS Sturmbannführer végül kiadta a parancsot, hogy evakuálják a táborokat. A járóképteleneket itt hagyják, ha bármelyik fogoly ellenszegül, késlekedik vagy szökni próbál, azonnal le kell lőni.^{447} Az Auschwitz I ellenállás vezetője riasztotta krakkói partizánkapcsolatait. „Evakuálnak minket. Káosz. A SS részeg és pánikban.”^{448}

Aznap este a monowitzi fogolykórház összes betegét megvizsgálták az orvosok. Akik képesek voltak menetelni, azokat lehúzták a beteglistáról, és visszaküldték a barakkjukba. A többit – több mint nyolcszáz embert – ott hagyták a tizenkilenc főnyi önkéntes ápolócsapatra.^{449}

Másnap, január 18-án, csütörtökön, Monowitz mind a nyolcezer foglya egész nap az Appelplatzon állt a csonttörő hidegben. Fritz és Gustav tisztában volt vele, hogy közel a vég, egyenruhájuk alá felvették a civil öltözetet, készen rá, hogy kihasználják az első adandó lehetőséget. Legalább a pluszrétegek miatt kicsit kevésbé fáztak, mint a többiek. Lassan leszállt az alkony.

Végül délután fél ötkor az SS-őrök sorokba rendezték a foglyokat. Elmerevedett tagokkal, megdermedt ízületekkel katonai rendbe állítva: nagyjából százfős osztagokra osztva, majd ezeket ezresével nagyobb szakaszokba rendezték, végül három nagyobb csapatot alkottak, mindben nagyjából háromezer emberrel. Az SS-tisztek, a Blockführerek és az őrök vezették valamennyi osztagot.^{450}

Számítva a bajra, minden SS lövésre készen állt,

kibiztosított, felhúzott fegyverrel – pisztollyal, karabéllyal vagy gépfegyverrel. Fritz sajnálkozva gondolt a valahol a kórházi mosodában elrejtett fegyvereire. Lehetetlen lett volna eljutni értük.

Aggasztó volt, hogy a hírhedt Otto Moll SS Hauptscharführer is feltűnt. Nem tartozott a monowitzi örök csapatához, a birkenauai gázkamrákat irányította, mégis itt volt, a várakozó sorok között sétálgatott. Mikor azok megkapták az úti élelmet, sértéseket szórt, miközben kiosztották a kenyeret, margarint és lekvárt. Moll kezén tízezrek vére száradt, ilyen körülmények közt nagyon is aggasztó volt a felbukkanása. Megállt Gustav mellett, valami felkeltette a figyelmét a férfi megjelenésében: tetőtől talpig végigmérte, majd kétszer arcon csapta: balról és jobbról. Gustav megtántorodott, de állva maradt. Moll egyetlen szó nélkül továbbment. [\(451\)](#)

Végül megjött a parancs, a menet elindult. Az egész napos állástól máris fáradtan elmeneteltek a térről, ötös sorokban, balra kanyarodva a tábor utcáján. Elmentek a barakkok, a konyhák mellett, az üres kis épület előtt, ahol a tábori zenekar lakott, és a foglyok tömege utoljára vonult ki a nyitott kapun.

Itt hagyták ezt a helyet, mely néhányuknak több mint két évig volt az otthona. A régi túlélők – mint Gustav és Fritz, de főleg Fritz – segítették a tábor felépítését a mezőn, a bajtársaik a vérüket adták az építkezésen, szüntelen fájdalom és rettegés kísérte az itteni életet. De akkor is az otthonuk volt, azon az egyszerű elven, ahogy az állat is

ösztönösen kötődik a helyhez, ahol evett, aludt és ürített; akárhogy is utálták, itt voltak a barátaik, itt volt ismerős minden téglá és deszka.

Hogy merre tartanak, nem tudták. El az oroszoktól, ennyit mégis tudtak. Monowitz összes altáborát elindították – több mint harmincötezer férfi és nő^[452] indult el a hóval lepett utakon nyugatra, el az Oświęcim nevű kisvárosból.

NEGYEDIK RÉSZ

Megmenekülés

18. A HALÁLVONAT

אב אב (áb ubén) – Apa és fia

Fritz a padlón ült, szorosan a papa mellett, megállás nélkül remegve. Körülöttük ott ültek a barátaik. Kora reggel volt, elképzelhetetlenül hideg. Nem volt semmiféle fedél a fejük felett, nem volt étel, nem volt tűz, csak egymás. Szinte halálukon voltak a fáradtságtól és az elemek dühétől. Lesz olyan, aki soha többé nem áll fel, ha véget ér a pihenő.

Monowitz után az első pár kilométeren Fritz, Gustav és a többi, többé-kevésbé egészséges fogoly támogatta a gyengébb bajtársakat. Ha valaki lemaradt, az SS puskatussal ütötte és hajtotta előre. Ha valaki elesett a tömeg közepén, a félig ájult utána menetelők átrappoltak rajta. Fritz és a többiek megtették, ami telt tőlük, de a bajtársiasságnak ez volt a határa. Alig hagyták el Oświęcimet, mikor elfogyott az erejük, és kénytelenek voltak hátrahagyni a leggyengébbeket, hogy boldoguljanak, ahogy tudnak. Magukhoz szorították a kabátjukat, és próbálták nem meghallani az időnkénti lövéseket az oszlopok vége felől, ahogy a felbukottakat legyilkolták.

Fritznek és Gustavnak olyan volt ez, mint a sok évvel ezelőtti erőltetett menet megismétlése, amikor

Buchenwaldba futottak a Blutstraßén. De ez összemérhetetlenül rosszabb volt. Egymás mellett maradtak, hogy védjék a másikat, apa és fia, leszegett fejjel tették egyik lábukat a másik elé az összetömörödött havon és jégen, testben és lélekben bénultan, így teltek órák órák után a sötétségben kavargó fehér pelyhek között. Fritzhez közel egy Blockführer menetelt, pisztollyal a kezében, Fritz szinte érezte a férfiban kavargó erőszakot, és ahogy az retteg az előrenyomuló oroszoktól.

Gustav becslése szerint vagy negyven kilométert tettek meg, mikor hajnal felé elérték egy kisváros határát. A menetet levezényelték az útról egy elhagyott téglagyárba. Az SS-őröknek is pihenőre volt szükségük, ahogy az őrizetteknek is. Kerestek valami helyet, amit tudtak a téglarakások között, és közel húzódva melegítették egymást. Fritz és Gustav ébren maradt, bár végtelenül elcsigázottak voltak, úgy gondolták, ha valaki itt elalszik, az nem ébred fel többé. Beszéltek pár társukkal a menet másik feléről, és megtudták, hogy néhány lengyel – köztük Fritz három barátja – megszökött.

– Nekünk is ezt kellene tennünk – fordult Fritzhez Gustav.
– El kellene szöknünk. Beszélek lengyelül, gond nélkül megtalálnánk az utat. Megkereshetnénk a partizánokat, vagy csak egyszerűen elindulhatnánk haza.

Az összes előkészülettel, minden elhatározás ellenére, hogy védekezni fog, Fritz megrettent az ötlettől. Volt egy nagy gond: ő nem beszélt lengyelül. Ha el kell válniuk, nincs esélye.

– Várjuk meg, amíg német területre érünk, papa – felelte.
– Ott mindketten beszéljük a nyelvet.

Gustav a fejét rázta. – Messze van még innen Németország. – Végignézett kimerült társaikon. – És ki tudja, eljutunk-e addig? Mármint ha az SS úgy tervezi, hogy közben életben hagy minket.

A beszélgetést a menetparancs szakította félbe. Mikor talpra kecmeregtek, néhány férfi, aki elaludt a pihenő alatt, fekve maradt. Végzett velük a kihűlés, a testük kezdett megfagyni. Mások éltek ugyan, de túl gyengék voltak, hogy felálljanak. Az SS fel-alá járkált köztük, bosszankodva rugdosták őket, és lelőtték, akit nem tudtak felállítani.^[453]

A menet továbbindult. Mögöttük letaposott hó és szétszórt holttestek rémálma maradt, egészen vissza Auschwitzig, ahol az evakuálás még tartott. Azokat a zsidókat, akik a menethez túl gyengék voltak, kényszerítették, hogy égessék el a gázkamrák körüli holttesthalmokat. Dinamittal felrobbantották a krematóriumokat, és égették az iratokat. Volt, aki a Kanadából lopkodott, ahol a zsákmány árulkodó hegyeit is felgyújtották. Végül a bűntettek pusztá menynisége tette lehetetlenné, hogy eltüntessék a bizonyítékokat.

Aznap este a menet Gleiwitzbe^[454] ért, ahol volt pár auschwitzi altábor. A monowitziakat egy elhagyott, ezer főre épült körletbe terelték. Innen előző nap evakuálták a foglyokat.^[455] A monowitziak nem kaptak enni semmit, de hálásak voltak, hogy legalább fedett helyen alhatnak.

Két napot és éjszakát maradtak Gleiwitzben, miközben az

SS megszervezte az út további szakaszát. A legtöbb, Auschwitzból menetelő szerencsétlennel ellentétben a monowitziak vonattal mentek tovább.

Kihajtották őket a kunyhókból, és a város teherrámpájára vezették őket, ahol nem a szokott, zárt marhavagonok várták őket, hanem négy szerelvényt raktak össze nyitott tehervagonokból, melyekben általában követ és szénét szállítottak. Étel osztottak – mindenkinek egy fél kenyeret meg egy darab kolbászt –, és elkezdődött a beszállás. Fritz és Gustav felmászott a vagonba további több mint százharminc férfival együtt, felkapaszkodtak a puszta vagonfalra, és döngve értek a fémpadlóra, ami egyre kevésbé visszhangzott minden újabb láb után, ahogy lassan az utolsók is bepréselődtek a többiek közé.

Minden vagonhoz egy kis fékezőház tartozott – egy kis ablakos poszt a vagon felett. Mindben egy-egy SS-őr állt, pisztollyal vagy automata fegyverrel. – Ha valaki a vagon oldalfala felé emeli a fejét, le lesz löve – közölte a figyelmeztetést a Blockführer beszállítás közben.

A vonat megremegett. Gőz és füst szállt fel a mozdonyból, sűrű felhőt fújva a jeges levegőbe. Végül csengve-bongva, csikorgó kerekekkel elindult, húzta a terhét, a mintegy négyezer embert.^[456] Ahogy felgyorsult, a mínusz húszfokos szél végigvágott a nyitott kocsikon.

אבא (á bá) – Apa

Kerekek sziszegtek a síneken, csatlakozók nyikorogtak, zötyögtek időnként: a fémkerekes dobozok sziszegése-csikorgása-kattogása-csengése a fémsíneken végtelen, rémálomba illő zeneként szólt. A holokaustt büntetett utazásokkal követték el: keresztül-kasul vágtak Európán egy tiltakozó gépezet dallamtalan zenéjének kíséretében.

Gustavot ide-oda rázta és vetette a mozgó vonat. Térdét a melléhez húzva ült, szorosan mellette Fritz, összeölelkezve a borzalmas hidegben.

Miután eljöttek Gleiwitzből, a vonat elvált a másik háromtól, délnek tartottak, míg a többiek nyugatra. Másnap reggel megálltak, és további evakuált foglyok százait vették fel a Charlottengrube altáborból,^[457] mielőtt átértek Csehszlovákiába. A Blockführer figyelmeztetése ellenére Gustav időnként kilesett a vagon oldala fölé, és megnézte, milyen városok mellett haladnak el. A vonat nem állt meg, de fájdalmas lassúsággal haladt, két fagyasztó éjszakába és egy napba telt, amíg átkeltek Csehszlovákián.

Azt mondták, a mauthauseni koncentrációs táborba mennek. Ez egyszerre volt ijesztő és csodálatos hír az osztrákoknak, mert Mauthausennak veszett híre volt. De mégis Ausztriában volt, a Linz körüli csodás hegyekben. Ausztria! Gustav és Fritz hamarosan hazai földre ér, öt év után először.

És ott is halnak meg, biztosan. Mauthausenban nincs meg az a támogató hálózat, amit Auschwitzban kiépítettek, és még rettenetesebb bánásmódra számíthatnak.

Feltéve, hogy túlélik az utat addig. Pont, miközben Gustav

ezen tűnődött, valami történt a fogolytársai között. Megint meghalt valaki. A gyengeség, a betegség és a kihűlés folyamatosan szedte az áldozatait. A halott egyik barátja lehúzta a holttestről a kabátot és a nadrágot, és felvette a saját ruhái fölé, így próbálva védekezni a hideg ellen. A holttestet a vagon túlsó végébe adogatták, és felrakták a többi hullára a sarokban, mind gatyára vetkőztetve, keményre fagyva hevert ott. Ez a sarok volt a latrina is, és még ilyen hidegben is elviselhetetlen volt a bűz.

Ahogy egyre többen meghaltak, legalább több hely lett. Gustav körbenézett a komor arcokon, a szemek alatti mély árkokon, az éhezéstől kiálló arccsontokon. Néhányuknak sikerült elrakni valamennyi ételt, és ahogy az út negyedik napját töltötték, az utolsó morzsákat ették. Gustavnak és Fritznek nem maradt semmije. Gustav már érezte is, ahogy egyre fogy az ereje, és lassan-lassan úrrá lesz rajta a csüggedés. Most már csak egyetlen gondolat maradt a fejében: a szökés.

– Hamarosan indulnunk kell – szólt oda halkán Fritznek.
– Különben túl késő lesz. – Ha át tudnának mászni éjjel a vagon oldalán, akkor talán nem vennék észre őket az őrök. Hamarosan Ausztriába érnek, a nyelv nem lesz akadály. Álruhájukban eljuthatnak Bécsig, és ott kereshetnének egy rejtekhelyet. – Olly vagy Lintschi gondoskodna rólunk – vélte Gustav.

– Rendben, papa – felelte Fritz.

Aznap éjjel kipróbálták, mennyire éberem őrzik őket. Pár barát segítségével leszedtek a stószról egy hullát, a vagon

oldalfalának pereméig emelték, majd kilökték. Ahogy lezuhant a sötétségben, várták a kiabálást a fékezőből, meg a felcsattanó lövéseket... de semmi. Ez könnyű lesz. Csak ki kell várniuk, hogy Ausztriába érjenek.

Reggelre a vonat Lundenburgba^[458] ért, alig pár kilométernyire az osztrák határtól. És ott, nagy csalódásukra, megállt. Teltek az órák, nem történt semmi. Átlestek a vagon oldala felett, és látták, hogy SS-őrök veszik körül a vonatot. Már alkonyodott, mikor megint elindultak, és a cseh vidéket végre felváltotta Ausztria. Eljött az ő idejük.

Fritz megbökte a papát. – Papa! Ébredj fel! Itt az idő.

Gustav magához tért, próbált feltápáskodni. Nem tudott felállni, elfagyott izmai túl gyengék voltak. Fritz mohó arcára nézett. – Nem megy – mondta.

– Muszáj, papa. Mennünk kell, amíg lehet.

De mondhatott Fritz bármit, a papa nem állt talpra. – Egyedül kell menned – közölte erőtlenül Gustav. – Hagyj itt, menj!

Fritzet már az ötlet is megdöbbentette. Ha túl akarod élni, felejtse el az apádat. Ezt mondta Robert Siewert aznap Buchenwaldban. Akkor is lehetetlen volt, ahogy most is.

Minden egyes megtett kilométerrel rosszabb lett a helyzet a vagonban, az emberek kezdtek megvadulni. Volt olyan társuk, aki addig jutott, hogy széttépte volna barátját egy falat kenyérért. A hidegtől, az éhségtől és a gyilkosságoktól elpusztultak holttesteik ott heverték egymáson a sarokban, naponta nyolc-tíz ember halt meg.

Gustav nem hagyta annyiban. – Menned kell. Én nem bírok. Öreg vagyok, nincs erőm. Menj most! *Kérlek.*

– Nem, papa. Nem megyek.

Mikor hajnalodott, már ismerős vidéken robogtak a Bécs körüli havas tájban. A vonat a Duna mellett pöfögött, és már a nappali világosságban értek az északi külvárosokba, és át a folyón Leopoldstadtbba. Alig mertek kinézni, ahogy ilyen fájdalmasan közel jártak az otthonukhoz. A Práter nyugati sarka mellett mentek el, aztán a vonat átrobogott a Duna-csatorna felett, végig a nyugati városrészekén, majd ki, a városon túli vidékre.

Délelőtt elhagyták St. Pölten, délután Amstettenbe értek, ahol a vonat megállt. Már alig negyven kilométerre jártak Mauthausentől.

Mikor leszállt a sötétség, továbbindultak.

Gustav egyre sürgette Fritzet, hogy szökjön. – Muszáj, amíg nem késő. *Kérlek, indulj, Fritz!* *Kérlek.*

Fritz beadta a derekát. Erre a fájdalomra mindörökké emlékezni fog. „Öt év közös sors után itt el kellett válnom az apámtól” – emlékezett vissza gyötrődve.

A vonat teljes sebességgel robogott. Fritz feltérdelt, és lehámozta magáról a gyűlölt egyenruhát a Judensternnel és a tábori számmal, levette a sapkáját is. Még egyszer, utoljára megölelte, megcsókolta a papát, és a barátai segítségével felmászott a vagon oldalán.

A fagyos szél a testébe kapott, lándzsaként szúrva. A vonat remegett és robajlott. Fritz idegesen a fékezőposztok felé lesett. A hold fényesebben világított, mint mikor az

örök éberségét tesztelték: két nap múlva telihold, kísérteties fény világította meg a fehér tájat és a mellettük elrobogó fákat.^{459}

Gustav érezte az utolsó kézszorítást, aztán Fritz a levegőbe vetette magát. Egyetlen pillanat, és már nem volt ott.

Gustav egyedül ült a vagon padlóján, és a holdfénynél ezt írta a naplójába: „Isten óvja a fiam! Én nem mehettem, túl gyenge vagyok. Nem lőttek rá. Remélem, Fritzl eljut, ahova kell, és a szeretteink menedéket nyújtanak neki.”

A vonat gyorsult, kattogva és pöfögve, mintha maga a mozdony is kétségbeesetten vágyna rá, hogy ez a rémes út véget érjen. Sötétben vágta át Linzen, átkeltek a Dunán, és kelet felé fordultak, Mauthausen kisváros irányába.

21 (ben) – Fiú

Fritz a levegőt hasította, egy röpke pillanatig nem érezte, hol van és merre repül. Keményen ért földet, a csontjai nyekkentek, a szusz kiszakadt belőle. Továbbgurult a mély hóban, míg végül megállt, a vonatkerekek az arca előtt haladtak el, meg sem mert rezdülni.

Elrobogott az utolsó vagon is, a távolba veszett, és ő ott maradt egyedül a csillagos ég alatt. Körbenézett. Vastag hótakarón feküdt, ez tompította az esését. A végtagjait átjáró fájdalom ellenére nem tört el semmije. Lerázta magáról a havat, és elindult visszafelé, Amstetten irányába.

Ahogy közeledett a városhoz, Fritzet cserben hagyták az idegei. Nem volt rá képes, hogy bemenjen egy városba, még késő este sem. Lecsúszkált a töltésen, és átvágott egy nyílt mezőn. Nehezen ment, a csípőjéig ért a hó, de végül eljutott egy keskeny utcához a város szélén. Nem járt arra senki. Fritz óvatosan elindult az úton.

Sikerült úgy átvágnia a város északi részén, hogy nem találkozott senkivel, és hamarosan egy kelet felé kanyargó úton volt, a vasútvonallal párhuzamosan haladt. Átment pár kis falun, lassanként visszafele, St. Pölten irányába tartott. Lassan haladt a csúszós úton, és fogyott az ereje is.

Néhány óra múlva egy Blindenmarkt nevű kisvárosba ért, ahol az út keresztezte a vasútvonalat. Egy napja ment el itt a vonat. Volt itt egy kis állomás, ahol megálltak a Linzből Bécsbe tartó személyvonatok. Fáradt volt, és akadt némi Reichsmark a zsebében: a monowitzi kis vésztartaléka. Vajon megkockáztassa?

Hirtelen döntésre jutva Fritz lekanyarodott a főútról az állomáshoz. Még mindig sötét volt, keresett egy üres marhavagont a vágányokon, bemászott. Ahhoz túl hideg volt, hogy aludjon, de legalább a szélétől védte.

Hajnal felé kigyúltak az állomásépület fényei. Fritz várt pár percet, összeszedte minden bátorságát, és leugrott a vagonból.

Az épület csendes volt, egyetlen ember ült a jegypénztárban. Fritz habozott: nem volt biztos benne, hogy megy ez mostanában. Odalépett az ablakhoz, és amilyen fesztelenül csak tudta, kért egy jegyet Bécsbe. A

jegypénztáros, aki nem szokott hozzá az ilyen korai utasokhoz, meglepetten nézett fel rá (Fritznek úgy tűnt, hogy gyanakodva). De elvette tőle a pénzt, és egyetlen szó nélkül adott neki egy jegyet.

Fritz bement az elhagyott váróterembe, és leült. Pár perccel később a pénztáros is bejött, és begyűjtotta a kályhát. Fritz közelebb húzódott – ez volt az első fűtésféle Monowitz óta. Csontig fagyott, és az élet meg a meleg visszatérése egyszerre volt csodálatos és kínzó érzés, az elfagyásból feltámadt idegeit elárasztotta a zsibbadás és a fájdalom.

Az éhezéstől bágyadtan fogalma sem volt, mennyi ideig ülhetett ott, mikor végül bepöfögött a bécsi vonat, és megállt kint, az ablak mögött. Fritz kiment a vágányokhoz – még mindig nem volt ott senki rajta kívül –, és felszállt az egyik harmadosztályú vagonba.

Becsukta az ajtót maga mögött, és rémülten látta, hogy a kocsi tele van német katonákkal. Egyetlenegy civil sem volt – kizárólag csukaszürke Wehrmacht-egyenruhák mindenhol. Szerencsére elfoglalta őket a beszélgetés, a dohányzás, a kártya és a szunyókálás, tudomást sem vettek Fritzről. Már késő volt, nem szállhatott le, úgyhogy keresett egy helyet, és leült.

Ahogy a vonat továbbment, Fritz lopva körülnézett. Úgy érezte magát a saját hazájában, mintha külföldi lenne, fogalma sem volt, mik a szabályok és szokások, és nem tudta, hogy viselkedjen átlagos civilként. A katonák alig figyeltek rá. Fritz a beszélgetésüket hallgatta, úgy gondolta,

eltávozásra mennek a frontról.

Pár órával és még pár megállóval később (ahol senki sem szállt fel) a vonat St. Pöltenbe ért, megállt. Két német katona szállt fel, mindketten a Feldgendarmerie, a Wehrmacht katonai rendőrségének szürke gallérját viselték.

Végigmentek a folyosón, elkérték a papírokat. A Fritz mellett ülő katonák elővették a személyi igazolványukat és a jegyüket a mellzsebükből. Fritz elővette a jegyét, más nem volt nála. A katonák összerakták a papírokat, és együtt átadták a legközelebbi rendőrnek. Fritz megragadta a lehetőséget, becsúsztotta a jegyét a többi papír közé.

A rendőr egyenként megnézte a katonákat, és visszaadta nekik a papírjaikat. A homlokát ráncolta, mikor a magányos vonatjegy került a kezébe. Fritzre nézett, és türelmetlenül intett. – Papírokat kérek – mondta.

Fritz dübörgő szívvel látványosan végigkotorta a zsebeit. Aztán tehetetlenül vállat vont. – Nem találom.

A ráncok elmélyültek a rendőr homlokán. – Rendben. Akkor gyere velünk!

Fritz lélegzete elakadt, de volt annyi esze, hogy ne vitatkozzon. Felkelt, és az egyik Feldgendarmes nyomában leszállt a vonatról.

– Kérem, muszáj Bécsbe mennem – mondta, miközben elvezették.

– Nem engedhetünk tovább, amíg nem igazolod magad.

Kivezették az állomásról a közeli Wehrmacht-előőrsre, ahol berakták egy szobába. Egy őrmester szigorúan, de nem agresszíven kikérdezte.

– Miért szálltál fel a vonatra?
– Mert Bécsbe kell jutnom – felelte Fritz.
– De miért pont ezzel a vonattal? Biztos tudod, hogy ez a frontvonat. Nem sokkal utána jön egy rendes.

– Nem... nem tudtam.
– Egy ilyen fiatal civil felszáll egy katonai vonatra. Ez különös, nem? Hogy hívnak, fiú?

– Kleinmann. Fritz Kleinmann. – Nem látta értelmét a hazugságnak. Ez teljesen elfogadható német név volt, és semennyire sem különleges.

– Miért nincsenek papírjaid?
– Elvesztettem.
– Mi a címed?

Fritz a pillanat sugallatára hamis címet adott meg, egy Weimar melletti városban. Az őrmester leírta.

– Maradj itt! – mondta, és kiment a szobából.

Hosszasan távol maradt; mikor visszajött, egy felettese kísérte. – Ellenőriztük a címet. Nem létezik. Nos, valójában hol laksz?

– Sajnálom – felelte Fritz. – Cserben hagyott az emlékezetem. – Megadott egy másik címet.

Elmentek, és megint megtudták, hogy a cím hamis. Fritz kétségbeesetten próbált időt nyerni. A Feldgendarmes még egyszer végigcsinálta az egész parádét, kapott egy harmadik, hamis címet is, erre már elvesztette a türelmét.

Behívtak két őrt. – Vigyék Herr Kleinmannt a barakkba! – rendelkezett az őrmester. – A biztonsági részlegbe.

Felrakták egy járműre, és az utcákon át egy kis katonai

barakktelepre vitték, egy tömlöcszerű épületbe kísérték, ahol cellák voltak és egy iroda.

Egy tiszt megnézte a Feldgendarmerie papírját, és megkérte Fritzet, hogy azonosítsa magát rendesen. – Ha hazudsz nekem, bezárlak.

Mit tehetett volna Fritz? Megadott egy negyedik képzeletbeli címet is. Ellenőrizték, majd hivatalosan letartóztatták. Az őr nyugodt volt és csendes: nem kiabált, dühöngött vagy fenyegetőzött kínzással, csak egyszerűen utasította az embereit, hogy zárják be Herr Kleinmannt egy cellába. – Talán majd ott megmondod az igazat – közölte baljóslatúan.

A cella hatalmas volt, három fogoly lakott már benne – csupa katona –, kisebb vétségek ügyében várták a katonai bíróság tárgyalását. Kíváncsian fogadták Fritzet, aki ötletszerűen válaszolgatott, elmagyarázta egyszerűen, hogy ő csak egy civil, aki elveszítette a papírjait, és most várja, hogy igazolják az adatait.

Kellemesen meleg volt a cellában. Minden embernek saját ágya volt, asztala és széke is, a sarokban mosdó és vécé állt. Fritz évek óta nem lakott ilyen kényelemben. Mikor egy tisztiszolga behozta a vacsorát – az első meleg ételt közel egy hét után, és az első rendes ételt, amióta csak vissza tudott emlékezni –, Fritznek figyelmeztetnie kellett magát, hogy falatonként egyen, ne éhes kutyaként habzsolja fel az egészet.

Vacsora után Fritz felhajtotta a takarót az ágyán, és alig hitt a szemének: lepedő volt alatta. Lepedő! Milyen cella ez?

Megfáradt teste az ágyra omlott, mint valami kis mennyország, olyan volt – mélyen, boldogan aludta végig az éjszakát.

A másnap reggel, ha lehet, még jobb volt. A szolga reggelit hozott, és bár egyszerű volt, Fritz beleszédült. Igazi, forró kávé, kenyér, margarint, kolbászt, jó sokat. Míg a cellatársai lustán cseverésztek, Fritz leszegett fejjel arra figyelt, hogyan töltse meg a gyomrát.

Végül megint a kihallgatótiszt elé vitték, aki követelte, mondja meg, ki is ő valójában. Ahogy a kihallgatás folytatódott, Fritz rájött, hogy a tiszt elmélete valami olyasmi lehet, hogy ő katonaszökevény. Ez így nagyon is logikusnak tűnt. Fritz kora, külseje és kiejtése is beleillett a történetbe, ahogy a letartóztatása körülményei is. Mivel úgy hitte, hogy foglyát kisebb súlyú bűn elkövetésén kapta, nem kutatózott a hatalmas büntény után – fel sem merült, hogy ez a törékeny, civil ruhás, bécsies kiejtésű fiatalember lehetne egy zsidó is, aki az SS elől menekül.

Fritz nem volt hajlandó több kérdésre válaszolni, mire visszavitték a cellájába. Elégedettnak érezte magát itt: biztonságban és melegben volt, jól etették. Ebédre egyszerű, de remek levest kapott és egy szelet kenyeret. Igen, ez elég volt az elégedettséghez.

És mégis, a sok luxus ellenére, Fritz agyának az a része, ami segített neki életben maradni a táborokban, nagyon is tisztában volt vele, mekkora veszélyben van. Előbb-utóbb a kihallgatótiszt rá fog jönni az igazságra. Ahogy lassan telt a nap, Fritz a megoldáson törte a fejét. Aznap este vacsora

után, míg a cellatársai elmerültek a beszélgetésben, titokban elcsent tőlük egy darab borotvaszappant, és lenyelte. Másnap reggelre csúnyán megbetegedett: lázas lett, izzadt, és rettenetes hasmenés tört rá.^[461] A cellatársai hívták az őrt, Fritzet kivitték.

Egy katonai kórházba vitték. A vizsgálatok alatt – amik nem derítettek ki semmi komolyat, csak erős hasgörcsöket és lázat – annyira észnél maradt, hogy rejtve tartsa az auschwitz-i tetoválását. Egyedül berakták egy kis kórterembe, és megfigyelés alatt maradt.

Ez még jobb volt, mint a cella: ropogós, fehér ágynemű, ápolónők hoztak neki teát és gyógyszereket. Egy idő után már tudott enni, bár a hasmenés maradt. Ez igazán csekély ár volt azért, hogy elodázza a nyomozást. Egy orvos, aki a harmadik napon megvizsgálta, megemlítette, hogy áll kint egy őr egy automata fegyverrel, úgyhogy jobb lenne, ha nem tervezne szökést.

Végül a láz és a hasmenés elmúlt. Fritzet azonnal visszavitték a biztonsági körletbe. A tiszt ott várta, láthatóan kezdett elfogyni a türelme. – Ideje lezárni ezt az ügyet – mondta. – Ha nem teszel vallomást, átadlak a Gestapónak.

Nyilván arra számított, hogy ez a rémisztő fenyegetés majd megtöri a foglyot, de Fritz nem mondott semmit. Fortyogva visszaküldte a cellájába. – Két nap – mondta. – És végeztem veled!

Ezután két nap csodás kényelem következett, és Fritzet visszavitték a kihallgatósobába.

– Rájöttem, ki vagy – közölte a tisztt Fritz nagy rémületére.
– Nem katonaszökevény, dehogy. Azt gondolom, hogy ellenséges ügynök vagy, a briteknek kémkedsz. Ejtőernyővel dobta le, hogy véghez vidd a titkos küldetést.
– Miután megtette ezt a döbbenetes bejelentést, a tisztt kereken ki is mondta: – Kémként fognak kezelni.

Fritz megrémült: ez rosszabb, mintha rájönnének, hogy megszökött egy koncentrációs táborból. Buzgón tagadta a vádat, de a tisztt meg sem hallgatta. Az ő fejében csak egy kém lapulhatott meg így, mint Fritz a német katonák között. És csak egy képzett kém bírhatta ilyen hosszan a vallatást. Erre egy dezertőr nem lehetett képes.

Hiába tagadott, visszavezették a cellába. Hirtelen már nem tűnt olyan csodásnak. Tegyen vallomást? Nem, akkor visszaküldenék, és az SS kivégezné. De az eredmény ugyanez akkor is, ha azt hiszik róla, hogy kém. Másrészt, még ha vallomást tesz is, vajon hinnének neki? A tisztt annyira meg volt róla győződve, hogy német ajkú, osztrák emigráns, és olyan elégedettnek tűnt magával, hogy leleplezett egy angol kémot, hogy talán még ha a tetoválást látná, arról is azt hinné, az álcához tartozik.

Másnap Fritzet még egyszer átvitték a kihallgatótiszthez. Három felfegyverzett katona állt mellette. – Elegem van a tagadásaidból – közölte a tisztt. – Elég belőled, mosom kezeim. Mauthausenba mész. Majd az SS elbánik veled.

19. MAUTHAUSEN

⌒ (ben) – Fiú

Fritz érezte a fém szorítását a csuklója körül, ahogy kattant a bilincs. – Ha szökni próbálsz – folytatta a tiszt –, azonnal lelőnek.

Háromfős kíséretet kapott – egy altisztet és két közlegényt –, és elvezették a vonatállomásra, ahol felszálltak a linzi vonatra. Fritz harmadszor tette meg az ismerős utat St. Pöltenből Blindenmarktba, majd Amstettenbe. Elhaladt ott is, ahol kiugrott a vagonból, de így napfénynél, az olvadó hóban már nem volt felismerhető. Milyen élénken élt minden az emlékezetében! De semmivel sem élénkebben, mint a kellemes St. Pölten-i szünete: mint valami boldog vakáció, olyan volt. Fritz mindig is úgy fog emlékezni, alig tartott tovább egy hétnél, pedig valójában három hetet töltött ott.^[462] Három héten át rendesen evett, biztonságos helyen aludt, és visszanyerte az egészségét.

Linzen átszálltak a helyi vonatra, és megtették a rövid utat Mauthausenba, egy kellemes kisvárosba a Duna egyik kanyarjában, zöldellő hegyek lábánál, mezők és erdők között. Fritzet átvezették a városon, két lépéssel az őrei előtt haladt, akik a hátának szegezték a fegyverüket. A helyiek,

akik már hozzászoktak, hogy a város feletti hegyekben működő tábor árnyékában élnek, nem törődtek a jelenettel.

Kanyargós út vezetett fel a völgybe. Mikor meglátta a helyet, Fritz megállapította, hogy semennyire sem hasonlít az eddig látott koncentrációs táborokhoz – inkább olyan volt, mint valami erőd, magas, vastag kőfalain keresztül út vezetett végig, és géppisztolyállásokat alakítottak ki. A fal egy helyen megtört: itt masszív, kőből épült kapuház állt, egyik sarkában kicsi, kerek, a másikban meg egy hatalmas, négy emelet magas szögletes toronnyal. Valahol a falak között ott volt Fritz papája és a barátai. Vagy legalábbis ezt remélte. Csak elképzelni lehetett, milyen kegyetlen lehet a szelekció egy ilyen táborban. De Fritz hitt apja erejében, a lelke mélyén biztos volt benne, hogy még találkoznak – akár hamarabb, mint hinné. Fritznek lesz mit mesélnie, az biztos.

Nem az impozáns kapun vezették be, hanem az őrei a fallal párhuzamosan áterelték egy gyümölcsösön. A sarokban az út élesen jobbra kanyarodott, és az egyik oldalon meredek lejtő tárult fel, mint valami töredezett sziklával övezett szakadék.

Fritz lenézett arra a helyre, melynek Mauthausen rémséges hírnevét köszönhette: a gránitbányára. Nagyobb volt és sokkal-sokkal mélyebb, mint a buchenwaldi mészkőbánya, a fenekén mint méhek rajzottak a foglyok, a kőnek csapódó csákányok és vésők csengését visszaverték a falak. A túloldalon széles, meredek lépcsősort vágtak a sziklába, 186 fok kanyargott felfelé a bánya aljából a

peremig. Foglyok százai másztak felfele, mind egy-egy gránittömböt cipelt a hátán. A Halál Lépcsőjének nevezték, megtestesítette Mauthausen rémségét.

A kitermelt gránit Hitler monumentális építkezéseihez szolgált alapanyagul, a nagyszabású elképzelésekhez hatalmas mennyiségű kőre volt szükség. Foglyok ezrei haltak meg a bányában. A Halál Lépcsője pontos példája volt az SS hozzáállásának: minek építenének hatékonyabb szállítógépet, ha a köztörvényesek és a zsidók munkája ilyen olcsó, és a folyamat ilyen megnyugtatóan büntetesként is szolgál? A sebesülések és a halálesetek egymást követték – ha valaki csak kicsit is rosszul lépett a lépcsőn, akkor a gránittömbbel együtt lebucskázott a lépcsőn a többiek közé, dominóként tarolva le társait, így törtek a karok és lábak, nyomorodtak meg a testek.

A kőfejtő pereme mentén Fritz és az őrei alacsony barakkokkal teli telepre jutottak. Itt a Wehrmacht-katonák átadták foglyukat az SS-nek, és elmentek.

Fritz vattatásra számított és verésre, de egyikre sem került sor. Még mindig nem voltak biztosak benne, mit gondoljanak felőle. Egy SS elvezette a főkapuhoz, egy újabb gránitkolosszushoz, melynek két tornyát gépfegyveres, reflektoros őrszolgák koronázták. Ez volt a fogolytábor főbejárata (az előző kapu, amit Fritz látott, az SS garázsához vezetett).

Bementek az erődbe: Fritz meglepően kicsi és átlagos belső téren találta magát, kisebb volt, mint Monowitz, és egyformán kezdetleges fabarakkok sora szegélyezte a

keskeny Appelpplatzot. Az SS eltűnt a kapuházban, utasítva Fritzet, hogy várjon a falnál.

Pár fogoly mászkált arrafelé. Az egyik odalépett, és Fritz civil öltözetét tanulmányozta. – Ki vagy? – kérdezte. – Miért kerültél ide?

– Fritz Kleinmann. Bécsből.

A férfi bólintott és elment. Pár perccel később egy másik fogoly társaságában tért vissza, érezni lehetett a kisugárzásából, hogy ő itt valamiféle vezető.

– Bécsi vagy – szólalt meg. – Én is. Évek óta itt vagyok. – Végigmérte Fritzet. – Ez elég rossz hely, de amit a legkevésbé akarsz, az az, hogy itt ne csak fogoly legyél, de zsidó is. A zsidók nem húzzák semeddig – közölte, és elsétált.

Végre kijött az SS a kapuházból. Fritz nagy meglepetésére megkérdezte, van-e auschwitzi tetoválása. Az utóbbi időben érkezett ide pár auschwitzi transzport, ezekből még keresték az eltűnteket.

– Nem – felelte Fritz, és feltúrta a jobb ingujját. – Látja, nincs. – Megnőtt haja és egészséges megjelenése elég meggyőzően hatott, az SS, úgy tűnt, megelégedett ezzel a válasszal. Egy prominens fogolyra bízta Fritzet, aki elkísérte a fiút a fürdőbe.

Ott megint találkozott a bécsi férfival. Ezúttal rendesen bemutatkozott, Josef Kohlnek hívták, de mindenki csak Pepinek szólította. Nyilvánvalóan fontos ember volt, mint Fritz később megtudta, ő volt a mauthauseni ellenállás vezetője. Azonnal megtalálta vele a közös hangot, úgyhogy

Fritz megvallotta neki az igazat. Illetve az igazság egy részét: azt, hogy Buchenwaldban és Auschwitzban volt, és hogy megszökött a transzportból, és letartóztatták. Ennyit mondott. És hogy politikai fogoly. Az egyetlen reménye az volt a túlélésre, hogy sikerül eltitkolnia a zsidóságát.

Fritz harmadszor esett át a rabfelvételen: zuhany, ruhák és egyébek elkobzása. Mikor a nullásgép a koponyáját szántotta, és frissen kinőtt haja csomókban lehullott, tudta, hogy megint visszakerült a rémálomba.

– Megfizetsz, amiért megtartottad magadnak a címed – jegyezte meg a gestapós, amikor felvették az adatait. Fritz fürkészve nézett a férfira. – Ez az egyetlen oka, hogy idekerültél – folytatta a férfi, és a Wehrmacht-tiszt feljegyzése felé biccentett. Meglátta Fritz arckifejezését, és még hozzátette: – Már késő, fiam.

Még mindig kémnek tartják? Fritz hatalmas dilemmában volt. Ha bevallja az igazat, akkor reménytelen, hogy megússza. A gránitbánya látványa megerősítette mindazt, ami Mauthausen pokoli híréből eljutott hozzá. De ha csendben marad, akkor megkínózzák, és valószínűleg lelövik.

Arra jutott, az a biztosabb, ha vallomást tesz, és ragaszkodik a féligazsághoz, amit Pepi Kohlnek is mondott. Bevallotta, hogy elszökött az auschwitzi transzportból, feltúrte az ingujját, és megmutatta a tetoválást. – Bebörtönzés oka? – kérdezte a kihallgató.

– Védőőrizet – felelte Fritz. – Német árja, politikai fogoly.

A gestapósnak a szeme sem rezzent. Fritzet felvezették a

regiszterbe, és megkapta a harmadik fogolyszámát is: 130039.^[463] Nem tudták lenyomozni, még akkor sem, ha a Gestapo szerette volna. Auschwitz már nem létezett, január 27-én végre elfoglalta a Vörös Hadsereg – pont azon a napon, amikor Fritz felszállt a katonai vonatra Blindenmarktban. Csak pár száz félig halott embert találtak Monowitzban a kórházban, közülük sokan a felszabadulás után nem sokkal meghaltak.^[464]

Legközelebbi hozzátartozóként Fritz unokatestvérét, Lintschit adta meg – ő hivatalosan árja volt –, és az ő bécsi címét. Amennyire Fredl Wochertól tudta, nem élt ott olyan, akit a vele való kapcsolat veszélybe keverhetett volna. Több szakmát is kitanult a táborokban, de vajon itt melyiket vallja be? Nem úgy tűnt, mintha különösebb szükség lenne építőmunkásokra, és Fritz úgy vélte, hogy a fölösleges munkásokat a gránitfejtőbe küldik. Úgyhogy azt mondta, fűtésszerelő.^[465] Ez félig igaz is volt – segített kiépíteni és beüzemelni fűtési rendszereket, és megtanulta a papától, milyen könnyen blöffölhet az ember szaktudást.

Bár a szökés végül kudarcba fulladt, legalább egy kis haladékot jelentett, visszanyerte az erejét és az egészségét. Pontosan tudta, ez mekkora előnyt jelent a túlélésért folytatott harcban. Azt viszont nem tudta, milyen rettenetesen fontos lesz ez. Mert hiába töltötte egész felnőtt életét a földi pokolban, a legrosszabb még hátra volt.

31 (ben) – Fiú

Fritzet elhelyezték az egyik barakkba – nyugtalanítóan közel a gázkamrával és krematóriummal egybeépült bunkerhez. A tábor másik részében, fallal elválasztva, szovjet hadifoglyok százait tartották rémséges körülmények között, éhezették és gyilkos munkára hajtották őket. Két héttel korábban sokan megszöktek; az oroszok nedves takarókkal rövidre zárták a kerítések áramellátását. Sokukat legéppuskázták, de négyszázan kijutottak. Utána napokig hallották a helyiek a fegyverropogást az erdőből, ahogy az oroszokra vadásztak.^[466]

A tábor zsúfolásig telt. A barakkokat háromszáz emberre tervezték, de ennek a sokszorosára nőtt a létszám. Mint a Reich területén működő valamennyi koncentrációs tábort, Mauthausent is ellepték az auschwitz-i evakuáltak.

Fritz nagyon várta, hogy újra lássa a papát és a barátait, akiknek itt kellett lenniük valahol a tömegben. Körbekérdezett, de nem talált senkit, aki tudta volna, hol vannak, vagy hallotta volna már a nevüket. Annyit megtudott, hogy bár jöttek transzportok Auschwitzból, de senki sem tudott január 26-án vagy a körül érkezetről.

Végül kénytelen volt arra jutni, hogy a papa egyszerűen nincs ott, és sosem volt. De ebben az esetben hol a fenében lehet? Fritz hallott a lengyelországi és ostlandi esetekről – hogy teljes zsidó transzportokat gyilkoltak le az erdőben. Vajon ez történt ezzel az auschwitz-i vonattal is? Ettől a sorstól menekült meg Fritz?

אבא (ábá) – Apa

Gustav hátát a vagon falának támasztva ült. Fritz elment, átvette magát az oldalfalon, ki a fagyos éjszakába. Isten segítse, jusson haza, a biztonságba. Gustav rettenetesen gyenge és fáradt volt. Napok óta nem evett, és csak egy harapásnyi hó volt minden folyadék, ami jutott. „Megöli itt az egyik a másikat egy morzsányi kenyérért is” – írta Gustav a naplójába. – „Az éhezés valóságos mesterei vagyunk... Kikötünk egy bögrét, lelógatjuk a vagon oldalán, így gyűjtjük a havat.”

Aznap éjjel a haldokló férfiakkal és holttestekkel megpakolt vonat beállt a mauthauseni rámpára. SS-kordon vette körül. Teltek az órák, megvirradt, aztán a reggel is elmúlt. Bent, a vagonokban azok, akik még képesek voltak erre, eltűnődtek, vajon mi folyik itt. Mintha valami vita lett volna.

Egy csapat fogoly jött a vagonhoz, és konzerveket meg kenyeret osztottak ki. Kevés volt – fél cipó öt embernek. Ijesztő vadsággal falták fel.

Végül, mikor újra leszállt az éjszaka, a vonat felnyögött és elindult, visszafelé indult, amerről jött. Mauthausen parancsnoka, mivel a tábor már zsúfolásig telt, nem fogadta a transzportot.^[467] Megint átkeltek a Dunán, és nyugatnak fordultak, a német határ felé. Órákon belül Bajorországban lesznek, és ha a vonat továbbmenne egyenesen, Münchenbe jutnának. Ez csak egyet jelenthetett: Dachaut.

Gustav észlelte az emelt hangú, izgatott vitát. Pár tucat

társa – köztük jó néhány régi buchenwaldi is – Fritz példáján fellelkesülve szökésről beszélt. Megkörményékezték Gustavot és Paul Schmidtet is, aki Fritz kápója volt a Buna Werkében, és segített a fiúnak elrejtőzni, mikor az papíron meghalt. De Gustav most sem volt erre képes, ahogy akkor sem, mikor Fritz megpróbálta győzködni, és Schmidt sem akart a többiekkel tartani. Ahogy a vonat Linzen átdübörgött, tizenketten felmásztak a vagon oldalán, és kiugrottak. Bár sokan szöktek, mégsem dördültek lövések. Az SS-t, úgy tűnt, nem érdekli már semmi, ha több fogolynak lett volna erre ereje, a vonat üresen érte volna el úti célját, csak a holttesteket szállítva.

Bajorországba érve északnak fordultak. Akkor mégsem Dachau. Az éjszakát követte a nappal – majd még egy és még egy, és Gustav még mindig kapaszkodott az életbe. A mauthauseni megállójuk utáni ötödik napon a németországi Thüringia tartományba értek, Weimartól nem messze. A vonat továbbra is észak felé pöfögött, és február 4-én, vasárnap – két héttel a gleiwitzi indulás után – beállt egy teherrakodó udvarra Nordhausenben, a Harz hegység déli lábánál fekvő iparvárosban.^[468]

SS-őrök és a közeli Mittelbau-Dora koncentrációs tábor Sonderkommandója fogadta a vonatot. Gustav borzasztó nehézségek árán tudott csak átmászni a vagon falán. Miután az élők lesegítették egymást, kiemelték a holtakat. A kiszállás végeztével 766 holttest hevert a rámpa mellett felstószolva.

Gustav látott már elég rémséget, de ez volt az egyik

legrosszabb. „Éheztetve és legyilkolva érkezünk meg” – írta Gustav a naplójába. – „Volt, aki halálra fagyott, és az egészet le sem lehet írni.” Sok túlélő alig volt jobb állapotban a holtaknál – vagy hatszázan haltak meg közülük az érkezést követő két napban, pedig mindössze háromezren éltek túl az utat.^[469]

A várostól északra egy erdős hegyoldalon feküdt a Mittelbau-Dora koncentrációs tábor, nagyjából akkora lehetett, mint Buchenwald. Ezt is túlsúfolták, több mint tizenkilencezer foglyot préseltek be a barakkokba.

Az újonnan érkezettek megint átestek a felvételi procedúrán. Gustav a 106498-as számot kapta.^[470] Beosztották őket a barakkokba, és végre kaptak enni: „ez volt az első meleg étel a tizennégy napja tartó odisszea kezdete óta” – írta Gustav. Mindenki kapott egy fél cipót, egy adag margarint és egy darab kolbászt, „amire kiéhezett farkasként vetettük rá magunkat”.

Gustav csak két napot maradt a táborban, beválogatták egy kisebb altáborba tartó csoportba. Nem volt transzport, végig gyalog kellett megtenniük az utat, leereszkedtek a hegyoldalon, ahova a főtábor épült, és a völgyet követve Ellrich felé meneteltek északnyugatra – mintegy tizennégy kilométert gyalogoltak.

Az Ellrich koncentrációs tábor volt egyértelműen a legrosszabb azok közül, melyeket eddig Gustav megtapasztalt. Nem volt nagy, de vagy 8000 fogoly élt itt rettenetes higiéniai körülmények között. Hiába érkeztek egyre az újak, a foglyok száma folyamatosan csökkent,

egyre szedte áldozatait az éhezés és a sokféle betegség. Nem volt mosakodási vagy mosási lehetőség, a tetvesség járványos méreteket öltött: egy kudarcba fúlt tetvetlenítési akció alatt fogolyegyenruhák százai mentek tönkre még az ősszel, ezeket azóta sem pótolták. Mikor Gustav és társai megérkeztek, mocskos foglyok képe fogadta őket, sokan rongyokat viseltek, mások a fehérneműt leszámítva meztelenek voltak. Az „öltözék nélkülieket” felmentették a munka alól, és csak fél fejadag járt nekik, így gyorsan halálra éheztek.^[471]

Gustav csoportja két nap pihenőt kapott, majd munkára hajtották őket.

Az évek súlya meggyengítette Gustavot, ráadásul öt és fél éve volt táborokban, és még az auschwitzi út kínjai is sújtották – Ellrich leplezetlen pokla felőrölte, úgy tönkretette, mint még soha semmi.

Minden reggel hajnali háromkor volt az ébresztő, ez a tél közepén késő éjjelnek érződött.^[472] E rettenetes korai időpont indoka hamarosan nyilvánvaló lett. A szokásosan elhúzódó Appel után a munkacsapatok a tábor melletti vasúthoz meneteltek, és felszálltak a Wofflebenbe tartó szerelvényre, ahol a munkaterület valójában volt: egy sornyi, hegybe vájt alagútban.^[473]

Németország a folyamatos légitámadások miatt fegyvergyártásának jelentős részét a föld alá vitte. A Woffleben-alagutakban – melyeket rettenetes áldozatokkal vájtak ki a kényszermunkára hajtott foglyok – V-2-es rakétákat gyártottak, ez volt Hitler legfejlettebb és

legfélelmetesebb titkos fegyvere. A terület a kőfejtőre hasonlított, a hegyoldalba mart sebekkel, és lent olyasféle hatalmas bejáratral, mint a repülőhangároké. Az alagúthoz tartozó teljes külső területen az állványzatot gondosan álcázták. A munka bent folyt, a föld gyomrában, szigorú titoknak számított, és a kényszermunkásoknak maga volt az elképzelhetetlen pokol.

Gustavot egy új alagutat vájó csapatba osztották be, a főépítménytől nyugatra. A csapatában leginkább orosz hadifoglyok dolgoztak, ők végezték el a gerincroppantó munkát: síneket fektettek az alagutakba. A kápók és a mérnökök valódi démoni rabszolgahajcsárok voltak, bárkire és mindenkire lesújtott a botjuk, aki csak a szemük elé került. Gustav nem találkozott ilyennel a buchenwaldi kőfejtő óta. Ez rosszabb volt, mert barátok nélkül kellett elszenvednie, olyan fejadaggal, mely egy ágyhoz kötött bénának sem lett volna elég: naponta kétszer híg leves egy darab kenyérrel. Két teljes hétre leállították a kenyeret, a vizes levessel kellett beérniük, és teljesíteniük a hajnaltól este fél nyolcig tartó műszakot. Ráadásul mocsokban éltek, heteken belül Gustav ugyanolyan elkésérítő állapotba került és ugyanolyan tetves lett, mint a többiek.

Az ellrichi tábort Otto Brinkmann SS Hauptscharführer vezette, egy sunyi kis menyétképű emberke, aki egyszerre volt szadista és alkalmatlan parancsnok. A Mittelbau-Dora vezetése kukának kezelte Ellrichet, ide küldték azokat az SS-eket, akiket nem akartak ott tudni, és azokat a foglyokat, akiknek a legkevesebb esélyük volt a túlélésre. Az esti

Appelen, ahol a foglyok már majd összeestek a fáradtságtól, Brinkmann tornagyakorlatokat végeztetett velük, le kellett feküdniük a kezdetleges Appelplatz éles köveire.

Gustav szerint naponta ötven-hatvan ember halt bele az éhezésbe és a kegyetlen bánásmódba. „Ez a tökéletes csonttörő” – írta. De valami belső erő kitartott benne, még így sem adta meg magát. „Az ember alig vonszolja magát. De én megfogadtam, hogy túléltem. Gandhira gondolok, az indiai szabadságharcosra, ő a példaképem. Olyan sovány, mégis él. És mindennap elmondom magamban ezt az imát: Gustl, ne ess kétségbe! Szorítsd össze a fogad – ezek az SS-gyilkosok nem győzhetnek le.”

A régi verse járt a fejében, a *Kőfejtő kaleidoszkóp* két sora, melyet öt évvel ezelőtt írt.

Taccs, már négykézláb liheg
a kutya, mégse döglik meg!

Az ellenállás képét felidézve ezt írta: „Azt gondolom magamban, hogy ez a kutya túléli ezt az egészet.” Hite ebben a végkimenetelben sziklaszilárd volt, ugyanúgy, mint ahogy hitte, hogy a fia, Fritz mostanra már Bécsbe ért.

31 (ben) – Fiú

Fritz csüggedten nézte az ételt, amit kapott: egy darab kenyér, alig nagyobb, mint a keze, és egy kis csésze híg marharépa leves. Meg egy bögre gabonakávé – ennyi

táplálék járt az egész napos kemény munka mellé. Időnként kapott még levest, de ez nem fogja sokáig a testében marasztalni a lelkét. Alig egy bő hónap telt el, mióta idehozták, de a csuklója már láthatóan vékonyabb lett, és érezte, ahogy egyre élesebben emelkedik ki a csont az arcából. Még sosem érezte magát ilyen elhagyatottnak, ennyire távol minden baráttól és támogatástól. A Buchenwald és Auschwitz alatti kapcsolatok, melyek elviselhetővé tették a helyzetét, itt már nem voltak meg, elvágta mindet, mikor kiugrott a vonatból.

Egy altáborban volt, egy Gusen nevű faluban, négy kilométerre Mauthausentól. Az események, melyek végül idehozták, még különösebbek voltak, mint az, ahogy Mauthausenba került. Németország már a puszta létéért harcolt, rettenetes emberszűkében volt, így a tábor parancsnoka, Franz Ziereis SS Standartenführer bejelentette, hogy az árja származású német és osztrák foglyok megválthatják a szabadságukat, ha önként jelentkeznek az SS-be. Külön csapatba osztják be őket, egyenruhát és fegyvert kapnak, és a reguláris SS-erőkkel együtt harcolnak majd a Vaterland megmentéséért.^[474]

A mauthauseni ellenállás megbeszélésén Pepi Kohl és a többi vezető megállapodott, hogy páran jelentkezzenek önként. Úgy vélték, az SS meg fogja próbálni ágyúöltelékként használni az alakulatot, vagy fogolytársaik ellen vezénylik őket.^[475] De ha ellenállók szivárognak a soraik közé, az SS ellen fordíthatnák a saját tervüket: a döntő pillanatban az önkéntesek a többi SS-őr ellen

fordíthatnák a fegyverüket.

A százhusz „önkéntes” közé Pepi beválogatta Fritzet is. A fiú hivatalosan árja volt, egészséges és harcos alkat. Fritz a legkevésbé sem akart részt venni ebben, már a pusztá gondolattól is irtózott, hogy SS-egyenruhát öltön. De Pepi ragaszkodott hozzá, és nem az a fajta ember volt, akinek könnyű lett volna nemet mondani. Így történt, hogy Fritz Kleinmann bécsi zsidó bevonult a parancsnok irodájába, és aláírta, hogy csatlakozik az SS különleges halálfejes alakulatához.^[476]

Az önkénteseket a közeli SS-iskolába vitték, ahol sietve megkezdtek ideológiai nevelésüket és kiképzésüket. A többiek képesek voltak rá, hogy csak a céljukat tartsák szem előtt, belenyugodtak, hogy épp ezt teszik, de Fritznek el kellett ismernie, hogy neki ez nem megy. Az egészet annyira helytelennek érezte, hogy a távozás mellett döntött. A visszalépés lehetetlen lett volna, úgyhogy inkább elkezdett szabálytalankodni, remélve, hogy kirúgják. Veszélyes játék volt: akár egy hátulról a fejébe eresztett golyóhoz is vezethetett. Végül különböző büntetések után mindenféle kisebb vétségért elbocsátották az egységből. Megint fogoly lett, és visszaküldték a táborba, SS-karrierje véget ért, mielőtt még igazából elkezdődött volna.

A guseni altáborba küldték 284 képzett munkással együtt, mind csupa idegen, akikhez nem volt semmi köze. Vegyes csapat volt: zsidók és politikai foglyok a Reich minden sarkából: lengyelek, franciák, osztrákok, görögök, oroszok, hollandok; villanyszerelők, szakmunkások, vízvezeték-

szerelők, festő-mázolók, fémmunkások és mások, köztük egyetlenegy ukrán repülőgép-szerelővel.^[477]

Gusen II-ben nagyjából tízezer fogoly élt, közülük sokan a hegy alá rejtett titkos repülőgépgyár szakmunkásai voltak.^[478] Fritzet a Ba III. munkacsoportba osztották be, ez volt az egyik alegység kódneve: a B8 „Bergkristall” repülőgépgyárban dolgoztak a St. Georgen melletti alagutakban, ahol Messerschmitt-törzseket építettek a legmodernebb Me-262 vadászipülőgépekhez.^[479]

Fritz úgy érezte, nincs egyetlen barátja sem, teljesen magára maradt. Erőt vett rajta a csüggedtség, mint ahogy régebben Monowitzban. Alig érzékelte a napok múlását márciusban és áprilisban, emlékeiben csak az elmosódott pokol maradt meg.

Az alagutakban dolgozó rabokat az éhínség tizedelte, közben az SS és a zöld háromszöges kápók szándékosan gyilkolták őket. Csak márciusban közel háromezret találtak munkára alkalmatlannak, és visszaküldték őket Mauthausenba, ahol a többségük meghalt. Ha egy teherautó vöröskeresztes ételszállítmányt hozott a táborba, az SS azonnal rátette a kezét, a legjobbat elvették maguknak, a maradékot meg kilyuggatták, és röhögve a foglyok közé szórták a csepegő konzerveket és sűrített tejet. A magas halálozás ellenére az itt élők száma meredeken emelkedett, ahogy megérkeztek az Ausztria-szerte masírozó halálmenetek az evakuált táborokból.^[480] Ezrek haltak meg, a temetetlen holttestek halmokban heverték a táborokban.

Fritz kívül-belül megváltozott. A Mauthausen-Gusen

tábor körülményei felőrölték: két hónap alatt a vékony fiatalemberből, aki kijött a St. Pölten-i Wehrmacht barakkjából, leolvadt minden hús, és április vége felé már csak kísérteties, csontvázszerű muzulmán maradt belőle. Ez a világ, amiben élt, rosszabb volt, mint eddig bármi, amit látott. Csakis némi idő – és ami azt illeti, rövid idő – választotta el attól, hogy egyike legyen a halmokban heverő holttesteknek.

És mégis, bármilyen levert volt is, mégsem adta fel teljesen, ahogy a muzulmánok. Már látszott a vége, csak ki kellett tartani addig, hogy ezt meg is érhesse. Közeledtek a háború hangjai: a tüzérség ismerős dübörgése a távolból. Az amerikaiak már úton voltak.

Az SS számított erre. A náciknak nem állt szándékukban hagyni, hogy szupertitkos vadászgépgyáruk az ellenség kezére kerüljön – vagy akár a több ezer fogoly. Április 14-én Heinrich Himmler táviratot küldött minden koncentrációs tábor parancsnokának, miszerint: „Egyetlen fogoly sem kerülhet élve az ellenség kezére.”^[481] Ez Himmler fejében evakuálást jelentett, és a táviratban ez is volt. De Franz Ziereis mauthauseni táborparancsnok teljes likvidálásnak értette. És el is tervezte a megvalósítást.

Április 28-án reggel nem hajtották munkára a guseni foglyokat. 10.45-kor megszólaltak a légvédelmi szirénák. Az SS és a kápók sürgetve a Kellerbau-alagutakba terelték a foglyok ezreit, a guseni föld alatti gyárak második telepére.^[482] Három bejáraton át áramlottak befelé az emberek: mint valami hatalmas torokba, mely olyan széles és magas volt,

mint egy vasúti alagút.

Bent a gránit- és betonfalak nedvesebbek és hidegebbek voltak, mint a Bergkristall alagútjainak homokköve. Mivel az ilyen kemény kő kivájása jelentős költségekkel járt és folyamatos vízbetörés fenyegette, a Kellerbau-alagutakat sosem fejezték be,^[483] de a táborok magától értetődő légvédelmi óvóhelyeként szolgált.

Fritz csak állt a nedves hidegben, és várt, fülelt, meghallja-e a bombázók zúgását és a robbanások dübörgését. Teltek a percek, de nem hallottak semmit.

Ő még sosem járt a Kellerbau-alagutakban, de páran azok közül, akik már jártak ott, észrevehették volna, hogy miután bementek, a három bejárat közül kettőt befalaztak, és csak egyet hagytak nyitva. Itt kívül SS-géppuskások posztoltak. A foglyok nem vették észre, hogy az elmúlt pár napban ezt a bejáratot robbanószerekkel ásták alá Ziereis utasítására. Az akció kódneve Feuerzeug – tűzszerszám – volt.

A feladatot Paul Wolfram kapta, az alagút építését irányító civil mérnök; azt mondták neki és kollégáinak, hogy a saját és családtagjaik életét veszélyeztetik, ha elrontják a munkát vagy felfedik a titkot.^[484] Wolfram minden keze ügyébe akadó robbanószert felhasznált a bejárat berobbantásához. Nem volt elegendő, így pár légibombát és két teherautónyi tengerészeti aknát is bevetett. A légiriadó előtti éjszakán minden robbanószert bekötöttek.

Így, hogy az összes fogoly bent volt és az automata

fegyverrel posztolók készen álltak a szökések megakadályozására, az alagút bejáratát már be lehetett robbantani. A rabok bent ragadnak és mind megfulladnak.

20. A VÉGE

ᑭᑭᑭ (ábá) – Apa

Március végére, mikor már vagy másfél hónapja volt Ellrichben, egy kicsit javult Gustav helyzete; épp csak annyira, hogy a testét-lelkét valamennyire összetartsa.

Elhelyezték a vasútfektető brigádból, ácsként dolgozott az alagutakban. A kápója rendes ember volt, Erichnek hívták, és volt saját titkos ételforrása, úgyhogy átengedte Gustavnak a levesadagját^[485] – ez épp arra volt elég, hogy lelassítsa az éhezés folyamatát, ha nem is fordította vissza azt. Közben Gustav napról napra egyre koszosabb és tetvesebb lett.

A föld alatt töltötte a napjait. Olyan volt, mintha Dante poklának negyedik körébe került volna: a legtöbb robotoló rabszolga a halál mezsgyéjén járt, az erősebbek kifosztották a gyengéket, elrabolták tőlük nyomorult fejadagjukat. Csak hullából volt sok, fel is ütötte a fejét a kannibalizmus. Több mint ezer fogoly halt meg márciusban, és további ezerhatszáz mozgó csontvázat küldtek a nordhauseni katonai barakkokba, ahova a haszontalanokat és a végüket járókat hajították.^[486]

Áprilisra az amerikai csapatok már csak pár napnyi

távolságra voltak, és az SS kihúzta a dugót. A munkát félbehagyták, és felkészültek az evakuálásra. Aznap éjjel az RAF bombatámadást indított Nordhausen ellen, eltalálta a barakkokat, és beteg foglyok százait pusztította el. Másnap éjjel visszatértek, letörölték a várost a térképről, újabb foglyokat küldve a túlvilágra.^[487]

Két napig tartott Ellrich evakuálása. Gustavot és a többieket, akik képesek voltak még mozogni, marhavagonokba terelték. Amikor már indult az utolsó vonat április 5-én, az utolsó ott maradt SS lelőtte a maradék mintegy tucatnyi beteg foglyot. Mikor az amerikai 104. gyalogos hadosztály elérte Ellrichet egy héttel később, egyetlen élő embert sem találtak ott.^[488]

ℵℵ (ábá) – Apa

Gustav az Auschwitzból ide vezető útra gondolt. Az időjárás azóta megenyhült, volt elég helye, hogy leüljön, sőt még némi kis ételt is kaptak. Messze nem annyit, mint amennyire szükségük lett volna, bár ellátmányvagonokat csatoltak a szerelvény végére, mikor elindultak Ellrichből – ezeket valahol lekapcsolták. Kis megkönnyebbülés csak akkor várt rájuk, mikor megálltak egy városkában, ahol kenyérgyár működött. Egy angol hadifogoly két kiló barna és fehér kenyeret adott Gustavnak – ezzel ő és társai három napig húzták.^[489]

A vonat bent járt Észak-Németország mélyén, elment

Hannover mellett, és április 9-én elérte úti célját: a Bergen nevű kisvárost, a Bergen-Belsen koncentrációs tábor megállóhelyét.

Ahogy az ellenség gyűrűje egyre szorosabbra zárult körülötte, Himmler úgy döntött, ragaszkodik az életben maradt foglyokhoz. Egyetlen végső célt kellett szolgálniuk – túsók voltak. Bergen-Belsen volt a német területen maradt kevés koncentrációs tábor egyike. Mire Gustav odaért, az alig pár ezer emberre épült táborban a zsúfoltság minden elképzelhető mértéket túllépett, és bár a betegségek és az éhezés havonta több ezer emberrel végzett – 7000-en haltak meg februárban, 18 000-en márciusban, 9000-en április első napjaiban –, az itt élők létszáma elérte a 60 000-et; ott tengődtek a temetetlen hullák között a tífuszcikázásban. Himmler sajátos észjárása szerint ő megmentette ezeket az embereket, ezzel keresve a szövetségesek kegyeit, megmutatva, hogy ő valójában kegyes volt a zsidókhoz, nem a tömeges legyilkolásuk irányítója volt.^[490]

Ide hozták őket, ebbe az embermasszába érkezett meg Gustav és a többi ellrichi túlélő.

Sokan meghaltak az úton, a megszokott holttestkipakolás következett. Ahogy a túlélők a tábor felé meneteltek, döbbenetes dolog történt, ami egyszerre volt ijesztő és csodálatos. A menetelő szellemek oszlopa egy másik menetoszloppal találkozott, magyar zsidók voltak: férfiak, nők, gyerekek, mind kiéheztetve, nyomorult állapotban. Az ellrichi túlélők között is sok volt a magyar, és Gustav döbbenetesen látta, hogy először csak egyvalaki, aztán még egy

és még egy ismerte fel egy rokonát a másik oszlopban. A sorok felbomlottak, odarohantak egymáshoz, szeretteik nevét kiabálták. Barátok, anyák, nővérek, apák, gyerekek, akiket rég elválasztottak egymástól, és azt hitték, szeretteik már halottak, itt találtak újra egymásra, a Belsen felé vezető úton. Egyszerre volt boldog és szívet tépő pillanat, és Gustav nem találta a szavakat, melyekkel leírhatná, amit látott: „az ember csak elképzelni tud egy ilyen egymásra találást”. Mit nem adott volna, ha újra találkozhat Tinivel, Hertával és Fritzcel! De nem, nem itt, ezen a helyen.

Semmi sem volt biztos, semmit sem lehetett tudni: a koncentrációs táborok teljes rendszere összeomlott. Belsen zsúfolásig telt, a 15 000 mittelbau-i foglyot elküldték. Az SS-kíséret egy Wehrmacht-páncéloskiképző iskolában talált helyet nekik, Belsen és Hohne között. Az iskola barakkjait a már befogadásra képtelen tábor kíségetésére használták, Belsen Tábor 2 néven, Franz Hössler SS Obersturmführer parancsnoksága alatt, aki a transzportokat kísérte.^[491]

A gengszterképű, kiugró állú, összepréselt ajkú Hössler Mittelbau előtt az egyik női tábor parancsnoka volt Auschwitz-Birkenauban, részt vett a szelekciókban és az elgázosításokban, valamint számtalan gyilkosságban. Hössler válogatta az „önként jelentkező” nőket a monowitzi bordélyba.^[492]

A körülményeket tekintve a páncélosiskola pozitív változást hozott a foglyoknak: tiszta, fehér, levegős épületek álltak az aszfaltozott tereken, az erdős területen szétszórva. Wehrmacht-őrség – melyet egy magyar ezred adott –

segített az SS-nek a foglyok irányításában.

Az ellátmány minősége javult, de szánalmasan kevés volt. Gustav és társai kénytelenek voltak krumpli- és marharépahéjat zsákmányolni a barakk-konyhák melletti szemetesekből – „bármit, ami enyhítheti az éhséget” – írta Gustav a naplójába.

Gustav táborokban töltött évei alatt sosem került ilyen emberi zsúfoltságba, sosem látott még ilyen elképesztő méreteket öltött éhezést. Végül mindazok után, amit átélt, itt, Belsenben kezdett meginogni a hite, ami egészen eddig életben tartotta. Mitől is lenne pont ő különleges? Miért pont ő tartana ki a végsőig, mikor olyan sok milliónak nem sikerült vagy nem fog sikerülni?

A maguk módján a magyar csapatok ugyanolyan brutálisak voltak, mint az SS. A legtöbb jól fésült, pomádézott hajú tiszt analfabéta embereit olyan fasiszta ideológiára nevelte, mely vetekedett bármivel, amit az SS művelt. Kegyetlenek voltak, és hajlamosak szórakozásból lőni a foglyokat. A fő feladatuk a konyha védelme volt, ott álltak a barakkok közötti téren, és lőttek a kukákat fosztogató foglyokra, többtucatnyit is megölve.^[493] Volt köztük hitbuzgó náci is. Az egyik azt mondta egy zsidó nőnek, sajnálja, hogy a népe megsemmisítését nem tudták befejezni, de Hitler biztos, hogy vissza fog térni, és „megint egymás oldalán harcolunk majd”.^[494]

A Belsen 2-ben töltött első estéjén Gustav virrasztva állt az épület emeletén. Láta, hogy délen narancssárgán világít az ég. Úgy festett, mintha egy város – valószínűleg a

nagyjából húsz kilométerre fekvő Celle – lángolna. Ahogy Gustav nézte, robbanások villantak fel. Ez nem légitámadás volt – hanem a front.^[495]

Csüggedt szívébe remény költözött. „Arra gondoltam, hogy most már hamarosan ideérnek a felszabadítók – és visszanyertem a hitem. És azt is gondoltam, hogy az Úr nem hagyott el minket.”

Két nappal később, április 12-én a helyi Wehrmacht-parancsnokok felvették a kapcsolatot a brit hadsereggel, és Bergen-Belsen békés megadásáról tárgyaltak. A tifuszi járvány megfékezése érdekében a tábor körüli néhány kilométeres zóna semleges terület lett.

A barakkokban Gustav észrevette, hogy a magyar katonák fehér karszalagot kezdtek hordani, semlegességüket jelezve. Még néhány SS is így tett – többek között a tábor vezetője, Sommer Unterscharführer is, akit Gustav ismert mint az egyik „auschwitz-i vérebet”. Úgy tűnt, vérontás nélkül adják át a foglyokat a briteknek. „Igencsak ideje lenne” – írta Gustav. Az SS ugyan „Szent Bertalan-éji vérengzést akart rendezni a brit hadsereg árnyékában, de a magyar ezredes nem akart ebben részt venni, úgyhogy inkább hagytak minket”.

Április 14-én látta meg Gustav a távolban az első brit tankot. Elterjedt az örömhír a barakkokban, egész éjjel ünnepeltek boldogságukban.

חֲבֵרִים (cháverim) – Barátok

Derrick Sington kapitány próbálta túlkiabálni a tankkonvoj csörgését és dübörgését, ahogy átvágtak Winsen városán. A 23. magyar huszárezred páncélozott járműveinek lehalasztása után Sington megtalálta az ezred hírszerzési tisztjét, és megpróbálta tájékoztatni a különleges küldetésről, a katonai járműveket túlharsogva.

Derrick Sington a 14. erősítési tartalékban szolgált a hadsereg hírszerzésénél. Könnyű teherautókra hangosbeszélőt szereltek, feladatuk az információ és a propaganda terjesztése volt. Utasították, hogy tartson a 63. páncéltörő ezreddel, akik a Bergen-Belsen tábor körüli semleges zónát állítják majd fel. A foglyok – vagyis „internáltak”, ahogy az angolok hivatalosan nevezték őket – nem hagyhatják el a zónát a járvány miatt. Sington kapitány sürgős feladata lett, hogy keresse fel a táborot, és tegye meg a bejelentést a foglyoknak. Beszélt németül, úgyhogy ő tolmácsol majd a 63-asoktól Taylor alezredesnek, aki a teljes zóna parancsnoka lesz.^[496]

Torkaszakadtából próbálta túlüvölteni a láncotalpak és a motorok dübörgését. Elmagyarázta mindezt a huszártisztnek, aki a tankja csapóajtaján hajolt ki, füléhez emelve a kezét. Bólintott, és odaszólt Singtonnak, hogy csatlakozzon a sorhoz. Sington visszaugrott az ülésébe, intett a vezetőnek, és kikanyarodtak az útra, beállva a páncélosok sorába.

Winsen után nyílt terepre ért a menet, majd sűrű fenyőerdőbe jutottak, erős illatuk a kipufogók füstjével és égett szaggal keveredett. A gyalogság mindkét oldalon

lángszórókkal égette fel az aljnövényzetet, nem akarták megkockáztatni, hogy egy német páncéelhárító vagy lövész rejtőzzön ott el.

Nem messze az úttól Sington meglátta az első figyelmeztető táblákat: TÍFUSZVESZÉLY – ez jelezte a semleges zóna határát. Két német közlegény átadott egy rossz angolsággal írt üzenetet: találkozóra hívták a bergen-belseni parancsnokkal.

Ahogy az út elkanyarodott kelet felé, Sington meglátta a tábor: magas szögesdróttal körülvett terület, őrtornyok az erdőben, végig az út mentén. A kapunál rendkívül elegáns ellenséges tisztek csoportja fogadta: egyikük a Wehrmacht szürke egyenruháját viselte, ott volt még egy csupa kitüntetés magyar kapitány katonai zöldben és egy tömzsi, húsos arcú SS-tiszt majomszerű állkapoccsal és az arcán végighúzóódó sebhellyel – ő volt Josef Kramer SS Hauptsturmführer, a táborparancsnok.

Míg Taylor alezredest várták, Sington udvariasan elcsevegett Kramerral. Megkérdezte tőle, hány fogoly van a táborban, mire Kramer azt mondta, hogy 40 000, és további 15 000 a 2-es táborban feljebb.

– És milyen foglyok? – tette fel a kérdést az angol.

– Visszaeső bűnözők és homoszexuálisok – felelte Kramer, és lopva Singtonra pillantott. Az nem felelt semmit, de később feljegyezte, „oka volt azt hinni, hogy ez a kijelentés nem fedte a teljes valóságot”.^[497]

A beszélgetésnek megkönnyebbülésükre véget vetett Taylor alezredes dzsipjének érkezése.

Utasította Singtont, hogy menjen be, és tegye meg a bejelentést, majd elviharzott az úton Bergen felé. Kramer Sington invitálására felmászott a hangosbemondós teherautó platójára, és behajtottak a kapun.

Sington már sokszor megpróbálta elképzelni, milyen lehet belülről egy koncentrációs tábor, de ez nem hasonlított egyáltalán a képre. Egy út vezetett át a közepén, mindkét oldalon elkerített területtel, mindenhol fabarakkok álltak. Az egésztest ellepte a trágyaszag, Singtont az „állatkerti majomházak szagára” emlékeztette. „Szomorú, kékes füst lebegett talaj menti ködként az alacsony épületek között.” Az izgatott rabok „a szögesdrótnál tömörültek... borotvált fejükkel és emberi mivoltukat megcsúfoló, rettenetes csíkos rabruhájukban”. Sington már sokféle hálamegnyilvánulást látott Normandia óta a felszabadítottaktól, de ezeknek a csontra fogyott, tönkretett szellemeknek az éljenzése más volt, „ezek az alakok a rémséges sokféleségükben: akik valaha lengyel tisztek, ukrán parasztok, budapesti doktorok és francia diákok voltak, erős érzelmeket váltottak ki belőlem, alig tudtam leküzdeni a könnyeket”.^[498]

Időnként megállította a teherautót, és a hangszóró elharsogta a bejelentést, hogy a tábor területe karanténba került a brit hadsereg felügyelete alá, az SS feladta a posztját, és most visszavonulnak, és hogy a magyar ezred itt marad, de közvetlenül a britek parancsnoksága alá kerülnek, és a foglyok a tifuszbajrány veszélye miatt nem hagyhatják el a tábort; és ételt meg egészségügyi

felszerelést szállítanak ide a legsürgősebben.

A boldog rabok kijöttek a kerítések mögül, és körbevették a teherautót. Kramer megriadt, egy magyar katona meg közvetlenül a foglyok feje fölé lőtt. Sington leugrott a teherautóról. – Tüzet szüntess! – adta ki a parancsot, és elővette a revolverét, mire a katona leeresztette a fegyverét. De alighogy leengedte a fegyvert, Sington legnagyobb meglepetésére egy csapatnyi rabruhás rohant a tömegbe botokkal felfegyverkezve, és döbbenetes kegyetlenséggel ütöttek mindenkit.

Mikor a főkapuhoz értek, Sington odaszólt Kramernak. – Szép kis poklot épített itt ki^[499] – jegyezte meg. Rövid látogatása során csak a foglyok csődületét látta, el kellett telnie egy-két napnak, míg felfedezte a tömegsírok gödreit, a krematóriumot és az ezernyi meztelen, lesoványodott holttesttel teli területeket.

Ahogy kikanyarodtak a kapun, a teherautó a 2-es tábor felé indult, hogy itt is elismételjék a bejelentéseket.

אבא (ábá) – Apa

Eltelt egy nap azóta, hogy Gustav meglátta a távolban a tankokat. Végre-végre az angol tankok a Bergenbe vezető útra gördültek, és elmentek a tábor mellett. Úgy tűnt, nem sok minden történt. Aztán megjött a hangszórókkal felszerelt teherautó a 2-es táborba. A foglyok összegyűltek, hogy meghallgassák az angol tiszt bejelentését, amit kitörő

hurrázás fogadott.

A 2-es tábor rabjai, bár rémes állapotban voltak, közel sem voltak annyira tönkretéve, mint a főttáborban élők. Maradt bennük még erő, és forrt bennük a harag. Ahogy Sington kapitány teherautója elindult, elkezdődtek a lincselések.

Emberek százaiból tört ki a düh, és túlerejükben lerohanták kínzóikat. Gustav – az elképzelhető legkedvesebb, leggyengédebb lélek – érzelmektől mentesen nézte, ahogy az SS-őröket és a zöld háromszöges kápoikat felakasztják vagy agyonverik. Legalább két Auschwitz-Monowitzból idekerült gyilkos halálát látta, és nem érzett szánalmat vagy büntudatot. A magyar csapatok sem próbáltak meg közbeavatkozni. Aznap délután, mikor befejeződött az öldöklés, a megmaradt SS-őröknek kellett elvinni a holttesteket, és másnap saját kezükkel temették el őket.

A britek fokozatosan átvették az irányítást, feljegyezték minden túlélő fogoly adatait, és nemzetiségek szerint osztották el őket. Bergen-Belsen az otthontalanok tábora lett, amíg a foglyok a hazatérésre készültek. Gustav a magyar zsidókkal maradt, sokakkal összebarátkozott, és meg is választották szobaparancsnoknak.

Felszabadítás volt, de mégsem volt az. A foglyok már nem az SS uralma alatt voltak, a britek ételt és gyógyszert hoztak, jól táplálták őket, és kezdték visszanyerni az egészségüket (bár a főttáborban olyan rossz állapotban voltak a foglyok, hogy ezrek haltak még meg a

felszabadulást követő hetekben). Mégis rabok voltak. A magyar katonák a britek parancsnoksága alá kerültek, akik utasították őket, hogy ne engedjenek elmenni senkit, és ők ezt komolyan is vették. Ami a 2-es táborot illeti, a karantén itt oktalán volt, itt nem volt tífusz, és nem kellett volna bezárva tartani a foglyokat. Gustav dühöngött, szabadon akart volna élni a sok-sok év után.

Belsen felszabadítása világszerte a címlapokra került, híradók és rádióriportok számoltak be róla, az újságok tele voltak ezzel. Európából, Nagy-Britanniából és Amerikából is, ahol a náci megszállás alatt élők rokonai voltak, kétségbeesett kutatás indult. Időnként Sington kapitány körbement teherautóján a 2-es táborban, és kihirdette azok neveit, akik után érdeklődött a családjuk. ^[500]

Gustav Edithre és Kurtra gondolt. Nem látta a lányát 1939 eleje óta, amikor Edith elment Angliába, és a háború kezdete óta híreket sem kaptak róla. Kurtról sem tudtak semmit 1941. december óta. Gustav írt Edithnek, részletesen megadta, hol tartózkodik, barakkszámmal együtt, és a több ezer fogoly üzenete között a britekre bízta. ^[501]

A főtáborban az egészségügyi csapat azon dolgozott, hogy a lehető legtöbb életet megmentse. Ez a hely mellbe verte mindazokat, akik látták. A holttestek ezrével heverték, a félig holtak és félig élők ott mászkáltak közöttük, mintha a hullák ott sem lennének, átléptek rajtuk, a hullahegynek támaszkodva leültek, hogy megegyék morzsányi ételüket. ^[502] Mély gödröket ástak, több tucat méter hosszúakat. Az SS-őrökkel vitették oda a holttesteket, miközben a túlélők

átkozták és gúnyolták őket. Pár SS elrohant az erdőbe, de lelőtték őket, és a társaiknak kellett visszavonszolniuk a holttesteket. Ugyanúgy a tömegsírgödörbe kerültek, mint az áldozatok.^[503] A feladat végül túl nagynak bizonyult, egyszerűen túl sok volt a hulla, buldózerekkel kellett a halottak halmait betolni a gödrökbe. Majd két hétbe telt, mire az utolsót is eltemették.^[504]

Az 1-es tábor túlélőit átvitték a 2-es tiszta, szilárd épületeibe, amit kineveztek kórháznak. Ahogy a főtábor fertőzött, lerobbant fabarakkjai kiürültek, lángszóróval felégették mindet.

Egy angol ápolónő az egészségügyi személyzetből büntudatot és szégyent érzett, amiért bár hallottak a koncentrációs táborok létezéséről már 1934-ben, mégsem fogta fel – és nem is akarta felfogni –, hogy ez ilyen lehet. „Jeges düh fortyogott bennünk az elsődleges felelősök, a németek iránt, és ez a düh napról napra nőtt”^[505] – írta. Másokat megdöbbenett, hogy a kegyetlen bánásmód és a megalázás milyen állati létbe taszított sok foglyot, harcoltak egymással az ételért, a csajkájukba ürítettek, amiből ettek, a kettő között pusztán csak megtörölték egy ronggyal.^[506]

A beáramlás a főtáborból újabb problémát vetett fel Gustavnak és a Mittelbau túlélőinek: a tifuszt hozták ide melléjük. A fertőzöttek szállásait kordonnal kerítették el, de a jelenlétük akkor is azt a veszélyt hordozta, hogy a kór áterjed a többi barakkra.

Gustav kétségbeesetten el akarta hagyni ezt a rettenetes, elátkozott helyet.

Tíz nappal a felszabadulás után elengedték az első, hazafelé tartó transzportokat egy csapatnyi francia, belga és holland túlélővel. Ők felszabadított területen át juthattak haza. Aki Németországból, Ausztriából vagy más, még mindig háborúzó övezetből jött, vagy olyan területről, mely még mindig a németek kezén volt, kénytelen volt várni. Gustav vágyakozva nézte az elinduló transzportokat, és ahogy teltek a napok, egyre türelmetlenebb lett. Nem számított, hogy ez irracionális, hogy Ausztria még nem szabadult fel, ő biztos volt benne, hogy haza tudna jutni, akárhogy is. Hitte, hogy Fritz már Bécsben van, és őt várja. Gustavnak vissza kellett jutnia hozzá valahogy. Vagy legalább ki akart már szabadulni a fogságból.

Április 30-a, hétfő reggelre esett a választása, ekkor indult el. Fogta azt a keveset, amije volt, némi élelmet, és kísértelt az épületből, végig a tábori makadámúton, ki az országút felé.

Egy magyar katona lépett elé felemelt fegyverrel.

– Mit képzelsz, hova mész?

– Haza – felelte Gustav. – Elmegyek innen. – Volt valami a katona tekintetében, amit már SS-őrök százainál látott: az antiszemita tekintete, ahogy a zsidó fogolyra néz. Két héttel ezelőtt ez az ember a nácik oldalán harcolt. Gustav elment mellette. A katona meglengette a puskatust, és mellbe vágta. Gustav levegő után kapkodva elbotlott.

– Csak próbáld meg újra, és lelőlek.

Gustav eleget látott már, hogy tudja, ez az ember nem habozna, tényleg lelőné. A szabadulásra tett próbálkozás

kudarcba fúlt. Csapdába került.

21 (ben) – Fiú

Teltek a percek a hűvös, csepegő Kellerbau üregben, de nem hallották repülők zúgását, sem robbanásokat, csak a több tízezernyi rab sutyorgását és lélegzésének nesztét verték vissza a falak.

Lassan telt az idő. Az alagút kijáratánál SS-géppuskások álltak, a szökevényeket lesték, és várták a hamarosan bekövetkező robbanást.

A percekből lassan órák lettek. A foglyok már hozzászoktak, hogy órákat álljanak az Appelen, ott is ugyanígy vánszorgott az idő, nem gondoltak semmi különösre. Nyilván valami téves riasztás. Legalább nem kell dolgozni. A legtöbben sosem tudták meg, valójában miért terelték be őket az alagútba, és sosem értesültek róla, milyen nehézségek miatt kellett ilyen sokáig ott állniuk. Az események a fejük fölött zajlottak, homály fedte őket, és sosem derült ki pontosan, mi is történt.

A bejárat köré telepített robbanóanyag nem gyulladt be. Paul Wolfram, a feladattal megbízott vezető később azt állította, hogy szándékosan szabotálta a gyilkosságot, és detonátor nélküli bombákat rakatott le az embereivel. De ez nem magyarázza meg a többi robbanószert. Ziereis parancsnok – aki ezt az időszakot jórészt részegen töltötte – meg közölte, hogy az egész ügygel kapcsolatban

fenntartásai voltak. De olyan történet is keringett a túlélők között, hogy egy lengyel fogoly, Władysława Palonka műszerész felfedezte a detonátort, és elvágta a vezetékeket.

[\[507\]](#)

Délután négykor lefűjták a légiriadót, a foglyok, akik mit sem tudva masíroztak a haláluk felé, kísértáltak – még mindig fogalmuk sem volt a fejük felett lebegő halálos ítéletről –, és visszaáramlottak a táborba. Ha a tervet sikerült volna végrehajtani, akkor több mint húszezer embert gyilkoltak volna le – ez lett volna Európa történetének egyik legnagyobb egyszeri tömeggyilkossága.

[\[508\]](#)

Visszatért az Appel és a munka rutinja a táborba, de aztán május 1-jén, kedden a foglyokat nem vitték munkára. Fritz olyasféle hangulatot érzett az SS körül, mint Monowitzban január közepén. Ez alkalommal magasabbra csapott a pánik. Az SS mögött már nem maradt Reich, ahova visszavonulhatott volna. Mauthausenből nem lehetett evakuálni.

Két nappal később minden ór eltűnt a táborból. A fanatikus nácik a hegyekbe mentek, hogy az utolsó töltényig és emberig harcoljanak, a többiek megszabadultak egyenruháiktól, és a városokba menekültek, hogy elrejtőzzenek a civil lakosság között. A Mauthausen-Gusen fölötti parancsnokságot hivatalosan a bécsi polgári rendőri erőknek adták át, a vezetést a Luftwaffénak. A bécsi tűzoltók egy brigádját, akik 1944-ben kerültek ide politikai fogolyként, besorozták segítségnek. [\[509\]](#)

Délről az amerikaiakból, britekből, lengyelekből, új-

zélandiakból és egyetlen zsidó brigádból álló hadsereg a hegyes olasz–osztrák határ felé tartott.

Keletről a Vörös Hadsereg átlépte az osztrák határt, és április 6-ára körbevette Bécsset. Az ott maradt német erők helyzete reménytelen volt, az ostrom gyorsan véget ért. Április 7-re a szovjet csapatok már a város déli részében jártak, három nappal később a németek evakuálták Leopoldstadttot. Elfoglalták a Duna-hidakat, és április 13-ára az utolsó felfegyverzett SS-csapatok is elhagyták a várost. ^[510] Bécs felszabadult, majd hét évvel az után, hogy Hitler megtartotta a népszavazását, mellyel megpecsételte az Anschlusst. Most már csapdába esve ült berlini bunkerében, és a hatalmas Reichből csak egy apró, vérző morzsa maradt.

A harmadik szövetséges lándzsa északnyugatról nyomult előre. Az amerikai csapatok átkeltek Bajorországban a Dunán április 27-én. Patton Ausztriába küldte a XII-eseket, a Dunától északra. Nehéz harcok vártak rájuk fanatikus német erőkkel, akik az út menti fákra akasztották fel a dezertőröket. ^[511] Ahogy az amerikaiak benyomultak a Duna völgyébe, az ék hegyét a 41-es lovas felderítőszázad járőre és az 55-ös gyalogsági páncélozott zászlóalj egy szakasza alkotta. Linztől keletre végeztek felderítést, így jutottak el St. Georgenbe és Gusenba, ahol először pillantották meg a táborokat.

A puszta iszonyatban Mauthausen és Gusen bátran versenyezhetett volna Bergen-Belsennel. Mindkettő a koncentrációs táborok lefolyójaként működött. A

mauthauseni halálozási ráta elérte a havi kilencezret. Az amerikaiakat fogadó sétáló hullák körül temetetlen, félig temetett, félig elhamvasztott holttestek tízezrei heverték. A szag ragadt meg a legjobban az amerikai katonákban. „A szag, a holtak és haldoklók bűze, az éhezők szaga és bűze – emlékezett egy tiszt. – Igen, ez a szag, a haláltáborok bűze beleégett az orromba és az emlékeimbe. Örökre az orromban lesz Mauthausen szaga.”^[512]

Ütött-kopott, megsérült olajzöld tankok, rajtuk a fehér amerikai csillaggal gurultak be a táborba. Gusen I-ben egy őrmester felállt a Sherman tetejére, és azt üvöltötte a kiéheztetett foglyoknak angolul, hogy „Testvérek, szabadok vagytok!”^[513] Nemzeti himnuszok szólaltak meg a tömegben, és a parancsnoki tisztet betöltő Volkssturm-tiszt átadta a kardját az őrmesternek.

Fritz a szomszédos Gusen II-ben megkönnyebbülten és elégedetten nézte az amerikaiak érkezését, de nem érzett túláradó boldogságot. Túl gyenge és megtört volt az ünnepléshez. Épp csak felépült, mire ideért, három hónapot töltött ebben a földi pokolban, ahol még a legegészségesebb fogoly is csak mintegy négy hónapot tudott átlagosan életben maradni.

Fritz alig élt, alig volt több bőrrel fedett csontoknál, elborítva sebekkel és fekélyekkel. Nem voltak igazi társai itt, a Mauthausen-Gusen táborban, csak vele együtt szenvedők. „Teljesen tönkretettek itt” – írta később.^[514] Túl gyenge és túl beteg volt, hogy megpróbáljon hazamenni – mármint ha feltételezte, hogy volt még otthon, ahova

mehetett. Mindenekfelett hiányzott neki a papa, de a leghalványabb fogalma sem volt, vajon mi történhetett vele.

אבא (ábá) – Apa

Megsérült bordáit dajkálva ment vissza Gustav a barakkjába. Bonyolultabb lesz eljönni Belsenből, mint várta. Átbeszélte egy bécsi társával, Josef Bergerrel, aki szintén borzasztóan haza akart menni.

Aznap délután a két férfi csendesen kilépett az épületből és csak lézengtek, közben szemmel tartották az őreket. Végre eljött a pillanat, amit vártak: az őrsváltás. Míg a katonák ezzel voltak elfoglalva, Gustav és Josef elrohantak – ezúttal nem az út felé, hanem a tábor északnyugati peremén kezdődő erdőbe.

Két őrposzt között jártak, mikor magyar kiáltást és fegyverropogást hallottak. A golyó elrepült a fejük felett. Egy újabb lövés, mire mindketten a földre vetették magukat. Golyók hasították fel körülöttük a gyepet. Gustav és Josef kúszva mentek tovább előre. Ahogy egy kis tűzszünet következett, talpra ugrottak, és berohantak az erdőbe, lehajolva, beszáguldva a fák közé, majd ki a túloldalon. Átrohantak a tábor orosz szekcióján, és megint be az erdőbe a túloldalon.

Vagy egy kilométer múlva megálltak, hogy kifújják magukat. Hallgatóztak, de nem hallották, hogy követnék őket, csak madárdalt és az erdő tompa csendjét. Lerogytak

pihenni. Gustav körbenézett, fel az égre, és beszívta a fenyőerdő illatát. Már ez is boldogsággal töltötte el, a szabadság illata volt. „Végre szabadon!” – írta Gustav a naplójába. – „Leírhatatlan a levegő.” Évek óta először nem vegyült bele a halál, a kényszermunka, a mosdatlan emberi testek hordájának szaga.

Még nem voltak biztonságban. Tőlük keletre húzódott a front, úgyhogy Gustav és Josef egyelőre hátat fordítottak hazájuknak, és északnyugat felé tartottak az erdőben.

Egész délután és este gyalogoltak, elmentek pár, a fák közé épült, elszórt kis falucska mellett – németek éltek itt, nem mertek segítséget kérni.

Végül vagy húsz kilométerrel odébb bukkantak ki az erdőből, egy Osterheide nevű falucskánál. A település mellett egy hatalmas hadifogolytábor állt – a Stalag XI –, ezt Belsen után egy nappal szabadította fel a brit hadsereg. ^[515] Pár nappal korábban evakuálták, de még mindig éltek itt orosz hadifoglyok, ők adtak szállást és ételt a bécsi vándoroknak.

Másnap reggel Gustav és Josef átgyalogolt Bad Fallingbostelba, egy kellemes kis fürdővárosba, melyet elleptek a menekültek és a katonák. A két férfi jelentkezett a brit hatóságoknál, de ott azt mondták, pillanatnyilag semmit sem tehetnek értük – menjenek be inkább valamelyik hontalantáborba. Jobb eredményre jutottak a német polgármester hivatalában, itt kiutaltak nekik egy szállodai szobát és ellátmányt.

Gustav ideiglenes munkát kapott nyergesként egy hétre

egy Brokman nevű helyi kárpitosnál. Egész rendes bért fizettek, és hét év után először kezelték állampolgárnak. Kezdt magához térni a megpróbáltatások után. A szállodai szobában elővette a kicsi, zöld jegyzetfüzetet, mely a kezdetek óta vele volt. Ez állt az első oldalon: „1939. október 2-án megérkeztem Buchenwaldba, kétnapos vonatút után. A weimari vasútállomástól futottunk a táborig...”

Így kezdődött fogságának leirata. És most feljegyezte a szabadságét.

„Végre szabad vagyok, azt tehetem, amit akarok” – írta Gustav a naplójába. – „Egyetlen gondolat kínozik csak: a bizonytalanság, hogy mi történhetett otthon a családommal.”

Ez tovább kísértette, amíg a náci rezsim maradéka még megvolt, még harcolt pont Gustav és az otthona közti területen.

21. A HOSSZÚ ÚT HAZAFELÉ

מִשְׁפָּחָה (mispáchá) – Család

Edith az utcára néző ablaknál állt, nézte, ahogy a postás felteker biciklijével a dombra. A kissé fennkölt Spring Mansions (tavaszi kúriák) nevű ház – egy elegáns, háromemeletes viktoriánus épület, melyben lakásokat alakítottak ki – a Gondar Gardens sarkán állt Cricklewoodban, látni lehetett innen fél Londont: túl a síneken a Kilburn High Roadot, ahogy egyenesen átvágott a városon Westminster felé.

A kis Peter ott állt Edith mellett, nézte a kilátást. Csak nemrég került vissza a szüleihez, egy Gloucester melletti farmra evakuálták. A távolléte alatt a szülei és kishúga, Joan elköltöztek Leedsből ide, ebbe a kicsi, londoni lakásba. Peter szinte teljesen idegen volt az anyja számára – angol volt születésére és kiejtésére nézve is. Edith és Richard tisztában volt vele, milyen ellenségesség övez mindent, ami német, ezért kizárólag angolul beszéltek otthon.

A postás a bokornak támasztotta a biciklijét, és egy csomag levelet helyezett a levélszekrénybe. Edith leszaladt a lépcsőn, és kihalászott a többi bérlő borítékcsomagjai közül egy Fr. Edith Kleinmann-nak címzett levelet. Több

áthúzott cím is volt a borítékon, az első Mrs. Brostoffé Leedsben. Edith feltépte a borítékot.

Peter hallotta, hogy az anyja felrohan a lépcsőn, és lélekszakadva kiabál az apjának. Peter nem értette, miért a nagy izgalom, Edith egyre csak azt ismételgette, hogy az apja életben van. Él.

Szinte el sem hitték. Az évek alatt Edithnek fogalma sem volt, mi lett a családjával, csak annyit tudott, hogy az apját és Fritzet elvitték Buchenwaldba, de semmi többet. Mindenki látta a rémséges tudósításokat Belsenről, és hallotta a BBC riportját – és a papa ott volt és él!

Edith azonnal írt Kurtnak. Ott Sam Barnet bíró latba vetette minden politikai kapcsolatát, és próbált kapcsolatot teremteni az apjukkal.^[516] Teltek a hetek, de nem jött több hír Gustavról, mintha miután bejelentkezett és elárulta volna, hol van, egyszer csak eltűnt.

21 (ben) – Fiú

A felszabadulás után az amerikai hadsereg egészségügyi ellátást biztosított Mauthausen és Gusen túlélőinek. Ezrek voltak már menthetetlenek, és haltak meg az első napokban.

Fritz Kleinmann volt az egyik, aki még mindig kapaszkodott az életbe, kétségbeejtő állapota ellenére. Az állapotfelmérés elején egy amerikai tiszt kérdezte ki, aki elárulta, hogy ő maga is Leopoldstadtban született, Bécsben.

Tetszett neki ez a kapcsolat Fritzcel, úgyhogy bejuttatta egy sürgősséggel evakuált csoportba.

Regensburgba vitték, Bajorországba, egy gyönyörű, ősi városba, ahol az amerikaiak felállították a katonai kórházukat. Fritz érkezésének időpontja egybeesett a hírrel, hogy Németország letette a fegyvert; Hitler és Himmler meghalt, az európai háború véget ért.

A 107. Evakuációs Kórházat sátrakban és a Regen partján álló épületekben rendezték be, a Regen itt ömlött bele a Dunába.^[517] Mikor Fritzet felvették a kórházba, alig élt: feljegyezték, hogy a súlya 36 kiló. A történetek rémséges, csodálatos, véletlen láncolatával öt és fél éven át elkerülte a halált, de a végén majdnem elveszett.

A kórházi sátorban pihent az ágyán, és tudta, hogy az 1938-ban, egy márciusi napon – mikor a Luftwaffe hózáporként szórta Bécsre a röplapokat – kezdődött vesszőfutás véget ért.

De nem teljesen. Az aznap kezdődött út akkor ér majd teljesen véget, ha Fritz visszatér Bécsbe, és megtudja, vajon az-e még az otthona – és, ami a legfontosabb, megtudja, él-e még a papa. Ami meg a rémálmot illeti – nos, az sosem ér véget, amíg él és emlékezik. A halottak nem támadnak fel, az élők sebei megmaradnak, a számuk és történetük ott fog állni a történelem végéig emlékül.

Fritz félretette a jövő gondolatát, hogy a jelen pillanattal foglalkozzon: vissza kellett nyernie az erejét. Az orvosok süteménnyel, tejpuddinggal és valamiféle roboráló kotyvalékkal etették, melynek hozzávalóit sosem tudta meg.

Két hét alatt tíz kilót hízott. Még mindig alultáplált volt, de már elég erősnek érezte magát az utazáshoz, és hazavágyott. A kórház készült a költözésre egy újabb helyre, és mikor az elbocsátását kérte, ezt meg is kapta. A regensburgi városházára ment, ott civil ruhát kapott, és felvették az Ausztriába tartó transzportok várólistájára.

Május vége felé Fritz átvágott Linz városán, és megérkezett a Duna déli partjára, az amerikai-szovjet demarkációs vonalra, Gusennal és Mauthausennal szemközt. St. Valentinban vonatra szállt. Megint megtette a vonatutat át Amstettenen, Blindenmarkton és St. Pöltenen. Ezúttal nem tartóztatták fel.

Végül 1945. május 28-án Fritz Bécs területére lépett, öt évvel, hét hónappal és huszonnyolc nappal a buchenwaldi transzport elindulása után. A vonata a Westbahnhofra futott be, pontosan ugyanoda, ahonnan elindult. Fritz később kiderítette, hogy a transzporttal elszállított 1035 zsidó férfiből csak huszonhat maradt életben.

Bécsset nem dúlták fel a nemrég lezajlott harcok úgy, mint Berlint. Az ostrom rövid volt, nem volt nagyobb rombolás. Akadtak szinte érintetlen városrészek is. Ezzel együtt Fritz balszerencséjére a pályaudvartól elindulva a város felé pont a legrosszabb részeken vágott át, és az a nyugtalanító érzése támadt, hogy Bécsset teljesen elpusztították.

Késő este volt, a nyári este sötétsége már leszállt az épületekre, mire Fritz a Duna-csatornához ért. A másik oldalon Leopoldstadt épületei csúnyán megsérültek a bombatalálatoktól, a csinos Salztor hídból csak töredezett

csonk maradt a part mellett. Fritz máshol kelt át, és végül eljutott a Karmelitermarktra.

A standokat már elpakolták, a macskakövek csupaszok voltak, mint azokon az estéken réges-régen, mikor Fritz itt játszott a barátaival, rongylabdát rugdostak, és lesték, jön-e rendőr, a lámpagyújtók meg rájuk szóltak, hogy ne másszanak fel a vasakra. Emlékezett a krémes süteményekre, a rózsaszín nápolyira, a kolbászvégekre és a kenyérmorzsára, a boltosokra és piacozókra, zsidókra és nem zsidókra, akik egymás mellett kínálták portékáikat, jól menő üzletet bonyolítottak gyűlölet és ellenségeskedés nélkül, gyerekeik egyetlen nagy, rohangászó csapatban játszottak együtt. Most mindannak, ami ezt a helyet azzá tette, ami volt, eltűnt a fele. Hamu lett belőle, leúszott a Visztulán Auschwitz kályháiból, csontok maradtak csak Maly Trostinets fenyőerdője alatt a földben, vagy szétszóródtak a világban: elmentek Palesztinába, Angliába, Észak- vagy Dél-Amerikába, a Távol-Keletre. A maroknyi, Fritzhez hasonló leszámítva soha többé nem térnek már vissza a Karmelitermarktra. ^[518]

Mikor a régi bérházhoz ért az Im Werdre, zárva találta a kaput. A szovjet hatóságok kijárási tilalmat vezettek be este nyolc utánra. Bedörömbölt az ajtón, mire megjelent Frau Ziegler, a gondnok jól ismert alakja. Döbbsen üdvözölte Fritzet. Mindenki azt hitte, hogy ő is és az apja is meghalt.

Az asszony beengedte, de nem eresztette be a régi lakásukba, ott új lakók éltek, akiket kibombáztak az otthonukból. A Kleinmann családból már nem élt itt senki.

Első bécsi éjszakáját Fritz Frau Ziegler padlóján töltötte. Mikor felkelt másnap reggel és kiment, látta, hogy jövedele híre már megelőzte. – Visszajött a Kleinmann fiú – mondogatták egymásnak döbbenten.

Fritz nem találkozott aznap reggel Olga Steyskallal vagy a papa más barátaival, de összefutott Josefa Hirschlerrel, Olly bérházának gondnokával. Az asszony melegen üdvözölte, és meghívta, költse el első bécsi reggelijét vele és a gyerekeivel, akiket régről ismert. Az egész Ausztriát átszelő út alatt koszos lett, úgyhogy Josefa kiküldte a hátsó udvarra mosakodni. Egy meleg vízzel töltött lavór várta ott.

Ahogy vizet fröcskölt az arcára és a nyakát dörzsölte, érezte, hogy elkezdődik az új élete. De ez magányos új élet volt, család nélkül. A kisöccse Amerikába ment, a nővére Angliába, anyját és Hertát elvitték, és szinte biztosan meghaltak valahol keleten... És ami a papát illeti, nincs sok remény. Már mikor elváltak, úgy tűnt, haldoklik. *Meg kell tanulnod az apád nélkül élni...* Vajon Robert Siewert szavai végül mégis igaznak bizonyulnak így, az út végén? És ha a papa valami csoda folytán mégis él, akkor hol lehet?

אבא (ábá) – Apa

Gustav jól élt Bad Fallingbostelban, volt munkája és jól evett. Összebarátkozott egy aacheni német nővel, aki ellátta extra étellel. Hátizsákokat varrt egykori hadifogoly szerb tiszteknek, akik, úgy tűnt, jól el vannak látva mindennel,

rengeteg cigarettát kapott tőlük.⁽⁵¹⁹⁾

„Sokkal erősebbnek érzem magam” – írta Gustav a naplójába. – „Édes istenem, bárcsak Bécsben lehetnék az én drága fiammal!” Nem kételkedett benne, hogy Fritz hazajutott, miután leugrott a vonatról.

Még pár bécsi sodródott el Fallingbostelig, kis közösségbe kovácsolódtak. Mivel a háború végre véget ért, Gustav és új barátai elhatározták, hogy elindulnak hazafelé.

Lassan haladtak, ételt és szállást szereztek, ahol tudtak, átkeltek a Hildesheimtől délre eső hegyes-erdős vidéken. Gustav örült a lassúságnak, élvezte a szabadságot és a gyönyörű tájat. Alfeld városában összeakadt egy régi barátjával, aki Buchenwaldban volt politikai fogoly, és mostanra nem kevesebb lett, mint maga a rendőrfőnök. Mikor meghallotta, mekkora út vár még Gustavra, adott neki egy biciklit.

Így a sebesség igencsak megnőtt, és május 20-án Szászországba ért, Halléba, ahol találkozott régi monowitzi és buchenwaldi fogolytársaival. Az utóbbiak között ott volt Gustav jó barátja és Fritz mentora, Robert Siewert, aki túlélte az egészet, és visszatért szülővárosába, hogy nekiálljon a kommunista párt újjáépítésének.

Halle a koncentrációs táborok foglyainak gyűjtőhelyévé vált, Gustav úgy döntött, itt marad egy darabig. Gondjukat viselték, rendesen kaptak enni, és komoly osztrák közösség volt itt. Robert Siewert nyilvános beszédet tartott a buchenwaldi körülményekről – elkezdte élethosszig tartó feladatát, hogy életben tartsa ezt az emléket.

Gustav egy hónapot töltött Halléban, majd folytatta az útját. Átkerekezett Bajorországon, teljesen lenyűgözte a táj szépsége. „Csodálatos ez a vidék” – írta egyik megállójakor; gyakran szünetet tartott. – „Semmi más, csak hegyek mindenhol. Úgy érzem, újjászülettem.”

Június vége felé értek Regensburgba, majd július 2-án Gustav átkerekezett a Duna-hídon Passauban, és belépett Ausztriába, ahol a templomok déli harangszójának kongása üdvözölte.

Az osztrákok sötétedés után értek Linzbe, zuhogó esőben. Túl későn ahhoz, hogy szállást keressenek, úgyhogy egy légvédelmi óvóhelyen töltötték az éjszakát. Volt élelmiszerjegyük, úgyhogy pár napot a városban töltöttek.

Bár ez már hazai föld volt, és Bécs csak egy vonatútnyi távolságra feküdt innen, Gustav léptei megint lelassultak. Miután ilyen sokat utazott, hirtelen nem érezte sürgősnek, hogy hazajusson. Élvezte az utazást, és bár ezt még a naplójának sem vallotta be, rága belül az aggodalom, hogy vajon milyen hírek várják otthon. Nemcsak a teljes igazság arról, hogy mi történt Tinivel és Hertával, hanem hogy akkor mi van, ha cserben hagyta a hite, és Fritz nincs is ott.

Mindennél jobban élvezte a szabadságot. Életében először – nemcsak a tábori fogság, hanem születése óta először – Gustav teljesen szabad volt, nem nyomta felelősség, nem tartozott senkinek semmivel, nem kellett félnie, szabadon mehetett, ahova csak akart, tekintetével beihatta a táj látványát, és beszívhatta a virágok illatát.

Egy napon, kihasználva a gyönyörű időt, egynapos

kirándulást tett a hegyekbe egy társával.^[520] A pillanat sugallatára hallgatva elmentek Mauthausenba, ahol egy másik régi fogolytársuk volt a rendőrfőnök, Walter Petzold Auschwitzból. Felsétáltak a hegyre, megnézték a koncentrációs tábor, a hatalmas kőépítmény mára már elhagyott volt. Gustav kíváncsi volt, milyen lehetett a tábor, ahol nem fogadták az auschwitzi transzportjukat. Ha tudta volna, hogy Fritz három hónapot töltött itt, és ez majdnem végzett vele, más szemmel nézte volna ezt a helyet.

Július 11-én Gustav először lépte át a „zöld határt”, az amerikai zónából átment a szovjetbe. Úgy találta, hogy az oroszok „nagyon előzékenyek velünk, a koncentrációs táborok túlélőivel”. Július második felében és egész augusztusban Közép-Ausztriában kóborolt, és csak mikor a nyár már távozni készült, akkor irányította biciklijét hazafelé, hogy megtegye útjának utolsó szakaszát.

Egy szeptemberi napon Gustav Kleinmann megérkezett Bécsbe. Láta a pusztítást, a hatalmas beton légvédelmi toronyokat, ahogy a parkok fölé magasodtak, látta az ismerős környéket. A Karmelitermarkt még ott volt, és az Im Werden álló bérház, mely ide nézett, a valamikori műhely a 11-es szám földszintjén, immár új bérlővel. Bement a 9-es számú házba, fel a másodikra, és bekopogott Olly lakásába. És ott volt Olly, az ő drága, húséges barátnője, aki teljes döbbenettel fogadta; alig tért magához annyira, hogy boldogan üdvözlje otthon.

Már csak egyvalami hiányzott, és ez is gyorsan megoldódott. A bérház egy másik lakásában, ahol egyedül

élt, Gustav megtalálta azt, akit leginkább látni akart. A büszkeségét és örömét, az ő szeretett, elválaszthatatlan fiát, aki nélkül nem élhetett volna. Gustav magához ölelte Fritzet, és együtt sírtak örömükben.

Hazaértek.

EPILÓGUS: ZSIDÓ VÉR

Bécs, 1954. június

Egy amerikai katona nézett át a Duna-csatorna túlsó partjára, Leopoldstadtra. Díszegyenruhában, karján az őrvezetők rendfokozati csíkjával. Az egysége jelét is viselte: az 1-es gyalogsági hadosztályban szolgált, az ő csapataik értek először az Omaha Beachre a D-napon. De ez a katona nagyon fiatal volt, nem lehetett még ott azon a napon, hiszen 1944-ben még csak iskolás gyerek volt. Mostanra már nagyra nőtt, úgy festett, mint az amerikai hadsereg katonájának prototípusa. Bajorországban állomásozott, és az egyhetes eltávozást kihasználva eljött, hogy megnézzze Bécset: a várost, ahol született.

Ismerős volt és mégis más: újra visszatért ide az élet, a sebek kezdtek begyógyulni. A katona a szovjet ellenőrzőponthoz ért, megmutatta az igazolványát. Intettek neki, hogy menjen, és ő átsétált az Augarten hídon, a Rossauer-kaszárnya árnyékában: itt, a birodalom hatalmas katonai barakkjai között házasodtak össze a szülei 1917-ben.

Az ismerős épületek közül sok megsérült, párat

felállványoztak, még mindig tartott az újjáépítés. De Leopoldstadt felismerhető volt, még mindig olyan élénken élt az emlékeiben, mint azon a napon, amikor elment innen. Hogy megváltozott azóta az élete, és ez hogy megváltoztatta őt magát is!

Érettségi után főiskolára ment, gyógyszerészetet tanult, és 1953-ban besorozták: Kurt Kleinmann közlegény lett. És most visszatért ide.

Kurt mostanra már legalább annyira Amerika neveltje volt, mint Bécsé. A családja ott élt – nemcsak Barneték, akik a nevüket leszámítva minden szempontból Kurt családja voltak –, hanem Edith is, aki már Connecticutban lakott. Még három évet maradtak Richarddal Londonban a háború után, aztán végleg maguk mögött hagyták a ködös, elszegényedett Angliát. Mikor megérkeztek, Peter és Joan – nyolc- és hatévesen – angol gyerekek voltak, akik „oxfordi” kiejtéssel beszéltek (a New Bedford-i helyi lap szerint), de ez nem tartott sokáig. Richard és Edith eltökélték, hogy beilleszkednek, a nevüket is megváltoztatták Paltenhofferról Pattenre, és pont ebben az évben, mikor Kurt a tengerentúlon szolgált, meg is kapták az amerikai állampolgárságot.^[521]

Kurt végigment a Donaustrassén, majd fel a Grosse Schiffgassén, és meglepetten nyugtázta, milyen jól emlékszik mindenre: ismerős volt, ahogy jobbra, majd balra fordult, és feltárult előtte a Karmelitermarkt: az ott sorakozó standok, középen a karcsú óratoronnyal, a boltok és bérházak a Leopoldsgassén az egyik, és az Im Werden a

másik oldalon. Mint ahogy mindig is volt.

Akármilyen ismerősnek érezte, mára idegen lett. Az idegenséget szinte a bőrén érezhette – már a nyelvet sem beszélte.

Kurt felment a lépcsőn, és bekopogott Olga lakásába. Az apja nyitott ajtót, öregebb volt, ráncosabb, a haja fehérebb, de a régi mosoly jelent meg keskeny arcán a vékony bajusz alatt. És ott volt Olga is, a hűséges, csodálatos Olly. Már Frau Kleinmann volt, Kurt mostohaanyja.

Kurt sokszor eljött ide azon a nyáron. Ott ültek a konyhaasztal körül négyen – Gustav és Olly, Kurt az oda nem illő egyenruhájában és Fritz –, beszélgettek, amennyire tudtak. Idővel Kurt megállapította, hogy a német nyelvtudás kis része mintha visszatért volna, elboldogult, de nem volt elég a rendes beszélgetéshez.

Nehéz volt behozni az elveszett éveket. Az apja nem akart a táborokban töltött időről beszélni, és Kurt kapcsolata Fritzcel is megváltozott. Kurt amerikai gyerekként nőtt fel, és elítélte bátyja kommunista szimpátiáit. Fritz az apja és a táborbeli hősök, mint Robert Siewert és Stefan Heymann szocializmusát kapta politikai örökségül. A szovjet irányítású, háború utáni Ausztriában élt munkásként, ez is megerősítette hitében. Vallási különbségek is voltak. A családból egyedül csak Kurt volt valaha igazán hívő, és Fritz teljes egészében szakított a vallással az auschwitzzi úton.^[522]

– Nem beszélünk politikáról és vallásról – adta ki az utasítást Gustav, és biztonságosabb vizeken maradtak.

החפשא (mispáchá) – Család

Mikor 1945-ben Fritz és Gustav visszatértek Bécsbe, nem volt problémáktól mentes a beilleszkedés. Eleve kihívás volt, hogy valami lakóhelyet találjanak a bombáktól szabdalt, szovjet irányítás alatt álló városban. Gustav Olly Steyskal lakásában maradt egészen addig, míg végül 1948-ban feleségül vette Ollyt, abban az évben, mikor sikerült újra beindítani a kárpitosműhelyt.

Még mindig antiszemitizmus volt, de a föld alá süllyedt, titkos motyogás és célozgatás lett belőle. 1938 márciusában 183 000 zsidó élt Bécsben, ennek több mint kétharmada kivándorolt: közel 31 000-en Nagy-Britanniába, 29 000-en Amerikába, 33 000-en Dél-Afrikába, Ázsiába és Ausztráliába, Palesztinába csak alig több mint 9000-en. Az európai országokba emigráltak közül több mint 21 000-en kerültek végül újra náci fennhatóság alá, és majdnem mindet elvitték a táborokba, valamint 43 421 zsidót deportáltak közvetlenül Bécsből Auschwitzba, Łodzba, Theresienstadtba és Minszkbe, illetve ezrek kerültek Dachaubá és Buchenwaldba,^[523] mint Fritz és Gustav.

A Soá után Bécsben volt zsidó közösség, lassanként újra önmaguk lettek, megmaradtak a szokásaik, de csak töredéke volt ez annak, ami valaha létezett. A zsinagógákat elpusztították vagy romokban álltak, csak párat építettek újjá. A régi zsidó negyedben álló Stadttempel, ahol kisfiúként Kurt is énekelt, volt az egyik.

Fritz megroppant egészsége miatt nem tudott dolgozni,

egy ideig rokkantnyugdíjból tartotta fenn magát. Megbeszélték a papával, mi legyen Kurttal. Hozzák haza? Még mindig csak egy gyerek volt, és hiányzott nekik. De mi várt volna rá Bécsben? Az anyja meghalt, az apja megöregedett és elszegényedett. Arra jutottak, jobb ott a fiúnak, ahol van. Úgyhogy Gustav és Fritz ketten küzdöttek, támogatták egymást, ahogy már oly sok nehézségen át tették.

A háború utáni évek egyik nagy öröme volt, hogy újra találkoztak Alfred Wocherral. A kemény, bátor, öreg német túlélte a Reich utolsó védelmének poklát, és lenyomozta, hol találja egykori auschwitzi barátait. Sokszor meglátogatta őket. „Értünk, a koncentrációs táborok foglyaiért Wocher többet tett, mint ami a kötelessége lett volna. Amit tett, bátorságot és hitet adott nekünk, és így hozzájárult, hogy túléljük Auschwitzot. Senki sem jutalmazta meg ezért. Mi, túlélők az adósaik vagyunk” – idézte fel Fritz.

Míg apja próbálta elfelejteni, amit látott és végigszenvedett a táborokban, Fritz teljesen máshogy állt ehhez. Ő élénken emlékezett, szándékosan és haraggal. Izzó megvetést érzett minden náci iránt, aki még Bécsben élt. Hallotta, hogy egy öreg a papáról morog – nézd csak, a Kleinmann zsidó már megint itt van –, és míg az apja békében akart élni a kollaboránsok mellett, Fritz nem állt szóba senkivel, aki a nácik oldalára állt. Nem is fogták ezt fel, és az egyik szomszéd, aki beárulta őket az SS-nek, nekiállt panaszkodni Gustavnak, mondván, hogy „a fiad

már köszönni sem tud nekünk!” Olyan elszántan nem vettek tudomást a holokausztról, hogy ez az ember el sem kezdhetette megérteni, milyen pokoli aljasságot művelt.

Időnként a fiatalabb zsidó férfiak elégtételt vettek a kollaboránsokon, Fritz is részt vett ebben. Egy árja szomszédjuk, Sepp Leitner valamikor a bécsi székhelyű 89. SS-Standarte tagja volt, mely részt vett a Kristályéjszaka alatt a zsinagógák lerombolásában. Fritz megtámadta Leitnert, és megverte. Letartóztatta a rendőrség testi sértésért, de a szovjet hatóságok jóváhagyták a fasisztákon vett bosszút, elrendelték a szabadon engedését.

Fritz nem tudta elfogadni, mi lett a hazájából: Buchenwaldban hallgatta az osztrák prominensek vitáját a nemzet náci éra utáni jövőjéről, demokratikus, szocialista utópiát festettek le, és Fritz erre vágyott. Kicsit jobb lett a helyzet 1955-ben, mikor Ausztria visszanyerte a függetlenségét, de a dolgozók mennyországa sosem jött el. Fritz esti iskolába járt, és szerepet vállalt a munkahelye szakszervezetében. A családi élete zűrös volt: kétszer nősült, lett egy fia, Peter, és egy mostohafia, Ernst.

Közben Gustav elégedetten visszatért a munkájához, és feleségül vette Ollyt. 1964-ben nyugdíjba ment, igencsak érett korban, hetvenhárom évesen. Ollyval Amerikába utaztak. Bár Gustav alig értett pár szót angolul, eddigre öt amerikai unokája és három dédunokája született. Fénykép készült róla a kicsikkel a térdén, elégedetten mosolygott, újra szeretet és család vette körül.

Gustav Kleinmann 1976. május 1-jén halt meg, egy nappal

a nyolcvanötödik születésnapja előtt. Egy ideje komoly betegség támadta meg, de bámulatos lelkiereje még az utolsó napjain is mozgásban tartotta.

Két évvel később az ötvenes évei közepén járó Fritz korai nyugdíjazását kérte. Az auschwitzi Gestapo-börtönben átélt kínok maradandó gerincproblémákat okoztak, és a műtétek ellenére is részlegesen lebénult. Akárhogy is, örökölte apja erejét, hosszú életet élt, 2009. január 20-án, nyolcvanöt évesen halt meg.

Míg apja igyekezett elfelejteni a holokauszot, Fritz Kleinmann mindig is tett róla, hogy a világ ne feledhesse. A háború után a szövetségesek pert indítottak a magas rangú nácik ellen 1945–46-ban Münchenben és 1945–47-ben Dachauban. Sokakat kivégeztek vagy bebörtönöztek, és a népiértés meg az emberiség elleni bűncselekmény fogalma bekerült a nemzetközi jogba.

De amint a perek véget értek, árnyék takarta el a náci hatóságokat – főleg magában Németországban. Akik ezt átérték és támogatták, fátylat akartak borítani a múltra. Az 1950-es évek végére egy teljes német generáció nőtt fel hazugságokon: hogy a zsidók többnyire kivándoroltak, hogy minden oldalt érték atrocitások a háború alatt, és azok, akik Németországért harcoltak, semmivel sem voltak rosszabbak, mint a szövetségesek. Ezek a fiatal németek szinte semmit sem tudtak a holokauszról, nem ismerték

Auschwitz és Sobibor, Buchenwald vagy Belsen nevét, nekik ezek mind homályosak vagy ismeretlenek voltak. Az SS-gyilkosok nagy többsége szabadon élt, sokan még mindig Németországban.

Ez megváltozott 1963-ban, mikor Fritz Bauer, egy frankfurti zsidó ügyvéd, aki segített Adolf Eichmann lenyomozásában egész Argentínáig, vádat nyújtott be huszonkét egykori SS ellen, miszerint büntetteket követtek el Auschwitzban. Több mint kétszáz túlélő tanúskodott Frankfurtban, köztük kilencven zsidó.^[524] Ott volt Gustav és Fritz Kleinmann is, írásos tanúvallomást tettek 1963. áprilisban és májusban az ügyésznek.^[525] Társaik közül tanúskodott Stefan Heymann, Felix Rausch és Gustav Herzog is. A perbe fogottak között ott voltak a tábori Gestapo tisztségviselői, Blockführerek és irodisták. Volt, akit felmentettek, mások büntetéseket kaptak: három év és életfogytiglan börtön közti ítéletek születtek.

Az egyes büntetéseknél fontosabb eredmény volt, hogy a frankfurti per – az 1961-es jeruzsálemi Eichmann-perrel együtt – felnyitotta Németország szemét, és tett róla, hogy a németek – és a világ – ne felejtse el a holokausztot.

Fritz Kleinmann is hozzájárult ehhez. 1987-ben egy barátja, az osztrák politikatudós Reinhold Gärtner meghívására nyilvánosan beszélt tapasztalatairól egy auschwitz-birkenauai tanulmányútra készülő csoportnak. Ő volt az egyike a négy túlélőnek, aki elmesélte a történetét. „Előtte napokig nem tudtam aludni, a koncentrációs tábori fogság képei erősebben törtek fel bennem, mint valaha.” Az

esemény – ahol egy bécsi színész Gustav naplójából is felolvasott részleteket – alaposan megrázta Fritzet, és lenyűgözte a közönséget. Visszatért és újra meg újra, egy évtizeden át elmondta a történetét a változó hallgatóságnak.

Meggyőzték, hogy térképezze fel alaposabban az emlékeit, úgyhogy Fritz rövid memoárt írt, mely később könyvként is megjelent.^[526] Még így, évtizedekkel később is égett benne a düh és a felháborodás az őt és másokat ért sérelmek miatt, de haragját ellensúlyozta a szeretet azok iránt, akik segítettek a túlélésben: Robert Siewert, Stefan Heymann, Leo Moses és a többiek. Belemerült a maroknyi régi papírba, melyeket elrakott. Még megvolt az a fotó, melyet 1939-ben készítettek róla a J-Karte igazolványhoz, meg az 1940-es buchenwaldi, amit Tini adott oda egy rokonnak, mielőtt felszállt a Maly Trostinetsbe tartó vonatra.

És ott volt a napló. Apja nem sokkal bécsi egymásra találásuk után beszélt neki róla. Fellapozta az első számárfüles oldalt, és ott volt apja szögletes betűivel, ceruzával, az évek alatt elhalványodva az elsárgult lapon: „1939. október 2-án megérkeztem Buchenwaldba...” Az élénken megjelenő képek beleégtek Fritz agyába. A kőfejtő, a kövekkel megpakolt vagonok vontatása, a sárban heverő holttestek, egy férfi, ahogy belerohan az őrkordonba és egy golyó fúródik a hátába, ahogy a horogról lóg a Gestapo bunkerében kitekert karral, a Luger súlya a kezében, a nyitott vagon kínzó hidege Gleiwitz és Amstetten között... és

apja verse. A *Kőfejtő kaleidoszkóp*, a felejthetetlen képpel:

A zúzó csak zörög, naphosszat nincs szünet,
zörög, egyre zörög, és zúzza a követ,
óráról órára a sódert eldarálja,
lapátról lapátra zabál sóvár pofája.
Kik etetik gondosan, fáradatlanul,
tudják: zabál ugyan, de jól sosem lakik.
Előbb végez a kővel, utóbb esik nekik.

De nem törte össze mindannyiukat. Páran, mint a versben szereplő, magas fogoly is, valahogy túléltek a gépet, kitartottak egészen addig, míg a kőtörő kattogva leállt, elromlott, felzabálta saját, kielégíthetetlen étvágya.

Végül a Kleinmann család nemcsak túlélte, de ki is virágzott: a bátorság, a szeretet, az összetartás és a vakszerencse segítségével túléltek azokat, akik a pusztításukra törtek. Ők és leszármazottaik gyarapodtak és sokasodtak, generációkon átörökítve a szeretetet és az egységet, ami a legnehezebb időkön is átsegítette őket. Magukkal vitték a múltat, megértették, hogy az élők kezében marad a holtak emléke, és ők viszik tovább a jövő biztonságába.

BIBLIOGRÁFIA ÉS FORRÁSOK

A szerző interjúi:

Kurt Kleinmann-nal: 2016. március–április és 2017. július
Peter Pattennel: 2016. április és 2017. július

Archív interjúk:

Fritz Kleinmann, 1997. február, 28129-es interjú; Visual History Archive: University of Southern California Shoah Foundation Institute (Vizuális Történelmi Archívum, Dél-kaliforniai Egyetem Soá Alapítványának Intézete)

Archívumok és kiadatlan források:

AFB Findbuch for Victims of National Socialism, Austria (A nácizmus áldozatai, Ausztria): findbuch.at/en (fellelve: 2017. február 21.)

ABM Auschwitz-Birkenau Múzeum archívuma, Oświęcim, Lengyelország

AJJ American Jewish Joint Distribution Committee archívuma, New York

AWK Tanúvallomások a Kristályéjszakáról: Wiener Library, London. Online megtalálható itt: wienerlibrarycollections.co.uk/novemberpogrom/testin

and-reports/overview (fellelve: 2017. február 19.)

BWM Belohnungakten des Weltkrieges 1914–1918:
Mannschaftsbelohnungsanträge No 45348, Box 21:
Austrian State Archives (Osztrák Állami Archívum),
Bécs

DFK Levelek, fotók és dokumentumok Fritz Kleinmann
gyűjtéséből

DKK Levelek és dokumentumok Kurt Kleinmann
gyűjtéséből

DOW Dokumentationsarchiv des Österreichischen
Widerstandes, Bécs: pár anyag elérhető itt:
www.doew.at/personensuche (fellelve: 2017. április
14.)

DPP Dokumentumok és fotók Peter Pattenről

DRG Dokumentumok és fotók Reinhold Gärtneről

FDR FDR Presidential Library, Hyde Park, New York

FTD Frankfurt Auschwitz-per feljegyzései: Fritz Bauer
Institut, Frankfurt am Main, Németország

GRO Anyakönyvi, házassági és halálozási kivonatok, Anglia
és Wales: General Register Office (Általános
anyakönyvi hivatal), Southport, Egyesült Királyság

HOI Home Office: Aliens Department (Bevándorlási
Hivatal), Internáltak listája, 1939–1947: HO 396:
National Archives (Nemzeti Archívum), Kew, London

IKA Archiv der Israelitischen Kultusgemeinde, Bécs

ITS Dokumentumok a nácik áldozatairól: ITS Digital
Archive (Digitális archívum): International Tracing

Service (Nemzetközi Kutatószolgálat), Bad Arolsen,
Németország

LJL Leeds Jewish Refugee Committee (Zsidó
Menekültbizottság, Leeds): akták: WYL5044/12: West
Yorkshire Archive Service, Leeds, Egyesült Királyság

LJW Leeds Jewish Refugee Committee: levelezések és
dokumentumok: Collection 599: Wiener Library,
London

MTW Maly Trostinets-i tanúk beszámolóí, 1962–67: World
Jewish Congress Collection (Zsidó Világkongresszus
gyűjteménye): Box C213-05: American Jewish Archives
(Amerikai Zsidó Archívum), Cincinnati

PGB Fogolynyilvántartási archívum: KZ-Gedenkstätte
Buchenwald, Weimar

PGD Fogolynyilvántartási archívum: KZ-Gedenkstätte
Dachau, Dachau

PGM Fogolynyilvántartási archívum: KZ-Gedenkstätte
Mauthausen Kutatóközpont, Bécs

PNY New Yorkba érkező hajók utaslistái: Mikrofilmen
M237, 675: National Archives and Records
Administration (Nemzeti Archívum és
Dokumentumgyűjtemény), Washington DC

TAE Adolf Eichmann pere: helyi bírósági szakasz: Izrael
államának igazságügy-minisztériuma online itt:
nizkor.org (fellelve: 2016. március 19.)

WLO Adolph Lehmann notesze: Wienbibliothek Digital:
www.digital.wienbibliothek.at/wbrobv/periodical/titleir

(fellelve: 2017. május 20.)

YVP Dokumentumok: Yad Vashem, Jeruzsálem: Részben fellelhető itt: www.yadvashem.org

YVS A holokausztt áldozatainak névadatbázisa: Yad Vashem, Jeruzsálem: online itt: yvng.yadvashem.org (fellelve: 2017. április 14.)

Könyvek és cikkek

Aarons, Mark, War Criminals Welcome: Australia, a Sanctuary for Fugitive War Criminals Since 1945 (Melbourne: Black Inc, 2001).

Arad, Yitzhak, Israel Gutman and Abraham Margalit, Documents on the Holocaust, 8th edn, transl. Lea Ben Dor (London and Jerusalem: University of Nebraska Press and Yad Vashem, 1999).

Bardgett, Suzanne and David Cesarani (eds), Belsen 1945: New Historical Perspectives (London: Vallentine Mitchell, 2006).

Barton, Waltraud (ed.), Ermordet in Maly Trostinec: die österreichischen Opfer der Shoa in Weißrussland (Vienna: New Academic Press, 2012).

Bentwich, Norman, „The Destruction of the Jewish Community in Austria 1938–1942” in The Jews of Austria, ed. Josef Fraenkel, pp. 467–78 (London: Valentine, Mitchell, 1970).

Berkley, George E., Vienna and Its Jews: The Tragedy of Success, 1880s–1980s (Cambridge, MA: Abt Books,

1988).

Browning, Christopher, *The Origins of the Final Solution* (London: Arrow, 2005).

Burkitt, Nicholas Mark, *British Society and the Jews* (University of Exeter: PhD dissertation, 2011).

Cesarani, David, *Eichmann: His Life and Crimes* (London: Vintage, 2005). *Magyarul Eichmann – Élete és bűnei*, Gold Book, Debrecen, 2016

Cesarani, David, *Final Solution: The Fate of the Jews 1933–49* (London: Macmillan, 2016).

Czech, Danuta, *Auschwitz Chronicle: 1939–1945* (London: I. B. Taurus, 1990).

Czeike, Felix, *Historisches Lexikon Wien*, 6 vols (Vienna: Kremayr & Scheriau, 1992–7).

Długoborski, Waclaw and Franciszek Piper (eds), *Auschwitz 1940–1945: Studien der Geschichte des Konzentrations- und Vernichtungslagers Auschwitz*, 5 vols (Oświęcim: Verlag des Staatlichen Museums Auschwitz-Birkenau, 1999).

Dobosiewicz, Stanisław, *Mauthausen-Gusen: obóz zagłady* (Warsaw: Wydawn, 1977).

Dror, Michael, „News from the Archives,” *Yad Vashem Jerusalem*, 81 (October 2016), p. 22.

Dutch, Oswald, *Thus Died Austria* (London: E. Arnold, 1938).

Fein, Erich and Karl Flanner, *Rot-Weiss-Rot in Buchenwald* (Vienna: Europaverlag, 1987).

- Foreign Office (UK), Papers Concerning the Treatment of German Nationals in Germany, 1938–1939 (London: HMSO, 1939).
- Friedländer, Saul, *Nazi Germany and the Jews: vol. 1: The Years of Persecution, 1933–1939* (London: Weidenfeld and Nicolson, 1997).
- Friedman, Saul S., *No Haven for the Oppressed: United States Policy Toward Jewish Refugees, 1938–1945* (Detroit: Wayne State University Press, 1973).
- Frieser, Karl-Heinz, *The Eastern Front, 1943–1944*, transl. Barry Smerin and Barbara Wilson (Oxford: Clarendon Press, 2017).
- Gärtner, Reinhold and Fritz Kleinmann, *Doch der Hund will nicht krepieren: Tagebuchnotizen aus Auschwitz* (Innsbruck: Innsbruck University Press, 2012).
- Gedye, G. E. R., *Fallen Bastions: the Central European Tragedy* (London: Gollancz, 1939).
- Gemeinsames Zentralnachweissbureau, *Nachrichten über Verwundete und Kranke Nr 190 ausgegeben am 6.1.1915; Nr 203 ausgegeben am 11.1.1915* (Vienna: k. k. Hof und Staatsdockerei, 1915).
- Gerhardt, Uta and Thomas Karlauf (eds), *The Night of Broken Glass: Eyewitness Accounts of Kristallnacht*, transl. Robert Simmons and Nick Somers, pp. 36–55 (Cambridge: Polity Press, 2012).
- Gerlach, Christian, *Kalkulierte Morde: Die deutsche Wirtschafts- und Vernichtungspolitik in Weißrußland*

- 1941 bis 1944 (Hamburg: Hamburger Edition, 1999).
- Gilbert, Martin, *The Holocaust: the Jewish Tragedy* (London: Collins, 1986).
- Gilbert, Martin, *Auschwitz and the Allies* (London: Joseph, 1981).
- Gilbert, Martin, *The Routledge Atlas of the Holocaust*, 3rd edn (London: Routledge, 2002).
- Gillman, Peter and Leni Gillman, „Collar the Lot!” *How Britain Interned and Expelled Its Wartime Refugees* (London: Quartet, 1980).
- Gold, Hugo, *Geschichte der Juden in Wien: ein Gedenkbuch* (Tel Aviv: Olamenu, 1966).
- Goltman, Pierre, *Six mois en enfer* (Paris: Éditions le Manuscrit).
- Gottwaldt, Alfred and Diana Schulle, *Die «Juden deportationen» aus dem Deutschen Reich 1941–1945* (Wiesbaden: Marixverlag, 2005).
- Grenville, Anthony, „Anglo-Jewry and the Jewish refugees from Nazism,” *Association of Jewish Refugees Journal*, December 2012; available online at ajr.org.uk/index.cfm/section.journal/issue.Dec12/article=fellelve:2017.julius18).
- Gutman, Yisrael and Michael Berenbaum (eds), *Anatomy of the Auschwitz Death Camp* (Bloomington, IN: Indiana University Press, 1994).
- Hackett, David A. (ed., transl.), *The Buchenwald Report* (Boulder, CO: Westview Press, 1995).

- Haunschmied, Rudolf A., Jan-Ruth Mills and Siegi Witzany-Durda, St. Georgen–Gusen–Mauthausen: Concentration Camp Mauthausen Reconsidered (Norderstedt: Books on Demand, 2007).
- Hayes, Peter, Industry and Ideology: IG Farben in the Nazi Era (Cambridge: Cambridge University Press, 2001).
- Hecht, Dieter J., „Der König rief, und alle, alle kamen:” Jewish military chaplains on duty in the Austro-Hungarian army during World War I,” *Jewish Culture and History* 17/3 (2016): pp. 203–16.
- Heimann-Jelinek, Felicitas, Lothar Hölbling and Ingo Zechner, Ordnung muss sein: Das Archiv der Israelitischen Kultusgemeinde Wien (Vienna: Jüdisches Museum Wien, 2007).
- Heller, Peter, „Preface to a Diary on the Internment of Refugees in England in the Year of 1940” in *Exile and Displacement*, ed. Lauren Levine Enzie, pp. 163–79 (New York: Peter Lang, 2001).
- Horsky, Monika, Man muß darüber reden. Schüler fragen KZ-Häftlinge (Wien: Ephelant Verlag, 1988).
- Jones, Nigel, Countdown to Valkyrie: The July Plot to Assassinate Hitler (London: Frontline, 2008).
- Keegan, John, The First World War (London: Hutchinson, 1998). Magyarul Az első világháború, Akadémiai Kiadó, Bp., 2014
- Kershaw, Roger, „Collar the lot! Britain’s policy of internment during the Second World War,” UK

National Archives Blog, July 2, 2015, blog.nationalarchives.gov.uk/blog/collar-lot-britains-policy-internment-second-world-war/ (felleve: 2017. július 18.).

K.u.k. Kriegsministerium, Verlustliste Nr 209 ausgegeben am 13.7.1915 (Vienna: k. k. Hof und Staatsdockerei, 1915).

K.u.k. Kriegsministerium, Verlustliste Nr 244 ausgegeben am 21.8.1915 (Vienna: k. k. Hof und Staatsdockerei, 1915).

Kurzweil, Edith, *Nazi Laws and Jewish Lives* (London: Transaction, 2004).

Langbein, Hermann, *Against All Hope: Resistance in the Nazi Concentration Camps, 1938–1945*, transl. Harry Zohn (London: Constable, 1994).

Langbein, Hermann, *People in Auschwitz*, transl. Harry Zohn (Chapel Hill, NC: University of North Carolina Press, 2004).

Le Chêne, Evelyn, *Mauthausen: The History of a Death Camp* (Bath: Chivers, 1971).

Levi, Primo, *Survival in Auschwitz and The Reawakening: Two Memoirs* (New York: Summit, 1986; previously publ. 1960, 1965).

Loewenberg, Peter, „The Kristallnacht as a Public Degradation Ritual” in *The Origins of the Holocaust*, ed. Michael Marrus, pp. 582–96 (London: Meckler, 1989).

London, Louise, *Whitehall and the Jews, 1933–1948: British*

Immigration Policy, Jewish Refugees and the Holocaust (Cambridge: Cambridge University Press, 2000).

Lowenthal, Marvin, *The Jews of Germany* (London: L. Drummond, 1939).

Lucas, James, *Fighting Troops of the Austro-Hungarian Army, 1868–1914* (Tunbridge Wells: Spellmount, 1987).

Maier, Ruth, *Ruth Maier's Diary: A Young Girl's Life under Nazism*, transl. Jamie Bulloch (London: Harvill Secker, 2009).

Mazzenga, Maria (ed.), *American Religious Responses to Kristallnacht* (New York: Palgrave Macmillan, 2009).

Megargee, Geoffrey P. (ed.), *The United States Holocaust Memorial Museum Encyclopedia of Camps and Ghettos, 1933–1945: 4 vols* (Bloomington, IN: Indiana University Press, 2009).

Pendas, Devin O., *The Frankfurt Auschwitz Trial, 1963–1965* (Cambridge: Cambridge University Press, 2006).

Phillips, Raymond, *Trial of Josef Kramer and Forty-Four Others: The Belsen Trial* (London: W. Hodge, 1949).

Plänkers, Tomas, *Ernst Federn: Vertreibung und Rückkehr. Interviews zur Geschichte Ernst Federns und der Psychoanalyse* (Tübingen: Diskord, 1994).

Pukrop, Marco, „Die SS-Karrieren von Dr. Wilhelm Berndt und Dr. Walter Do"hrn. Ein Beitrag zu den unbekannten KZ-A"rzten der Vorkriegszeit," *WerkstattGeschichte* 62 (2012), pp. 76–93.

Rabinovici, Doron, *Eichmann's Jews: The Jewish*

Administration of Holocaust Vienna, 1938–1945, transl. Nick Somers (Cambridge: Polity Press, 2011).

Rees, Laurence, *The Holocaust: A New History* (London: Viking, 2017).

Rosenkranz, Herbert, „The Anschluss and the Tragedy of Austrian Jewry 1938–1945” in *The Jews of Austria*, ed. Josef Fraenkel, pp. 479–545 (London: Valentine, Mitchell, 1970).

Sagel-Grande, Irene, H. H. Fuchs and C. F. Rüter, *Justiz und NS-Verbrechen: Sammlung Deutscher Strafurteile wegen Nationalsozialistischer Tötungsverbrechen 1945–1966: Band XIX* (Amsterdam: University Press Amsterdam, 1978).

Schindler, John R., *Fall of the Double Eagle: the Battle for Galicia and the Demise of Austria-Hungary* (Lincoln, NE: University of Nebraska Press, 2015).

Silverman, Jerry, *The Undying Flame: Ballads and Songs of the Holocaust* (Syracuse, NY: Syracuse University Press, 2002).

Sington, Derrick, *Belsen Uncovered* (London: Duckworth, 1946).

Stein, Harry (compiler), *Buchenwald Concentration Camp 1937–1945*, ed. Gedenkstätte Buchenwald (Göttingen: Wallstein Verlag, 2004).

Taylor, Melissa Jane, „Experts in Misery?” *American Consuls in Austria, Jewish Refugees and Restrictionist Immigration Policy, 1938–1941* (University of South

Carolina: PhD Dissertation, 2006).

Teichova, Alice, „Banking in Austria” in Manfred Pohl (ed.), *Handbook on the History of European Banks* (Aldershot: Edward Elgar, 1994).

Trimble, Lee with Jeremy Dronfield, *Beyond the Call* (New York: Berkley, 2015).

van Pelt, Robert Jan and Debórah Dwork, *Auschwitz: 1270 to the Present* (New Haven, CT: Yale University Press, 1996).

van Pelt, Robert Jan, *The Case for Auschwitz: Evidence from the Irving Trial* (Bloomington, IN: Indiana University Press, 2016).

Wachsmann, Nikolaus, *KL: A History of the Nazi Concentration Camps* (London: Little, Brown, 2015).

Wagner, Bernd C., *IG Auschwitz: Zwangsarbeit und Vernichtung von Häftlingen des Lagers Monowitz 1941–1945* (Munich: K. G. Saur, 2000).

Wallner, Peter, *By Order of the Gestapo: A Record of Life in Dachau and Buchenwald Concentration Camps* (London: John Murray, 1941).

Walter, John, *Luger: The Story of the World’s Most Famous Handgun*, ebook edn (Stroud: History Press, 2016).

Wasserstein, Bernard, *Britain and the Jews of Europe, 1939–1945* (London: Leicester University Press, 1999 edn).

Watson, Alexander, *Ring of Steel: Germany and Austria-Hungary at War, 1914–1918* (London: Penguin, 2014).

Magyarul Acélgyűrű : Németország és az Osztrák–Magyar Monarchia az első világháborúban, 1914–1918 (Park Könyvkiadó, Bp., 2016).

Weinzierl, Erika, „Christen und Juden nach der NS-Machtergreifung in Österreich” in *Anschluß 1938*, pp. 175–205 (Vienna: Verlag für Geschichte und Politik, 1981).

Werber, Jack and William B. Helmreich, *Saving Children* (London: Transaction, 1996).

Wünschmann, Kim, *Before Auschwitz: Jewish Prisoners in the Prewar Concentration Camps* (Cambridge, MA: Harvard University Press, 2015).

Wyman, David S., *America and the Holocaust*, 13 vols (London: Garland, 1990).

Zalewski, Andrew, *Galician Portraits: In Search of Jewish Roots* (Jenkintown, PA: Thelzo Press, 2012).

Zucker, Bat-Ami, *In Search of Refuge: Jews and US Consuls in Nazi Germany, 1933–1941* (London: Vallentine Mitchell, 2001).

KÖSZÖNETNYILVÁNÍTÁS

Ez a könyv nem készülhetett volna el a közvetlen források nélkül – mint Gustav Kleinmann koncentrációs táborokban vezetett naplója vagy Fritz Kleinmann memoárja, melyet az innsbrucki egyetemről juttatott el nekem Reinhold Gärtner professzor. Reinhold segédkezett Fritznek mindkét dokumentum megjelentetésében a *Doch der Hund will nicht krepieren* (Innsbruck University Press, 2012) kötetben, és kulcsfontosságú volt az együttműködése kezdeti kutatásaimban e könyv kapcsán, és ezt hálásan köszönöm.

Hálás vagyok Kurt Kleinmann-nak – aki átélte az Anschlusst és Bécs náci megszállását – a sokórányi interjúért, és a hónapokon át tartó levelezésért. Peter Pattennek a nagylelkű, fáradhatatlan segítségért. A történet sosem lett volna ilyen részletgazdag és mély nélküle. Peter Patten, Gustav unokája szintén interjút adott, és levelezett velem. Hálás vagyok Rachel Schinének, aki összekötött a család Amerikában élő ágával. Az osztrák rokonság is segítette a munkámat. Peter Kleinmann, Victor Zehetbauer és édesapja, Ernst, valamint Richard Wilczek támogatása is elengedhetetlenül fontos volt.

John Rie vázlatosan lefordította a *Doch der Hund* kötetet, ez volt az első találkozásom a történettel, és ez adta a

szükséges alapot Gustav naplójának és Fritz memoárjának a lefordításához. A héber fejezetcímekért köszönet illeti Keren Joseph-Browningot, szakszerű tanácsaiért.

Sok archívum és archívumi munkatárs támogatta a munkámat, irányítottak, dokumentumokkal, képekkel láttak el, és türelmesen fogadták a kérdéseimet. Köszönöm mindnyájuknak. Többek között a bécsi Állami Archívumnak Gustav Kleinmann első világháborús szereplésének iratait; a valamikori foglyok irodáját vezető Ewa Bazannak az Auschwitz-Birkenau Múzeumban; Douglas Ballmannak és Georgiana Gomeznek, a University of Southern California Shoah Foundation Institute for Visual History and Education intézetben, akiktől megkaptam Fritz Kleinmann 1997-es interjójának leiratát és fényképeket; Johannes Beermann archívumosnak a Fritz Bauer Institutból, Goethe-Universität, Frankfurt am Main, köszönet Gustav és Fritz tanúvallomásaért a Frankfurt Auschwitz perekben; a Cambridge Egyetemi Könyvtárban Judy Farrar, az archívum és a különleges gyűjtemény munkatársának, a Claire T. Carney Könyvtárnak, University of Massachusetts, Dartmouth, a Samuel Barnetról szóló információkért; Harriet Harmer archívum asszisztensnek a West Yorkshire Archive Service-nél, Leeds, Egyesült Királyság, az Edith Kleinmannról és Richard Paltenhofferről megkapott információkért; Elisa Ho archívumi és különleges projektekért felelős munkatársnak, a Jacob Rader Marcus Center of the American Jewish Archivesnak, Cincinnatiában a Maly

Trostinetsről szóló dokumentumokért; Heike Müllernek, az International Tracing Service-nél Bad Arolsenben, Németországban, a Kleinmannék bebörtönzésével kapcsolatos iratokért a különböző táborokból, Katharina Kniefacznak, a KZ-Gedenkstätte Mauthausen Kutatási Központból, Bécsből, Fritz Kleinmann fogolyirataiért; Albert Knollnak a KZ-Gedenkstätte Dachau archívumából, a Richard Paltenhofferről szóló iratokért; Kimberly Kwan önkéntensnek a Gedenkstätte Buchenwaldnál, a Kleinmannékról és Richard Paltenhofferről adott információkért; Susanne Uslu-Pauernek, az archívum vezetőjének az Israelitischen Kultusgemeinde, Bécsben; és a Wiener Librarynek Londonban.

Jeremy Dronfield, 2018. március

ALAN GRATZ

MENEKÜLTEK

Josef – 1938. Berlin, Németország

RECCS! BUMM!

Josef Landau hirtelen felült az ágyban, szíve sebesen dobogott. Ez a hang – mintha valaki berúgta volna a bejárati ajtót. Vagy álmodta csak?

Hallgatózott, fülét hegyezve a sötétben. Nem szokta még meg az új lakás zajait – ezét a kisebb lakását, ahova a családjával költözni kényszerült. Nem engedhették már meg a régit. Azóta nem, amióta a nácik azt mondták, az apja többé nem foglalkozhat joggal. Azért nem, mert zsidó.

A kishúga, Ruth még mélyen aludt a szoba túloldalán. Josef megpróbált megnyugodni. Talán csak rémálma volt.

A szobája előtt, a sötétben, valami morogva, zörögve mozgott.

Valaki bejött a házba!

Josef tágra nyílt szemmel hátrébb kúszott az ágyában. A szomszéd szobában valami összetört – *csörrrrr!* Ruth felébredt, és felsikoltott. A nyers, vak rettegés sikolya volt ez. Még csak hatéves volt.

– Mama! – kiáltott Josef. – Papa!

Toronymagas árnyék rontott be. A levegő mintha sercegett volna körülöttük, akár a fehér zaj a rádióból. Josef megpróbált elrejtőzni az ágy sarkában, de sötét kezek nyúltak utána. Felé markoltak. Még hangosabban üvöltött fel, mint a kishúga, elnyomva ezzel a sikolyt. Félelmében

rúgkapált és hadonászott, de az egyik árnyék elkapta a bokáját, és arccal lefelé végighúzta az ágyon. A fiú a lepedőt karmolta, de a kéz túl erős volt. Annyira megrémült, hogy bevizelt. A meleg nedvesség előntötte a pizsamáját.

– Ne! – sikoltott fel. – Ne!

Az árnyékok a padlóra dobták. Egy másik a hajánál fogva felemelte Ruthot, és pofon csapta.

– Kuss legyen! – kiáltotta, és a lányt levágta a padlóra a bátyja mellé. Az a sokktól elcsendesedett, de csak egy pillanatra, majd újra sírni kezdett, még hangosabban, még erősebben.

– Csitt, Ruthie, csitt! – kérlelte Josef. A karjába vette hűgát, és védelmező ölelésébe burkolta. – Csitulj el!

A padlón lapultak egymás mellett, miközben az árnyékok felemelték a lány ágát, és a falnak csapták. *Reccs!* A bútor ripityára tört. Az árnyak letépték a képeket, kirántották a fiókokat a szekrényekből, ruhákat hajigáltak mindenfelé. Lámpákat és égőket zúztak szét. Josef és Ruth egymásba kapaszkodva, rettegve, könnyektől nedves arccal feküdt a földön.

Az árnyak ismét megragadták, és kivonszolták őket a nappaliba. Újra a padlóra dobták mindkettőjüket, és felkapcsolták a villanyt. Mikor Josef szemei megszokták a fényt, látta az otthonukba betörő hét idegent. Némelyiken utcai öltözet volt: fehér, feltűrt ujjú ing, szürke pantalló, barna gyapjúsapka, bőr munkáscsizmák. Többen barna inget viseltek, rajta a *Sturmabteilung* piros, horogkeresztes karszalagjával. Adolf Hitler „rohamosztagosai”.

A szüleik is ott voltak, a barnaingesek lábánál feküdtek.

– Josef! Ruth! – kiáltott fel Mama, amikor meglátta őket. A gyerekei felé vetette magát, de az egyik náci rámarkolt a hálóingére, és visszarántotta.

– Aron Landau – szólt oda Papához az egyik barnainges –, továbbra is jogászként praktizál, annak ellenére, hogy az 1933-as, a tisztviselői kar helyreállításáról szóló törvény értelmében ez a zsidók számára tiltott tevékenységnek minősül. E miatt a német nép ellen elkövetett bűnéért védőőrizetbe kerül.

Josef kétségbeesetten nézett az apjára.

– Ez az egész csak egy félreértés – szólalt meg Papa. – Ha megadnák a lehetőséget, hogy megmagyarázzam...

A barnainges a többiek felé intett a fejével, ügyet sem vetve Papára. A nácik közül ketten talpra rángatták, és elvonszolták az ajtó irányába.

– Ne! – kiáltott fel a fiú. Tennie kellett valamit. Talpra ugrott, megragadta az apját hurcoló alakok egyikének karját, és megpróbálta elhúzni. Két másik férfi rántotta el, és lefogták, miközben ő sikertelenül küzdött a szorítás ellen.

A csapatot vezető barnainges felkacagott.

– Nézzenek már oda! – mutatott a nedves foltra Josef pizsamáján. – A kölyök behugyozott!

A nácik röhögtek, a fiú arca pedig szégyentől vörösen izzott. A két ember karjai közt küszködött, igyekezett kiszabadítani magát.

– Hamarosan férfi leszek – mondta nekik. – Férfi leszek,

hat hónap és tizenegy nap múlva.

A nácik újra csak röhögtek.

– Hat hónap és tizenegy nap! – felelt a barnainges. – Nem mintha számítana. – Hirtelen komoly hangra váltott. – Talán elég közel vagy már ahhoz, hogy téged is elvigyünk a táborba, mint az apádat.

– Ne! – sikított fel Mama. – Ne, a fiam még csak tizenkettő. Kisfiú még. Kérem, ne tegyék!

Ruth Josef lábai köré fonta a karját, és zokogott.

– Ne vigyétek el! Ne vigyétek!

A barnainges elfintorodott a zajongás hallatán, és nemlegesen intett az Aron Landaut cipelő férfiak felé. Josef nézte, ahogy azok magukkal húzzák Papát, miközben Mama és Ruth zokogtak.

– Ne siess annyira felnőni, fiú – mondta a barnainges. – Nemsokára érted is eljövünk.

A nácik szétrombolták a lakás többi részét is, bútorokat és tányérokat törtek össze, függönyöket téptek le. Aztán olyan hirtelen távoztak, amilyen hirtelen érkeztek, és Josef anyjával és húgával összebújva térdelt a szoba közepén. Végül, mikor már minden könnyüket kisírták, Rahel Landau a saját hálójába kíserte a gyerekeket. Újra összerakta az ágyát, és egészen reggelig szorosan magához ölelve tartotta Josefet és Ruthot.

A következő napokban a fiú megtudta, nem csak az ő családját támadták meg aznap éjszaka a nácik. Szerte Németországban más zsidó otthonok, üzletek, zsinagógák is

elpusztultak, és tízezrével tartóztatták le és küldték koncentrációs táborokba a zsidó férfiakat. Ez volt a *Kristallnacht*, a törött ablak- és kirakatüvegekről elnevezett Kristályéjszaka.

A náci szavak nélkül adták át a világos üzenetet: Josef és családja nemkívánatos személyekké váltak Németországban. De a fiú, az anyja és a kishúga nem mentek sehova. Még nem. A Papa nélkül nem.

Mama heteket töltött azzal, hogy egyik kormányhivatalból ment a másikba, és megpróbálta megtudni, hol van a férje, és mikor láthatja viszont. Senki nem mondott neki semmit, Josef pedig kezdett kétségbeesni. Attól tartott, sosem látja többé az apját.

Majd hat hónappal azután, hogy Aron Landaut elvitték, táviratot kaptak. Táviratot Papától! Kiengedték a dachau-i koncentrációs táborból, azzal a feltétellel, hogy tizennégy napon belül elhagyja az országot.

Josef nem akart elmenni. Neki Németország volt az otthona. Hova is mentek volna? Hogyan élnének ezután? A náci viszont immár kétszer mondták nekik, hogy menjenek el, és a Landau család nem akarta kivárni, míg kiderül, mi lesz a következő lépésük.

Isabel – 1994. Havanna mellett, Kuba

Második próbálkozásra sikerült csak előcsalogatni a vézna, tarka kiscicát a rózsaszín betontégla ház alól, és az el is kezdett enni Isabel Fernandez kezéből. A macska éhezett, ahogy Kubában mindenki más is, és az éhsége hamar legyőzte a félelmét.

Annyira apró volt, hogy alig tudta megrágni a babszemeket. Úgy dorombolt, mintha motor lett volna kis pocakjában, és két falat közt beledöfte a fejét Isabel kezébe.

– Te sem vagy valami szép látvány, ugye, cicus? – állapította meg a lány. Az állat szőre csomós és matt volt, és Isabel érezte a bőrön keresztül a csontokat. Akkor döbbszent rá, hogy a kiscica nem sokban különbözik tőle: vékony, éhes, és igencsak ráférne egy fürdés. Isabel tizenegy éves volt, csupa hosszú kéz meg láb. Barna arcát szeplők tarkították, vastag, fekete haját – melyet a nyár miatt rövidegre vágtak – a füle mögé tűrve hordta. Mezítláb volt, mint mindig, és egész héten ugyanazt az atlétatrikót és rövidnadrágot hordta.

A cica az utolsó falat babot is lenyelte, és szánalmas kis nyávogást hallatott. Isabel azt kívánta, bárcsak valami egyebet is adhatna neki, de már ez az étel is több volt annál, amit nélkülözni tudott. Az ő ebédje nem volt sokkal több, mint a kiscicaé – egy pár szem bab, és egy kis adag rizs. Egészen kicsi kora óta megszokott dolog volt a jegyrendszer

és az ételadagolás, de néhány évvel ezelőtt, 1989-ben megbukott a Szovjetunió, és Kuba a szakadék mélyére került. Kommunista ország volt, akárcsak hatalmas pártfogója, a szovjetek pedig évtizedeken át vásárolták fel a kubai cukrot. Cserébe az apró szigetnek élelmet, üzemanyagot és gyógyszereket adtak el.

Mikor azonban a Szovjetunió a múlté lett, úgy vált a támogatásuk is azzá. Minden kubai farmon csak cukornádat termesztettek, és miután a cukrot senkinek sem tudták eladni, a nád elszáradt, a finomítók bezártak, rengeteg ember maradt munka nélkül. Az orosz üzemanyag nélkül a traktorokat sem tudták beindítani, hogy a mezőket átállítsák élelmiszer-termesztésre, élelmiszer híján pedig Kuba éhezni kezdett. Levágtak és megettek már minden tehenet, minden disznót, minden birkát. Az emberek még a havannai állatkertbe is betörtek, és megették az állatokat – a végén már az olyan macskák is az ebédlőasztalon kötöttek ki, mint ez a kiscica.

De ezt a macskát ugyan nem eszi meg senki.

– Te a mi kis titkunk leszel – suttogta a lány.

– Hé, Isabel! – szólt oda Iván Castillo, amitől a másik összerezzen. A cica ismét bekúszott a ház alá.

Iván egy évvel volt idősebb Isabelnél, a szomszéd házban lakott. Barátok voltak, amióta az eszéért tudja. A fiú bőre fakóbb volt, mint az övé, a haja göndör és sötét. Egy póló volt rajta, a havannai *Industriales* baseballcsapat logójával, a fején egy baseballsapka, a New York Yankees hivalkodó NY betűivel. Felnőve profi baseballjátékos szeretett volna

lenni, és elég jól játszott ahhoz, hogy ez ne csak egy habókos ábránd legyen.

Lehuppant Isabel mellé a porba.

– Nézd! Találtam a cicának egy kis döglött halat a parton.

Isabel visszahőkölt a szagtól, de a cica már futott is vissza, és mohón csócsálta a falatot Iván kezéből.

– Adnunk kell neki egy nevet – jelentette ki a fiú. Mindent elnevezett maga körül: a faluban csatangoló kóbor kutyákat, a biciklijét, még a baseballkesztyűjét is. – Mit szólsz a Jorgéhoz? Javier? Vagy Lazaro?

– Ezek mind fiúnevek! – válaszolt Isabel.

– Iván! – A fiút apja hívta a szomszédból. – Gyere, segíts nekem a fészerben!

Iván talpra kászálódott.

– Mennem kell. Épp építünk valamit... egy kutyaházat – magyarázta, mielőtt elrohant.

Isabel megrázta a fejét. Iván azt gondolta magáról, hogy nagyon ravasz, de Isabel pontosan tudta, mit építenek az apjával a fészerben. Nem kutyaházat. Hanem egy csónakot. Amivel eljuthatnak Amerikáig!

Aggódott, nehogy elkapják Castillóékat. Fidel Castro, aki előbb miniszterelnökként, majd elnökként volt Kuba vezetője, senkinek nem engedte elhagyni az országot – különösen Amerikába nem mehetett senki. Ha valakit rajtakaptak, amint csónakon elhagyja a szigetet, azt Castro börtönbe záratta. És az Egyesült Államok sem kért a kubai menekültekből. A parti őrség hajói a Havannát Floridától elválasztó, százötven kilométeres tengerszakaszon

járőröztek, és ha elkaptak valakit, azt az Egyesült Államok elnöke, Bill Clinton, a Kuba déli végén, a Guantánamói-öbölben levő amerikai haditengerészeti bázisra küldte. Onnan pedig az illető visszakerült Castro kezébe, aki börtönbe záratta.

Isabel azért tudta mindezt, mert az apját, amikor az a legutóbb próbált Amerikába hajózni, elkapták, és börtönbe zárták.

Meglátta Papit és nagyapját, akik épp a városba indultak, sorban állni élelmiszerért. Visszatette a kiscicát a ház alá, és beszaladt a trombitájáért. Szeretett velük tartani Havannába, hogy ott kiálljon egy utcasarokra a trombitájával pár *pesó*ért cserébe. Bár soha nem szerzett valami sokat. Nem azért, mert nem zenélt jól. Az anyja mondogatta: Isabel még a viharfelhőket is letrombitálja az égből. Gyakran álltak meg előtte a járókelők, tapsoltak, a lábukkal doboltak, miközben játszott. De soha nem adtak neki pénzt, mivel a Szovjetunió összeomlása óta szinte mindenkinél csak egyfajta fizetőeszköz volt: az étkezési jegyek. Azok meg amúgy is értéktelenek voltak – akár volt jegye az embernek, akár nem, nemigen volt mire beváltani.

Utolérte apját és nagyapját, majd mikor elérték a Malecönt, a havannai kikötő hullámtörőjén végighaladó széles utcát, levált róluk. Az út egyik oldalán egymást érték a zöld, sárga, rózsaszín és babakék házak, üzletek. A festék már mállott, az épületek öregek voltak, viharverték, de a lány még mindig megcsodálta őket. A fehér promenádon állt, ahol mintha egész Havanna felvonult volna. Anyák

tolták a járdán a babakocsikat, párok csókolóztak a pálmafák alatt, rumbát játszottak a gitározó, doboló utcazenészek, fiúk ugráltak egymás után fejest a tengerbe. Isabelnek ez volt a kedvenc helye az egész városban.

Ledobott egy öreg baseballsapkát a földre, abban reménykedve, hátha valakinek van egy-két pesója, majd a szájához emelte a trombitát. Ahogy belefűjt, az ujjával lenyomta a hangokat, amiket kívülről tudott már. Egy salsát játszott a legszívesebben, ezúttal azonban a zenén túlra figyelt. A Malecónon guruló autók és kamionok zaján túlra, a mellette elhaladó emberek szavain, a hullámtörőn mögötte szétcsattanó hullámok dőrején túlra.

A zene alatt meghúzódó *clavéra* figyelt. Arra a rejtélyes, a kubai zenében megbúvó ritmusra, amit, úgy tűnt, mindenki hallott – kivéve őt. Arra a szabálytalan ritmusra, ami a szabályos ritmusra simul rá, akár a bőr a szívverésre. De akárhogy próbálta, soha nem hallotta, soha nem érezte. Most figyelt, összpontosított, igyekezett érezni Kuba szívverését a saját zenéjében.

Ehelyett azonban csak az összetörő üveg ropogását hallotta.

Mahmud – 2015. Aleppó, Szíria

Mahmud Bishara láthatatlan volt, és ez tökéletesen megfelelt neki. A láthatatlanság segített túlélni.

Persze nem szó szerint volt az. Ha valaki alaposan megnézte őt magának, be tudott pislantani a mélyen az arcába húzott csuklya alá, egy tizenkét éves fiút láthatott, hosszú, markáns orral, vastag, fekete szemöldökkel, rövidre nyírt, fekete hajjal. Az élelmiszerhiány ellenére is zömök volt, széles, izmos vállakkal. Ő azonban mindent megtett, hogy elrejtse a méretét és az arcát, hogy minél észrevétlenebb maradjon. A halál bármelyik pillanatban lecsaphatott egy vadászgép vagy egy egyszerű katona rakétája képében akkor, amikor a legkevésbé számít rá az ember. De azzal, hogy igyekezett észrevétlen maradni a szír hadsereg vagy az ellenük harcoló lázadók előtt, csak a bajtól óvta meg magát.

A padsor közepén ült, az osztály felénél, ahonnan a tanár nem szólítja a táblához. A padok elég szélesek voltak három diák számára, és Mahmud két idősebb fiú, Ahmed és Nedhal közt ült, középen.

Ahmed és Nedhal nem voltak a barátai. Mahmudnak egyetlen barátja sem volt.

Így könnyebb láthatatlannak maradni.

A tanárok egyike egy kézi csengőt lóbálva járt fel-alá a folyosón, így a fiú felkapta a táskáját, és elment megkeresni

Valídot, a kisöccsét.

Valíd tízéves volt, az iskolában két osztállyal Mahmud alatt járt. Ő is rövidre vágva viselte fekete haját, de inkább az anyjukra hasonlított. A válla csapott volt, a szemöldöke vékonyabb, az orra laposabb, a fülei nagyobbak. A fogai túl nagynak tűntek a fejéhez képest, és amikor mosolygott, úgy nézett ki, mint egy rajzfilmmókus. Nem mintha gyakran mosolygott volna mostanában. Mahmud nem is emlékezett rá, mikor látta a kisöccsét nevetni. Vagy sírni. Vagy egyáltalán, bármilyen érzelmet mutatni.

A háború idegessé tette. Zaklatottá, paranoiássá. Az öccséből robotot csinált.

Bár nem volt túl messze a lakásuk, Mahmud mindennap más útvonalon ment haza Valíddal. Néha a sikátorokon át: az úton katonákba botolhattak, és soha nem lehetett tudni, kinek az oldalán állnak. A lebombázott épületek is megfelelték. Mahmud és Valíd könnyen felszívódott a kicsavarodott fém és az összezúzott beton halmai közt, és nem voltak falak, amik rájuk omolhatnak, ha épp a fejük felett zúg el egy tüzérségi lövedék. Ha viszont egy repülőről dobnak le egy hordóbombát, akkor viszont nem baj, ha vannak falak. A hordóbombákat szögekkel és fémhulladékkal tömték meg, és aki nem tudott lebukni előlük egy fal mögé, azt apró cafatokra tépték.

Nem volt ez mindig így. Alig négy évvel ezelőtt ez a romhalmaz, ahol laktak, Szíria legnagyobb, legragyogóbb, legmodernebb városa volt. A Közel-Kelet egyik koronaékszere. Mahmud emlékezett a neonnal bevilágított

plázákra, a ragyogó felhőkarcolókra, a futballstadionokra, mozikra, múzeumokra. És Aleppó elég hosszú múltra tekintett vissza. Az óváros a 12. században épült, és a környéken már Kr. e. 6000 környékén is éltek emberek. Lenyűgöző város volt egy gyerek számára.

Egészen 2011-ig, amikor is az Arab Tavasz elérte Szíriát.

Akkor még nem így hívták. Senki nem tudta, hogy kormányokat megdöntő, diktátorokat megbuktató, polgárháborúkat szító forradalmi hullám söpör végig a Közel-Keleten. Mindenki csak annyit látott a tévében, a facebookos és twitteres posztokban, hogy Tunéziában, Líbiában, Jemenben zavargások vannak, és ahogy egyik ország a másik után mozdul meg, és kiáltja: „Elég!” Így mozdult meg a következő, majd a következő, míg végül az Arab Tavasz megérkezett Szíriába is.

A sírek azonban tudták, mennyire veszélyes tüntetni az utcákon. Az ország vezetője Bassár el-Aszad volt, akit kétszer is elnökké „választottak”, mivel mindenki másnak tilos volt indulnia ellene. Aszad gondoskodott róla, hogy akik nem kedvelik őt, eltűnjenek. Örökre. Így mindenki attól rettegett, mit fog tenni, ha az Arab Tavasz végigsöpör Szírián. Egy régi mondás szerint „Csukd be az ajtót a szél előtt, és ne aggódj”. És a helyiek ezt is tették. Míg a Közel-Keleten mindenütt folytatódtak a zavargások, a sírek otthon maradtak, becsukták az ajtókat, és kivártak.

De nem sikerült elég szorosan becsukni. A fővárosban, Damaszkuszban, egy férfit börtönbe zártak, mert felszólalt az elnök ellen. Darában, egy dél-szíriai városban néhány

kölyköt letartóztatott és bántalmazott a rendőrség, mert Aszad-ellenes szlogeneket firkáltak a falakra. Aztán hirtelen mintha egyszerre örvült volna meg az egész ország. Emberek tízezrei özönlöttek el az utcákat, a politikai foglyok szabadlábra helyezését és mindenki számára több szabadságjogot követelve. Egy hónap leforgása alatt Aszad minden katonáját, tankját és bombázóját bevetette a tüntetők – a saját *népe* – ellen, és azóta Mahmud és Valíd, és Szíriában mindenki más, szünni nem akaró háborúban élt...

Épp egy újabb, törmelékkel teleszórt sikátorba fordultak be – egy másikba, mint előző nap –, és azonnal meg is torpantak. Közvetlenül előttük két fiú szorított egy harmadikat egy fal maradványaihoz: meg akarták fosztani a kenyértől, amit egy szatyorban cipelt.

Mahmud zakatoló szívvel húzta be Valídot egy kiégett autó mögé. Az ilyen esetek újabban elég gyakoriak voltak: a városban egyre nehezebb volt élelemhez jutni. De Mahmudban a jelenet egy régebbi, közvetlenül a háború kitörése utáni emléket ébresztett fel.

Épp a barátjához, Khalidhoz igyekezett. Egy ehhez hasonló mellékutcában találta meg, amint épp két idősebb fiú ütlegette. Ahogy ő, Khalid is a síita^[1] muszlimokhoz tartozott egy szunnita^[2] többségű országban. Khalid okos volt. Nagyon eszes. Mindig gyorsan lőtt a keze a magasba az osztályban, és mindig tudta a megfelelő választ. Ő és Mahmud már évek óta ismerték egymást, és a szabad délutánjaikon szívesen olvastak képregényeket, néztek

szuperhősös filmeket, vagy játszottak videojátékokkal.

Akkor azonban Khalid labdává gömbölyödve hevert a földön, karjait a feje köré fonta, hogy védje magát a két másik fiú rúgásaitól.

– Most nem vagy olyan okos, mi, te disznó? – kérdezte röhögve az egyik.

– Tudd, hol a helyed, sííta! Ez itt Szíria, nem Irán!

A szunniták gyűlölték a síitákat, de még jobban utálták azt, ha egy sííta lekörözi őket.

Mahmud olyan üvöltést hallatott, amire még Rozsomák⁽³⁾ is elismerően biccentett volna, és a fiúkra vetette magát.

Majd legalább olyan alaposan elverték, mint Khalidot.

Attól a naptól kezdve mindkettőjükön céltábla volt. A két idősebb srác különbejáratú bántalmazóikká vált, az órák közti szünetekben és az iskola után rendszeresen megruházták őket.

A fiúk ekkor tanulták meg, mekkora értéke is van a láthatatlanságnak. Mahmud egész nap az osztályteremben maradt, még a mosdóra vagy az udvarra sem ment ki, Khalid többé egy kérdésre sem válaszolt, még akkor sem, amikor a tanár közvetlenül őt szólította. Ha a szekálóid észre sem vesznek, akkor nem ütlegelnek – Mahmud ekkor ébredt rá, hogy Khaliddal együtt nagyobb célpontok. Ha egyedül van, könnyebben marad észrevétlen. Ezt egyikük sem mondta ki soha, de mindketten megértették, és egy éven belül lassan eltávolodtak egymástól. Még a folyosón sem beszéltek, ha elhaladtak egymás mellett.

Egy évvel később Khalid légitámadás áldozata lett.

2015-ben Szíriában jobb volt, ha az embernek nincsenek barátai...

Mahmud nézte, ahogy a két fiú megtámadja a kenyeret vivő harmadikat, akit még csak nem is ismert. Érezte, ahogy elárasztja a felháborodás, a düh, az együttérzés. Hevesen és mélyen vett levegőt, ökölbe szorult a keze.

– Tennem kellene valamit... – suttogta. De több esze volt ennél.

Fejet leszegni, csuklyát felhúzni, szemeket a földre szegezni! Maradj láthatatlan – ez volt a titok. Olvadj be! Tűnj el!

Kézen fogta a kisöccsét, megfordultak, és egy másik úton indultak haza.

álmgyár

A könyv mágikus eszköz. Az író a bűvész, a toll pedig a varázspálca. A jó bűvész magán tudja tartani a figyelmet, és az olvasó reméli, hogy még sokáig a bűvkörében maradhat.

A 2012-ben alapított Álomgyár Kiadó ezeket a bűvészeket keresi. Azokat, akik fantáziájukkal olyan helyekre merészkednek, ahová mások nem képesek. Az ő történeteiket hozzuk el az olvasóknak, Nektek.

Jelentkeznél? Írj nekünk!
konyvetirok@alomgyar.hu

Látogass el hozzánk:

alomgyar.hu

[1] Holdfázisok innen: <http://www.timeanddate.com/moon/austria/amstetten?month=1&year=1945>.

[2] Ma Dél-Lengyelország és Nyugat-Ukrajna része.

[3] Megjelent: Die Stimme, 1938. március 11. (ld. Gedye, Fallen Bastions, egy szemtanú visszaemlékezései az aznapi bécsi történésekre.)

[4] Schuschnigg Vaterländische Front nevű pártja fasiszta volt, egyaránt elnyomta a nácikat és a szociáldemokratákat. Ezzel együtt nem volt kifejezetten antiszemita. A zsidók lélekszámát ld. Gilbert: Routledge Atlas of the Holocaust és Bentwich: Destruction.

[5] Die Stimme, 1938. március 11.

[6] Volt olyan zsidó származású osztrák, aki teljes egészében németnek vallotta magát, a bécsi Peter Wallner kijelentette, hogy: „sosem voltam zsidó, noha a nagyszüleim azok”. De mikor a nácik bejöttek, rá is ugyanaz az üldözés várt, mint a többiekre. „A nürnbergi törvények szerint zsidó vagyok.” (Wallner: By Order). Az 1935-ös nürnbergi törvények úgy határozták meg, hogy akkor számít zsidónak valaki, ha több mint két nagyszülője zsidó, a vallásától függetlenül.

[7] Die Stimme, 1938. március 11.

[8] Jüdische Presse, 1938. március 11.

[9] Nagyjából mai ezer forintnak megfelelő összeg.

[10] A kereszt szárai T alakban végződnek, a Vaterländische Front szimbóluma.

[11] A nap történéseinek leírását ld. George Gedye: Fallen Bastions. A brit újságíró a Daily Telegraph és a New York Times tudósítójaként volt az események tanúja, ekkor Bécsben élt.

[12] Ezért határozta meg Schuschnigg cinikusan huszonnégy évben a népszavazási jogosultság korhatárát, a nácik ennél többnyire fiatalabbak

voltak.

[13] The Times, 1938. március 11. és Neues Wiener Tagblatt (Tages-Ausgabe), 1938. március 11.

[14] Gedye: Fallen Bastions – az este eseményeinek leírása.

[15] Gedye: Fallen Bastions, The Times, 1938. március 12.

[16] Idézve itt: Gedye: Fallen Bastions, The Times 1938. március 12. A The Times megírta, hogy a berlini lapok szerint Németország felszámolta a „marxista patkányok árulását”, akik az osztrák kormányban ülve „hajmeresztő kegyetlenségekre vetemedtek” a német határ felé tartó nagyszámú menekülttel szemben. Ezzel a hazugsággal igazolták a nácik ezt a lépésüket, hogy elfoglalták Ausztriát.

[17] Emelvény, tóraolvasáshoz használt asztallal a tóraszekrény előtt.

[18] Aznap este, így írták le, a zsinagóga „überfüllt” volt, azaz zsúfolásig megtelt. (Gold: Geschichte és Weinzierl: Christen und Juden)

[19] Gedye: Fallen Bastions. A katolikusokkal szembeni ellenségesség olyan nézeteltérésekből ered, mint amikor a nácik el akarták törölni az Ótestamentumot, ezzel dejudaizálni a keresztény vallást, vagy hogy az egyház elismerte a nem árják áttérését, és a Vatikán elítélte a rasszizmust (Cesarani: Final Solution).

[20] Idézve itt: Cesarani: Final Solution

[21] Gedye: Fallen Bastions

[22] Dutch: Thus Died Austria és Neues Wiener Tagblatt (Tages Ausgabe), 1938. március 12., Banater Deutsche Zeitung, 1938. március 13. és The Times, 1938. március 14.

[23] Neues Wiener Tagblatt (Tages Ausgabe), 1938. március 12.

[24] Gedye: Fallen Bastions

[25] Arbeitersturm, 1938. március 13., The Times, 1938. április 17.

[26] Nem tudni, melyik rendőrállomás lehetett ez. Legvalószínűbb, hogy a Leopoldgassei őrs, a Schutzpolizei Gruppenkommando Osthoz, a Reich egyenruhás rendőri erejéhez tartoztak. (Reichsamter und Reichsbehörden in der Ostmark, AFB)

[27] Fritz Kleinmann memoárja, Kurt Kleinmann és Edith fia, Peter Patten visszaemlékezései alapján, valamint különböző korabeli források szolgáltak további részletekkel.

[28] Moritz Fleischmann tanúvallomása, TAE; Berkley, Bécs; Lowenthal: Jews of Germany, The Times, 1938. március 31. és április 7.

[29] Gedye: Fallen Bastions

[30] The Times, 1938. április 8. és 11., Gedye: Fallen Bastions

[31] The Times, 1938. április 11. Maga a szavazólap is a propagandát szolgálta, egy nagy körbe beleírták, hogy „igen” (az Anschlussra), és egy kicsibe a szélén meg, hogy „nem”.

[32] The Times, 1938. április 12.

[33] The Times, 1938. április 9.

[34] The Times, 1938. március 23., március 26., április 30.

[35] Bentwich: Destruction

[36] Bentwich: Destruction; Rosenkranz: Anschluss

[37] Dachau 1933-ban alapították egy használaton kívüli gyárban, ez volt az első kifejezett koncentrációs tábor. 1938 nyarára már működtek nagyobb táborok Németországban (és néhány kisebb is): Dachau, Buchenwald, Sachsenhausen és Flossenbürg, és hamarosan újabbakat nyitottak: köztük Mauthausen Ausztriában, 1938 augusztusában (ld. Wachsmann: KL; Cesarani: Final Solution; Rees: The Holocaust).

[38] Birodalmi Belügyminisztérium, 1938. augusztus 17., in Arad et al. Documents.

[39] B.306-os vallomás, AWK.

[40] B.95-ös vallomás, AWK.

[41] Így írta le az esetet a The Times brüsszeli tudósítója (1938. október 27.), az Associated Press a Chicago Tribune-ben (1938. október 27.) pedig hozzátette, hogy elvették a fényképezőgépet, és négyre emelte a részt vevő nácik létszámát, valamint beleírta a névtelen forrástól származó állítást, hogy az újságírókat leütötték és rugdosták.

[42] Neues Wiener Tagblatt, 1938. október 26.

[43] Völkischer Beobachter, 1938. október 26., idézve itt: Marrus: Origins

[44] Neues Wiener Tagblatt, 1938. november 8.

[45] A „törött üvegek éjszakája” a szokásos fordítás, de a „kristály” pontosabb.

[46] Reinhard Heydrich távirata valamennyi rendőrőrsnek, 1938. november 10.

[47] Az Egyesült Királyság bécsi konzuljának leveléből, 1938. november 11., in: Foreign Office, Papers

[48] Polizeiamt Leopoldstadt, a helyi egyenruhás rendőrség központja az Ausstellungstrasse 171.-ben. (Reichsamter und Reichsbehörden in der Ostmark, AFB)

[49] Közeli barátok, akikkel tegeződött.

[50] Fritz Kleinmann memoárja alapján. Gärtner és Kleinmann: Doch der Hund. További részletek tanúk visszaemlékezéseiből: B.24 (anonim), B.62 (Alfred Schechter), B.143 (Carl Löwenstein), AWK; Siegfried Merecki (Manuscript 166 (156)), Margarete Neff (Manuscript 93 (205))

tanúvallomása alapján in Gerhardt és Karlauf: Night of Broken Glass; Wallner: By Order of the Gestapo.

[\[51\]](#) Az Egyesült Királyság bécsi konzuljának leveléből, 1938. november 11.; in Foreign Office, Papers

[\[52\]](#) Zsidó vagy nem zsidó? (német)

[\[53\]](#) A pontos, dokumentált szám: 6547 fő (Taylor: Experts in Misery)

[\[54\]](#) B.62 (Alfred Schechter), AWK. Ekkoriban Mauthausenba elítélteket szállítottak, a háború előtt ide nem kerültek zsidók, de ekkoriban úgy hitték, ide jutnak (e.g. The Scotsman, 1938. november 14.; cf. Wünschmann: Before Auschwitz, p. 183).

[\[55\]](#) B.143 (Carl Löwenstein), AWK.

[\[56\]](#) New York Times, 1938. november 15. és 26.

[\[57\]](#) Idézve itt: Swiss National Zeitung, 1938. november 16.

[\[58\]](#) The Spectator, 1938. november 18.

[\[59\]](#) Westdeutscher Beobachter (Köln), 1938. november 11.

[\[60\]](#) Westdeutscher Beobachter (Köln), 1938. november 11.

[\[61\]](#) Ismeretlen német lap, idézve az Egyesült Királyság bécsi konzulja által, 1938. november 11., in Foreign Office, Papers

[\[62\]](#) Cesarani: Final Solution

[\[63\]](#) The Spectator, 1938. november 18.

[\[64\]](#) Cesarani: Eichmann

[\[65\]](#) Heydrich. Idézve: Cesarani: Final Solution

- [66] Rabinovici: Eichmann's Jews, Cesarani: Final Solution
- [67] The Spectator, 1938. július 29.
- [68] The Spectator, 1938. augusztus 19.
- [69] Adolf Hitler beszéde a Reichstagban, 1939. január 30. Idézve: The Times, 1939. január 31. és Arad et al. Documents
- [70] Daily Telegraph, 1938. november 22., ld. még: House of Commons Hansard, 1938. november 21.
- [71] Daily Telegraph, 1938. november 22., ld. még: House of Commons Hansard, 1938. november 21.
- [72] B.226-os tanúvallomás, AWK.
- [73] The Times, 1938. december 3–12.
- [74] Interjú Fritz Kleinmann-nal, 1997.
- [75] Manchester Guardian, december 15.
- [76] A Leeds JRC levele az Overseas Settlement Departmentnek, JRC, 1940. június 7., LJJ
- [77] The Times, apróhirdetések, 1938–1939.
- [78] London: Whitehall and the Jews
- [79] The Times, 1938. november 8.
- [80] A rendszer limitált számú kérelmező átvizsgálásával tudott csak megbirkózni, a háztartási alkalmazottnak jelentkező nőket könnyebben eresztették át, mint a férfiakat, így az 1938–39-ben az Egyesült Királyságba távozó zsidók több mint fele volt nő. (Cesarani: Final Solution) A bevándorlási hivatal azzal gyorsította fel a folyamatot, hogy a zsidó menekültszervezetek dolgozták fel a kérelmeket, így heti 400-ra

nőtt a kiadott vízumok száma.

[\[81\]](#) A brit konzul leveléből, 1938. november 11., Foreign Office, Papers

[\[82\]](#) Ebben az épületben, a Wallnerstrasse 8.-ban működik jelenleg a bécsi tőzsde.

[\[83\]](#) M. Mitzmann: A Visit to Germany, Austria and Poland in 1939, 0.2/151-es sz. dokumentum, YVP.

[\[84\]](#) Stein: Buchenwald; Gärtner és Kleinmann: Doch der Hund

[\[85\]](#) 1997-es interjújában Fritz úgy emlékezett, hogy a harmadik férfit Schwarznak hívták, bár nem került elő semmilyen olyan feljegyzés, miszerint lakott volna ilyen nevű ember az Im Werd 11.-ben. Fritz nem tudta felidézni a negyedik ember nevét (ő volt az épület náci vezetője).

[\[86\]](#) A párbeszéd Fritz és Kurt Kleinmann interjújában is szerepel. Mindketten meg lehetős élesen emlékeztek erre a jelenetre.

[\[87\]](#) Kelet-Ausztriában használt becézés: Fritzl, Gustl.

[\[88\]](#) Buchenwald személyi lap 1.1.5.3/6283389, ITS.

[\[89\]](#) Ez a leírás főként Gustav Kleinmann naplóján és Fritz visszaemlékezésein alapszik, pár részlet származik más forrásból (Werber: Saving Children, Stein: Buchenwald, tanúvallomások: B.82, B.192, B.203, AWK).

[\[90\]](#) Fritz Kleinmann (in: Doch der Hund) azt írja, 1048 bécsi zsidóból állt a transzport, más források (Stein: Buchenwald) szerint 1035.

[\[91\]](#) Stein: Buchenwald

[\[92\]](#) Ld. e.g. B.203-as tanúvallomás, AWK.

[\[93\]](#) Gärtner és Kleinmann: Doch der Hund

[\[94\]](#) Stein: Buchenwald

[\[95\]](#) Buchenwaldi fogolykartonok: 1.1.5.3/6283389, 1.1.5.3/6283376, ITS. Itt nem tetoválták a foglyokat, azt 1941 novemberében kezdték el Auschwitzban, és a többi táborban nem alkalmazták. (Wachsmann: KL)

[\[96\]](#) Werber: Saving Children

[\[97\]](#) B.192-es vallomás, AWK.

[\[98\]](#) Az alap koncentrációs táborban használt jel egy megfordított háromszög volt: a színe jelezte a kategóriát: piros a politikai elítélteké, zöld a köztörvényeseké, rózsaszín a homoszexuálisoké és így tovább. A zsidó foglyoknál a kategória jele mellé egy második is került, egy újabb, sárga háromszög, így adta ki a két rész együtt a Dávid-csillagot. Ha a zsidó fogoly nem tartozott egyik másik kategóriába sem, akkor mindkét háromszög sárga volt.

[\[99\]](#) Emil Carlebach, in: Hackett: Buchenwald Report

[\[100\]](#) Nem azonos az 1943-ban megnyitott „kis táborral”, az a barakkoktól északra volt (Stein: Buchenwald). Az eredeti kis táborról Felix Rausch adott részletes leírást (in Hackett: Buchenwald Report).

[\[101\]](#) Hackett: Buchenwald Report. A Kristályéjszaka után összesen 10 098 új fogoly érkezett. Több mint 9000-en távoztak: volt, akiket elengedtek, mások meghaltak (kb. 2000-en haltak meg összesen 1938–39-ben, ebben nincsenek benne azok, akik Weimar és a tábor között haltak meg), Buchenwald fogolyszáma meredeken emelkedett 1938–39-ben, majd 1939 őszén nagyobb számú új fogoly érkezett (8707 fő szeptemberben és októberben).

[\[102\]](#) Fritz ezt írta később: Tudom, hogy apám az életét kockáztatta a naplóval. Egyik fogoly sem bátorította erre, mert nemcsak saját magát, hanem mindenkit veszélybe sodort vele. És máig maradtak megválaszolatlan kérdések: Hol rejtegette apám a naplót? Hogy úszta meg a motozásokat? (Doch der Hund) Gustav egyszer elárulta, hogy mikor barakkvezető volt, az ágyakban rejtette el, és mikor kinti munkára

ment, akkor magával vitte. (Fritz Kleinmann interjúja, 1997.)

[\[103\]](#) A leírás alapja leginkább Gustav Kleinmann naplója és Fritz visszaemlékezései, egyes részletek más források alapján. (Hackett: Buchenwald Report, Stein: Buchenwald, B.192-es vallomás, AWK)

[\[104\]](#) Himmler szavaival: a kápó feladata, hogy „tegyen róla, a munka el legyen végezve... Ha már nem vagyunk elégedettek valamelyikkel, akkor nem kápó többé, visszatér a többi fogoly közé. Tudja, hogy azok agyonverik a visszatérése utáni első éjszakán.” (idézve itt. Rees: Holocaust)

[\[105\]](#) A vagon mérete és a mésző fajsúlya alapján (1554 kg/m³). Más források szerint az egy-egy vagon vontatására kirendelt emberek száma tizenhat és huszonhat fő között volt.

[\[106\]](#) Gustav Todes-Holzbaracke néven emlegeti a helyet (halál-fabarakk), valószínűleg a beteg zsidók épületét nevezték így, ide kerültek, miután a betegszobáról (2-es barakk, a tábor délnyugati sarkában, az Appelplatz mellett) kitiltották őket 1939 szeptemberében (ld. Emil Carlebach in Hackett: Buchenwald Report).

[\[107\]](#) Stein: Buchenwald

[\[108\]](#) Stefan Heymann in Hackett: Buchenwald Report

[\[109\]](#) Jones: Countdown

[\[110\]](#) Wachsmann: KL

[\[111\]](#) Hackett: Buchenwald Report, Stein: Buchenwald

[\[112\]](#) Hackett: Buchenwald Report, Wachsmann: KL

[\[113\]](#) Fritz Kleinmann, in Horský: Man muß darüber reden, és Gärtner és Kleinmann: Doch der Hund

[\[114\]](#) Stein: Buchenwald, B.192-es vallomás, AWK.

[\[115\]](#) Heller később Auschwitzban szolgált orvosként. Túlélte a holokausztot, kivándorolt az Egyesült Államokba. „Nagyon rendes ember volt. Ha tudott segíteni valakin, segített” – idézte fel egy fogolytársa. (Chicago Tribune, nekrológ, 2001. szeptember 29.)

[\[116\]](#) Hackett: Buchenwald Report

[\[117\]](#) Walter Poller fogoly, idézve itt: Pukrop: Die SS-Karrieren von Dr. Wilhelm Berndt

[\[118\]](#) Fritz úgy emlékszik erre a jelenetre (Doch der Hund), hogy azzal érzékelteti, a sírós és kétségbeesett hang (weinender und verzweifelter) szándékos volt.

[\[119\]](#) Gustav naplóját nehéz értelmezni: „(Am) nächsten Tag kriege (ich) einen Posten als Reiniger im Klosett, habe 4 Öfen zu heizen...” A Klosett a kis tábor latrinája lehetett, vagy talán a főtábor barakkjaié, melyek korábban nem működtek, mert nem volt elég víz (Stein: Buchenwald). Az Öfen (kemencék vagy sütők) már nehezebben meghatározhatóak, legvalószínűbben a konyhán vagy a zuhanybarakkban működtek. Nem krematóriumkemencék voltak, ilyenek 1942 nyaráig nem voltak Buchenwaldban.

[\[120\]](#) Munkafelvételi lap, dátum nélkül: LJJ, Anglia és Wales népszámlálás, 1911. Leírás és részletek: utaslista, SS, Karintia, 1936. október 2. PNY; General Register Office 1939 Register, National Archives, Kew, London. Morris és Rebecca Brostoff Białystokban született (ma Lengyelország) 1878 körül, és 1911 előtt vándoroltak ki Angliába. 1939-ben a Street Lane 373-as számban laktak.

[\[121\]](#) 46/01063-4 sz. karton, HOI. Nem került elő Richard Paltenhoffer kártyája ezekből az időkből, de vélhetőleg ő is a C kategóriába került.

[\[122\]](#) Wachsmann: KL, Cesarani: Final Solution; Wünschmann: Before Auschwitz

[\[123\]](#) Június 24-én érkezett Dachaubá, a 16865-ös számot kapta (fogolynyilvántartás, PGD) 1938. szeptember 23-án szállították át

Buchenwaldba, ott 9520-as számon előbb a 16-os, majd a 14-es barakkba helyezték (fogolnyilvántartás, PGB).

[\[124\]](#) Wachsmann: KL

[\[125\]](#) Wachsmann: KL

[\[126\]](#) A. R. Samuel levele David Makovskinak 1939. május 25-én, LJW; házassági anyakönyv, GRO; Motague Burton levele D. Makovskinak, 1940. február 26-án, LJL; Burkitt: British Society. A cég neve Rakusen Ltd, a mai napig működik. Richard első szállása a Brunswick Terrace 9.-ben volt. 1948-ig nem volt alanyi jogon járó egészségügyi ellátás az Egyesült Királyságban.

[\[127\]](#) Biographical history, LJW; Grenville: Anglo-Jewry. A Leedsben működő, zsidó menekülteket segítő szervezetet David Makovski vezette, akinek szabósága volt a városban. Ingerlékeny embernek ismerték, aki úgy hiszi, mindenkinek tudnia kellene, hol a helye a társadalomban, és jobb, ha meg is marad ott.

[\[128\]](#) B. Neuwirth levele Richard Paltenhoffernek, 1940. február 16. Házassági kivonat, 1940. február 20., LJL

[\[129\]](#) Gustav ezeket az átkokat beleírta egy versébe (ld. később a fejezetben).

[\[130\]](#) Mindösszesen 1235 fogoly halt meg 1939-ben Buchenwaldban, nagy többségük az utolsó negyedévben (Hackett: Buchenwald Report).

[\[131\]](#) Ennek az időszaknak a leírása nem egyezik Gustav naplójában és Fritz visszaemlékezéseiben (a barakkszámok sem). Ez a beszámoló a kettő ötvözete.

[\[132\]](#) A Goethe-tölgyet szövetséges bombatalálat érte és kidőlt. A csonkja még mindig ott áll.

[\[133\]](#) Interjú Fritz Kleinmann-nal, 1997: önmagában az, hogy valaki zsidó, nem volt elég ok arra, hogy táborba küldjék, csak jóval később lett az. Ekkoriban a náci rezsim emigrációba akarta kényszeríteni a zsidókat,

köztük azokat is, akiket a táborokban tartottak fogságban, őket is elengedték, ha beszerezték a szükséges kiutazási dokumentumokat.

[\[134\]](#) Gustav Kleinmann: *Kőfejtő kaleidoszkóp*

Klick-klack Hammerschlag,
klick-klack Jammertag.
Sklavenseelen, Elendsknochen,
dalli und den Stein gebrochen.

[\[135\]](#) Eredetiben:

Klick-klack Hammerschlag,
klick-klack Jammertag.
Sieh nur diesen Jammerlappen
winse!nd um die Steine tappen.

[\[136\]](#) Gustav is és Fritz is Hans keresztnévvel illetik Herzogot, de Stein szerint (Buchenwald) Johann-nak hívták. További tanúvallomások Herzog jelleméről itt: Hackett: Buchenwad Report. Bár az a pletyka járta, hogy meggyilkolta egy volt rab, Herzog folytatta bűnözői pályafutását.

[\[137\]](#) Gustav eredetije:

Klatsch – er liegt auf allen Vieren,
doch der Hund will nicht krepieren!

[\[138\]](#) Gustav eredetije:

Es rattert der Brecher tagaus und tagein,
er rattert und rattert und bricht das Gestein,
zermalt es zu Schotter und Stunde auf Stund'
frißt Schaufel um Schaufel sein gieriger Mund.
Und die, die ihn füttern mit Müh und mit Fleiß,

sie wissen er frißt nur – doch satt wird er nie.
Erst frißt er die Steine und dann frißt er sie.

[\[139\]](#) Dányi Dániel fordítása

[\[140\]](#) Kurzweil: Nazi Laws

[\[141\]](#) Arad: Documents riport

[\[142\]](#) Rabinovici: Eichmann's Jews

[\[143\]](#) SS Veendam utaslista, 1940. január 24., PNY; USA népszámlálás, 1940, NARA; Alfred Bienenwald, USA útlevélkérelem, 1919, NARA. Tini unokatestvérei, Bettina Prifer és a bátyja, Alfred Bienenwald. Édesanyjuk, Netti Magyarországon született, és vélhetően Tini édesanyjának, Eva Schwarznak a nővére. (Bettina Bienenwald születési bizonyítványa, 1899. október 20. Geburtsbuch und Geburtsanliegen, IKA)

[\[144\]](#) USA népszámlálás, 1940. NARA

[\[145\]](#) USA külügyminisztériumának jegyzéke, 1940. június 26. In Wyman: America and the Holocaust.

[\[146\]](#) Fritz és Gustav sosem értette, Tini honnan szerzett pénzt, hiszen dolgoznia nem volt szabad. Valójában kapott alkalmi munkákat (levelek Kurtnak, 1941., DKK), amúgy vélhetően a jobbmódú rokonoktól függött.

[\[147\]](#) Gärtner és Kleinmann: Doch der Hund, Buchenwald személyi karton: 1.1.5.3/6283376, ITS; Jeanette Rothenstein anyakönyve 1890. július 13. Geburtsbuch, IKA.

[\[148\]](#) Fritzet 1940. április 5-én osztották be a zöldségkertészetbe. (fogolykarton: 1.1.5.3/6283377, ITS)

[\[149\]](#) Stein: Buchenwald, Hackett: Buchenwald Report. Hackmann keresztneveként hol a Hermannnt, hol a Heinrichet adják meg a források. Később az SS sikkasztásért elítélte.

[\[150\]](#) Az egyes barakkok felügyeletét ellátó SS-őr.

[\[151\]](#) Gärtner és Kleinmann: Doch der Hund. Fritz azt írja, 145 cm magas volt, de az 1938-as családi képeken, tizennégy éves korában láthatólag alig alacsonyabb Edithnél, aki az útlevele szerint (DPD) 158 cm volt. Valamennyit biztosan nőtt tizennyolc hónap alatt, úgyhogy legalább 152 centi magas kellett legyen 1939 végére.

[\[152\]](#) Gustav Herzog 1908. január 12-én született Bécsben. (Gustav Herzog adatlapja, 68485, AMP)

[\[153\]](#) Stefan Heymann Mannheimben született, Németországban, 1896. március 14-én. (Stefan Heymann adatlapja, 68488 AMP)

[\[154\]](#) Anton Makarenko: Pedagógiai hősköltemény (Az új ember kovácsa). Fordította: Lányi Sarolta (Európa, 1963)

[\[155\]](#) Fritz Kleinmann in: Gärtner és Kleinmann: Doch der Hund

[\[156\]](#) Hackett: Buchenwald Report; Gärtner és Kleinmann: Doch der Hund

[\[157\]](#) Stein: Buchenwald

[\[158\]](#) Stein: Buchenwald

[\[159\]](#) Stein: Buchenwald

[\[160\]](#) Gärtner és Kleinmann: Doch der Hund. Schmidt általános jelleméről és szokásairól sok tanú beszámolt. (in Hackett: Buchenwald Report)

[\[161\]](#) Bár úgy tettek, mintha „a nép” nevében beszélnének, a legtöbb angolnak fogalma sem volt, mi az az „ötödik hadosztály”, amíg a Mail el nem kezdte a kampányt. A kifejezés a spanyol polgárháborúból eredt, ahol egy tábornok mondta a sajtónak, hogy négy hadosztálya van, és egy ötödik is, az ellenség soraiban.

[\[162\]](#) Kershaw: Collar the Lot. A legtöbb zsidó menekült a C kategóriába tartozott – nem internálandó –, de 6700-an a B kategóriába estek (rájuk

megszorítások vártak), és 569-et veszélyes elemnek ítélték és internáltak. Valójában tényleg voltak kémek és szabotőrök az Egyesült Királyságban, és tucatszám kapták el és ítélték el őket, de a legtöbben brit állampolgárként születtek, nem bevándorlók voltak.

[\[163\]](#) Gilman: Collar the Lot; Kershaw: Collar the Lot

[\[164\]](#) Winston Churchill képviselőházi beszéde, 1940. június 4.

[\[165\]](#) Gilman: Collar the Lot, Kershaw: Collar the Lot

[\[166\]](#) Wasserstein: Britain and the Jews

[\[167\]](#) Wasserstein: Britain and the Jews

[\[168\]](#) Reginald Street 15. (különböző levelek alapján, LJL) Mikor összeházasodtak, Richard a 4-es számban lakott (házassági kivonat). A Reginald Street viktoriánus házait az 1980-as években lerombolták.

[\[169\]](#) Leeds JRC, levél a Menekültügyi Bizottsághoz, 1940. március 18., LJL. Mrs. Green a Martin Garden 57.-ben lakott.

[\[170\]](#) JRC levelek, június 7. és 13., LJL

[\[171\]](#) Gilman: Collar the Lot. Edith szerzett magának egy igazolást az orvosától, dr. Rummelsbergtól, vélhetően a kivándorlási kérvényt akarta megtámogatni vele.

[\[172\]](#) London: Whitehall

[\[173\]](#) Nincs feljegyzés Richard Paltenhoffer internálásáról. Az aktáját vélhetően az akták többségével együtt a Menekültügyi Hivatal rutinszerűen megsemmisítette. (discovery.nationalarchives.gov.uk/details/r/C9246: fellelve: 2017. szeptember 30.)

[\[174\]](#) Joint Titkárság, levél Edith Paltenhoffernek, 1940. augusztus 30., LJL

- [\[175\]](#) Joint Titkárság, levél Edith Paltenhoffernek, 1940. szeptember 4., LJL
- [\[176\]](#) A Menekültügyi Hivatal levele a leedsi JRC-nek, 1940. szeptember 16., LJL
- [\[177\]](#) Victor Cazalet, Képviselőház, parlamenti napló, 1940. augusztus 22.
- [\[178\]](#) Rhys Davies, Képviselőház, parlamenti napló, 1940. augusztus 22.
- [\[179\]](#) A Menekültügyi Hivatal levele a leedsi JRC-nek, 1940. szeptember 23. Richard szabadlábba helyezését szeptember 16-án rendelték el. (270/00271 karton)
- [\[180\]](#) Idézve itt: Silverman: Undying Flame
- [\[181\]](#) Dányi Dániel fordítása
- [\[182\]](#) Idézve itt: Silverman: Undying Flame
- [\[183\]](#) Manfred Langer, in Hackett: Buchenwald Report
- [\[184\]](#) Idézve itt: Silverman: Undying Flame. Leopoldi túlélte a holokausztot, de Löhner-Bedát meggyilkolták Auschwitzban, 1942-ben.
- [\[185\]](#) Hackett: Buchenwald Report
- [\[186\]](#) Fritz vélhetően 1940. augusztus 20-án került az építőbrigádba, miután négy hónapot töltött a kertészetben (fogolykarton: 1.1.5.3/6283377, ITS).
- [\[187\]](#) In Gärtner és Kleinmann: Doch der Hund
- [\[188\]](#) A 17-es Prominenten barakk közepes státuszt jelentett. A náci rezsim a legmagasabb rangú politikai foglyokat – a volt miniszterelnököket, elnököket és a megszállt országok uralkodócsaládjainak tagjait – elkülönítve őrizte, gyakran a koncentrációs táborok titkos részlegében. Buchenwaldban is volt egy fallal elkerített részleg az SS-barakkok előtti fenyvesben.

[\[189\]](#) Gedenkstätte Buchenwald, www.buchenwald.de/en/1218/ (fellelve: 2017. május 14-én); Ulrich Weinzierl: Die Welt, 2005. április 1. Fritz Grünbaumot 1940 októberében Dachaubá szállították, ott halt meg 1941. január 14-én.

[\[190\]](#) Plänkner: Ernst Federn. Ernst Federn túlélte Buchenwaldot, 1945-ben itt szabadították fel, folytatta pszichológusi hivatását. 2007-ben halt meg.

[\[191\]](#) Gärtner és Kleinmann: Doch der Hund

[\[192\]](#) Wachsmann: KL

[\[193\]](#) Wachsmann: KL. A hamvasztást tiltják a zsidó vallási szabályok, és a hamvakat tilos a zsidó temetőkben elhantolni. De vannak kivételek: ha valakit akarata ellenére hamvasztanak, ide számít, így a koncentrációs táborokból küldött hamvakat az elejétől fogva engedték, hogy zsidó temetőkben helyezték el.

[\[194\]](#) Tini Kleinmann levele a New York-i Német Zsidó Segélyezési Bizottságnak, 1941. március, DKK

[\[195\]](#) Margaret E. Jones levele az AFSC-nek, 1940 novemberében. Itt: Wyman: America and the Holocaust

[\[196\]](#) Maguk a konzulok, akiknek nem kellett szembenézniük a kérelmezőkkel, általában kőszívűek voltak, sőt támogatták a bevándorlás antiszemita szigorítását, bár nyilvánosan a nácik és az antiszemitizmus ellen beszéltek. (Zucker: In Search) A bécsi konzulátus együttérzőbb volt az átlagnál, hajlandóak voltak kicsit rugalmasabban kezelni a szabályokat.

[\[197\]](#) Tini Kleinmann levele a New York-i Német Zsidó Segélyezési Bizottságnak, 1941. március, DKK

[\[198\]](#) A leírás részben a Kurt Kleinmann-nal készített interjún alapszik, valamint a visszaemlékezésein és Tini Kleinmann levelein 1941 júliusából, DKK; Fritz Kleinmann jegyzetei, DRG; utas- és személyzeti lista, Siboney tengerjáró hajó, 1941. március 27., PNY

[199] Ruth Maier naplójában szerepel egy leírás a bécsi indulásról. Ha Kurt vonata este indult volna, akkor egyáltalán nem kísérheti ki Tini és Herta az állomásra a kijárási tilalom miatt, nem zsidó barátoknak vagy rokonoknak kellett volna kimenni vele.

[200] A Siboney tengerjáró utas- és személyzeti listája alapján, 1941. március 27.

[201] Mind a szerző, mind Kurt maga, valamint a One Thousand Children szervezet is megpróbálta lenyomozni, mi történt Karl Kohnnal és Irmgard Salomonnal, de mind ez idáig nem bukkant elő semmilyen nyom a sorsukról.

[202] Leírás: records of the Selective Service System, Record Group Number 147: NARA

[203] A gyilkosság egyetlen leírásában (Gustav Kleinmann naplója, Emil Carlebach és Herbert Mindus beszámolója in Hackett: Buchenwald Report, Fein és Flanner: Rot-Weiss-Rot) sincs említés arról, mi váltotta ki Abraham tettét.

[204] Cesarani: Final Solution, Stein: Buchenwald, Kleinmann in Gärtner és Kleinmann: Doch der Hund

[205] Herbert Mindus (in Hackett: Buchenwald Report) szerint Hamber az építőbrigádban dolgozott, és arra utal, hogy az incidens az SS-garázsoknál történt. Ám ez a leírás négy évvel az események után született, míg Gustav Kleinmann naplója ott helyben, és valószínűleg pontosabb, bár nem olyan részletes. Gustav úgy írja, hogy Hamber a rönkvontatókkal dolgozott (ld. még Fein és Flanner: Rot-Weiss-Rot), és az incidens a gazdasági osztály kiásott területén történt. Némely visszaemlékezés (Stein: Buchenwald) 1940 végére teszi az eseményt, valójában 1941 tavaszán történt.

[206] Eduard keresztnéve hivatalosan vélhetően Edmund volt (Stein: Buchenwald), de mindenki Eduardként ismerte (ld. Fritz Kleinmann in Doch der Hund, Mindus in Buchenwald Report).

[\[207\]](#) Emil Carlebach leírása in Hackett: Buchenwald Report

[\[208\]](#) Emil Carlebach in Hackett: Buchenwald Report

[\[209\]](#) Stein: Buchenwald

[\[210\]](#) Gustav itt homályosabban fogalmaz: az Aktion szót használja, ami cselekvést vagy különleges hadműveletet jelent, arra utalva, hogy valamiféle összehangolt ellenállásra gondolt a rönkvontatóknál, Eduard Hamber vezetésével. Akárhogy is, itt Gustav kézírása nagyon nehezen kivehető – valószínűleg azért, mert maga a naplóírás is vélhetően végzetes bűncselekmény lett volna, ha rájönnek, de a következmények még súlyosabbak lettek volna, ha a napló SS-ellenes cselekmények leírását tartalmazza.

[\[211\]](#) Tini levele Kurtnak, 1941. július 15., DKK

[\[212\]](#) 1941. május 10-i rendelet, idézve itt: Gold: Geschichte der Juden

[\[213\]](#) Cesarani: Final Solution

[\[214\]](#) Rabinovici: Eichmann's Jews

[\[215\]](#) Cesarani: Final Solution

[\[216\]](#) Tini levele Kurtnak, 1941. augusztus 5., DKK

[\[217\]](#) Tini levele Kurtnak, 1941. július 15., DKK

[\[218\]](#) Tini levelei Kurtnak, 1941. július–augusztus DKK

[\[219\]](#) 1.1.5.3/6283389, 1.1.5.3/6283376 személyi kartonok, ITS. A kartonok szerint 1941-ben négy csomagot kaptak: május 3-án Gustav is és Fritz is egyet-egyet, Fritz egyet október 22-én, Gustav egyet november 16-án. Mindegyik csomagban ruha volt.

[\[220\]](#) Gustav ezt írta: Wir sind die Unzertrennlichen – elválaszthatatlanok vagyunk. Nincs pontos fordítása a német szónak, az *Unzertrennlichen* az

egész életére párt választó törpepapagájra használják németül, és ez a címe David Croneberg filmjének is (Két test, egy lélek).

[\[221\]](#) William L. Shirer in Cesarani: Final Solution

[\[222\]](#) Stein: Buchenwald, Wachsmann: KL, Cesarani: Final Solution

[\[223\]](#) SS-orvos Waldemar Hoven, in Stein: Buchenwald

[\[224\]](#) Gustav 1941. augusztusi dátumot írt. Általában tökéletesen megbízható a dátumozása, de úgy tűnik, a tavasz és a nyár eseményeit később írta le, talán év végén, és ebben az időszakban a kronológia és a számok néha nem pontosak.

[\[225\]](#) Stein: Buchenwald

[\[226\]](#) Otto Knipp in Hackett: Buchenwald Report

[\[227\]](#) Ferdinand Römlind SS-ápoló in Stein: Buchenwald

[\[228\]](#) Valóban, az 1917-es forradalmak vezető bolsevikjei között sok volt a zsidó, és az is igaz, hogy a szovjet rezsim szabadította fel a zsidókat a cárok antiszemita elnyomása alól. De az állítólagos kapcsolat a zsidóság és a kommunizmus között csak náci ideológusok fantáziája volt, a vérvádak banális, modern kori megfelelője.

[\[229\]](#) Wachsmann: KL

[\[230\]](#) Gustav Kleinmann azt írja a naplójában, hogy ez június 22-én történt. Ez nem lehet, a német-szovjet háború el sem kezdődött június 22-ig. Újabb jele (ld. feljebb), hogy az 1941-es dátumok nem pontosak, mivel Gustav emlékezetből írta a naplóját. A dátumot leszámítva minden más részletet a leírásában több más forrás is megerősít.

[\[231\]](#) Stein: Buchenwald, Hackett: Buchenwald Report, Wachsmann: KL. A „Kommando 99” megnevezés az istállóépület telefonmellékének számára utalt.

[\[232\]](#) Stein: Buchenwald, Wachsmann: KL

[\[233\]](#) Stein: Buchenwald

[\[234\]](#) Gustav a Justifizierungen szót használja, ez arra utal, hogy „igazságot szolgáltat, végrehajt”, ez az eufemizmus jelentette a kivégzést.

[\[235\]](#) Fritz Kleinmann in Doch der Hund

[\[236\]](#) Wachsmann: KL. Hasonló hatást figyeltek meg az Einsatzgruppen kivégzőosztagainál a keleti fronton. Közelről lelőni a nagyszámú áldozatot hosszabb távon még a megkeményedett, elhivatott SS-eket is traumatizálta (Cesarani: Final Solution). Ez volt az egyik oka, hogy a koncentrációs táborokba telepített gázkamrákat kezdték használni, és hogy a foglyok csapatait – a Sonderkommandót – kényszerítették az áldozatok körüli munkákra.

[\[237\]](#) Később Schulerként vagy Ding-Schulerként ismerték.

[\[238\]](#) Stein: Buchenwald, tanúvallomások in Hackett: Buchenwald Report, Wachsmann: KL

[\[239\]](#) Stein: Buchenwald

[\[240\]](#) Stein: Buchenwald, Wachsmann: KL. Az itt befecskendezett tífuszszérumot az SS, az IG Farben vegyipari vállalat és a Wehrmacht együtt fejlesztette ki, vakcinát akartak előállítani a Kelet-Európában szolgáló német csapatok számára, ahol a tífusz járványosan terjedt.

[\[241\]](#) Fritz Kleinmann in Gärtner és Kleinmann: Doch der Hund

[\[242\]](#) Völkischer Beobachter in Cesarani: Final Solution

[\[243\]](#) Rees: Holocaust, Cesarani: Final Solution, leltári jegyzékek: no. 2005.506.3, United States Holocaust Memorial Museum, collections.ushmm.org/search/catalog/irn523540 (fellelve: 2017. május 30.)

[\[244\]](#) Rabinovici: Eichmann's Jews

[\[245\]](#) Tini Kleinmann levele Sam Barnetnek, 1941. július 19., DKK

[\[246\]](#) Fritz Kleinmann in Gärtner és Kleinmann: Doch der Hund

[\[247\]](#) Rees: Holocaust, Cesarani: Final Solution

[\[248\]](#) Heinrich Müller utasítása, RSHA, 1941. október 23., in Arad et al., Documents

[\[249\]](#) Dror, „News”, Arnold Frankfurter 1942. február 14-én vagy március 10-én vagy 19-én halt meg Buchenwaldban (Heimann-Jelinek et al., Ordnung). 1917. május 8-án adta össze Gustav Kleinmann és Tini Rottensteint Bécsben. (Hecht: Der König rief)

[\[250\]](#) Fritz Kleinmann in Gärtner és Kleinmann: Doch der Hund

[\[251\]](#) Cesarani: Final Solution

[\[252\]](#) Stein: Buchenwald

[\[253\]](#) Hermann Einziger in Hackett: Buchenwald Report

[\[254\]](#) Gustav kifejezetten azt állítja, hogy Greuel Oberscharführer volt. Ugyanakkor zavaros, hogy szerint az incidens akkor történt, mikor a köfejtőből hoztak köveket. Mindenesetre az írásaiból kiderül, hogy épp rönköket szállítottak az erdőből. Vélhetően az a magyarázat, hogy felváltva végezték a kétféle munkát. Az, hogy Gustav emberei közül páran nem cipeltek, arra enged következtetni, hogy ez a rönkcipelés alatt történt inkább, mint a kőszállításkor (mivel a követ vagonban húzták).

[\[255\]](#) Robert Siewert és Josef Schappe in Hackett: Buchenwald Report

[\[256\]](#) Fritz úgy emlékezett, hogy Leopold Moses 1941-ben ment el Natzweilerbe (Gärtner és Kleinmann: Doch der Hund). Ugyanakkor akkoriban Natzweilerben csak nagyon kevés fogoly élt (Sachsenhausenből szállították át ide őket), 1942 tavaszától kezdtek el

megérkezni a nagy transzportok. (Jean-Marc Dreyfus in Megargee, USHMM Encyclopedia)

[257] Fritz Kleinmann, in Gärtner és Kleinmann: Doch der Hund. Tini eredeti levele, melyet Fritz sosem látott, nem maradt fenn.

[258] A német megszállás alá került valamikori szovjet területet felosztották Reichskommissariat Ostlandra és Reichskommissariat Ukrainéra. Ezeken felül még ott volt az ennél is hatalmasabb háborús övezet a német frontvonal mögött.

[259] Az Altreichből az Ostmarkba vagy az Ostlandra deportáltak utasításai itt szerepelnek: Cesarani: Final Solution, Browning: Origins és memorandum in Arad, Documents. Az utasításokat tartalmazó füzetke, melyet a transzportfelelősök kaptak meg Bécsben, teljes terjedelmében szerepel itt: Gold: Geschichte. A deportáltak visszaemlékezése egy bécsi túlélő, Wolf Seiler leírásán alapszik, (1942. május 6-án deportálták) 854-es dokumentum, DOW.

[260] A zsidó transzportok az Ostlandra 1941 novemberében kezdődtek, ebben a hónapban hét transzport indult különböző német városokból, köztük az egyik Bécsből (Alfred Gottwaldt: Logik und Logistik von 1300 Eisenbahnkilometern in Barton, Ermordet). A programot a Wehrmacht logisztikai igényei miatt függesztették fel, és 1942 májusában indították újra, májustól októberig kilenc transzport indult Bécsből, hetente indultak májusban és júniusban. (ld. még Gottwaldt és Schulle: Die Judendeportation; Sagel-Grande et al.: Justiz)

[261] Ma: Terezin, Csehország.

[262] Gärtner és Kleinmann: Doch der Hund, Buchenwald személyi karton 1.1.5.3/6283376, ITS

[263] Bertha férje elesett az első világháborúban, többet nem ment férjhez. (Bertha Rothenstein szül. 1887. április 29. 1887, anyakönyv, IKA; Lehmann's 1938-as bécsi lakójegyzéke, WLO; elesettek listái, Illustrierte Kronen Zeitung, 1915. június 4., K.u.k. Kriegsministerium, Verlustliste 209)

[264] Hogy Tini és Herta meddig maradtak a *Sammellagerben* (gyűjtőtábor), nem ismert, volt olyan deportált, aki egy hetet vagy többet is várt, de mivel Tini és Herta deportálási száma (ld. lejjebb) elég magas volt, vélhetően viszonylag későn értesítették őket, és nem tartották ott túl sokáig.

[265] 1942. június 9-én evakuálva.

[266] A beszállás több mint öt órát is eltarthatott. (rendőrségi jelentés a Da230-as transzportról, 1942. október, DOW)

[267] A deportáltakat felsorolja a Gestapo listája az 1942. június 9-i, 26-os transzportról, 1.2.1.1/11203406, ITS; részleges további adatok itt: Erfassung der Österreichischen Holocaustopfer (osztrák holokauszttúlélők adatbázisa), DOW and YVS

[268] Tini Rottenstein 1893. január 2-án született, a Kleine Stadtgutgasse 6. alatti bérházban, a Pratersternhez közel. (Geburtsbuch 1893, IKA)

[269] Az Aspangbahnhofot 1976-ban lebontották. Most egy kis tér – Platz der Opfer der Deportation (Deportált áldozatok tere) – található a helyén, és egy emlékmű a több ezer deportáltról, akik innen indulva hagyták el Bécsset.

[270] Ma Zabłocie in Żywiec, Lengyelország.

[271] Az útvonal leírása Alfred Gottwaldttól származik, „Logik und Logistik von 1300 Eisenbahnkilometern” in Barton: Ermordet. Az utazási időt a bécsi rendőrség becslése szerint adtuk meg, ahogy az az 1942. októberi 230-as transzport jelentésében szerepel, DOW.

[272] Ma Vawkavysk, Fehéroroszország.

[273] A háború kitörésekor az SS-Totenkopfverbände (a halálfejes osztag) a Waffen-SS általános irányítása alá került. A veterán őrszemélyzetet a keleti frontra küldték harcolni, őket új önkéntesek és besorozottak váltották le a táborokban. A halálfej ott volt minden SS sapkáján, de csak az SS-TV viselte a gallérján is.

[274] Sipo-SD néven emlegették az SS Sicherheitspolizei (Sipo, biztonsági rendőrség) és a Sicherheitsdienst (SD, hírszerzés) egyesült csapatait. A Sipo a Gestapo és a bűnügyi rendőrség keveréke volt, ebben az időben már megszűnt, beleolvadt a Reich egyesített biztonsági szervébe (RSHA), de a kifejezést még használták a keleti területen működő, vegyes rendőrség-SD alakulatokra.

[275] Wolf Seiler túlélő leírása (1942. május 6-án deportálva). 854-es dokumentum, DOW; Isaak Grünberg leírása (1942. október 5-én deportálva) idézve itt: Gottwaldt: Logik und Logistik von 1300 Eisenbahnkilometern in Barton, Ermordet

[276] Alfred Gottwaldt: Logik und Logistik von 1300 Eisenbahnkilometern in Barton: Ermordet

[277] A transzport június 9-én, kedden indult el Bécsből, és a feljegyzések szerint vagy június 13-án, szombaton, vagy 15-én, hétfőn érkezett meg Minszkbe. A vasúti jegyzőkönyvek a korábbi dátumot adják meg, Arlt SS Hauptsturmführer (136 M.38, YVP s jelentés, 1942. június 16.) a későbbit. A holokauszttagadók ezt a következtetlenséget használják arra, hogy a Maly Trostinets-i tömeggyilkosságokat megkérdőjelezzék. Valójában munkaszervezési okai voltak: a minszki vasúti munkásoknak 1942. májustól nem kellett hétfőig dolgozniuk, és a szombaton érkező vonatot a Kojdanów állomáson állították félre a városon kívül hétfő reggelig (Alfred Gottwaldt: Logik und Logistik von 1300 Eisenbahnkilometern in Barton, Ermordet).

[278] Levél Kurtnak, 1941. augusztus 5., DKK

[279] Itt másodlagos forrásokat is használtunk (Sybille Steinbacher, „Deportiert von Wien nach Minsk” in Barton: Ermordet; Sagel-Grande et al. Justiz, Gerlach: Kalkulierte Morde, Petra Rentrop: Maly Trostinez als Tatort der „Endlösung” in Barton: Ermordet; Aarons: War Criminals Welcome), hivatalos jelentések (Arlt SS Hauptsturmführer 1942. június 16. 136-os dokumentum M.38, YVP) és túlélők személyes visszaemlékezései (Wolf Seiler, 854-es dokumentum, DOW; Isaak Grünberg, a fentiekben idézve).

[\[280\]](#) Petra Rentrop: Maly Trostinez als Tatort der „Endlösung” in Barton: Ermordet

[\[281\]](#) Cesarani: Final Solution

[\[282\]](#) Különleges munkaosztág. A koncentrációs táborokban a foglyok egy csapatát kényszerítették, hogy a kivégzett áldozatok holttesteit kezeljék.

[\[283\]](#) Sybille Steinbacher: „Deportiert von Wien nach Minsk” in Barton, Ermordet; Sagel-Grande et al., Justiz; Gerlach: Kalkulierte Morde; Petra Rentrop: Maly Trostinez als Tatort der „Endlösung” in Barton: Ermordet. A Maly Trostinets koncentrációs táborát ritkán említi a holokauszt történet, még a hatalmas, négykötetes United States Holocaust Memorial Museum Encyclopedia of Camps and Ghettos (szerk. Megargee) sem tartalmaz ilyen címszót, csak pár utalást a minszki gettó címszó alatt. Sokféleképpen írják a nevét a szakirodalomban: a modern fehérórosz nyelvben Maly Trościeniec; de vannak más variánsok is: Trostenets; Trostinets; Trostinec; Trostenez; Trastsianiets; Trascianec. Németül néha Klein Trostenezként említik.

[\[284\]](#) Wolf Seiler tanúvallomása, 854-es dokumentum, DOW

[\[285\]](#) Sagel-Grande et al., Justiz

[\[286\]](#) Aarons: War Criminals Welcome

[\[287\]](#) Sagel-Grande et al., Justiz

[\[288\]](#) Aarons: War Criminals Welcome

[\[289\]](#) Petra Rentrop: Maly Trostinez als Tatort der „Endlösung” in Barton: Ermordet. Lehet, hogy valójában nyolc gázosító furgon volt Fehéróroszországban, de úgy tűnik, csak hármat vagy négyet használtak Maly Trostinetsben. (Gerlach: Kalkulierte Morde)

[\[290\]](#) Sagel-Grande et al., Justiz

[\[291\]](#) Hauptsturmführer Arlt, 1942. június 16. 136 M38 sz. irat YVP

[\[292\]](#) Tini Kurtnak írt utolsó levelében idézi fel saját gyerekkori emlékeit és az evezést a csatornán. 1941. július 15., DKK

[\[293\]](#) A Dokumentationsarchiv des österreichischen Widerstandes (www.doew.at) adatai szerint összesen kilencezer zsidót deportáltak Bécsből Maly Trostinetsbe. Csak tizenhét túlélőről tudunk. A Maly Trostinetsben meggyilkoltak pontos számát nem tudjuk, de becslések szerint több mint 200 000 német, osztrák, fehérorosz zsidót és szovjet hadifoglyot gyilkoltak meg itt 1941 és 1943 között, mikor a tábort bezárták. (Gilbert: Holocaust)

[\[294\]](#) Hermann Einziger fogoly is leírta az esetet (in Hackett: Buchenwald Report), e szerint áprilisban történt, és a brigád épp kézzel szállított rönköket a táborba. Ezzel szemben Gustav naplója (mely 1942-től megint a szokásos pontossággal jelzi a dátumokat) szerint később történt (nyár közepén vagy a vége felé), és a rönköket egy vagonba rakodták. Einziger szerint Friedmann Mannheimből jött, Gustav szerint Kassalból. Ennél több részlettel egyikük sem szolgál róla.

[\[295\]](#) A tilalmat, hogy zsidók nem mehetnek a betegszobára, feloldották; ennek pontos dátuma nem ismert.

[\[296\]](#) Stein: Buchenwald; Ludwig Scheinbrunn in Hackett: Buchenwald Report

[\[297\]](#) Stein: Buchenwald; Hackett: Buchenwald Report

[\[298\]](#) 1942. október 5-i rendelet, idézve itt: Stein: Buchenwald

[\[299\]](#) Stein: Buchenwald

[\[300\]](#) Egy teljes hét telt el a lista október 8-i összeállítása után. (Stefan Heymann in Hackett: Buchenwald Report)

[\[301\]](#) Fritz ezt nem magyarázza el a memoárjában. Az SS-nek nem volt szüksége ilyesféle megerősítésre, talán Siewert érdekében kellett, hátha egyszer cinkossággal vádolják, vagy hogy ő kényszerítette bele a fiút a transzportba.

[302] Fritz azt mondja (a Doch der Hund kötetben), hogy nyolcvan ember volt a vagonban, de Pister parancsnok a vasúttársaságtól tíz marhavagonból és egy, az SS-öröket szállító személyvagonból álló szerelvényt rendelt (Stein: Buchenwald Report). Fritz október 18-át adja meg az indulás dátumának, és 20-át az auschwitzi érkezésnek, egy napot téved.

[303] Gustav a Himmelfahrtskommando kifejezést használja, ez szó szerinti fordításban azt jelenti: „út a mennyországba akció”, és németül így nevezik az öngyilkos vagy kamikázeakciót.

[304] Az Osztrák–Magyar Monarchiában annak az évnek a tavaszán hívták be a férfiakat, mikor a huszonegyedik évüket betöltötték, három évet szolgáltak a hadseregben, majd tízet tartalékos állományban maradtak (Lucas: Fighting Troops). Gustav Kleinmann 1912. május 2-án lett huszonegy éves. A k. u. k. (császári és királyi) hadsereget a birodalom minden sarkából érkező csapatok alkották.

[305] Lucas: Fighting Troops

[306] A 12. gyalogosezred az Első Hadsereget támogatta, majd az előrenyomuláskor az X Hadtesthez csatolták őket.

[307] Schindler: Fall. 1914-ben a mai Lengyelország északi és nyugati része a Német Birodalom része volt, a déli (Galícia is) a Monarchiáé. Belső-Lengyelország (Varsóval együtt) az Orosz Birodalomhoz tartozott. Így Ausztria és Oroszország határa északról keletre húzódott.

[308] Schindler: Fall

[309] Schindler: Fall

[310] Watson: Ring of Steel

[311] Ma Wadowice, Lengyelország.

[312] Watson: Ring of Steel, Zalewski: Galician Portraits

[\[313\]](#) Keegan: First World War

[\[314\]](#) Gemeinesames Zentralnachweisbureau, Nachrichten Nr 190., Nr 203. Gustav sebesülésének pontos körülményei nem ismertek, csak annyi, hogy meglőtték. A két idézett beszámoló arra utal, hogy a bal lábszárán (linken Unterschenkel, January 6, Biala) és a bal alkarján (linken Unterarm, January 11, Oświęcim) érte a lövés. A bal kar és a bal láb akkor sebesült meg egyszerre, ha egy katona térdelve tüzelt a fegyverével. Az ilyesmi támadás vagy portyázás közben fordult inkább elő, nem az árkokat ért találatokkor.

[\[315\]](#) Van Pelt és Dwork: Auschwitz

[\[316\]](#) Van Pelt és Dwork: Auschwitz

[\[317\]](#) A Gustav tetteit leíró jelentés (Felterjesztették kitüntetésre, 3 Feldkompanie, Infanterieregiment 56, 1915. február 27., BWM) arra utal, hogy teljes egészében Gustav és Aleksiak saját elképzelése volt a támadás, ami arra enged következtetni, hogy vélhetően a szakasz őrmestere és tisztje meghalt a csatában.

[\[318\]](#) Osztrák–Magyar Monarchia, hadijelentés, 1915. február 26. *Amtliche Kriegs-Depeschen*, vol. 2 (Berlin: Nationaler Verlag, 1915): online itt: stahlgewitter.com/15_02_26.htm (fellelve: 2017. október 1-jén)

[\[319\]](#) Felterjesztés kitüntetésre. 3 Feldkompanie, Infanterieregiment 56, 1915. február 27., BWM

[\[320\]](#) Wiener Zeitung, 1915. április 7. Összesen 19 férfit tüntettek ki az 56-osoktól az első osztályú Ezüst Vitézségi Érdemrenddel (Silberne Tapferkeitsmedaille erster Klasse), a többi 97 másodosztályút kapott.

[\[321\]](#) Később Lwów, Lengyelország; most Lviv, Ukrajna.

[\[322\]](#) K. u. k. Kriegsministerium, Verlustliste 244. A hivatalos jelentés nem tér ki rá, hogyan szerezte Gustav a sérülést vagy hol sérült meg pontosan (a kórházban sem, ahova került), csupán felsorolták mint sebesültet (verwundet). A családi történetek szerint a tüdején találták el.

[\[323\]](#) Sok szerencsét! (héber)

[\[324\]](#) Ez Arnold Frankfurter rabbi akkori beszédének kivonata, ezt mondta el esküvőjén, idézve itt: Hecht: Der König rief – Gustav és Tini esküvőjét külön említik.

[\[325\]](#) Watson: Ring of Steel

[\[326\]](#) 1944-ben épült meg a vágány és a rámpa Birkenau táborban, előtte az Auschwitzba érkező foglyok Auschwitz I. mellett szálltak le, azelőtt meg a városi pályaudvaron, és gyalog meneteltek a táborig.

[\[327\]](#) Czech: Auschwitz Chronicle

[\[328\]](#) 405 ember neve szerepelt a transzportlistán, de csak 404-et vettek fel Auschwitzba (Czech: Auschwitz Chronicle). Vélhetően egy fogoly meghalt az úton.

[\[329\]](#) Auschwitz I-ben később létesült egy erre a célra épített beléptető épület a tábor bejáratán kívül (van Pelt és Dwork: Auschwitz, Czech: Auschwitz Chronicle). Ezelőtt csak a szokásos felszereltség volt a táboron belül.

[\[330\]](#) 1939-ben történtek az első elgázosítások Németországban, furgonokat használtak gázkamrának a T4 Eutanáziaprogram keretében. (Cesarani: Final Solution) Az első kísérleti, Zyklon B-t használó gázosítások Auschwitzban 1941 augusztusában történtek, Auschwitz I-ben. 1942 elején kezdték el használni Auschwitz-Birkenauban a hatalmas, különleges gázkamrákat és krematóriumokat (Wachsmann: KL; Franciszek Piper in Megargee: USHMM Encyclopedia). 1942 vége felé már elterjedt a gázosítások híre a koncentrációs táborokban és a helyi lakosság körében.

[\[331\]](#) Eine Laus dein Tod – ezt a feliratot festették az auschwitzi komplexumban többfelé is a falakra.

[\[332\]](#) Az egyenruhák tetvetlenítéséhez Zyklon B gázt használtak. Ez volt az eredeti funkciója a mérgező gáznak, az SS ezt alkalmazta később a

gázkamrákhoz. Erre a célra megkérték a gyártót (az IG Farben egy leányvállalatát), hogy ne adja hozzá a szokásos figyelmeztető, rossz szagú adalékot. (Hayes: Industry)

[\[333\]](#) Először szovjet hadifoglyokra tetováltak számot, 1941 őszétől. Az SS először egy bélyegzőfélével kísérletezett, de nem működött jól (Wachsmann: KL). A többi koncentrációs táborban nem tetoválták a foglyokat.

[\[334\]](#) Érkezők listája, 1942. október 19., ABM

[\[335\]](#) 1943 előtt nem használták az Auschwitz I, II és III számozást (Florian Schmaltz in Megargee: USHMM Encyclopedia), a könnyebb és tisztább érthetőség kedvéért használjuk itt.

[\[336\]](#) Franciszek Piper in Megargee: USHMM Encyclopedia. Auschwitz-Birkenau (Auschwitz II) építése 1941 októberében kezdődött, és 1942 elején kezdett működni.

[\[337\]](#) Gustav a schwarze Mauer kifejezést használja, nem a gyakoribb schwarze Wandot. Mindkét név ugyanazt jelenti. A fekete felületről kapta a nevét, mellyel a téglafalat védték a belövésektől.

[\[338\]](#) Czech: Auschwitz Chronicle

[\[339\]](#) Höss, idézve itt: Langbein: People

[\[340\]](#) Idézve itt: Langbein: People. Nagyjából ez idő tájt Gerhard Palitzsch SS Hauptscharführer egyre kiegyensúlyozatlanabb lett felesége halála miatt. A tábor közelében laktak egy házban, és Palitzsch, aki részt vett a korrupt üzelmekben, hozzájutott Birkenauban a foglyoktól elkobzott ruhákhoz. 1942 októberében a felesége tifuszt kapott – vélhetően a ruháktól fertőződött meg – és meghalt. Palitzsch inni kezdett, a viselkedése kiszámíthatatlanná vált.

[\[341\]](#) Czech: Auschwitz Chronicle

[\[342\]](#) Czech: Auschwitz Chronicle. A 186 ravensbrücki nőt munkára

alkalmasnak találták, és a férfiaktól elkülönítve munkára küldték.

[\[343\]](#) In Gärtner és Kleinmann: Doch der Hund. Fritz úgy emlékezett, csak egy hetet voltak Auschwitz I-ben, és a frankfurti perben tett tanúvallomásukban ő is és Gustav is többször is megerősítették a nyolcnapos időtartamot. (Abt 461 Nr 37638/84/15904–6; Abt 461 Nr 37638/83/15661–3, FTD); valójában tizenegy napot töltöttek itt (Czech: Auschwitz Chronicle).

[\[344\]](#) Bizonytalan, mi az igazság. Hatalmas igény volt építőmunkásokra az új Monowitz táborban, és a feljegyzések szerint végig az volt a szándék, hogy az ideszállított foglyokat Monowitzban dolgoztassák (Czech: Auschwitz Chronicle). De a feljegyzések homályosak, és Fritznek meg Gustavnak az volt a benyomása, hogy mindnyájukat kivégzésre szánják. Nyilvánvalóan ez volt a cél, mikor Buchenwaldban belistázták őket, ezért is tartották ott az építőmunkásokat.

[\[345\]](#) Ötöt a seggére! (lengyel)

[\[346\]](#) Ekkoriban a tábort hivatalosan Buna munkatábornak hívták (vagy az IG Farben vezetősége IV-es táborként emlegette ld. Wagner: Auschwitz), később Monowitz koncentrációs tábor, ill. Auschwitz III lett a neve. A későbbi megnevezéseket a könnyebb és tisztább érthetőség érdekében használjuk.

[\[347\]](#) 1942. szeptember elejére a Monowitz tábort maradéktalanul megtervezték, de az építkezéssel csak pár kisebb barakkig jutottak (különböző források szerint 2-8 barakk). A többi épület elkészülése csúszott, mivel a Buna Werke építkezést gyorsították fel inkább. A tábor hivatalosan október 28-tól fogadott foglyokat (Wagner: IG Auschwitz).

[\[348\]](#) A Buna Werke a szintetikus gumiról kapta a nevét, úgy tervezték, ezt gyártanak majd itt. Egyebek mellett a gumi elengedhetetlen volt a jármű- és repülőgépgyártáshoz, ezt használták a kerekekhez és az ütődéscsillapító alkatrészekhez.

[\[349\]](#) Florian Schmaltz in Megargee: USHMM Encyclopedia, Gärtner és Kleinmann: Doch der Hund. Végül a foglyok a Buna Werke dolgozóinak

mintegy harmadát tették ki, a többi fizetett munkás volt Németországból vagy a megszállt területekről. (Hayes: Industry) Sokat közülük besorozták a munkára, mint a francia Service du Travail Obligatoire esetében.

[350] Wachsmann: KL, Joseph Robert White in Megargee: USHMM Encyclopedia. Esterwegent és a többi emslandi tábor 1936-ban bezárták.

[351] Lehmann directory name listings, 1891, WLO; Teichova: Banking in Austria

[352] Wagner: IG Auschwitz

[353] Ezt a kifejezést más táborokban is használták, eredete nem ismert. (Ld. Yisrael Gutman in Gutman és Berenbaum: Anatomy, Wachsmann: KL, Wladyslaw Fejkiel in Langbein: People.) Mire a koncentrációs táborokat 1944–45-ben felszabadították, a legtöbb régóta raboskodó fogolyból *Muselmänner* lett; ők lettek a holokauszt áldozatainak jelképei. De már 1939-ben is voltak ilyenek a táborokban.

[354] Hayes: Industry

[355] Herzog 1943 közepén lett hivatalnok, és 1944 januárjától irodavezető. (Herzog tanúvallomása, frankfurti perek, Abt 461 Nr 37638/84/15891–2, FTD)

[356] Részletes térkép és épületalaprajzok: Irena Strzelecka és Piotr Setkiewicz: „Bau, Ausbau und Entwicklung des KL Auschwitz” in Długoborski és Piper: Auschwitz, 1940–1945.

[357] Wachsmann: KL

[358] Primo Levi, aki 1944 februárjától volt a monowitzi tábor foglya, azt mondta, hogy a 7-es barakkba „átlagos Häftling (fogoly) nem tehetett be a lábát”. (Levi: Survival)

[359] Wagner: IG Auschwitz, Langbein: People

[\[360\]](#) Idézve itt: Wachsmann: KL

[\[361\]](#) Wagner: IG Auschwitz

[\[362\]](#) Wagner: IG Auschwitz

[\[363\]](#) Freddi Diamant, in Langbein: People

[\[364\]](#) Irena Strzelecka és Piotr Setkiewicz: „Bau, Ausbau und Entwicklung des KL Auschwitz” in Długoborski és Piper: Auschwitz 1940–1945

[\[365\]](#) 1943 végére Auschwitznak három altábora bányászott szenet: Fürstengrube, Janinagrube és Jawischowitz. 15–100 kilométerre feküdtek a főtábortól. (Megargee: USHMM Encyclopedia)

[\[366\]](#) Wagner: IG Auschwitz. Ravasz volt és kedvelte az SS, néhány héten belül Windeck Lagerälteste lett a birkenauai férfitáborban is.

[\[367\]](#) Wachsmann: KL

[\[368\]](#) Fritz Kleinmann in Gärtner és Kleinmann: Doch der Hund

[\[369\]](#) Ezeket a részleteket Fritz Kleinmann hosszasan leírja itt: Gärtner és Kleinmann: Doch der Hund

[\[370\]](#) Langbein: People, Irena Strzelecka és Piotr Setkiewicz: „Bau, Ausbau und Entwicklung des KL Auschwitz” in Długoborski és Piper: Auschwitz 1940–1945

[\[371\]](#) Hayes: Industry

[\[372\]](#) Fritz Kleinmann in Gärtner és Kleinmann: Doch der Hund

[\[373\]](#) Florian Schmaltz in Megargee: USHMM Encyclopedia

[\[374\]](#) Henryk Świebocki: „Die Entstehung und die Entwicklung der Konspiration im Lager” in Długoborski és Piper: Auschwitz 1940–1945

[\[375\]](#) Goltman: Six mois

[\[376\]](#) Fritz azt mondja, Transportarbeiter volt, szállítómunkás (Doch der Hund), de nem magyarázza tovább. Ez elég széles meghatározás volt, és valószínűleg azt jelentette, hogy hozott-vitt mindenfélét a lakatosoknak és a gyári technikusoknak.

[\[377\]](#) Hermann Langbein in Gutman és Berenbaum: Anatomy, Henryk Świeboki: „Die Entstehung und die Entwicklung der Konspiration im Lager” in Długoborski és Piper: Auschwitz 1940–1945.

[\[378\]](#) Florian Schmaltz in Megargee: USHMM Encyclopedia

[\[379\]](#) Langbein: People

[\[380\]](#) Langbein: People

[\[381\]](#) Fritz a memoárjában és a vele készült interjúban csak annyit mondott, hogy a Gestapóhoz vitték, de nem részletezi, hogy az Auschwitz I-be, a központba vagy a monowitzi részlegre. Grabner részvétele és a büntetés súlyossága arra enged következtetni, hogy vélhetően a központba vitték. Másrészt az interjú végén ezt mondja: Grabner visszament Auschwitzba a civil munkással (Doch der Hund), de azt is írja, hogy Taute és Hofer „visszavitték a táborba”, ami megint arra utal, hogy a vallatás Auschwitz I-ben zajlott. A forrásokat összesítve ez utóbbi tűnik valószínűbbnek. A frankfurti perben tett 1963-as vallomása szerint (Abt 461 Nr 37638/83/15663, FTD) Fritz kijelentette, hogy az eset 1944 júniusában történt, de mivel Grabner 1943 végén ment el Auschwitzból, ez elírás lehetett, és valójában 1943 júniusa a helyes dátum.

[\[382\]](#) Wagner: IG Auschwitz, Irena Strzelecka és Piotr Setkiewicz: „Bau, Ausbau und Entwicklung des KL Auschwitz” in Długoborski és Piper: Auschwitz 1940–1945.

[\[383\]](#) A bejegyzés Fritz Kleinmann haláláról nem került elő, vélhetően ez is az auschwitzi iratok azon jelentős részébe tartozott, melyeket megsemmisítettek a tábor felszabadítása előtt. Volt olyan kórházi regiszter, ami előkerült (és innen ismerjük, hogyan nézett ki), de ez

eltűnt.

[384] Megjelent visszaemlékezéseiben Fritz nem említi az öngyilkos gondolatokat, de 1997-es interjújában hosszasan, érzelemmel telve mesél róla.

[385] Fritz nem írta le világosan, meddig tartott, míg az apja végül értesült a megmeneküléséről. A memoárjából az derül ki, mintha nem sokkal a kórházból a 48-as barakkba költöztetése után történt volna, de az 1997-es interjújában homályosan fogalmaz, azt érzékeltetve, hogy szükségből hosszasan megtartották a titkot.

[386] Czech: Auschwitz Chronicle

[387] Langbein: People, Wachsmann: KL, Czech: Auschwitz Chronicle

[388] Foglyok ellenállási jelentése, 1943. december 9., idézve itt: in Czech: Auschwitz Chronicle

[389] Az eset leírása részleteiben némiképp különbözik Fritz emlékezéseiben és Gustav naplójában, és mindkettő különbözik a Gestapo feljegyzéseitől (idézve itt: Czech: Auschwitz Chronicle). Leírásunk a három forrás ötvözete.

[390] Gustav azt írta a naplójában, hogy Eislert és Windmüllert is lelőtték (Czech: Auschwitz Chronicle), vélhetően akkoriban ez a történet jutott vissza Monowitzba.

[391] Nem azonos a Rote Hilfe nevű szervezettel, azt 1975-ben alapították, és szocialista segélyszervezet volt. Az eredeti Rote Hilfe 1921-ben jött létre a Nemzetközi Vörös Szolgálat tagszervezeteként. A nácik alatt betiltották, majd a tiltást felfüggesztették. Sok aktivistája végül koncentrációs táborban végezte.

[392] Pontosán nem tudjuk, mi volt Alfred Wocher feladata a keleti fronton, vagy melyik alakulatnál szolgált, de nehezen hihető, hogy ne tudott volna az ottani zsidók tömeges legyilkolásáról. Nemcsak a Waffen-SS és az Einsatzgruppe vett részt ezekben, hanem Wehrmacht-egységek is, és még

ha Woche nem is volt jelen ilyenkor sosem, akkor is hallania kellett róla.

[\[393\]](#) Langbein: People

[\[394\]](#) Monowitzban sosem volt rámpa, a vasút nem ment el a táborig, 1942-től a bevett eljárás szerint a transzportok a „régí zsidórámpára” érkeztek Oświęcim állomásra, vagy egy vágányleágazáshoz Auschwitz I közelébe, és 1944-től a Birkenaun belüli rámpára. Ennek ellenére Fritz Kleinmann arra utal (Doch der Hund), hogy voltak olyan transzportok, melyek Monowitz közelébe érkeztek, vélhetően valahova a nyílt területre a tábortól nem messze, és a kiválasztott férfiaknál csomagok voltak.

[\[395\]](#) Birkenauban a tábor két teljes alrészlegét Kanada I és Kanada II néven emlegették, harminchat barakkból álltak, ezek voltak a raktárak. A válogatómunkásokat hivatalosan Aufräumungskommandónak hívták, de a nem hivatalos Kanada Kommandó megnevezés annyira elterjedt, hogy az SS is azt használta. (Andrzej Strzelecki in Gutman és Berenbaum: Anatomy)

[\[396\]](#) Bár erről nem ejt szót írásos emlékirataiban, 1997-es interjújában Fritz elmondja, hogy remélte, Woche esetleg megtalálhatja a mamát, és odaadhatja neki a levelet.

[\[397\]](#) Huszonhárom lakás volt az Im Werd 11-es szám alatt, 1941-ben és 1942-ben csak tizenkettőben laktak (Lehmann lakójegyzék, Im Werd, 1938, 1941–2, WLO).

[\[398\]](#) Lehmann lakójegyzék, Im Werd, 1942, WLO. Nincs róla tudomásunk, hogy Karl Novacek rokonságban állt-e Friedrich Novacekkel, aki ugyanabban az épületben lakott, és ő volt az egyik barát, aki elárulta Fritzet és Gustavot 1938-ban és 1939-ben.

[\[399\]](#) Transzportlista DA 227, 1942. szeptember 14., DOW. A DA 227-es transzport két nap alatt ért Minszkbe, mint általában, a deportáltakat egyenesen Maly Trostinetsbe vitték és legyilkolták (Alfred Gottwaldt: „Logik und Logistik von 1300 Eisenbahnkilometern” in Barton: Ermordet).

[\[400\]](#) Gustav Kleinmann levele Olga Steyskalknak, 1944. január 3., DFK

[\[401\]](#) Gustav Kleinmann levele Olga Steyskalknak, 1944. január 3., DFK. Az említett családok valószínűleg ezek: Rudolf Rittmann, a Reichsbahn dolgozójának családja és Franz Burič, egy szabómester, mindketten ugyanabban az épületben laktak, mint Olga Steyskal. (Lehman lakójegyzék, 1942, WLO)

[\[402\]](#) Ez a kitétel csak Monowitzra vonatkozott, Auschwitz többi részén minden kategóriájú fogoly kaphatott ilyen kedvezményeket.

[\[403\]](#) Langbein: People, Fritz Kleinmann in Gärtner és Kleinmann: Doch der Hund

[\[404\]](#) Fritz Kleinmann in Gärtner és Kleinmann: Doch der Hund, Wagner: IG Auschwitz, Levi: Survival

[\[405\]](#) Fritz Kleinmann in Gärtner és Kleinmann: Doch der Hund, Wagner: IG Auschwitz

[\[406\]](#) Cesarani: Final Solution. Nagyjából 320 000 magyar zsidó korábban a szomszédos országok állampolgára volt, amíg Németország ki nem hasított ezekből darabokat, hogy átengedje magyar szövetségesének.

[\[407\]](#) A magyar állam hivatalosan elutasította a németek felszólítását, hogy deportálják a zsidókat. Ugyanakkor 1941 augusztusában a magyar határvadászok maguk vállalkoztak mintegy 18 000 zsidó deportálására a németek által megszállt egykori szovjet területekre. Mindannyiukat meggyilkolták körülbelül 8000 helyi zsidóval együtt Kamenyec-Podolszkijban. (Cesarani: Final Solution)

[\[408\]](#) Cesarani: Final Solution

[\[409\]](#) Danuta Czech: „Kalendarium der wichtigsten Ereignisse aus der Geschichte des KL Auschwitz” in Długoborski és Piper: Auschwitz, Auschwitz Chronicle.

[\[410\]](#) Danuta Czech: „Kalendarium der wichtigsten Ereignisse aus der

Geschichte des KL Auschwitz” in Długoborski és Piper: Auschwitz, Auschwitz Chronicle.

[\[411\]](#) Rees: Holocaust

[\[412\]](#) Danuta Czech: „Kalendarium der wichtigsten Ereignisse aus der Geschichte des KL Auschwitz” in Długoborski és Piper: Auschwitz, Wachsmann: KL, Cesarani: Final Solution, Rees: Holocaust, Czech: Auschwitz Chronicle

[\[413\]](#) Danuta Czech: „Kalendarium der wichtigsten Ereignisse aus der Geschichte des KL Auschwitz” in Długoborski és Piper: Auschwitz

[\[414\]](#) Cesarani: Final Solution

[\[415\]](#) Wachsmann: KL

[\[416\]](#) Ez 1944 májusa körül történhetett, mivel Gustav rögtön az után ír erről, hogy beszámol a magyar zsidók érkezéséről. Fritz memoárja 1943 karácsony előtti időpontot ad meg, de úgy tűnik, a napló ezt felülírja.

[\[417\]](#) Kórházi felvételi listák, 1944. február–március, pp. 288, 346, ABM. Gustav betegsége nem szerepel a jegyzőkönyvben (oda csak nevet, dátumot jegyeztek be és vagy elbocsátást, halál bekövetkeztét, vagy azt, hogy „nach Birkenau”), és ő nem utal erre a naplójában, 1943 októbere után rögtön 1944. májussal folytatja.

[\[418\]](#) Konstantin Simonov in Rees: Holocaust. A térség más haláltáborait, mint pl. Sobibórt és Treblinkát 1943 októberében szerelték le, ugyanakkor, mint Maly Trostinetsét.

[\[419\]](#) Több gyakorlati érv is szólt a légitámadás ellen: a bombázás nem volt elég pontos ahhoz, hogy hatásos legyen. Az auschwitzi gázkamrák kilövése például olyan kiterjedt támadást tett volna szükségessé olyan hatalmas területen, hogy vélhetően foglyok ezrei haltak volna így meg Birkenauban, és még így sem lett volna arra semmi garancia, hogy eltalálják a gázkamrákat. Ugyanígy problematikus volt, hogy a táborokba vezető vasútvonalakat bombázzák. A magasból nehezen lehetett eltalálni

a síneket, és ahol a Németország elleni stratégiai támadás részeként elpusztították, ott egyszerűen átirányították a forgalmat, és a síneket többnyire huszonnég óra alatt megjavították és újra működésbe helyezték. A két oldal érveit részletesen ld. Gilbert: Auschwitz and the Allies, David S. Wyman: „Why Auschwitz Wasn’t Bombed” in Gutman és Berenbaum: Anatomy, Wachsmann: KL

Ami azt a kérdést illeti, hogy „miért nem tettek semmit a szövetségesek a holokauszt megállításáért?”, arra az a szerző válasza, hogy de tettek, hadat viseltek, és végül nyertek, több millió szövetséges életével fizetve ezért, totális háborút vívtak, hogy elpusztítsák az ezt elkövető államot.

[\[420\]](#) Az auschwitzi légvédelmi intézkedéseket a táborparancsnokság 1943. november 9-i megbeszélésén vitatták meg, többek között az elsötétítés bevezetését is, de nyilvánvalóan semmi sem történt, míg nem jártak már jócskán benne az 1944-es évben. (van Pelt: Case for Auschwitz)

[\[421\]](#) Néhány, a szabályokhoz ragaszkodó zsidó elcserélte a nem kóser ételt kenyérré, és voltak olyan haszid rabbik Monowitzban, akik egyáltalán nem voltak hajlandók megenni a nem kósert, ők gyorsan éhen haltak (Wollheim Memorial oral histories: online at wollheim-memorial.de/en/juedische_religion_und_zionistische_aktivitaet_en; fellelve: 2017. július 4.).

[\[422\]](#) „Ez még ma is kínoz” – mondta Fritz sok évvel később, mikor felidézte a döntését.

[\[423\]](#) Fritz megemlíti ezt a találkozást a Doch der Hund kötetben, de nem azonosítja be ennél pontosabban a fiatalembert. Vélhetően a 106468-as számú fogoly volt, aki megjelent Auschwitz III-Monowitz kórházi regiszterében is (ABM), de más, fennmaradt auschwitzi iratban nem. Ezeket a sorozatú számokat az 1943. március 6-án, Németországból deportált zsidó csoport kapta. (Czech: Auschwitz Chronicle)

[\[424\]](#) Wagner: IG Auschwitz

[\[425\]](#) Fritz csak így említi őket: Jenő és Laci. A megmaradt auschwitzi iratok alapján ebben az időben két fivér érkezett Magyarországról

Auschwitzba: Berkovits Jenő és Sándor. (A-4005 és A-4004-es fogolyszám, Monowitz, kórházi és munkahelyi regiszter, ABM)

[\[426\]](#) Fritz minden további magyarázat nélkül hozzáteszi, hogy „Pawel” „Tadek” néven is ismerték. Ezek nyilván hamis nevek voltak. A lengyeleket valójában Zenon Milaczewskinek (10433. sz. fogoly) és Jan Tomczykknak (126261. sz. fogoly) hívták; a berlini meg a lengyelországi születésű Riwen Zurkowski (száma ismeretlen) volt, aki vélhetően élt Berlinben is. (Czech: Auschwitz Chronicle)

[\[427\]](#) Fritz nem magyarázza meg, miért nem adta át Goslawski a csomagot közvetlenül Pellernek az Appelen. Lehet, hogy az építőmunkásokat alaposabban kutatták át, mikor a gyár területére léptek. Dátumként vagy 1944. május 4-ét (Czech: Auschwitz Chronicle) vagy május 3-át adnak meg. (Jan Tomczyk fogoly kártyája ABM)

[\[428\]](#) A monowitzi parancsnokságnak küldött jelentés, in Czech: Auschwitz Chronicle

[\[429\]](#) A dátum ismeretlen. Tizenhárom lengyelt küldtek Buchenwaldba 1944. június 1-jén (Czech: Auschwitz Chronicle), és újabb transzportok indultak 1944 augusztusa és decembere között (Stein: Buchenwald, Danuta Czech: „Kalendarium der wichtigsten Ereignisse aus der Geschichte des KL Auschwitz” in Długoborski és Piper: Auschwitz).

[\[430\]](#) Nem tudjuk pontosan, mikor történt a kivégzés. Talán már decemberre járt. Zenon Milaczewski (az egyik lengyel, akit Fritz Szenek vagy Pawel néven ismert) halálának dátumául 1944. december 16. szerepel a monowitzi kórházi regiszterben (ABM).

[\[431\]](#) Fritz úgy emlékszik, két embert akasztottak fel, Gustav Herzog szerint hármat (Frankfurti per, tanúvallomás Abt 461 Nr 37638/84/15893, FTD).

[\[432\]](#) Gilbert: Auschwitz and the Allies. Gilbert megállapítja, hogy a támadás este 10.32-kor kezdődött, de ez nagyon valószínűtlennek tűnik, mivel az amerikai légitámadásokat általában nappalra időzítették. Czech az Auschwitz Chronicle kötetben „késő délutánra” teszi az időpontot.

[\[433\]](#) Arie Hassenberg, in Gilbert: Auschwitz and the Allies

[\[434\]](#) Gilbert: Auschwitz and the Allies, Siegfried Pinkus tanúvallomása, Nürnbergi Katonai Bíróság NI-10820: Nuremberg Documents, in Wollheim Memorial: wollheim-memorial.de/en/luftangriffe_en (fellelve: 2017. július 5-én)

[\[435\]](#) Levi: Survival

[\[436\]](#) Czech: Auschwitz Chronicle

[\[437\]](#) Gilbert: Auschwitz and the Allies

[\[438\]](#) Gilbert: Auschwitz and the Allies

[\[439\]](#) Ma Jagielnica, Lengyelország.

[\[440\]](#) 68705. sz. fogoly, érkezési jegyzék: 1942. október 19., Monowitz kórházi dokumentáció, ABM

[\[441\]](#) 68615. sz. fogoly, érkezési jegyzék: 1942. október 19., ABM

[\[442\]](#) Fritz nem azonosítja, hogy a fegyver Luger volt, de szinte bizonyosan az volt. A Doch der Hund kötetben 0,8 mm-es pisztolyról beszél, ez nyilvánvaló tévedés. A katonai Luger modellszáma P. 0,8 volt, talán innen emlékezett rosszul Fritz. A második világháborúban a Luftwaffe katonáit Lugerrel látták el, a magasabb státuszú katonákat és az SS-osztagokat meg Walther P. 38-assal. (Walter: Luger)

[\[443\]](#) Fritz a memoárjában téves dátumot ad meg, november 18-at. Aznap nem volt légitámadás. Összesen négy alkalom volt 1944-ben: augusztus 20., szeptember 13., valamint december 18. és 26. (Gilbert: Auschwitz and the Allies)

[\[444\]](#) Bár sok bomba nyílt területre esett, és pár a környező táborokra, a december 18-i támadás komoly károkat okozott némely gyárépületben (Gilbert: Auschwitz and the Allies).

[\[445\]](#) Czech: Auschwitz Chronicle

[\[446\]](#) Czech: Auschwitz Chronicle

[\[447\]](#) Czech: Auschwitz Chronicle

[\[448\]](#) Józef Cyrankiewicz 1945. január 17., in Czech: Auschwitz Chronicle

[\[449\]](#) Czech: Auschwitz Chronicle

[\[450\]](#) Gustav Kleinmann százfős csapatokról ír a naplójában, más feljegyzések ezerfős osztagokról számolnak be (Czech: Auschwitz Chronicle), Fritz Kleinmann három, nagyjából háromezer fős csapatot említ memoárjában, így következik, hogy a csapatokat hierarchikus katonai rendbe osztották be.

[\[451\]](#) Gustav kifejezetten felismerte Mollt, aki Birkenauban szolgált, és nincs nyoma, hogy ekkor Monowitzban lett volna. Valószínűleg csak átjött, hogy ellenőrizze az evakuálást.

[\[452\]](#) 1945. január 15-én az Auschwitz III-Monowitz táborban és altáborokban 33 037 férfi és 2044 nő volt. (Czech: Auschwitz Chronicle)

[\[453\]](#) A menet alatt összesen ötven foglyot lőttek le. (Czech: Auschwitz Chronicle)

[\[454\]](#) Ma Gliwice, Lengyelország.

[\[455\]](#) Irena Strzelecka in Megargee: USHMM Encyclopedia

[\[456\]](#) Aznap négy vonat indult Gleiwitzból, különböző auschwitz altáborokból szállította a foglyokat, nem csak Monowitzból. A monowitziakat több vonat között osztották el, különböző táborokba indították el őket: Sachsenhausenba, Gross-Rosenba, Mauthausenba és Buchenwaldba (Czech: Auschwitz Chronicle).

[\[457\]](#) Czech: Auschwitz Chronicle

[\[458\]](#) Ma Břeclav, Csehország.

[\[459\]](#) Holdfázisadatok: <http://www.timeanddate.com/moon/austria/amstetten?month=1&year=1945>.

[\[460\]](#) 1997-es interjújában Fritz azt mondta, hogy az ugrás után szabadult meg az egyenruhájától, de a memoárja szerint korábban. Ez utóbbi a valószínűbb, mivel az egyenruha értékes lehetett a többi fogolynak, ezzel is védekezhetek kissé a hideg ellen.

[\[461\]](#) Ha sima szappant evett volna, annak nem lett volna sok hatása (bár talán az akkoriban használt kátránynak, amit belekevertek a szappanba, lett volna valamennyi). A borotvaszappan viszont jellemzően kálium-hidroxidból készült, ami erősen mérgező, és ha az emésztőrendszerbe kerül, komoly panaszokat okoz.

[\[462\]](#) Mauthausen, érkezett foglyok listája, 1945. február 15., 1.1.26.1/1307365, ITS. Fritz 1945. január 26-án ugrott le a vonatról (Gustav naplója alapján, mely összhangban van – egy-két nap különbséggel – a mauthauseni vonatok érkezési listájával: AMM-Y-Karteikarten, PGM), február 15-én került be a mauthauseni regiszterbe (transzportlista AMM-Y-50-03-16, PGM) – tizenegy nappal később, mint saját visszaemlékezése szerint a St. Pölten-i fogságról.

[\[463\]](#) Fogolykarton AMM-Y-Karteikarten, PGM; Mauthausen érkezési lista, 1945. február 15., 1.26.1/1307365, ITS. Mauthausen nem kapott semmiféle dokumentációt az auschwitzi transzportokról (ennek okait ld. később, ebben a fejezetben), így Fritznek volt esélye, hogy árjának vallja magát, és ezt el is fogadják. A tetoválását különös ismertetőjelként feljegyezték, de a szám itt nem jelentett semmit, ezért nem írták fel.

[\[464\]](#) Auschwitz felszabadítása nem keltett különösebb sajtóvisszhangot, bár a szovjetek próbálták publikálni. Úgy vélték, az előző nyári, majdaneki események ismétlődtek meg, és leárnyékolta a fő hír, a február 4. és 11. között tartott jaltai konferencia. Február 16-án (egy nappal az után, hogy Fritz Kleinmann Mauthausenba került) nézték meg a felszabadított Auschwitzot az első nyugati szövetségesek; Robert M. Tribble kapitányt, a USAAF (Amerikai Légierő) keleti parancsnokát szovjet

tisztek vezették körbe Birkenauban (Trimble és Dronfield: Beyond the Call).

[\[465\]](#) Fogolykarton: AMM-Y-Karteikarten, PGM; Mauthauseni érkezések, 1945. február 15., 1.1.26.1/1307365, ITS

[\[466\]](#) Josef Radgeb vallomása, idézve a mauthauseni múzeum honlapján, mauthausen-memorial.org/en/Visit/Virtual-Tour#map | 23 (fellelve: 2017. július 10.).

[\[467\]](#) Czech: Auschwitz Chronicle

[\[468\]](#) Egy idézett visszaemlékezés szerint (in Czech: Auschwitz Chronicle) a transzport január 28-án ért Nordhausenba. Ez valószínűtlen, hiszen január 26-án ért Mauthausenba, és egy teljes napig ott állt. Gustav Kleinmann február 4-ét ad meg, ez jóval valószínűbb.

[\[469\]](#) A 766 Gustav naplójában szerepel, máshol 797 holttestet adnak meg. (Czech: Auschwitz Chronicle)

[\[470\]](#) Mittelbau-Dora fogolylista, 1.1.27.1/2536866, ITS

[\[471\]](#) Michael J. Neufeld in Megargee: USHMM Encyclopedia

[\[472\]](#) Neufeld leírása szerint (in Megargee: USHMM Encyclopedia) ez a szélsőségesen korai kezdés a nyári hónapok gyakorlata volt, de Gustav Kleinmann naplója szerint így ment 1945. februárban és márciusban is.

[\[473\]](#) Ekkoriban megnyitottak egy kisebb tábort Wofflebenben (B-12-es tábor), hogy megspórolják a munkások utaztatását Ellrichből (Michael J. Neufeld in Megargee: USHMM Encyclopedia). De Gustav nem került be az ide költöztetett foglyok közé, továbbra is mindennap meg kellett tennie az utat.

[\[474\]](#) Langbein: Against All Hope

[\[475\]](#) Egy elmélet szerint az SS csaléteknek akarta használni az önkénteseket, hogy elvonják az ellenséges tüzet az igazi SS-ről, mikor

majd azok elmenekülnek (Le Chêne: Mauthausen).

[\[476\]](#) Fritz erről az epizódról nem tett említést a memoárjában, sem 1997-es interjújában, és úgy tűnik, a családjának sem számolt be róla. De egy 1976-os interjúban beszélt róla fogolytársának, az osztrák auschwitz-i túlélőnek, Hermann Langbeinnak (Langbein: Against All Hope).

[\[477\]](#) Fogolykarton: AMM-Y-Karteikarten, PGM; Gusen II transzferlista 1945. március 15., 1.1.26.1/1310718; Mauthausen transzferlista 1945. március 15., 1.1.26.1/1280723; Gusen II fogolyregiszter, p. 82., 1.1.26.1/1307473, ITS. Langbein forrásai szerint (in Against All Hope) az SS-be beszivárgás terve 1945. „március közepén” merült fel, de az esetnek március elején kellett történnie, még mielőtt Fritzet átszállították Gusenba március 15-én.

[\[478\]](#) Robert G. Waite in Megargee: USHMM Encyclopedia

[\[479\]](#) Gusen II. transzferlista, 1945. március 15., 1.1.26.1/1310718, ITS; Haunschmied et al., St Georgen–Gusen–Mauthausen. Memoárjában (Doch der Hund) Fritz csak nagyon vázlatosan számol be erről, és hibásan az Me-109-es típust adja meg.

[\[480\]](#) Haunschmied et al.: St Georgen–Gusen–Mauthausen

[\[481\]](#) Idézve itt: Dobosiewicz: Mauthausen-Gusen: obóz zagłady

[\[482\]](#) Dobosiewicz: Mauthausen-Gusen: obóz zagłady. Csak hétszáz munkaképtelen fogoly maradt kint, ők túl betegek voltak ahhoz, hogy az alagútba tereljék őket.

[\[483\]](#) Haunschmied et al.: St Georgen–Gusen–Mauthausen

[\[484\]](#) Haunschmied et al.: St Georgen–Gusen–Mauthausen

[\[485\]](#) Gustav nem szolgáltat további részletekkel Erichről és az élelemforrásairól, valószínűleg az alagútrendszer fegyvergyáraiban dolgozó civil munkásoktól szerezte.

[\[486\]](#) Michael J. Neufeld in Megargee: USHMM Encyclopedia

[\[487\]](#) Michael J. Neufeld in Megargee: USHMM Encyclopedia

[\[488\]](#) Michael J. Neufeld in Megargee: USHMM Encyclopedia

[\[489\]](#) Gustav Schneverdingent adja meg helyszínnek, Münsterből északra. Ez valószínűtlennek tűnik, hiszen így vissza kellett volna fordulniuk dél felé, amikor folytatják az útjukat. De a koncentrációs táborok evakuálásának ismert káoszában ez sem lehetett kizárt.

[\[490\]](#) David Cesarani: „A Brief History of Bergen-Belsen” in Bardgett és Cesarani: Belsen 1945

[\[491\]](#) Sington: Belsen Uncovered, Phillips: Trial

[\[492\]](#) Langbein: People

[\[493\]](#) Josef Rosenhaft in Sington: Belsen Uncovered, Harold le Druillenec vallomása in Phillips: Trial

[\[494\]](#) Idézve itt: Sington: Belsen Uncovered

[\[495\]](#) Cellét április 12-én szabadította fel a brit hadsereg.

[\[496\]](#) Derrick A. Sington kapitány tanúvallomása in Phillips: Trial, Sington: Belsen Uncovered

[\[497\]](#) Derrick A. Sington kapitány tanúvallomása in Phillips: Trial, Sington: Belsen Uncovered

[\[498\]](#) Sington: Belsen Uncovered

[\[499\]](#) Sington: Belsen Uncovered

[\[500\]](#) Sington: Belsen Uncovered

[\[501\]](#) Az eredeti üzenet nem maradt fenn, de Edithhez eljutott. Alig derült ki

belőle több számára, mint hogy az apja él, és a 83-as barakkban lakik Bergen-Belsenben. (Samuel Barnet levele Leverett Saltonstallnak, 1945. június 1., War Refugee Board 0558 7-es dosszié: Requests for Specific Aid, FDR)

[\[502\]](#) Molly Silva Jones in „Eyewitness Accounts” in Bardgett és Cesarani: Belsen 1945

[\[503\]](#) Dick Williams őrmester: „The First Day in the Camp” in Bardgett és Cesarani: Belsen 1945

[\[504\]](#) Ben Shepard: „The Medical Relief Effort at Belsen” in Bardgett és Cesarani: Belsen 1945

[\[505\]](#) Molly Silva Jones in „Eyewitness Accounts” in Bardgett és Cesarani: Belsen 1945

[\[506\]](#) Gerald Raperport in „Eyewitness Accounts” in Bardgett és Cesarani: Belsen 1945

[\[507\]](#) Haunschmied et al.: St Georgen–Gusen–Mauthausen; Dobosiewicz: Mauthausen-Gusen: obóz zagłady

[\[508\]](#) Nem tudjuk, pontosan hány foglyot tereltek a Kellerbau-alagútba, jórészt azért, mert akkoriban a mauthauseni tábor létszáma erősen ingadozott. A teljes fogolynépességet Mauthausenban és Gusenban 21 000-re (Robert G. Waite in Megargee: USHMM Encyclopedia), 40 000-re (Haunschmied et al.: St Georgen–Gusen–Mauthausen), és 63 798-ra (Le Chêne: Mauthausen) becsülték. Ráadásul nem mindenkit tereltek be az alagútba – voltak kivételek, mint például a 700 mozdíthatatlan beteg.

[\[509\]](#) Fritz Kleinmann in Doch der Hund, Langbein: Against All Hope, Le Chêne: Mauthausen

[\[510\]](#) Ungváry Krisztián: „The Hungarian Theatre of War” in Frieser: Eastern Front

[\[511\]](#) Le Chêne: Mauthausen

[\[512\]](#) George Dyer in Le Chêne: Mauthausen

[\[513\]](#) Haunschmied et al.: St Georgen–Gusen–Mauthausen

[\[514\]](#) Idézve itt: Langbein: Against All Hope

[\[515\]](#) Gustav tévesen Ostenholzot adja meg, egy Bergen-Belsentől délnyugatra fekvő falut, messze az útvonaltól, melyet Josef Bergerrel bejártak.

[\[516\]](#) Samuel Barnet levele Leverett Saltonstall szenátornak, 1945. június 1., O'Dwyer levele Samuel Barnetnek, 1945. június 9., War Refugee Board 0558 Folder 7: Különleges segítség kérvényezése, FDR

[\[517\]](#) Fritz nem nevezi meg a kórházat, de a 107. EH kellett hogy legyen, 1945. április 30-án állt fel Regensburgban, és május 20-ig működött itt (med-dept.com/unit-histories/107th-evacuation-hospital, fellelve: 2017. július 16.). Más amerikai katonai kórház nem volt akkoriban Regensburgban.

[\[518\]](#) Fritz később kutatást indított, hogy mi lett a sorsa az ötvenöt zsidó és nem zsidó gyereknek, akikkel együtt játszott a Karmelitermarkton 1938 előtt (Doch der Hund). A huszonöt zsidóból öt, köztük Fritz élte túl a táborokat, és nyolc, köztük Edith és Kurt Kleinmann emigrált vagy bujkált. Tizenkettőt megöltek a koncentrációs táborokban. A harmincöt nem zsidó gyerekből tizenkilenc maradt Bécsben vagy a környékén a háború alatt, tizenegy szolgált a Wehrmacht soraiban, közülük csak három élte túl a háborús éveket.

[\[519\]](#) Gustav Auschwitz óta nyilvánvalóan rászokott a dohányzásra.

[\[520\]](#) Gustav csak „G”-ként említi ezt a társát.

[\[521\]](#) Állampolgársági végzés Richard és Edith Patten részére 1954. május 14., Connecticut Területi Bíróság. Állampolgársági index: 1851-1992: NARA mikrofilm M2081.

[\[522\]](#) 1963-as, a frankfurti perekben tett tanúvallomásában Gustav

vallásként azt adta meg, hogy „Mózes-hítű” (zsidó), Fritz meg azt, hogy „vallástalan” (Abt 461 Nr 37638/84/15904–6; Abt 461 Nr 37638 /83/15661–3, FTD).

[\[523\]](#) Statisztika innen: Gold: Geschichte der Juden

[\[524\]](#) Pendas: Frankfurt Auschwitz Trial

[\[525\]](#) Burger et al. és Mulka et al. pere, Frankfurt, 1963. Gustav Kleinmann (Abt 461 Nr 37638/84/15904–6, FTD) és Fritz Kleinmann (Abt 461 Nr 37638/83/15661–3, FTD) tanúvallomása. Gustavot leginkább a halálmenetről kérdezték és Jupp Windeck Lagerältestéről; Fritz vallomása főleg Windeckről és Bernhard Rakers SS Hauptscharführerről szólt.

[\[526\]](#) Apja naplóját és Reinhold Gärtner kommentárjait is tartalmazta. Fritz memoárja a *Doch der Hund will nicht krepieren* (Innsbruck University Press, 1995, 2012) c. kötetben jelent meg.

[1] Az iszlám kisebbségi (kb. 10%), főleg Irakban, Iránban és Afganisztánban létező irányzata. Mohamed próféta vejét, Alit és leszármazottait tekintik az iszlám igazi vezetőinek, innen az elnevezésük (siat Ali = Ali pártja). (A szerk.)

[2] Az iszlám többségi (a hívők 90%-át tömörítő) irányzata. A síitákkal szemben Mohamed próféta hagyományait (szunna) tekintik követendőnek. (A szerk.)

[3] Az amerikai X-Men képregények egyik főhőse, aki egy menyétféléről kapta a nevét. A képregények alapján készült filmekben magyarra (helytelenül) Farkasnak fordították. (A szerk.)